

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**SEHÂRENPÛRÎ VE BEZLÛ'L-MECHÛD FÎ HALLİ SÛNEN-İ
EBÎ DÂVÛD'DAKİ ŞERH METODU**

AŞUR AKYOL

DOKTORA TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Erdiñ AHATLI

EKİM - 2021

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**SEHÂRENPÛRÎ VE BEZLÛ'L-MECHÛD FÎ HALLİ SÜNEN-İ
EBÎ DÂVÛD'DAKİ ŞERH METODU**

DOKTORA TEZİ

Aşur AKYOL

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri

“Bu tez 27/10/2021 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Erdinç AHATLI	Başarılı
Prof. Dr. Hayati YILMAZ	Başarılı
Prof. Dr. Mehmet ÖZŞENEL	Başarılı
Doç. Dr. Mustafa Macit KARAGÖZOĞLU	Başarılı
Dr. Öğretim Üyesi Esra ATMACA	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Aşur AKYOL

27/10/2021

ÖNSÖZ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Hamd, âlemlerin yaratıcısına; salât ve selam Resûl-i Ekrem'e, onun ehl-i beyt ve ashabına olsun.

Tarih boyunca dînî, ictimâî, siyasi ve ilmî açılardan oldukça hareketli bir geçmişe sahip olan Hint alt kıtası, içerisinde çok farklı etnik kökenin bir arada yaşaması, çeşitli dillerin konuşulması ve çok sayıda farklı din müntesibini barındırması itibarıyla her türlü çekişmenin merkezi yerlerinden biri olmuştur. Son iki yüzyıllık tarihinde ilmî faaliyetleriyle pek değerli bir konum kazanmıştır. XVI. yüzyıldan itibaren kolonileşme faaliyetleri çerçevesinde bölgede bulunan Batılılar, burada hâkimiyetlerini sağlamak adına her yola baş vurmuştur. Özellikle İngilizlerin bölgede başlattıkları misyonerlik faaliyetlerinin en etkili olanı, İlmî olarak sahada zihinleri karıştırmak; Müslümanları, aidiyetlerini sorgular bir duruma düşürmek; bunu yaparken de Hz. Peygamber'in sîretine ve hadislerine karşı bir şüphe uyandırmak olmuştur. Bütün bunları fark eden bölgenin ileri gelen âlimleri de ilmî, ictimâî, siyasi ve kimi zaman askerî açılardan gerekli önlemleri almada üzerlerine düşeni yapmak için harekete geçmişlerdir. Özellikle Şah Veliyyullah Dihlevî (1176/1762) ve oğulları ile başlayan ihya süreci, zamanla farklı ekollerin oluşması ve önemli şahsiyetlerin çıkması ile devam etmiştir. Yüzyıllarca Müslüman Türk hâkimiyetinde kalmış ve Osmanlı ile de münasebetlerini son ana kadar iyi tutmuş olan ve sadece Hint alt kıtasında değil; aynı zamanda İslâm coğrafyasında *Bezlu'l mechûd fî halli Sünen-i Ebî Dâvûd* isimli eser ile tanınan Hâlîl Ahmed Sehârenpûrî, doğduğu Hint alt kıtasının birçok yerinde eğitim-öğretimine devam etmiş birisidir. O gerek ulusal gerekse uluslararası ictimâî meselelere kayıtsız kalmamıştır. Müslümanca siyaseti olan bir ilim adamıdır. Yine o, bölgedeki bazı ekollerin her fırsatta dile getirdikleri başta Ebû Hanîfe olmak üzere Hanefilerin hadis bilmedikleri, sahih hadise muhalefet ettikleri ve zayıf hadis kullandıkları vb. ithamları karşısında her zaman mukavemet göstermiştir. Böyle bir âlimin şahsiyeti ve *Sünen-i Ebî Dâvûd* özelinde şerh yönteminin çalışılmasının, bölgeyle olan kadim kardeşliğimizin pekişmesi ve aradaki bağların kuvvetlenmesi açısından önemli olacağı düşünülmüştür. Son dönemde bölgedeki ekoller, şahıslar, eserler ve tartışma konuları ile ilgili çalışmaların sayısındaki artış sevindiricidir. Çalışmamızın, bu konuda katkısının olmasını ve bir boşluğu doldurmasını umuyorum.

Tezimi hazırlarken bana destek sağlayan bazı değerli şahsiyetleri anmak isterim. Tez konusunu belirleme sũrecinde bu konunun seğilmesine beni yũnlendiren ilk danışmanım Prof. Dr. Mehmet ȖZřENEL hocama, tezin son haline kadar tũm aşamaları adım adım takip eden, metinleri kelime kelime okuyup anlaşılabılır hale getiren, benden maddi ve manevi yardımını esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Erdinç AHATLI hocama teřekkũr ederim. Urduca kaynaklara erişme ve tercũme konusunda değerli kardeşim İnam ul HAQ’a teřekkũr ediyorum. Ayrıca tez savunma sınav jũrisinde yer alan ve teze Ȗnemli katkılarda bulunan hocalarım Prof. Dr. Mehmet ȖZřENEL, Prof. Dr. Hayati YILMAZ, Doç. Dr. Mustafa Macit KARAGȖZOęULU ve Dr. Esra ATMACA’ya da teřekkũrlerimi arz ederim.

Hayatımın her aşamasında ve Ȗzellikle ilmũ yolculuğumda maddi manevi her yũnden destekleyici olan, hayatıma anlam katan saygı değer babama ve anneme; kalem ve kitapla baş başa kalayım diye haklarını feda eden, Ȗstlenmem gereken sorumluluklarımı omuzunda taşıyan kıymetli eşime; hakkettikleri sevgi ve ilgiyi yakından veremediğim çocuklarıma sonsuz minnettarım.

Rabbimiz çalışmamızı istifade edeceğimiz bir ecir kapısı kılsın. Ona sonsuz hamd-ũ senâ, Resulũne salât ve selâm olsun.

Aşur AKYOL

27/10/2021

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	vi
ŞEKİL LİSTESİ	vii
TABLO LİSTESİ.....	viii
HARİTA LİSTESİ.....	ix
ÖZET	x
ABSTRACT	xi

GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: SEHÂRENPÛRÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ.....	14

1.1. Yaşadığı Dönemin Genel Özellikleri ve Hindistan Müslümanları	14
1.1.1. Siyasi Durum	14
1.1.2. Sosyal Durum	16
1.1.3. Eğitim, İlmî ve Kültürel Durum	18
1.1.3.1. İlmî ve Fikrî Ekoller	21
1.1.4. Dinî Hayat	31
1.2. Sehârenpûrî'nin Hayatı.....	33
1.2.1. İsmi ve Doğumu	33
1.2.2. Nesebi, Anne-Babası, Nisbesi ve Künyesi	35
1.2.3. Ailesi: Eşleri ve Çocukları.....	38
1.2.4. Ahlâkî Kişiliği ve Fiziki Yapısı.....	40
1.2.5. Günlük Hayat Tarzı	40
1.2.6. Hırameyn Sevgisi ve Hac Yolculukları	41
1.2.7. Memleketinden Ayrılışı, Hastalığı ve Vefatı	45
1.3. Eğitim Hayatı.....	47
1.3.1. Yetiştirdiği Çevre ve İlk Eğitimi.....	47
1.3.2. Gualiyâr'daki Eğitim Hayatı	48
1.3.3. Diyobend Medresesindeki Eğitim Hayatı	49
1.3.4. Sehârenpûr Medresesi'ndeki Eğitim Hayatı.....	50
1.3.5. Lahor'daki Eğitim Hayatı.....	51

1.3.6. Kur’ân-ı Kerim’i Ezberlemesi.....	52
1.4. Eğitim Öğretim İçin Gittiği Yerler.....	53
1.5. İlmî Otoritesi.....	61
1.5.1. Meşhur Hocaları	61
1.5.1.1. Abdulgânî b. Ebî Sa‘îd b. el-Müceddidî ed-Dihlevî.....	62
1.5.1.2. Abdulkayyûm İbn Abdulhay el-Burhânevî	62
1.5.1.3. Muhammed Mazhar Latif Ali b. Muhammed Hasen en-Nânotevî	62
1.5.1.4. Muhammed Yakûb b. Memlûkü’l-Ali en-Nânotevî.....	63
1.5.1.5. Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Zeynî Dahlân el-Mekkî	63
1.5.1.6. Feyzulhasan b. Ali b. Baḥş el-Kureşî es-Seḥârenpûrî.....	64
1.5.1.7. Reşîd Ahmed b. Hidâye Ahmed el-Ensârî er-Rambûrî el-Gengohî ..	64
1.5.1.8. Seyyid Ahmed el-Berzencî	65
1.5.2. İlim Dünyasına Katkıları	65
1.5.2.1. Meşhur Öğrencileri	65
1.5.2.2. Halifeleri	72
1.5.3. Eserleri.....	76
1.5.3.1. Berâhîn-i kıtâ‘a ‘alâ zâlâmî’l-Envârî’s-sâtı‘a.....	76
1.5.3.2. Hidâyâtü’r-reşîd ilâ ifḥâmî’l-‘Anîd.....	77
1.5.3.3. Miṭraḳatü’l-kerâme ‘alâ mir‘âtî’l-imâme	77
1.5.3.4. İtmâmü’n-ni‘am ‘alâ tebvîbî’l-ḥikem.....	78
1.5.3.5. el-Mühenned ‘ale’l-müfenned (Taşdîḳât li-def‘i’t-telbisât).....	78
1.5.3.6. Tenşîṭu’l-âzân fî taḥḳîḳi maḥalli ezân	79
1.5.3.7. el-Mügtenem fî zekâti’l-ḡanem.....	80
1.5.3.8. es-Su‘âl ‘an cemî‘i ‘ulemâ’i’ş-Şî‘a	80
1.5.3.9. Fetâvâ-yı Mezâhiru’l-‘ulûm	80
1.5.3.10. Bezlü’l-mechûd fî ḥalli Sünen-i Ebî Dâvûd	80
1.5.4. Hadisçilik Yönü.....	81
1.5.4.1. Hadis İlmindeki Sened ve İcazetleri	82
1.5.4.2. Hadis Eserleri Üzerindeki Çalışmaları.....	88
1.5.5. Fıkḥî Yönü.....	89
1.5.6. Tasavvufî Yönü	90

1.5.6.1. Şeyhlik Makamına Geçiş	92
1.5.6.2. Biat Şekli	93
1.5.6.3. Biât Sonrası müridlerin Yapması Gereken Görevler	94
1.5.6.4. Râbîta-ı Şeyh	96
1.5.6.5. Terk-i Dünya Etmemesi	96
1.5.6.6. Tasavvufî Öğretilerinde, Aile ve Sosyal İlişkilerdeki Hukuku Öncelemesi	97

BÖLÜM 2: SEHÂRENPÛRÎ'NİN BEZLÛ'L-MECHÛD'DEKİ ŞERH METODU

..... 99

2.1. Bezlü'l-Mechûd'un Kaynakları	99
2.1.1. Hadis İlmi ve Şerhleriyle İlgili Eserler	100
2.1.1.1. En Çok Müracaat Ettiği Hadis Kaynakları	100
2.1.1.2. Nadir Müracaat Ettiği Hadis Kaynakları	107
2.1.2. Rical ile İlgili Eserler	113
2.1.3. Hadis Usulü ile İlgili Eserler	115
2.1.4. Tefsirle İlgili Eserler	116
2.1.5. Fıkıhla İlgili Eserler	117
2.1.5.1. Hanefî Fıkıhı ile İlgili Eserler	117
2.1.5.2. Şâfiî Fıkıhı ile İlgili Eserler	118
2.1.5.3. Mâlikî Fıkıhı ile İlgili Eserler	119
2.1.5.4. Hanbelî Fıkıhı ile İlgili Eserler	119
2.1.5.5. Fıkıhla İlgili Diğer Eserler	119
2.1.6. Fıkıh Usulü ile İlgili Eserler	120
2.1.7. Lügat ve Garîbu'l-hadis ile İlgili Eserler	120
2.1.8. Siyer ve Tarih ile İlgili Eserler	121
2.1.9. Diğer İlimler ile İlgili Eserler	121
2.2. Sehârenpûrî'nin Şerhte Takip Ettiği İsnadla İlgili Metodu	122
2.2.1. İsnadın Durumu	122
2.2.1.1. Hadislerin Senedlerini Sıhhat Bakımından Değerlendirmesi	123
2.2.1.2. Senedde Geçen Mübhem Râvîyi Tespit Çabası	130

2.2.1.3. İsnaddaki Ziyade ve Düşmeleri Diğer Kaynaklarda ve Farklı Neşirlerde Araştırması.....	138
2.2.2. Râvî Değerlendirmesi.....	142
2.2.2.1. Sahabi Râvîler Hakkındaki Açıklamaları.....	143
2.2.2.2. Diğer Râvîler Hakkında Bilgi Vermesi.....	146
2.2.2.3. Râvî İsimlerinin Zabtında Titizlik göstermesi	153
2.2.2.4. Râvîlerin Beldeleri ve Nisbeleri Hakkında Bilgi Vermesi	154
2.2.2.5. Râvîlerin İtikadî Eğilimleri Hakkında Bilgi Vermesi	155
2.2.2.6. Münekkitlerin Tenkitlerine Karşı Çıkması	157
2.2.2.7. Râvîler Hakkında Ayrıntılara Girmesi	157
2.2.2.8. Râvî Tabakalarını Belirtmesi	158
2.2.2.9. Râvînin Hangi Hadis Kaynağında Kaç Hadisi Olduğunu Tespiti	159
2.3. Sehârenpûrî'nin Metin Şerh Metodu	160
2.3.1. Bab Başlıklarını Şerh Etme Metodu.....	160
2.3.1.1. Bab ve Kitap Başlıklarının Muhtevalarını ve Tertiplerini Açıklaması	160
2.3.1.2. Bab Başlıklarını Ayetlerle İzahı.....	161
2.3.1.3. Bab Başlığının Hadislerle Uyuşmamasını Açıklaması.....	161
2.3.1.4. Bab Başlıkları Arasındaki İrtibatı Değerlendirmesi.....	162
2.3.1.5. Bab Başlıklarını Diğer Hadis Kaynaklarındakilerle Kıyaslaması	163
2.3.1.6. Bab Sonlarında Konuyu Özetlemesi ve Genel İlkeler Oluşturma Çabası	163
2.3.2. Hadislerde Geçen Kelimeleri Anlama Yöntemi.....	164
2.3.2.1. Hadislerde Yer Alan Kelimeleri İncelemesi ve Açıklaması	166
2.3.2.2. Kelime Düşmesi ve Ziyadeyi Tespiti.....	191
2.3.3. Hadis Metinlerinin Muhtevalarına Yönelik İzahları.....	194
2.3.3.1. Hadislerin Metin Kısmıyla İlgili İzahları	194
2.3.3.2. Hadislerden Anlaşılması Gereken Maksadı Bulmaya Çalışması	198
2.3.3.3. Hadisleri Ayetlerle Bağlantı Kurarak Açıklaması	201
2.3.3.4 Hadisleri Diğer Hadislerle Bağlantı Kurarak Açıklaması.....	203
2.3.3.5. Hadisleri Yorumlamada Deyim, Şiir ve Hikmetli Sözleri Kullanması	209

2.3.3.6. Hz. Peygamber'in Kastının Sahabe Tarafından Tam Kavranamamasından Kaynaklanan Yanlış Anlamaları Belirtmesi	211
2.3.3.7. Sahabenin İcmaına Muhalif Münferid Rivayetleri İzahı	211
2.3.3.8. Nadir Bilgileri Şerhinde Kullanması	213
2.3.4. Hadisler Arasında Görülen İhtilafları Tespiti ve Çözüm Önerileri	214
2.3.4.1. Cem ve Telif	215
2.3.4.2. Nesh	226
2.3.4.3. Tercih	233
2.3.5. Hadislerin Anlaşılmasında Kullandığı Diğer Yöntemler	237
2.3.5.1. Anlaşılması Müşkil Hadisleri Aklî Karinelerle Çözmesi	237
2.3.5.2. Hadisleri Yakın Tarihteki Hâdiselerle Bağlantı Kurarak Açıklaması	245
2.3.6. Hadislerdeki Fıkıh ve Usul-ı Fıkıh Konularına Değınmesi	247
2.3.6.1. Fıkıhî Mezheplerin Hadis Rivayetlerini Farklı Anlamalarından Kaynaklanan İhtilafları İzahı	247
2.3.6.2. Hadislerin Fıkıhî Yönden Yorumlanması	251
2.3.6.3. Hadisin Usul-i Fıkıh Kaideleriyle Açıklanması	254
2.3.7. Rivayet Lafızlarındaki Farklılıkları İzahı	256
2.3.8. Hadis İstılahlarını İzahı	259
2.3.9. Sehârenpûrî'nin İtiraz ve Eleştirileri	261
SONUÇ	267
KAYNAKÇA	274
EKLER	293
ÖZGEÇMİŞ	296

KISALTMALAR

b.	: İbn
B.y.	: Basım yeri yok
Bk.	: Bakınız
bt.	: Binti
Çev.	: Çeviren
Dğr.	: Diğerleri
Ed.	: Editör
Erişim	: Erişim tarihi
h.ö.	: Hicretten önce
Krş.	: Karşılaştırınız
M.Ü.İ.F.V.	: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı
Nşr.	: Neşreden
Nu.	: Numara
ö.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radiyallahu anhu
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik eden
Tlk.	: Talik eden
Trc.	: Tercüme eden
Ts.	: Tarihsiz/Baskı tarihi yok
Tsh.	: Tashih eden
v.dğr.	: Ve diğerleri
vb.	: Ve benzerleri
Y.y.	: Yayıncı bilinmiyor /Yayın yeri yok
Y.t.y.	: Yayın tarihi yok

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1:	Sehârenpûrî'nin Soy Şeceresi.	37
Şekil 2:	Medâru Esânidi'l-Hind	82
Şekil 3:	Şah Veliyyullah Ed-Dihlevî'den Sehârenpûrî'ye Kadar Gelen Hadislerden Birinci Sened Zinciri	84
Şekil 4:	Şah Veliyyullah Ed-Dihlevî'den Sehârenpûrî'ye Kadar Gelen Hadislerden İkinci Sened Zinciri.....	84
Şekil 5:	Şah Veliyyullah Ed-Dihlevî'den Sehârenpûrî'ye Kadar Gelen Hadislerden Üçüncü Sened Zinciri.....	85
Şekil 6:	Şah Veliyyullah Ed-Dihlevî'den Sehârenpûrî'ye Kadar Gelen Hadislerden Dördüncü Sened Zinciri.....	85
Şekil 7:	Şah Veliyyullah Ed-Dihlevî'den Sehârenpûrî'ye Kadar Gelen Hadislerden Beşinci Sened Zinciri.....	86
Şekil 8:	Şah Veliyyullah Ed-Dihlevî'den Sehârenpûrî'ye Kadar Gelen Hadislerden Altıncı Sened Zinciri.....	86
Şekil 9:	Hiz. Ebu Bekri'nin Çocukları Vasıtasıyla Gelen İsnad Zinciri.....	128

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Sehârenpûrî'nin Sahabe Râvîler Hakkında Verdiği Bilgiler.....	141
Tablo 2: Sehârenpûrî'nin Ebû Dâvûd'un En Çok Hadis Aldığı Hocaları Hakkında Verdiği Bilgiler	145
Tablo 3: Sehârenpûrî'nin Ebû Dâvûd'un Diğer Hocaları Hakkında Verdiği Bilgiler	147

HARİTA LİSTESİ

Harita 1 : Hindistan'ın Uttâr Pradeş Eyaletinin Haritası.....	34
Harita 2 : Hindistan'ın Uttâr Pradeş Eyaletinin Sehârenpûr Vilayetinin Haritası	34
Harita 3 : Sehârenpûr ile Nânevte Arasını Gösteren Harita.....	35
Harita 4 : Sehârenpûr ile Nânevte Arasını Gösteren Harita.....	35
Harita 5 : Enbite ile Nânevte Arasını Gösteren Harita.....	48
Harita 6 : Sehârenpûr ile Diyobend Arasını Gösteren Harita	49
Harita 7 : Sehârenpûr ile Lahor Arasını Gösteren Harita.....	51
Harita 8 : Sehârenpûr ile Mesûrî Arasını Gösteren Harita.....	53
Harita 9 : Sehârenpûr ile Menglor Arasını Gösteren Harita	54
Harita 10: Sehârenpûr ile Bopal Arasını Gösteren Harita.....	55
Harita 11: Sehârenpûr ile Sikandrabâd Arasını Gösteren Harita	56
Harita 12: Sehârenpûr ile Bahavelpûr Arasını Gösteren Harita.....	58
Harita 13: Sehârenpûr ile Birelî Arasını Gösteren Harita.....	59

ÖZET

Başlık: Sehârenpûrî ve Bezlü'l-mechûd fî Halli Sünen-i Ebî Dâvûd'daki Şerh Metodu

Yazar: Aşur AKYOL

Danışman: Prof. Dr. Erdinç AHATLI

Kabul Tarihi: 27/10/2021

Sayfa Sayısı: xi(ön kısım) + 292 (tez) + 3 (ek)

Halîl Ahmed Sehârenpûrî (ö. 1346/1927), yirminci yüzyıl Hindistan hadis âlimlerinin en önemlilerinden biridir. Bütün İslâmî ilimlerde kendini kanıtlamasının yanında özellikle hadis ilminde temayüz etmiştir. Hayatını, dinin ikinci kaynağı konumunda olan hadis ilmine adanmış bir âlim olan Sehârenpûrî, Buḥârî ve Müslim'den sonra üzerinde en fazla çalışma ve şerh yapılan hadis kitapları arasında bulunan *Sünen-i Ebî Dâvûd*'a, tezimizin de konusu olan *Bezlü'l-mechûd fî Halli Sünen-i Ebî Dâvûd* adıyla yazdığı şerhle İslâm dünyasında tanınmıştır. İşte İslâm âlemi nezdinde özellikle bu eseriyle tanınmış bir âlim olan Sehârenpûrî'yi tanımak, kendisini ve eserini dünyaya tanıtmak maksadıyla bu tez çalışması yapılmıştır. Tezimiz bir giriş, iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde şerh metodu incelenen eserin ilmî değerinin bilinmesi için eserin ortaya çıkış serüveni, konu amacı ve tezin yöntemi ve tezi ile ilgili yazılış süreci bilgilerine yer verilmiştir.

Birinci bölümde müellifin yaşadığı dönemin siyasî yapısı, sosyal, dini hayatı, ilmî ve kültürel durumu, ilmi şahsiyeti, eserleri hakkında bilgiler verilmiş ve ayrıca *Bezlül-i Mechûd*'un müellifi Sehârenpûrî'nin hadis, fıkıh ve tasavvuf yönü ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

İkinci bölümde *Bezlül-i Mechûd*'un kaynakları tanıtılmış ve tasnif edilmiş; Sehârenpûrî'nin bu kaynaklardan naklettiği rivayetlerde kullandığı ifadeler ve bunları ne ölçüde kullandığı hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca Sehârenpûrî'nin şerh metodunun yapısal özellikleri de hadisleri nasıl yorumladığı örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sünen-i Ebî Dâvûd, Bezlü'l-mechûd, Halîl Ahmed Sehârenpûrî

ABSTRACT
Title of Thesis: Sahāranpūrī and his Commentary Method in Badhl al-Majhūd fī Ḥallī Sunan Abū Dāwūd
Author of Thesis: Aşur AKYOL
Supervisor: Prof. Dr. Erdiñç AHATLI
Accepted Date: 27/10/2021 Number of Pages: xi(pre text) + 292(m. b.) + 3(app.)
Khalīl Aḥmad Sahāranpūrī (d 1346/1927) was a prominent hadith scholars of 20 th. century in India. Proving himself in all Islamic sciences came to the fore in the science of hadith. Sahāranpūrī dedicated his life to the science of hadith, was known in the Islamic world for his commentary on <i>Sunan-ı Abū Dāwūd</i> the most studied and annotated hadith books after <i>Bukhārī</i> and <i>Muslim</i>. This commentary called <i>Badhl al-Majhūd fī Ḥallī Sunan-ı Abū Dāwūd</i> is the subject of our dissertation and carried out get to know Sahāranpūrī and to introduce him and his work. Our dissertation consists of an introduction, two chapters and a conclusion. In order to know the scientific value of the work whose commentary method is studied, the journey of the emergence of the work, the writing process information about the subject purpose and the method of the thesis and its introduction are made in the introduction section. First chapter provides information about the political structure, social, religious life, scientific and cultural status of the period the author lived, scientific personality, works and the aspect of hadith, fiqh and Sufism of <i>Badhl al-Majhūd</i>'s author Sahāranpūrī are discussed in detail as well. In the second chapter, the sources of <i>Badhl al-Majhūd</i> introduced and classified; information regarding the expressions Sahāranpūrī used while transmitting from these sources and to what extent he utilized them were stated. Also, the structural features of the commentary method of Sahāranpūrī were tried to be explained with examples of how he commented on the hadiths.
Keywords: Hadith, Sunan Abū Dāwūd, Badhl al-Majhūd, Khalīl Aḥmad Sahāranpūrī

GİRİŞ

Sünen-i Ebî Dâvûd, sünnet müdevvenatı ve hadis külliyyatı arasında müstesna bir yere sahiptir. Bu eser bütün ümmetin kabul ettiği, hadis âlimleri ve imamlarının itina gösterdiği hadis kitaplarından biridir. Sünnet binasının üzerine inşa edildiği rükünlerin üçüncüsü, bazı muhakkiklere göre dördüncüsü olup, ahkâm hadisleri konusunda kapsamlı bir eserdir. Ebû Dâvûd Mekkelilere gönderdiği mektupta, bu eserini onlara şu şekilde anlatmıştır: “Bu öyle bir kitaptır ki; Hz. Peygamber’den makbul bir isnadla gelen (her türlü) sünnet onda bulunmaktadır. Ancak hadisten istinbât edilmiş sözlere (hükümlere) fazla yer verilmemiştir. Böyle hadisler bulunsa da bunlar yok denecek kadar azdır. İnsanların Kur’ân dışında en fazla öğrenmeğe ihtiyaç duyacakları bir kitaptır. Yine bu kitaba sahip olan bir kimse, başka hiçbir hadis kitabına sahip olmazsa ilmî olarak herhangi bir kaybı olmaz. Kitap incelendiğinde kitabın değeri elbette ortaya çıkacaktır.”¹ Ebû Dâvûd’un en önemli öğrencilerinden İbnü’l-A‘râbî diye bilinen Ebû Sa‘îd Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd (ö. 341/952)² *Sünen* hakkında; “Birinin yanında ilimden hiçbir şey olmayıp da sadece Allah’ın kitabı ve bu kitap (kendisinde bulunan *Sünen* nüshasına işaret ederek) bulunsa, bu ikisiyle birlikte başka bir ilme asla ihtiyaç duymaz,”³ diyerek hocasıyla aynı görüşleri paylaşmıştır. *Sünen*’in muhteva bakımından hâşiye diye nitelenebilecek ilk şerhi *Me‘âlimü’s-Sünen* yazarı Ebû Süleyman el-Ĥaţţâbî (ö. 388/988) *Sünen* hakkında şöyle demiştir: “Ebû Dâvûd’un *Sünen*’i din ilimlerinde benzeri yazılmayan itibarlı/saygın bir kitaptır. Allah bütün insanlara bu kitaba itibar gösterme ihsanında bulundu. Bu kitap âlimlerin ve fakihlerin kendi mezhepleri arasındaki ihtilaflarda hakem oldu.”⁴ *Sahih-i Müslim* şârihi Ebû Zekeriyâ en-Nevevî, (ö. 676/1277) *Sünen*’deki ahkâm hadislerinin çokluğunu ön plana çıkararak şöyle demiştir: “Fıkıhla ve diğer ilimlerle meşgul olanların *Sünen*’e itibar etmeleri ve onu çok iyi bilmeleri gerekir. Kendilerinin ihtiyaç duydukları ahkâm hadislerinin çoğunluğu *Sünen*’de bulunmaktadır.

¹ Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş‘as es-Sicistânî, *Risâletü Ebî Dâvûd ilâ ehli Mekke fî vaşfi Sünenihî*, thk. Muhammed b. Lutfî eş-Şabbâğ (Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1405/1985), 28; Ĥalîl Ahmed b. Mecîd es-Seĥârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd fî ĥallî Süneni Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Zekeriyâ el-Kandehlevî (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-‘İlmiyye, 2006), 1: 16.

² *Sünen*’in en meşhur üç nüshasından birinin sahibidir. *Sünen*’in bu rivayeti, fiten, melâhim ve ĥurûf kitaplarını (ana bölüm) içinde barındırmadığından dolayı en kısa olanıdır. Bu konuda bk. M. Yaşar Kandemir, “es-Sünen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 145-147.

³ Seĥârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 26.

⁴ Ebû Süleymân Ĥamd b. Muhammed el-Bustî el-Ĥaţţâbî, *Me‘âlimü’s-Sünen* (Halep: el-Maţba‘atü’l-‘İlmiyye, 1351/1932), 1: 6.

Sünen'in hadisleri çok özenle seçilmiş olup musannifi hadis ustalarından biridir.”⁵ *Zâdu'l-me'âd*'ın yazarı İbn Kâyyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), Münzirî'nin *Muhtaşarı Sünen-i Ebî Dâvûd*'unu şerh ettiği *Tehzîbü Muhtaşarı Sünen-i Ebî Dâvûd* adlı eserinde *Sünen*'e geniş bir çerçeve çizerek, onu şöyle tanıtmıştır: “Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i Müslümanlar arasında vuku bulan ilmî tartışma ve çekişmelere hakem olmuş ve onlar nezdinde iyi bir yer edinmiştir. Musannifler otorite diye kendisine başvurmuşlar, muhakkikler onun hükmüne rıza göstermişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünen*'e ahkâm hadislerini almış, tertip ve düzenini en güzel şekilde yapmıştır. Bu hadisleri *Sünen*'e alırken seçerek almış, cerhe uğramış râvîleri ve zayıf hadisleri almamıştır.”⁶ Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî (ö. 1176/1762) ise *Sünen* hakkında şunları söylemiştir: “*Sünen*, içerik olarak ve kapsadığı faydalı bilgilerle istifadecilerinin yolunu aydınlatır, onlardaki istinbât yeteneklerini ve hadisi anlama melekelerini ortaya çıkarır. Kitabın içinde şer'i konular ve bunların sırlarını ihtiva eden bir servet niteliğinde değerli bilgiler vardır.”⁷ Bu açıklamalar *Sünen*'in dindeki yerini ve önemini göstermektedir.

Diğer taraftan *Şahîh-i Buḥârî* ve *Sünen-i Ebî Dâvûd* kendilerinde bulunan bir takım izaha muhtaç yönleriyle diğer *Kütüb-i sitte* kitaplarından ayrılmaktadır.⁸ Mesela *Şahîh-i Buḥârî*'deki bâb başlıklarının seçimi çok önemli bir mevzu olup, *Şahîh-i Buḥârî* yazılalı beri “İmam Buḥârî neden o başlığı seçmiştir ve hedefi nedir?” diye üzerinde çokça tartışma yapılmıştır. Hiçbir muhaddis bâb başlığını Buḥârî gibi kullanmamıştır. Hakkında yapılan şerhler bu müşkili çoğu zaman çözememiştir. Şârihler, eski zamanlardan günümüze kadar bu kullanımın anlaşılması ve açıklanması konusunda çokça araştırmalar yapmışlar ve söz söylemişler, şerh yazmışlardır ve hala bu konuda araştırmalar devam etmektedir. *Şahîh-i Buḥârî*, bu yönüyle diğer hadis kitaplarından farklıdır.⁹

Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inin bab başlıkları ve altındaki hadisler her ne kadar açık ve net, musannifin ne kastettiği anlaşılıyor olsa dahi, bazı yerlerde araştırma ve açıklamaya

⁵ Ebu't-Tayyib Muhammed Şiddîk Hân b. Ḥasen b. Ali b. Lütfullah el-Hüseynî el-Kinnûcî, *el-Hıṭṭa fî zikri's-Şihâhî's-sitte* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî't-Ta'limiyye, 1405/1985), 213; Şehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 27.

⁶ İbnü'l-Kâyyim Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî, *Tehzîbü Muhtaşarı Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. İsmâîl b. Gâzî Merḥabâ (Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1428/2007), 1: 94; Şehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 28.

⁷ Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî'ye nispet edilen bu söz, Ebû Süleyman el-Hattâbî'nin *Me'âlimü's-Sünen*'ine Ebû Tâhir b. Ahmed es-Selefî tarafından yazılan mukaddimede yer almaktadır. Bk. Şehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 28.

⁸ Şehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 59.

⁹ Şehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 60.

ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin, istiḥâda¹⁰ bablarında müellifin neyi kastettiği, neyi hedeflediği müşkil bir konu olup, bir kapalılık ve anlaşılmaçlık vardır. Bu kadar şerh rağmen kapalılık hep devam edegelmiştir.¹¹ Bu gibi durumların doğal sonucu olarak, *Sünen*'in yazıldığı üçüncü asırdan günümüze kadar birçok muhaddis ve âlim *Sünen*'i şerh ederek, ona hizmet etmişlerdir. Hepsi de *Sünen*'i kendi üslubuna, döneminin şartlarına göre şerh etmiştir ve bu şerh ameliyesi halen devam etmektedir.

Kendisine çokça şerh yazılan *Sünen*'in şerhlerinin en eskisi Ḥaṭṭâbî'nin (ö. 388/988) *Me'âlimü's-Sünen* adlı eseridir. Ḥaṭṭâbî (ö. 388/988), *Sünen*'i genelde fikhî ve lügavî açıdan şerh etmiştir. Fikhî açıdan çok üstün bir şerh olmasına rağmen hadislerle uğraşanların ve sonraki nesillerin ihtiyacını gidermeye yetecek bir mahiyette değildir. Öte yandan Ḥaṭṭâbî (ö. 388/988), şerhinde *Sünen* hadislerinin tamamını da şerh etmiş değildir.¹²

Sehârenpûrî'nin yaşadığı dönemden önce ve yaşadığı dönemlerde *Sünen* üzerine faydalı birçok şerh yazılmıştır. Bu şerhler ikna edici ve çözüm odaklı olmalarına rağmen, hadis okuyucusunu yeteri kadar tatmin edici boyutlara ulaşmamıştır. Mesela, yaşadığı dönemde kaleme alınan şerhlerden birisi Mahmûd Muhammed Ḥaṭṭâb es-Sübkî'nin (ö. 1352/1933) *el-Menhelü'l-'azbü'l-mevrûd*¹³ adlı şerhidir. Bu şerhin birinci cildi çok sistematik ve sadra şifa bilgiler içermekle birlikte ikinci ve üçüncü ciltlerinde şerhin planında değişiklik yapılmış, birinci ciltteki usul takip edilmemiştir. Sonra da müellifin vefatı sebebiyle tamamlanamamıştır. Müellifin oğlu şerhi tamamlama cihetine gitmişse de öncekinden farklı bir şey yapmamıştır.¹⁴

Bu dönemde *Sünen* için yazılan şerhlerden bir diğeri Muhammed Şemsülhak el-Azîmâbâdî'nin (1857-1911) *Ġâyetü'l-maḥşûd fî ḥalli Sünen-i Ebî Dâvûd* adlı sadece birinci cildi tamamlanabilmiş telifidir. Eğer tamamlansaydı, faydalı bir şerh olacağı ilk cildindeki metodundan anlaşılmalıdır. Ancak şârih, tek ciltte dahi müçtehit imamlar hakkında ileri derecede tenkit içeren ifadelerle yer vermekten çekinmemiştir. Şârihin diğ-

¹⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 2: 327.

¹¹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 60.

¹² Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 28.

¹³ Bk. Mahmûd b. Muhammed Ḥaṭṭâb es-Sübkî, *el-Menhelü'l-'azbü'l-mevrûd şerhi Sünen-i Ebî Dâvûd* (Beyrut: Müessesetü'l-Târihi'l-'Arabî, ts.)

¹⁴ Sehârenpûrî, "Muhakkikin Mukaddimesi" *Bezlü'l-mechûd*, 1: 61. Sehârenpûrî, Ḥaṭṭâb es-Sübkî'nin bu şerhini bizzat görmemiştir. İfadeler, şerhi neşreden muhakkike aittir. Ayrıca *el-Menhelü'l-'azbü'l-mevrûd* şerhin kaynakları bölümünde de zikredilmemiştir.

eseri ‘*Avnü’l-ma’bûd*¹⁵ ise Ebû Dâvûd’un *Sünen*’i üzerine yazılan en önemli şerhlerden birisidir. Eserin giriş kısmında kitabın yazarının Muhammed Eşref el-Azîmâbâdî olarak zikredilmesinin nedeni Şemsülhak’ın kardeşinin kendisine şerhi yazma konusundaki yardımlarından dolayı şerhi kardeşine nispet etmesi hasebiyledir. Şerhin müellifinin hedefinde sorunları çözmekten ziyade, Hanefiliğe reddiye yer almaktadır.¹⁶ Bu bağlamda belki de Muhammed Zâhid el-Kevserî’nin (ö. 1879-1952) dediği gibi *Sünen-i Ebî Dâvûd*’un en güzel şerhi, Laleli Kütüphanesinde dört cilt olarak muhafaza altına alınan Ebü’l-Haccâc el-Mizzî’nin (ö. 742/1341) öğrencisi eş-Şihâb İbn Raslân Ahmed b. Muhammed el-Mağdîsî’nin (ö. 844/1441) şerhidir. Sehârenpûrî, bu şerhe Medine’ye geldiğinde muttali olabilmıştır. Sehârenpûrî’nin *Bezlü’l-mechûd*’u tamamlama aşamasında elde ettiği bu şerh, işini iyice kolaylaştırmıştır. Sehârenpûrî, bu eserin bir nüshasını satın alıp, Sehârenpûr’deki Mezâhiru’l-‘ulûm Medresesi’ne göndermiştir. Bundaki maksadı üniversitenin kütüphanesinde bulunan diğer İbn Raslân nüshalarıyla satın aldığı nüshanın karşılaştırılması ve bu nüshanın eksik olup olmadığını test etmektir. Sehârenpûrî, İbn Raslân’ın şerhine *Sünen*’de bulunan ve anlaşılması zor olan konuların çözümüne katkıda bulunmak ve Ebû Dâvûd’un tasarruflarını ortaya çıkarmak maksadıyla sık sık müracaat etmiştir.¹⁷

Yukarıda da ifade edildiği gibi *Sünen* üzerine çokça şerh yazılmıştır. Hadislerin anlaşılması için izlenmesi gereken yollar konusu her ne kadar hadis usulü kitaplarında, hadis kitaplarının mukaddimelerinde ve hadis tedvin tarihi kitaplarında eksiksiz bir şekilde incelenmiş, evvelkiler sonrakilere hiçbir şey bırakmamış olsalar da, hadisler üzerinde yapılan çalışmalar ve hadis şerhleri, ekseriyetle hadisler hakkında söylenenleri tekrarlamaktan ve açıklananları bir araya getirmekten ileri geçmese de Sehârenpûrî, yazdığı bu şerhiyle, *Sünen*’in diğer şerhleri ve talikleri yanında *Sünen*’e kendi üslubuyla farklı zaviyelerden bakmış ve kendinden önce yazılan şerhlerde eksik kalan tarafları tamamlamıştır. Hatta *Sünen*’in bütün râvîlerin biyografilerini beyan eden, dört mezhebin görüşlerini ve delillerini şerhte gösteren, hadis şârihlerinin görüşleri arasında tartışmaları içeren, hadislerin müşkilini açıklayan, râcihi mercuhtan ve doğruyu yanlıştan ayırmak için hadislerin derecelerini beyan eden ve *Sünen*’i bütün yönleriyle ele alan Hanefî

¹⁵ Bk. Şerefü’l-Hak (Şemsü’l-Hak) ‘Azîmâbâdî, *Avnü’l-ma’bûd şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, 2. Baskı (Beirut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1415)

¹⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 61.

¹⁷ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 61.

âlimlerinin yazdığı böyle kapsamlı bir şerh neredeyse yazılmadığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla Hâlîl Ahmed Sehârenpûrî, bu yönüyle *Sünen*’e hizmet etmiş ve Hanefî görüşlerini ön plana çıkaran kapsamlı bir şerh yazmıştır.

Şerhin yazılma aşamaları şu şekilde gelişmiştir. Sehârenpûrî’nin *Sünen-i Ebî Dâvûd*’u şerh etme düşüncesi gençlik yıllarına dayanmaktadır. O, bu işi başarması için hep Allah’a dua ederdi. Bu işe fiili olarak başladığında yazacağı kitaba *Hallü’l-ma’kûdi’l-mûlakkeb bi’t-ta’lîki’l-maḥmûd ‘alâ Sünen-i Ebî Dâvûd* ismini vermeyi ön görmüştü. Programını yaparak bu işe üç kez başlamış, fakat ilimle meşguliyeti, aralıksız ders yoğunluğu ve yorucu seyahatleri buna fırsat vermemişti.¹⁸ Sehârenpûrî, şerhe başlayamayacağı Allah’ın gizli bir hikmetine bağlamaktaydı. Gerçekten de bu süre zarfında Sehârenpûrî, ilmî ve zihinsel olgunluk derecesine ulaşmış, çalışmalarını genişletmiş ve ilmi derinliğe ulaşmıştı. Öte yandan henüz muttali olamadığı birçok kitaba ulaşmış ve *Sünen*’i açıklayıp tahlil eden yeni kitaplar ortaya çıkmıştı.¹⁹

Sehârenpûrî’yi bu şerhi yazmaya sevkeden ilk etken, onun gönlünün bir köşesinde Resûlullah’ın hadislerine karşı olan büyük sevgisi, bu sevgisinin hadislerdeki sırları ortaya çıkaracağına olan inancı, Hz. Peygamber’i (s.a.v) gönülden sevmesi, ona götüren ve ona nispet edilen her şeyi gönülden arzu etmesidir. Ayrıca Sehârenpûrî mana, lafız, metni anlama, şerh ve tahkik etme, inceleme ve araştırma yapma yönüyle hadis ilmiyle meşguliyeti sevdiğinden bu işe koyulmuştu.²⁰ İkinci etken, özel mevzularıyla diğer hadis kitaplarından ayrılan ve ahkâm hadislerinin çokluğu en büyük özelliği olan *Sünen-i Ebî Dâvûd* konusunda uzmanlaşmış, hadis ve fıkıh ilminde derinleşmiş, her ikisinde de otorite olmuş Hanefî bir âlimin yazdığı bir şerhin olmayışıdır.²¹

1335/1916 yılında Sehârenpûrî altmış dört yaşına ulaşınca yıllar önce hadis tedrisiyle meşguliyeti süresince hiç bırakmadığı kadim arzusunu gerçekleştirmek için Allah’ın kendisine takdir ettiği zamanın geldiğini hissetti. Bu dönemde Mezâhiri’l-‘ulûm Medresesi’nde hocaydı. Öğrenim ve telif hayatı boyunca hep içinde yeşerttiği fakat yazma hazırlıklarına bir türlü geçemediği bu kadim temennisini, altmış dört yaşına varmasını ve sağlığının git gide kötüleşmesini de göz önüne alarak, hadis derslerinde

¹⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 33.

¹⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 33.

²⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 33.

²¹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 33.

beraber olduğu seçkin öğrencilerinden biri olan Muhammed Zekerıyyâ Kandehlevî'ye (1898-1982) anlattı. Sehârenpûrî, kuvvetten düşmüş ve gözleri de fazla görmüyordu. Hocasının yaşının ilerlemesine rağmen hadise karşı olan bu ıstıyakı ve öğrenciliği boyunca hocasının hadis ilmindeki otoritesi Muhammed Zekerıyyâ'yı etkilemişti. Öte yandan Muhammed Zekerıyyâ'nın gönlünde hadis ilmine hizmet etme, bu yolda sebat etme ve ömrünü bu uğurda feda etme konusunda da derin bir ıstıyak vardı. Bu nedenle hocasının teklifini kabul etmiş ve şerh yazma işi bitene kadar hocasından hiç ayrılmamış ve ona bu kıymetli çalışmasında çokça yardım etmiştir.²²

Muhammed Zekerıyyâ Kandehlevî'nin şerhte hocası Sehârenpûrî'ye yardım etme metodu şu şekildeydi: Sehârenpûrî, Muhammed Zekerıyyâ'ya hangi kitapların araştırılacağını ve eserlerin nerelerinden bilgilerin elde edileceğini gösteriyordu. Muhammed Zekerıyyâ da medresenin kütüphanesinde bu kitapları buluyor ve kitaplardan ilmi malzemeyi toplayıp hocasına okuyordu. Hocası bu malzemedен uygun gördüğünü seçiyor ve o da şerhe kaydediyordu. Sehârenpûrî, bu işle meşgul olmaktan oldukça zevk alıyor, bundan başka hiçbir şeye önem vermiyor ve şerhi yazıp tamamlamayı en üstün ibadetlerden sayıyordu. Muhammed Zekerıyyâ ise kendi dersleri dışında bütün zamanını şerhe ayırarak, şerhle ilgili kitapları okuyor, ilmî malzemeyi toplayıp hocasına arz ediyordu. Şerhe ilk başladıkları 2 Rebîülevvel 1335 / 27 Aralık 1916 tarihinden beri dokuz ay boyunca bu şekilde bir çalışmayla şerhi yazmaya yoğunluk vermişler ve 1335/1917 yılı Zilkade ayının sonuna doğru şerhin birinci cildini tamamlamışlardı.²³

Şerh artık Sehârenpûrî için vazgeçilmez bir hayat düsturu haline gelmişti. Şerhi yazıp tamamlama düşüncesi onu tamamıyla kuşatmış, kalbine işlemiş hatta bütün duygu, düşünce ve anlayışına hâkim olmuştu. Sehârenpûrî'nin bu hali Kâdî İbn Şeddâd'ın (ö. 632/1234) Sultan Selâhaddin Eyyûbî (ö. 589/1193) hakkında söylediği şu söze benzetilmektedir: “Selâhaddin Eyyûbî cihadı çok sevip ona âşık olmuştu. Cihad onun kalbini ve bütün bedenini istila etmişti. Öyle ki, konuştuğu zaman sadece cihad hakkında konuşuyor, bir şeye bakmak istediği zaman cihad aletlerine bakıyor, sadece cihad eden askerlere önem veriyor, onu anlatan ve ona teşvik edene meylediyor ve birisi ona

²² Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 17.

²³ Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 270, 71.

yaklaştığı zaman onu mutlaka cihada teşvik ediyordu.”²⁴ Terâcim ve tabakât kitapları okunduğunda birçok âlimin ve salih kişinin işlerine olan bağlılıklarının aşk derecesine vardığı buna benzer durumlar görülecektir.²⁵

Bir şeye karşı duyulan sevgi insanı kapladığında kişinin ruhu ve bütün bedeni bu doğrultuda hareket eder. Bu da harikulade olayları beraberinde getirir. Bu ise ilham ve motivasyonun ana kaynağıdır. Sehârenpûrî şerh çalışması sırasında bazı garip olaylar da yaşamıştır. Bir keresinde rüyasında birinin kendisine şerhin bir yerinde hata yaptığı şeklinde uyarıda bulunduğunu görür. Uyandığında öğrencisi Muhammed Zekeriyâ’yı çağırır ve gördüğü bu rüyayı ona anlatır. Rüya haber verilen yere dönüp baktıklarında gerçekten hatanın var olduğu müşahede etmişler ve düzeltmişlerdir.²⁶ Elbette ki bu şekilde yapılan düzeltmeler şerhin diğer kısımlarında asla hata yapılmaması anlamına gelmemektedir.

Şerh bütün hızıyla devam ediyordu. Sehârenpûrî, her şeyiyle kendini şerhe vermiş, öğrenci ise tüm gücü ve yetenekleriyle yardım ediyordu. Sehârenpûrî için kutsal topraklara, vahyin indiği yere ve ilk hadis medresesine gitme durumu ortaya çıkmıştı. O zamana kadar Hindistan’da şerhin dört cildini ve beşinci cildin de yarısından fazlasını bitirmelerine rağmen şerh daha bitmediğinden ve ulaşamayan bazı kitaplara ulaşip şerhi tekrar gözden geçirme beklentisi nedeniyle Sehârenpûrî, öğrencisinin bu yolculukta kendisiyle beraber olmasını arzu ediyordu.²⁷ Sehârenpûrî bu arzusunu talebesine anlattı. Muhammed Zekeriyâ hocasının bu teklifi üzerine düşünmeye başladı. Daha sonra hocasının yaşı ilerleyip güçten kuvvetten kesilmesine rağmen şerhi tamamlama hevesini görünce, hocasına bu yolculukta eşlik edebileceğini söyledi. Hoca, öğrencisinin bu kararını sevinerek karşılamış ve şerhin tamamlanması konusunda içindeki şüpheler izale olmuştu. 1344/1926 yılı Şevval ayında ikisi beraber Allah’ın bereketini umarak kutsal topraklara gittiler.²⁸

Kutsal topraklarda önce Mekke’ye gidip haclarını ifa ettikten sonra Medine’ye geçtiler. Sehârenpûrî bu haccından sonra bir daha memleketine dönmeyip Medine’de mukim

²⁴ İbn Şeddâd Ebü’l-Mehâsim Bahâüddîn Yûsuf el-Mevsîlî el-Halebî, *en-Nevâdirü’s-sultâniyye ve’l-meâsinü’l-Yûsufiyye*, thk. Cemâleddîn eş-Şeyyâl (Kâhire: Mektebetü’l-Hâncî, 1415/1994), 16.

²⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 39.

²⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 40.

²⁷ Mîretî, *Tezkiretü’l-Halîl*, 271, 72.

²⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 40.

olmuştur. Burada kendilerini şerhe vererek başladıkları çalışmayı tamamlamaya çalışıyorlardı. Sadece farz ibadetler ve genel ihtiyaçlar onları şerhi yazma işinden ayırıyordu.²⁹

Hoca ve öğrenci 10 yıl 5 ay 10 gün sürdürdükleri şerh çalışmasını, 21 Şaban 1345/1927 yılında tamamlamışlardır. Şerh, beş büyük cilt halinde iki bin sayfadan oluşmaktaydı. Şerhin tamamlandığı gün, Sehârenpûrî için bayram günüydü ve çok sevinçliydi. Sevincini paylaşmak için Medine'deki âlimleri, dostlarını, arkadaşlarını, öğrencilerini ve halifelerini 23 Şaban 1345/1927 Cuma günü vereceği yemeğe davet etti. Yemek büyük bir katılımı ile gerçekleşti.³⁰

Şerhin yazım safhası tamamlandıktan sonra birçok baskısı yapılmıştır. İlk baskıları konusunda fazla bilgiye ulaşılamamıştır. Matbaa baskısı olarak ilk baskı, 1392/1972 yılında Hindistan'daki Anzâk matbaasının bastığı taş baskıdır. Arap dünyasında özellikle Mısır ve Şam'da Arapça kitapların basımında Arap harf karakterlerinin kullanımı kolaylaşınca, Muhammed Zekeriyâ Kandehlevî (ö. 1402/1982) yeni basım aletleriyle yeniden basılması için taş baskısı olan bu eseri baştan sona gözden geçirdi. Taş baskıyla basılan nüshasında tespit ettiği hataların düzeltilmesi ve yeni baskıya hazırlanması için öğrencilerinden Taqıyyuddin en-Nedvî'yi bu işle görevlendirdi. Nedvî, Muhammed Zekeriyâ'nın diğer bir kısım öğrencileriyle beraber birçok inceleme ve araştırma yaptılar. İnceleme ve araştırma neticesinde taş baskıdan kaynaklanan hatalar düzeltildi. Eski baskıdan kaynaklanan birbirine geçmiş ifadeler açıklanmaya çalışıldı. Şerhi matbaa baskı harfleriyle basılması için baskıya hazırladılar ve bu haliyle kitap basıldı.

Bu baskının üzerinden bir müddet geçtikten sonra Nedvî, şerhi yeniden gözden geçirdi. Şerh müdekkik bir incelemeye tabi tutulup, şerhte geçen bütün hadislerin tahrîci yapılarak yeni baskısının yapılması gerektiği kanaatine vardı. Bu işe koyularak uzun yıllar boyunca bu şerh için çalıştı. Şerhin son halini almasında büyük hizmetleri olan Taqıyyuddin en-Nedvî'nin şerhe katkılarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

1- Muhakkik, şerhin ilk taş baskısıyla, Mısır, Beyrut, Kahire ve Hint baskılarını karşılaştırıp kitapta meydana gelen hataları düzeltmiştir.³¹

²⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 40.

³⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 40.

³¹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 7.

2- Şârih Sehârenpûrî, dereceleri ortaya çıksın diye her râvînin biyografisini şerhte zikretmiştir. Ancak ‘Urve b. Zübeyr b. el-‘Avvâm³², Abdurrezzâk eş-Şan‘ânî³³, ‘Aâtâ b. Züheyr³⁴ ve Ebû Bekr el-Ḥanefî³⁵ gibi bazı râvîlerin biyografileri tam olarak açıklanmamış, eksik kalmıştır. Taḳıyyuddîn en-Nedvî, bu gibi râvîlerin biyografilerini açıklamıştır.³⁶

3- Sehârenpûrî, eski ve yeni şârihlerin şerhlerinden istifade etmiş ve onlardan bilgi naklinde bulunmuştur. Şârih bu bilgileri nerelerden nakletmişse Taḳıyyuddîn en-Nedvî, hocası Muhammed Zekerıyyâ Kandehlevî’nin de işaretiyle oraları tespit etmiştir. Aynı şekilde şârihin şerhini dayandırdığı bütün müracaat kaynaklarını gözden geçirmiş, kaynaklardan yapılmış olan nakilleri, müracaat esnasında tekrar o kitaplardan doğrulamıştır.³⁷

4- Sehârenpûrî, Ebû Dâvûd’un işaret ettiği rivayetlerin tahrîci üzerinde çalışmıştır. Kaynağını bulamadığı rivayetleri “Sünnet kitaplarının ardına düştüm fakat bulamadım.” sözüyle açıklamaya çalışmıştır. O kitapları bulamama nedenleri arasında bazı hadis kaynaklarının henüz basılmamış olması veya kendi bölgesinde bulunmamış olması yer almaktadır. Bulamadığı kitaplardan bazıları şunlardır: Ṭaberânî’nin (ö. 360/971) *el-Mu‘cemü’l-kebîr*’i, Ḥumeydî’nin (ö. 219/834) *Müsned*’i, Abdurrezzâk’ın (ö. 211/826-27) *Muşannef*’i.³⁸ Nedvî, Sehârenpûrî’nin bulamadığı bu rivayetleri imkânları ölçüsünce bu kitaplardan tahriç etmeye çalışmıştır.³⁹ Ayrıca musannifin şerh esnasında işaret ettiği rivayetleri dipnotta göstermiştir.⁴⁰

5- Zekerıyyâ Kandehlevî, bu şerhe notlar/ta‘likler yazmıştır. Bu ta‘likler şerhin hamîşlerinde/alt boşluklarında kitapla beraber neşredilmiştir. Muhammed Zekerıyyâ bu notların çoğunu İbn Raslân’ın şerhinin yazmasından iktibas etmiştir. Nedvî, İbn Raslân’ın şerhinin asıl nüshasıyla Zekerıyyâ Kandehlevî’nin tuttuğu notları karşılaştırarak aradaki

³² Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 227.

³³ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 257.

³⁴ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 6: 481.

³⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 6: 492.

³⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 12.

³⁷ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 12.

³⁸ Bu kitapları Sehârenpûrî’nin bulamaması gayet normal karşılanmalıdır. Zira bunlar o dönemde henüz neşredilmemişti.

³⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 12, 20.

⁴⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 21.

farklılıkları bulmuş ve kitabın basımında yapılan hataları düzeltmiş, faydalanılan yerlerin sayfa numaralarının bulunması konusunda gayret sarf etmiştir.⁴¹

6- Şerhe noktalama işaretlerinin konulmasını, hadislerin harekelenmesini ve babların birbirlerinden ayrılmasını sağlamış; hadisleri, babları ve kitapları numaralandırmıştır.⁴²

7- Şerhin müracaat kaynaklarını tararken, bu kitaplardan şerhin mütemmim bir cüzü sayılabilecek faydalı bilgileri şerhin alt kısmındaki dipnotta özet olarak zikretmiştir.⁴³

8. Şerhin içeriğini göstermek için teknik bir fihrist yapmıştır.

Takıyyuddin en-Nedvî şerh için yaptığı bu çalışmayla, onu olabilecek en mükemmel hale getirmiş ve istifade edilebilir bir biçimde ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

Araştırmanın Önemi

Bu şerh, alanında büyük bir boşluğu doldurmuştur. Şöyle ki, bu şerh *Sünen*'in yazımında amaçlanan gayeleri öğrenmek isteyen veya öğretmeye çabalayanlar için ihtiyaç duyacakları her şeyi içinde bulacakları eserlerin başında gelmektedir. Ayrıca kelime açıklamaları, konularına göre hadislerden fıkıh istinbatı, hadis ricali hakkında gözden geçirilmiş özet bilgiler ihtiva etmesi ve gönlü ferahlatan metin şerhiyle ayrıcalığı olan bir şerhtir. Tevcihât-ı kalb denilen kalbî ilham ve akla muvafık yönlendirmelere dayanması da şerhin en büyük özellikleri arasında yer almaktadır.

Asrının seçkin hadis imamlarından Muhammed Enver Şâh el-Keşmîrî, bu şerhe yazdığı takrizde eseri şöyle övmektedir: “Ebû Dâvûd’un *Sünen*’i *Kütüb-i sitte*’nin üçüncü kitabıdır. Yazıldığı günden beri hadislerinin derecesi ve rütbesinin yüceliği aşîkârdır. Ancak şu ana kadar onun tam ve eksiksiz şerhini yazan, kafî derecede müşkilini çözen çıkmamıştır. Ancak Halîl Ahmed Sehârenpûrî, *Sünen*’i etraflıca ele alıp hakkını vererek bu işi başarmıştır. Kapalı hadis metinlerini ve musannifin sözlerini açığa çıkarmış, yorumu zor yerleri kolaylaştırmıştır. Râvîlerin hal tercümelerini tam olarak düzene koymuş, müfterik ve müttefik’in⁴⁴ aralarını ayırmıştır. Hadislerden Hanefiler lehine fikhî sonuçlar çıkarmıştır. Kitap kalpleri mutmain eden ve nurlandıran bir şerh olmuştur. Şerh

⁴¹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 12, 21.

⁴² Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 13, 21.

⁴³ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 13.

⁴⁴ Yazılış ve okunuş yönünden aynı olmakla beraber ayrı şahısları gösteren isim, künye, lakap ve nisbelerdir. Bk. Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü* (İstanbul: Hadisevi, 2006), 241.

Allah katında onun bir emaneti, insanların sorumluluğunda bir hediye ve âlimlere de faydalanılması gereken bir kazançtır.”⁴⁵

Araştırmanın Konusu

Giriş kısmında ifade etmemiz gereken bir başka konu da tez konusunun “*Sehârenpûrî ve Bezlû'l-Mechûd fî halli Sünen-i Ebî Dâvûd*”daki Şerh Metodu” başlığıyla seçilişi aşamasıdır. Bu konunun kararlaştırılması, yüksek lisans çalışmamızın Hanefî fakihlerden biri olan Hasan b. Ziyâd’ın hadisçiliği üzerine olması ve doktora ders dönemi ve tez öneri jürisi toplanma aşamasında tez danışmanım Prof. Dr. Mehmet ÖZŞENEL’in, doktora tezi olarak Hanefî hadis şârihlerinin şerhleri üzerine çalışmamın yararlı olacağı tavsiyelerinde bulunmasına dayanmaktadır. Daha sonra doktora tez dönemindeki tez danışmanım Prof. Dr. Erdiñ AHATLI hocamızın da bu konunun çalışılmasına verdiği onayla konu üzerinde çalışma fikri ağırlık kazanmıştır.

Bu ön tespitten sonra konunun daha önce çalışılıp çalışılmadığı tetkik edildi. Konuyla ilgili birçok veri tabanı programı tarandı. Ayrıca İSAM Yayınları tarafından basılan İlahiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu I-II adlı liste tamamıyla taranıp fişlendi ve şerh metotlarıyla ilgili yazılmış tezlerden YÖK sitesinde yayınlanmasına izin verilen eserler incelendi. Netice itibariyle belirlenen tez konusunun Türk Üniversitelerinde çalışıldığına dair bir bilgiye ulaşılmadı. Ancak 2011 yılında bu konunun, Menûfiyye Üniversitesinde Muhammed ‘Atiyye es-Seyyîd Ahmed Seyfuddîn tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak çalışılacağına dair bilgiye ulaşıldı. Bu çalışma, 2016 yılında Mısır’daki Menûfiyye Üniversitesinde Muhammed ‘Atiyye es-Seyyîd Ahmed Seyfuddîn tarafından “*el-İmâm es-Sehârenfûrî ve Menhecühü fî kitabihî Bezlû'l-Mechûd fî halli Sünen-i Ebî Dâvûd*” adıyla tamamlanmıştır. Tez yazım aşamasında bu çalışmanın bir bölümüne ulaşılp yararlanılmıştır. Ayrıca Pakistan’daki Sargodha Üniversitesi’nde 2013 yılında “Muhammed Hârûn, *Mevlânâ Halîl Ahmed Sehârenpûrî or un kî te’lîf Bezlû'l-Mechûd fî Hall-i Sünen Ebî Dâvûd (Menhec o Üslûb)*” adıyla doktora çalışması yapmıştır. Bu çalışmanın dili Urduca’dır. Bu çalışmadan faydalanma imkânı olmamıştır.

Sehârenpûrî’nin eserine Ummu’l-kurâ Üniversitesi Öğretim Üyelerinden Dr. Muhammed Abdurrahman el-Ĥumeyyis tarafından bir de tenkit yazılmıştır. Müellif *Fethu’l-ma’bûd fî*

⁴⁵ Sehârenpûrî, *Bezlû'l-mechûd*, 1: 63.

beyâni 'l-hefevât fi kitabi Bezlû 'l-mechûd adıyla küçük matbu bir risale şeklinde kaleme aldığı kitabında Sehârenpûrî'nin itikadî görüşlerini, *Sünen*'in Sünnet Kitabı'na yaptığı şerh özelinde eleştiriye tabi tutarak, onun itikatta tevil yolunun takipçilerinden olduğu kanaatine varmıştır. Bu sadece Selefî olan müellifin kendi kanaatidir. *Bezlû 'l-mechûd*'un tamamı düşünüldüğünde, Sehârenpûrî'nin Ehl-i Sünnet akidesini Mâtürîdîlik ekolü çerçevesinde şerhine nakşeden âlimlerden biri olduğu ortadadır.

Araştırmanın Amacı

Tezin amacı İslâm'ın ikinci kaynağı olan sünnet ve hadisleri anlama ve yorumlama ameliyesi olan şerhleri tanımaktır. Zira asırlardır sünnet ve hadisleri anlama konusunda birçok muhaddis telif çalışması yapmış ve günümüze kadar sayısız eser yazılmıştır. Dinî ve kültürel mirasın taşınması ve anlaşılmasında önemli bir yere sahip olan bu eserler müstakil olarak üzerinde durulması gereken tarihî birer belgedir. Şerh edebiyatında görülen eserler de bu belgelerin en önemli şahitlerindendir.

Genellikle eski dönem âlimlerinin şerhlerinin konu edinildiği bu tür çalışmalarda, yakın dönem ilim adamlarına düşen payın azlığı dikkati çekmektedir. Oysa yakın dönemde yaşamış ilim adamları, büyük ölçüde bizim karşılaştığımız problemlerle karşılaşmış ve onlara kendi imkânları ölçüsünde çözümler üretmişlerdir. Onlar hakkında yapılacak çalışmalar, önlerine çıkan problemlere ne gibi çözümler sunabildikleri, kısaca onların bu alandaki katkılarını görme imkânı sağlayacaktır. Bu da günümüz hadis çalışmalarını onların bıraktıkları yerden sürdürme fırsatı verecektir. Bu nedenle tezimizin amacı, genelde hadis tarihi, özelde ise son dönem Hanefî şerh metodunu incelemek, muhaddislik yönüyle Halîl Ahmed Sehârenpûrî'yi (1852-1927) tanı(t)maktır. Bir diğer amacı şerh edebiyatına önemli katkılarının bulunduğunu düşündüğümüz Sehârenpûrî'nin özellikle kendi dönemi ve kısıtlı bilgilere sahip olduğumuz coğrafyasında, hadis alanında yaptığı çalışmalarının incelemesini yapmaktır. Ayrıca tez konumuzun amaçlarından biri de XIX. ve XX. yüzyıl Hanefî mezhebi şârihlerinin hadis ve sünneti yorumlama metotlarının Halîl Ahmed Sehârenpûrî özelinde incelenmesidir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada Sehârenpûrî'nin *Bezlû 'l-mechûd*'da takip ettiği metot tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede yöntem olarak öncelikle şerh metotlarını ele alan tezler

incelenmiştir. *Sünen-i Ebî Dâvûd* şerhi *Bezîlû'l-mechûd* baştan sona kadar okunmuştur. Ardından dikkate alınması gereken konu başlıkları tespit edilmiştir. *Bezîlû'l-mechûd* okumaları boyunca şerhte tez için kullanılabilecek ilmi malzeme kaydedilmiştir. Tezde, *Bezîlû'l-mechûd*'un dışında *Kütüb-i Sitte* ve diğer temel hadis kaynakları, ricâl kitapları, Hanefî hadis şerhleri, kitap, tez, makale ve ansiklopedi maddelerindeki konuyla ilgili bilgiler ile internet sisteminden istifade edilerek ulaşılan bilgiler bilgisayar ortamında toplanıp kaydedilerek, tasnif edilmiş ve ardından da tez yazımı gerçekleştirilmiştir. Elde edilen ilmi malzemenin değerlendirilmesinde daha çok karşılaştırma, örnekleme ve tahlil yöntemlerine başvurulmuştur.

BÖLÜM 1: SEHÂRENPÛRÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

1.1. Yaşadığı Dönemin Genel Özellikleri ve Hindistan Müslümanları

Burada Sehârenpûrî'nin yaşadığı dönemde Hindistan'ın siyasî, sosyal, kültürel, ilmî durumu ve dinî yapısı ele alınacaktır. Ayrıca Sehârenpûrî'nin yaşadığı dönem öncesi oluşan ve onun döneminde devam etmekte olan ilmî ve fikrî oluşumlardan bahsedilecektir.

1.1.1. Siyasi Durum

Her dönem hareketli olan Hindistan siyasi yaşamı Sehârenpûrî'nin yaşadığı dönemde de oldukça hareketliydi. Farklı dil, din ve ırkların birlikte yaşadığı bu bölge, özellikle İngilizlerin işgalinden sonra daha da karışmış, İngilizlerin bu bölgedeki farklı din ve ırklardan olan insanları birbirine düşürme faaliyeti olan fitne çalışmaları neticesinde daha da karmaşık hale gelmiştir. Böylesine bir kaosu hâkim olduğu bir zamanda Müslümanlar kendilerine göre siyasî kanaat oluşturmaları kaçınılmaz bir durumdur. Sehârenpûrî de kaosu hâkim olduğu bu dönemde siyasi olaylara kayıtsız kalmamış; aksine aktif bir şekilde tavrını ortaya koymuştur. O aynı zamanda farklı coğrafyalarda ümmeti ilgilendiren meselelerde de derdini ifade etmiş ve o yöne dikkatleri çekmekten geri durmamıştır. Nitekim vatanını işgal eden İngilizlere karşı geliştirilecek stratejiler konusunda âlimlerle uzun istişarî toplantılar yapmıştır. Netice olarak Hicaz'a gitmeye karar vermiştir.⁴⁶ Orada Türkiye Hükümetinin Savunma Bakanı Enver Paşa ile Hindistan'daki İngiliz işgalini ve bütün İslâm âleminin durumunu ilgilendiren toplantı tertip etmiş, toplantıya Enver Paşa, Cemal Paşa ve birçok âlim katılmıştır. Sehârenpûrî bu ziyaretinden döner dönmez yakalanmış ve dağlık bir bölgede hapiste tutulmuştur. Bir müddet sonra serbest bırakılmıştır.⁴⁷

Sehârenpûrî'nin yaşadığı bu dönemde Hindistan'daki yönetim İngilizlerin elinde olduğundan, 1915 yılına kadar Hindistan'daki siyasi politikalar İngilizler tarafından yönlendirilmekte ve yürütülmekteydi. İngilizlerin sömürge hareketine karşıtlığın bir neticesi olarak patlak verip Müslim, gayr-ı Müslim tüm Hintlilerin katılımıyla

⁴⁶ Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 348-350; Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 227, 228.

⁴⁷ Nedvî, *eş-Şeyh Halîl Ahmed*, 56, 57.

gerçekleşen ve her birisi bağımsızlık hareketi sayılmasa da aynı dönemde gerçekleştiği için bağımsızlık hareketi diyebileceğimiz bazı direnişler, ayaklanmalar ve bağımsızlık hareketleri olmuş ancak bu ayaklanmalar İngiliz ordusu tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır. İngilizlerin bu ayaklanma esnasında sadece Müslümanlardan otuz bin kişiyi öldürdükleri, bunun yüzlercesinin ulemadan olduğu tarihi kaynaklarda nakledilmektedir.⁴⁸ Bu dönemde İngiliz egemenliğine karşı başlatılan bu tür hareketler ülke çapında yekvücut bir harekete dönüşemediğinden siyasi bir birliktelik sağlanamamış ve İngilizler yönetimde kalmaya devam etmişlerdir. Hatta İngiliz hâkimiyetinin Hindistan'daki son demlerinde devlet doğrudan Londra'ya bağlanarak buradaki işleri yürütecek bir bakanlık kurulmuştur. İngilizlerin yönetimindeki devletin en üst düzey görevlendirmelerinin hepsi öğretmen, yazar, doktor, avukat gibi aydınlar sınıfından teşekkül etmekteydi. İngilizlerin Hindistan'da kurdukları siyasi egemenlikleri için en tehlikeli gördükleri kesim Hindistan Müslümanlarıydı. Bundan dolayı İngilizler yönetime geldiklerinde ve daha sonraki dönemlerde yaptıkları ilk iş Müslümanları devlet kademelerinden uzaklaştırmaları vardır. Bunu da ya baskıyla yapmışlar veya onların mallarını ellerinden almak ve kurdukları vakıfları yok etmek için aleyhlerine kanunlar çıkarmışlardır.⁴⁹ Diğer taraftan Müslüman olmayan bir kısım Hindular, bir anlamda İngiliz hâkimiyetini kabullenip, İngilizlerle mutlak dayanışmanın daha kökleşmesi için ülkenin farklı yerlerinde gösteriler yapmışlardır.⁵⁰

Bağımsızlık direnişi ve ayaklanmalarının İngilizler tarafından kanlı bir şekilde bastırılmasından sonra Müslümanlar ve Hindular İngilizlere karşı mücadeleyi siyasi ve kültürel teşkilatlanma şekline dönüştürerek mücadeleye farklı boyutlar kazandırdılar ve bunda da başarılı oldular. Bu mücadele ister Müslüman olsun ister Hindu olsun zihinlerinde gittikçe gelişen bir bilinç oluşturmuş ve topraklarındaki yabancı İngiliz idaresinin varlığı onların vatanseverlik duygularının yeniden yeşermesine vesile olmuştur. Neticede Müslümanlar ve Hindular işgal edilmiş vatanlarının işgalden kurtarılmasının ilk adımı olarak mevcut hükümetten özyönetim konusunda anayasal bir

⁴⁸ Mehmet Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 21.

⁴⁹ Azmi Özcan, "1857 Büyük Hind Ayaklanması ve Osmanlı Devleti", *İslâm Tetkikleri Dergisi* 9 (23 Aralık 2010): 270; Azmi Özcan, "Hindistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 18: 76-78.

⁵⁰ Durmuş Bulgur, "Ticaretten Sömürgecilğe XIX. Yüzyılda Hindistan ve İngiliz Hâkimiyeti", *Dîvân İlmi Araştırmalar* 17 (2004/2): 83; Azmi Özcan, "Hindistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 75, 76.

yapının oluşturulması için mücadele edilmesi konusunda birleştiler. Nitekim İngiliz kongresinden, “erken zamanda Hindistan’da özyönetim kurulması” konusunda tavsiye kararı çıkmıştır. Özyönetim çalışmalarıyla birlikte 1920’lerden itibaren yoğunlaşan İngiliz karşıtı bağımsızlık hareketleri ve talepleri karşısında İngilizler, doksan yıldan beri yönetimi elde tutarak sömürülerini sürdürdükleri bölgeyi bırakmak durumunda kalmışlardır.⁵¹

1.1.2. Sosyal Durum

Hint yarımadası dünya konjonktüründe çok dilli, çok renkli, çok kültürlü ve birçok dinin vücut bulduğu bir bölgede yer almaktadır. Bu yönüyle yarımada, sosyolojik açıdan farklı bir yapıya sahiptir. Sömürgeci İngilizlerin idaresine kadar Hindistan’da halk dil, din ve ırk farklılıklarına rağmen Hint-Türk hükümdarların yönetiminde eşit durumda olup güven içinde yaşamıştır. Ancak İngilizlerin hakimiyet kurmasıyla işler tamamen değişmiştir. Sehârenpûrî’nin yaşadığı dönemde Hindistan’da aşırı uyumsuzlukların ve paradoksların bir arada bulunduğu bir yaşam tarzı hâkim durumdaydı. Özellikle Müslüman olmayan kesimde kast sistemi, yaşamın merkezinde yer alarak toplumu katmanlara ayırmakta, sosyal ilişkiler katmanlar içerisiyle sınırlı kalmaktaydı. Aile hayatı ve akrabalık ilişkileri kast sisteminin ana omurgasını oluşturmaktaydı. Hint sosyal yapısında bir kişinin bütün yakınlarının aynı kastın üyesi olmaları esas olduğundan, bir Hintli için aile dışında bir yaşam sürmesi asla mümkün olmazdı.⁵²

Hindistan halkının geneli köylerde hayatlarını sürdürdüğünden, köyler sosyal hayatın bel kemiğini teşkil etmekteydi. Öyle ki şehre gelmiş olanların da köydeki kast sisteminin üyesi olduklarından köyle mutlaka irtibatları devam ediyordu. Köylerdeki kastların kontrol ettiği topraklar ölçüsünde hem bölgesel ekonomiye katkıları vardı hem de yerel siyasette daha fazla söz sahibi oluyorlardı.⁵³

Kast sisteminin getirmiş olduğu yaşam tarzında evlilikler genelde aynı kast katmanı içerisinde bulunan kişilerden birbirine denk ve eşit olanlar arasında gerçekleşmekteydi. Bu uygulama aileler tarafından da desteklenmekteydi. Anne babaların temel görevleri

⁵¹ Gülseren Halıcı Özkan, “Bağımsızlık Mücadelesinde Yenilikçi Bir Ruh; Sir Seyyid Ahmed Han ve Aligarh Hareketi”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 3/8 (Kış 2003): 148.

⁵² Bulgur, “Ticaretten Sömürgeciliğe, 82-84.

⁵³ Özcan, “Hindistan”, 18: 75, 76.

arasında kast katmanı içerisinde çocuklarını kendilerine denk kişilerle evlendirmek de bulunuyordu.⁵⁴

Şehir hayatını yaşayanlar için kast sistemi, yardımlaşma faaliyeti gerçekleştiren bir yapıdan öteye geçememiştir. Diğer yandan kast sistemi, kaynakların bir araya getirilmesi ve planlanan yerlerde harcanması için de kullanılmaktaydı. Burada toplanan fonlar belli bir kasta üye olan başarılı öğrencilere burs olarak verilirdi. Toplumun nabzını tutan gazeteler konusunda herhangi bir sınırlama olmuyordu. Her kast kendi neşriyatını ve gazetesini özgürce yayınlama hakkına sahipti.⁵⁵

İslâmiyet, Hindistan'a yerleşmesi sonucunda toplumsal hayatı etkileyen bir kısım değişiklikler oluşturmuş ve İslâm'a girmeyen kesimler üzerinde derin izler bırakmıştır. Zira Hindu toplumunda sıradan halkın, inandığı dinin kutsal metinlerine ulaşmasına izin verilmezdi. İslâm'ın getirdiği anlayışta her bireyin mutlaka kutsal metni öğrenme mecburiyeti, Hintli din adamlarını bu konudaki katı kuralcılıktan vazgeçirmeye zorlamıştır. Diğer taraftan Müslüman olan Hintliler, önceki yaşantılarından kalma bir takım alışkanlık, davranış, inanış, gelenek, örf ve âdeti terk edememişler; hatta daha sonraki dönemlerde kırsal kesimdeki Müslümanların eğitim olanaklarından mahrum kalmaları nedeniyle, bunları İslâm'dan bir umdeymiş gibi algılamalarına yol açmıştır. Özellikle doğum, evlenme ve ölüm gibi toplumda çok rastlanan merasimlerde farklı inanışların birbirinden etkileşimi ortaya çıkmakta ve Müslüman olmuş yerli halkın eski inançlarında var olan Hindu geleneklerini terk edemedikleri açıkça müşahade edilmekteydi. İhtida etmiş bazı kesimler miras paylaşımında İslâm'ın getirmiş olduğu miras hukuku yerine, daha önce uygulanagelmiş geleneklerini devam ettiriyorlardı. Diğer yandan Hintli Müslümanlar, Müslüman olmadan önce duçar oldukları kast sistemini hayatlarından hemen çıkarmışlar ve kastlar arasında gerçekleşemeyen evlilikleri İslâm'daki denklik (kefâet) prensibini göz önünde bulundurarak hayata geçirmeye başlamışlardır.⁵⁶ Sehârenpûrî, Müslüman olmuş ancak eski örf ve adetlerin zehabına kapılarak bid'at ve hurafelere dalan kesimlere cevap niteliği taşıyan *Berâhîn-i Kâfî*'a 'alâ zâlâmî'l-Envârî's-sâfî' adlı eserini 1304/1887 yılında kaleme almıştır. Neticede şunu da

⁵⁴ Bulgur, "Ticaretten Sömürgecilğe, 83; Özcan, "Hindistan", 18: 75, 76.

⁵⁵ Bulgur, "Ticaretten Sömürgecilğe, 84; Özcan, "Hindistan", 18: 76-78.

⁵⁶ Khaliq Ahmad Nizâmî, "Hindistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 85-92.

gözden kaçırmamak gerekir: Asırlarca birbiriyle etkileşim halinde yaşayıp, iç içe geçmiş olan inanç ve kültürlerin, birbirinden değer alış-verişi yapması kaçınılmaz bir sosyolojik olgudur. Nitekim Hindistan’da da yerleşen İslâm kültürü ile Hindu inanışları birbirlerinden etkilenecek değer alış-verişinde bulunmuşlardır. Ancak İslâmiyet genelde kendine özgü farkındalığını daima sürdürme gelmiştir.

1.1.3. Eğitim, İlmî ve Kültürel Durum

Batı düşüncesi, XVIII. yüzyıldan itibaren İslâm dünyasının batısında ve doğusunda etkisini hissettirmeye başlamıştı. Bütün Müslümanlar gibi Hint Müslümanları da batının ilimde, fende ve teknolojiye ilerlemesine hazırlıksız yakalanmışlar, İngilizlerin kendi ülkelerini işgalinde bu durumu çok daha yakından müşahade etmişlerdi. İngilizlerin Hindistan’ı işgal ederek Müslüman bir devleti ortadan kaldırması, Müslüman olan kesim tarafından tepkiyle karşılanmış hatta Müslümanlar arasında bir belirsizliğe yol açmıştı.

Bu duruma çareler arayan Müslümanlar, eğitimde batı kültürü karşısında yeni arayışlara başlamışlardı. İlk etapta Şah Veliyyullah’ın büyük oğlu Abdülazîz ed-Dihlevî, batılıların ilim, fen ve teknolojiye üstünlüklerinin çok önemli bir meziyet olduğunu ortaya koymuş ve bu alanda onlarla mücadele edebilmenin ancak onların dillerini öğrenmekle mümkün olduğunu ifade ederek, ülkelerini işgal eden İngilizlerin dillerinin Müslümanlar tarafından öğrenilmesine onay vermişti. Öte yandan Abdülazîz ed-Dihlevî, İngilizlerin işgal edip, hâkimiyetleri altına aldıkları toprakların dârülharp olduğu konusunda da fetva vermişti. Ancak onun bu fetvası, kendisinden sonraki kuşaklarca fazla hüsnü kabul görmemişti. Onun yönlendirmesiyle İngiliz dilini ve dolayısıyla kültürünü öğrenenler, İngilizlerin kendilerini yönetmesini zaman geçse de asla kabul etmediler. Tam aksini düşünenler ise İngiliz dilini ve kültürünü öğrenmeyi de reddediyorlardı.⁵⁷

İngilizler, işgal ettikleri topraklara kültürlerini götürmüşler, halk tarafından benimsenmesi için dayatmalar yapmışlar ve yaptırımlar uygulamışlardır. Bunu, batı tarzı eğitim kurumları açarak ve misyonerlik faaliyetleri planlayarak organize etmişlerdir. Ayrıca kendi kurdukları eğitim kurumlarından mezun olmayan ve batı tarzı eğitim almayan okul ve medrese mezunlarını devlet kademelerinde göreve almamışlar, diğer

⁵⁷ Nizâmî, “Hindistan”, 18: 85-92.

tarafından kendi eğitim sistemini benimsemeyen medreselerin vakıf vb. gelir kaynaklarına da el koymuşlardır.⁵⁸

Bunun kaçınılmaz sonucu olarak Hindistan Müslümanları arasında birbirine zıt iki anlayış ortaya çıktı. Bu anlayışlardan biri Dârû'l-'ulûm Medresesi bünyesinde kümelenen, Şah Veliyyullah ekolüne bağlı, İngilizlerin eğitim ve kültür politikalarına tepki olarak doğan, hükümetten bağımsız, tamamen halkın yardımlarına dayalı, İslâm kültürünü muhafazayı hedefleyen ve liderliklerini Muhammed Kâsım Nânotevî ile Reşid Ahmed Gengohî'nin yaptığı Diyobendî ekolü; diğeri ise batı düşüncesi ışığı altında İslâm'ı yeniden değerlendirmek ve İngilizlere bağımlı olarak batı kültürü vermeyi hedefleyen bir politika gütmek ve İngilizlerin geliştirdikleri eğitime göre tasarlanmış İslâmî bir eğitim başlatmak maksadıyla Seyyid Ahmed Han'ın öncülüğünde kurulan Aligarh hareketidir. Bu iki anlayış daha sonraki eğitim hareketlerini kanallı eden akımlar olmuştur.⁵⁹

Seyyid Ahmed Han hareketinin öncelikleri arasında, batıdaki bilimsel çalışmaların kendi dillerine tercümesi, kadınlara eğitim zorunluluğu ve Müslüman öğrencilerin Avrupa'da yükseköğretim görmeleri olmuştur.⁶⁰

Müntesipleri arasında Sehârenpûrî'nin de bulunduğu, Şah Veliyyullah'ın öğretileri etrafında kümelenen Diyobend ekolü öncelikleri ise geleneksel öğrenimini korumak, âlimler ve avam arasında bir ilişki kurmak ve Müslüman toplumu kendi öz kültürel ve dini kimliğine doğru yönlendirmektir.⁶¹ Bu konuda İslâm dünyasında da hak edilmiş bir farkındalık kazanmada başarılı olmuşlar ve zaten bunu amaçlamışlardı.⁶² Bu arada Dârû'l-'ulûm İslâm dünyasında öne çıkan ilahiyat fakültelerinden birisi olma konumuna yükseldi. Medrese yarımada yirminci yüzyılın ikinci çeyreğindeki büyük âlimlerin birçoğunu yetiştirdi.⁶³

Sehârenpûrî'nin yaşadığı bu dönemde, İngiliz sömürge idaresinin İslâmî eğitim kurumlarına karşı takındığı hoşgöründen yoksun tavra rağmen genelde dînî ilimlerde, özelde hadis ilminde ve hadis eğitiminde yüksek düzeyde gelişmeler olmuştur. Özellikle

⁵⁸ Aziz Ahmed, *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslâm*, trc. Ahmet Küskün (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1990), 33.

⁵⁹ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 99.

⁶⁰ Ahmed, *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslâm*, 48.

⁶¹ Ahmed, *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslâm*, 130.

⁶² Ahmed, *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslâm*, 131.

⁶³ Ahmed, *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslâm*, 135.

Şah Veliyullah Dihlevî'nin hadis ilimlerinin öğrenilmesine ve sünnetin ihyasına verdiği önem, onun hadisi ve sünneti ihya eden kişi olarak anılmasını sağlamış ve hadis için yaptığı bu çaba Sehârenpûrî'nin yaşadığı devirde önemli neticeler doğurmuştur.⁶⁴ Hint Yarımadası'nda hadis ilmi bütün yönleriyle en parlak dönemi bu dönemde yaşamıştır. Böyle bir başarı, elbette ki Dâru'l-'ulûm Medresesi'nin temel hadis kaynaklarını medrese müfredatında ana dersler seviyesinde planlayıp, hadis kaynak kitaplarının her platformda okunmasına yaygınlık kazandırmasıyla elde edilmiştir. Dolayısıyla bu medrese Şah Veliyullah ekolünün yaşayan mirasçısı konumuna yerleşmiştir.⁶⁵

Sehârenpûrî'nin yaşadığı bu dönemde hadis ilimlerinin çeşitli alanlarında eserler verilmiştir. *'Avnu'l-Ma'bûd*, *Tuhfetu'l-ahvezi*, *Fethu'l-mülhim fî şerhi Şahîhi Müslim Evcezu'l-mesâlik*, *Feyzü'l-bârî 'alâ Şahîhi'l-Buḥârî* gibi eşsiz eserler telif edilmiştir. Bunun yanında mezhep mensubiyeti öne çıkarılarak yapılan telifler, hadis kaynaklarının tercüme faaliyeti, hadis ilimleriyle ilgili telifat ve hadis usulü ve tarihi gibi çalışmalar da yapılmıştır.⁶⁶ Haydarâbâd'daki Dâiretü'l-Me'ârif adlı yayınevi çoğu hadis ilimleriyle alakalı yüzlerce İslâmî kitap neşretmiştir.⁶⁷

Bu dönemde yeni eğitim kurumu hüviyetiyle kurulan ve klasik dînî ilimleri modern ilimlerle birlikte vermeyi hedefleyen kurumların başında Muhammed Ali Kanpûrî'nin liderliğinde 1892'de oluşturulan Nedvetü'l-'ulemâ cemiyetinin kurduğu Dâru'l-'ulûm Nedvetü'l-'ulemâ gelmektedir.⁶⁸ Bu eğitim kurumunun müfredatında İngilizce zorunlu dersler arasında yer almıştır. Bu tarz eğitim vadeden kurumlar arasında Muhammed Şefî tarafından 1327/1909'da Azamgarh'ta kurulan Medresetü'l-İslâh Sarây-ı Mîr⁶⁹ ve 1336/1917'de Haydarâbâd'da kurulan Câmi'a Osmâniyye yer almaktadır.⁷⁰

Klasik tarzda eğitim vermek vadiyle açılan medreseler de olmuştur. Kendisinden Muhammed Hamîdullah'ın mezun olduğu ve ilkokuldan başlayarak doktora kadar farklı seviyelerde eğitimi hedefleyen Haydarâbâd'da 1874'de kurulan Câmi'a Nizâmiyye

⁶⁴ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 185.

⁶⁵ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 100.

⁶⁶ Zaferullah Dâudî, *Şah Veliyullâh ed-Dihlevî'den Günümüze Kadar Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 349-374.

⁶⁷ Abdulaziz b. Şah Veliyullah ed-Dihlevî, *Büstânu'l-Muhaddisîn*, trc. Ali Osman Koçkuzu (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 7.

⁶⁸ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 122.

⁶⁹ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 123.

⁷⁰ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 123.

ve 1922’de Madrasa Examination Board tarafından Patna’da kurulan Medrese-i İslâmiyye-i Şemsü’l-Hüdâ gibi eğitim kurumları bu tarz medreselerdir.⁷¹

1.1.3.1. İlmî ve Fikrî Ekoller

Bilindiği gibi Hindistan birçok dini hareketin bulunduğu geniş bir coğrafyadır. Bu bölge, özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda çok sayıda dini hareketin mücadelesine sahne olmuştur. Sehârenpûrî’nin doğumunun hemen öncesinde ve yaşadığı dönemde genel anlamda tüm bölgeyi etkileyen yaklaşım tarzları itibariyle farklı ekoller gelişmiştir. Özellikle Müslümanları oldukça etkileyen İngiliz sömürgesi ve misyonerlik faaliyetleriyle alâkalı daha çok modernist olan, modern usulleri takip eden ve batı düşüncesi ışığında İslam düşüncesine yeni bir yön vermeyi amaçlayan Aligarh ekolü ile Kur’ân bize yeter diyerek hadisleri tamamen reddeden Ehl-i Kur’an’a; özelde Hanefî mezhebine hadisle ilgili ağır tenkitler yönelten ve İslam’ın klasik değerlerini öne çıkarmayı amaçlayan Ehl-i Hadis’e ve bütün bunların karşısında duran, adeta bir savunma hattı oluşturma derdine düşen ve hadisçiliğini incelediğimiz Sehârenpûrî’nin de içerisinde yetiştiği ve kendisine bağlı olduğu Diyobend ekolüne ve dönemin diğer etkili ekollerine kısaca değinmek faydalı olacaktır.

1.1.3.1.1. Diyobend Ekolü

Hindistan’ın İngilizler tarafından işgalinin ardından her konuda baskılara maruz kalan Müslümanlar, uygulayageldikleri geleneksel eğitim sisteminin yerine batı tarzı eğitim sistemi dayatmalarına da maruz kalmışlardır. İngilizlerin Hindistan’ı işgaline, Müslümanların toplumdaki otoritesinin yok edilmesine ve batı tarzı eğitim sistemi dayatmalarına karşı çıkan Muhammed Kâsım Nânotevî (1297/1880)⁷² öncülüğündeki birkaç âlim,⁷³ Müslümanların İslâmî kimlik ve kültürlerini muhafaza etmenin ancak eğitime ağırlık verilmesiyle mümkün olabileceği fikrinden yola çıkarak, İngilizlere karşı

⁷¹ Detay için bk. Abdülhamit Birişik, “Medrese”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28: 335.

⁷² Hayatı ve eserleri hakkında bk. Muhammed Yakûb Nânotevî, *el-İmâm Muhammed Kâsım en-Nânotevî Kemâ raeytühû*, trc. ve tlk. Muhammed Arif Cemil Kâsımî Mubârekfûrî (Diyobend: Akâdîmiyye Şeyhu’l-Hind, 1432/2011).

⁷³ Halilürrahmân, bu alimleri eserlerde Reşid Ahmed Gengohî (ö. 1324/1905) vb. öne çıkmış isimlerden daha ziyade Mevlânâ Zülfikar Ali, Mevlânâ Fazlurrahmân ve (bu medresenin ilk hocası olarak zikrettiği) Mahmud Hasan olarak saymıştır. Bk. Halilürrahmân, *Şeyh Zafer Ahmed Aor Unki İlmî Hidmât* (Doktora Tezi, Pencap Üniversitesi1990), 11.

1857’de gerçekleştirilen ayaklanmanın üzerinden yaklaşık on yıl geçmesinin ardından 30 Mayıs 1867’de⁷⁴ Hindistan’ın Uttar Pradeş eyaletinin Sehârenpûr idarî bölgesindeki Diyobend kasabasında bir medresenin açılmasına öncülük etmişlerdir. Kurulan bu medresede Ehl-i sünnet çerçevesinde Hanefî Mezhebi görüşlerinin esas alındığı bir eğitim sistemiyle İslamî ilimlerin okutulması genel kural olarak benimsenmiştir. Daha sonraki süreçte dönemin şartlarına göre eğitim sisteminin oturduğu ilke ve esaslarda ve programın uygulanışında temel olarak benimsenen Ehl-i sünnet ana omurgası merkezde tutularak müfredatta bazı değişiklikler yapılmıştır.⁷⁵ Geleneksel eğitim ve öğretim faaliyeti yürüten bu medrese, fizikî yapısında ve müfredatında yapılan değişiklikler neticesinde zamanla Dâru’l-‘ulûm Diyobend adıyla üniversiteye dönüşmüştür.⁷⁶

Dâru’l-‘ulûm’da görev yapan hocalar kendilerini itikatta Mâturîdî ve Eş‘arî, amelde Hanefî, tasavvufta sûfî, fikrî olarak Veliyullâhî ve usul açısından ise Muhammed Kâsım en-Nânotevî nispetle Kâsımî olarak takdim ederlerdi⁷⁷

Medresenin kurucusu Muhammed Kâsım Nânotevî’den sonra Reşîd Ahmed Gengohî bu medresenin yöneticiliğini yapmıştır. Reşîd Ahmed Gengohî’nin vefatından sonra 1905’te medresenin ilk öğrencilerinden olan Mahmud Hasan (ö. 1338/1920) medresenin yöneticisi olmuştur. Medresenin bu denli yetkin hocalar tarafından iyi bir şekilde yönetilmesiyle birlikte orada ders veren hocaların ehil kişilerden oluşması da⁷⁸ Dâru’l-‘ulûm-ı Diyobend’in tekamülünü ve bölgedeki Müslümanlar tarafından kabul görmesini sağlamıştır. Dâru’l-‘ulûm-ı Diyobend kısa bir zamanda İslam dünyasında tanınan bir eğitim müessesesi olmuş ve buraya birçok ülkeden öğrenciler gelmiştir.⁷⁹ Başta Sehârenpûr’da Medrese-i Sehârenpûr adıyla Saâdet Ali (ö. 1286/1869) öncülüğünde kurulan ve adı Sehârenpûrî’nin hocalarından Muhammed Mazhar (ö. 1302/1884) tarafından Mezâhiru’l-‘ulûm olarak değiştirilen, Halîl Ahmed Sehârenpûrî’nin (ö. 1345/1927) okuduğu, hocalık yaptığı ve 1896 yılında üslendiği yöneticiliği döneminde büyük bir ilerleme kaydeden ve Hind Yarımadası’ndaki *Kütüb-i Sitte* şârihlerinden

⁷⁴ Halîlürrahmân, *Şeyh Zafer Ahmed Aor Unki İlmî Hidmât*, 11.

⁷⁵ Azmi Özcan, “Dârü’l-‘ulûm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 553-555.

⁷⁶ Birişik, “Hint-alt kıtasında İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü”, 10.

⁷⁷ Muhammed Tayyib e-Kârî, *Tarih-i Dârü’l-‘ulûm* (Hind: Mektebe Dârü’l-‘ulûm-i Diyobend, y.t.y.), 22.

⁷⁸ Halîlürrahmân, *Şeyh Zafer Ahmed Aor Unki İlmî Hidmât*, 14.

⁷⁹ Bu dönemde Dârü’l-‘ulûm-ı Diyobend’de Burma 26, Doğu Türkistan’dan 17, Buḥâra’dan 26 ve sayıları tam olarak tespit edilemeyen Cezayir, Türkmenistan ve İran’dan birçok öğrenci bulunmaktaydı. Detay için bk. Halîlürrahmân, *Şeyh Zafer Ahmed Aor Unki İlmî Hidmât*, 13.

çoğunun yetiştiği bu medrese olmak üzere Hindistan'ın birçok yerinde medreseye bağlı kırktan fazla medrese açılmıştır.⁸⁰

Dârü'l-'ulûm-i Diyobend'in kurulduğu dönemden sonraki süreçte Hindistan'daki düşünce akımları nezdinde edindiği yer ve Hindistan'ın bağımsızlığını kazanmasında oynadığı rol ve yaptığı katkılar dikkate alındığında bir eğitim müessesesi olmasının yanında müessir bir düşünce ekolü rolüne büründüğü görülmektedir. Bu ekol, Aligarh ekolü gibi İngilizlerin işgalini kabul eden teslimiyetçi bir anlayışı asla kabul etmemiş hatta pasif bir direniş tavrı olarak gördüğü İngiliz işgal heyetiyle irtibat kurmayı asla kabul etmemiştir.⁸¹

Hilâfetin Müslümanları bir arada tuttuğuna, birlik ve beraberliği sağladığına inandıklarından her fırsatta Osmanlı hilafetini desteklemişler ve siyasî konularda Osmanlı Devleti'nin yanında olmuşlardır.⁸²

Bu ekole mensup âlimler, İslam'a sonradan ilave edildiği düşünülen ve inanç haline gelen itikadî meseleler ve uygulamadaki birtakım İslâm dışı davranış, hurafe ve gelenek ne varsa bunların tamamının İslam dışı unsurlar olarak kabul etmişler ve İslam'ı bunlardan arındırmayı temel gaye edinmişlerdir. Bunun da ancak Kur'ân ve sünnet ana kaynak olarak referans alınıp Hanefilik çerçevesinde yorumlanmasının daha uygun olabileceğini savunmuşlardır.⁸³

“Ezheru'l-Hind” olarak anılan Diyobend Medresesi'nin Hint diyarında hadis ilminin canlandırılmasına, talim ve tedrisinde, hadislerle ilgili eserler te'lif ve neşrinde özel bir yeri ve önemi vardır. Kısa zamanda hocaları, talebeleri ve fikirleriyle ön plana çıkan Diyobend Medresesi, yetiştirdiği birçok hadisçi ile Hint Yarımadası'nda hadis ilminin yaygınlaşmasında önemli katkıları olmuştur.⁸⁴

Diyobend ekolünün hadis ilmine katkılarıyla tanınan alimler arasında Kâsım Nânotevî (ö. 1299/1880), Reşîd Ahmed Gengohî (ö. 1322/1905), Mahmud Hasan Diyobendî (ö. 1338/1920), Halîl Ahmed Sehârenpûrî (ö. 1345/1927), Enver Şâh Keşmîrî (ö. 1353/1934), Eşref Ali Tehânevî (ö. 1362/1943), Şebbîr Ahmed Osmânî (ö. 1368/1949),

⁸⁰ Bernî, *el- 'Anâkîdû'l-gâliyye*, 74, 88-92; Halilürrahmân, *Şeyh Zafer Ahmed Aor Unki İlmi Hidmât*, 16-20; Birişik, “Hint-alt kıtasında İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü”, 12.

⁸¹ Halilürrahmân, *Şeyh Zafer Ahmed Aor Unki İlmi Hidmât*, 14.

⁸² Özcan, “Dârü'l-'ulûm”, 8: 554.

⁸³ Mehmet Ali Büyükkara, “Dışlamacı Müslümanlığın Orta Asya'daki İzdüşümleri: Selefilik Hareketi ve Taliban”, *Orta Asya'da İslâm*, 3 (2012): 1290-1291.

⁸⁴ Özşenel, Pakistan'da Hadis Çalışmaları, 100-101.

İdris Kandehlevî (ö. 1394/1974) ve Zekeriya Kandehlevî (ö. 1402/1982) vardır.⁸⁵ Söz konusu âlimlerin önemli bir kısmının *Kütüb-i Sitte* üzerine şerh veya haşiyeleri bulunmaktadır.

Netice olarak şu ifade edilebilir: Diyobend ekolü, Hindistan ve yayıldığı diğer yerlerde daima itidali temsil etmiştir. Bu ekole mensup olanların İslamî ilimlere büyük hizmetleri olmuştur.

1.1.3.1.2. Ehl-i Hadis Ekolü

İslam'ın klasik değerlerini öne çıkarmayı amaçlayan ve bu amaçların gerçekleşmesi için hadisle amel edilmesinin gerekliliğini savunan Ehl-i hadis ekolü XIX. yüzyılın sonlarına doğru Nezîr Hüseyin (ö. 1320/1902)⁸⁶ ve Şiddîk Hasan Han'ın (ö. 1307/1890)⁸⁷ düşünceleri etrafında Hindistan'da kurulmuştur. Bu ekolle isim benzerliği bulunan hicri ilk üç asırda hadis alimleri tarafından oluşturulan Ehl-i hadisin karıştırılmaması gerekir. Zira her iki hareketin temel hareket noktası hadise göre amel olsa da temel düşüncesi, fikhî dört mezhebi, taklidi reddetmeyi ve doğrudan hadisle amel etmeyi ön plana çıkaran bu yeni cemaatle hicri üç asırdaki Ehl-i hadis arasında pek çok farklılıklar vardır.⁸⁸

Ekolün temel düşünce yapısı, Kur'ân ve sünnet merkeze alınıp Müslümanların dini ve içtimaî meselelerine çözüm üretebilmektir. Bu nedenle fıkıh mezheplerini ve bidat ve hurafeye dalarak sünnet çizgisinden uzaklaştıklarını düşündükleri tarikatları eleştirmişlerdir.⁸⁹ Bu ekol mensupları Kur'an'ın zahiri ile birlikte sadece sahih hadis ile amel edilebileceğini, yeterli bilgisi olanların içtihat yapabileceğini savunmaktadır. Taklide ve bidatlara karşı çıkmayı ve tevhit inancı üzerinde hassasiyetle durmayı ilke olarak benimsemişlerdir.⁹⁰ Kişileri vesile edinerek Allah'a yakın olmaya çalışmayı, O'ndan dilekte bulunmayı ve kabirlerden yardım ummayı şirk saydıklarından Vehhâbî ithamlarına maruz kalmışlardır.⁹¹

⁸⁵ Özşenel, Pakistan'da Hadis Çalışmaları, 100-107; Birişik, "Hint-alt kıtasında İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü", 14.

⁸⁶ Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, 8: 497-501; Dâudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, 195-198.

⁸⁷ Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, 8: 1246-1250; Birişik, Abdulhamit- Eren, A. Cüneyt, "Siddık Hasan Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 92-95.

⁸⁸ Birişik, "Pakistan'da Dinî Grupların/Yapıların Anatomisi ve Birlikte Yola Devamının İmkânı", 370.

⁸⁹ Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, 8: 1248-1249.

⁹⁰ Abdullah Aydın, "Ehl-i Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 508.

⁹¹ Dâudî, *Pakistan ve Hindistan 'da Hadis Çalışmaları*, 252.

Ehl-i hadis, Hanefî imamlarını dolayısıyla Diyobend ekolünü taklitçilikle ve mezhep taassubu yapmakla suçlamış, özellikle hadise ehemmiyet vermedikleri ve kıyası hadisin önüne geçirip kıyası çok kullanmaları gerekçeleriyle tenkit etmiştir. Bu ithamlara maruz kalan Diyobendîler Hanefîlerin delil olarak aldıkları hadisleri bir araya toplayan eserler yazmışlardır. Ehl-i hadis muhalifleri ise Ehl-i hadisi Vehhâbilik’le, İslâm’ın özünde var olan esnekliğe engel olmakla ve değişen şartlara toplumun uymasını imkânsız hale getirmekle itham etmişlerdir.⁹²

Ehl-i hadis ekolünün önde gelen alimleri arasında Muhammed Gaznevî (ö. 1298/1881), Şiddîk Hasan Han (ö. 1307/1890), Muhammed Hüseyin Mevlevî (ö. 1338/1920), Azîmâbâdî (ö. 1329/1911) ve Mübârekfûrî (ö. 1353/1935) gibi daha çok hadis alanındaki çalışmalarıyla tanınan alimler bulunmaktadır.⁹³

Kurucusu Nezîr Hüseyin ve öğrencilerinin gayretleri sonucunda Hint-alt kıtasında İslâmî ilimlerin gelişmesine ciddi katkıları olan Ehl-i Hadis düşüncesi, bu kıtada entelektüel kesimi etkilemiş ve kısa zamanda Hindistan, Pakistan ve Bangladeş’te birçok taraftar bulmuş; kurumları, üniversite ve medreseleri olan büyük bir cemaat halini almıştır.⁹⁴

Hindistan alt kıtasında hadis ilminin canlanmasına önemli katkıları olan Ehl-i hadis ekolünün mensupları, başta temel hadis kaynakları ve şerhleri olmak üzere birçok eserin neşrini gerçekleştirmiş, bunlara yeni şerhler yazmış ve bu kaynakları Urducaya tercüme etmişlerdir. Söz konusu alimlerin önemli bir kısmının *Kütüb-i Sitte* üzerine şerh veya haşiyeleri bulunmaktadır.⁹⁵

1.1.3.1.3. Aligarh Ekolü

Aligarh⁹⁶ Ekolü’nün kurucusu Hindistan’ı işgal eden İngilizlerle kurmuş olduğu yakın ilişkileriyle bilinen Seyyid Ahmed Han’dır (ö. 1315/1898). 1817’de Delhi’de

⁹² Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, (İstanbul: İFAV, 2012), 222; Dâudî, *Pakistan ve Hindistan’da Hadis Çalışmaları*, 297.

⁹³ Yücel, *Hadis Tarihi*, 219.

⁹⁴ Mehmet Ali Büyükkara, “Dışlamacı Müslümanlığın Orta Asya’daki İzdüşümleri: Selefilik Hareketi ve Taliban”, *Orta Asya’da İslâm*, 3 (2012): 1290-1291; Birişik, - Eren, “Siddık Hasan Han”, 37: 93.

⁹⁵ Yücel, *Hadis Tarihi*, 221; Aziz, *Hindistan ve Pakistan’da Modernizm*, 140-148; Özşenel, *Pakistan’da Hadis Çalışmaları*, 108-15; Dâudî, *Pakistan ve Hindistan’da Hadis Çalışmaları*, 251-255; Birişik, - Eren, “Siddık Hasan Han”, 37: 92-95.

⁹⁶ Hindistan’ın Utar Pradeş eyaletinde İslâm Üniversitesi ile meşhur tarihi bir şehir. Şehrin ilk adı Kol (coil) idi. 1542’de yapılan kale 1776 yılında Necef Han tarafından tamir edildikten sonra şehir Aligarh (yüksek kale) ismini aldı. Bk. Halit Eren, “Aligarh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 2: 460.

doğmuştur.⁹⁷ Babası şarkiyatçıların ve misyonerlerin merkezi konumunda olan Agra şehrindeki bir şirkette çalışmaya gittiğinde oğlunu da beraberinde götürmüştü. Seyyid Ahmed Han'ın şarkiyatçıları ve misyonerlerle ilk tanışması bu dönemde olmuştur.⁹⁸ Babasının erken yaşta vefatı üzerine aynı şirkette çalışmaya başlayan Ahmed Han, bir süre sonra bu şirketten ayrılarak önce zabıt katipliği daha sonra da hakimlik yapmıştır. 1869 yılında Üniversite eğitim sistemini incelemek üzere İngiltere'ye gitmiş ve orada üst düzeyde ilgi görmüştür.⁹⁹

Seyyid Ahmed Han Hindistan'a döndüğünde Müslümanların eğitim sahasındaki eksikliklerini gidermek için İngiliz eğitim sisteminin omurgasını oluşturan batı felsefesi ışığında İslâm'ın incelenmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Müslümanları bu eğitim modeliyle eğitmek, batı tarzı eğitimin ve kültürün Müslümanlar nezdinde kabulünü kolaylaştırmak, değişen ahval ve şartlar muvacehesinde dinin ve kutsal kitabının akıl perspektifinden yeniden ele alınmasını sağlamak ve Müslümanları batı kültürüne ve İngiliz hegemonyasına ısındırmak maksadıyla bir dernek kurmuştur.¹⁰⁰ Bilimin mutlakiyetini Müslümanlara kabul ettirmek için çalışmış ve işgalci İngilizlere destek yazıları yazmıştır. Onun bu gayret ve desteği Edinburg Üniversitesi'nin kendisini fahrî doktorayla taltifine ve İngilizlerin kendisine “Sir” ve “Şövalye” unvanlarını vermesini sağlamıştır.¹⁰¹

Seyyid Ahmed Han açtığı Aligarh Mohammadan Anglo-Oriental College'inde Aligarh ekolünün devamını sağlayacak olan Çerâğ Ali (1312/1895), Nuvâb Muhsin Mülk (1324/1907), Altaf Hüseyin Hali (1332/1914) ve Seyyid Emir Ali (1342/1924) gibi birçok öğrenci yetiştirmiştir.¹⁰²

Bu hareket, sağlam yollarla gelen Kur'an'ın güvenilirliğini savunmuş, bizzat Hz. Peygamber'in lafzı olmayıp son râvînin ifadesi olduğunu iddia ettikleri hadislerin Hz. Peygamber'e nispeti konusunda şüpheli bir yaklaşım sergilemiş ve böylece hadislerin güvenilirliğini kabul etmemiştir. Sadece Kur'an'ın ruhuna uyan ve aklın süzgecinden

⁹⁷ Dâudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, 297.

⁹⁸ İbrahim Hatiboğlu, *Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları* (İstanbul, Hadisevi Yayınları, 2004), 83.

⁹⁹ Yücel, *Hadis Tarihi*, 219.

¹⁰⁰ Yücel, *Hadis Tarihi*, 222; Eren, “Aligarh”, 2: 460.

¹⁰¹ Yücel, *Hadis Tarihi*, 222; Dâudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, 297; Mustafa Öz, “Ahmed Han, Seyyid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 73.

¹⁰² Yücel, *Hadis Tarihi*, 223; Öz, “Ahmed Han, Seyyid”, 2: 73-74.

geçirilen hadisler makbul olabileceğini savunmuştur. *Kütüb-i sitte* hadislerinin ise Müslümanların ilk birkaç kuşağının yaşantı ve düşüncelerinin kaynaklarından ibaret olduğu görüşündedir. Bu ekolün hadislere yönelik sözü edilen güvensizlik anlayışı hadisi bütünüyle reddeden Ehl-i Kur'an ekolünün doğmasına zemin hazırlamıştır.¹⁰³ Böylece Aligarh ekolü, modern dönemde hadislerin tümünün güvenilirliğini inkâr etmeye yönelik ilk önemli itirazın sahibi olmuştur.¹⁰⁴

Seyyid Ahmet Han'ın başını çektiği bu hareketin genel esasları Müslümanlar ve İngilizler arasındaki yanlış anlayışları ortadan kaldırmak, Müslümanları modern ilimlerden faydalanarak eğitim alanındaki eksiklikleri bahane ederek Müslümanları tahakküm altına almaya çalışan Batı'ya teslim olmalarına katkıda bulunmak ve Hilafet anlayışına karşı din ile dünya işleri birbirinden ayıran ve dini her işe karıştırmayan seküler bir yaşam ve idare tarzını savunmaktır.¹⁰⁵

1.1.3.1.4. Birelvî Ekolü

Hind alt kıtasında kendilerini Cemaat-i Ehl-i Sünnet olarak nitelendiren Birelvî ekolünün kurucusu itikatta Ehl-i sünnet, amelde Hanefî, meşrepte ise Kâdirî kimliğiyle tanınan Ahmed Rıza Han Birelvî'dir (ö. 1340/1921).¹⁰⁶

Ahmed Rıza Han 1892 yılında kurulan Nedvetü'l-'Ulemâ'nın¹⁰⁷ kurucuları arasında yer almasına rağmen 1897 yılında bu cemiyetten ayrılmış ve ardından bu cemiyet mensuplarını eleştirmiş hatta küfre daldıklarına dair kitaplar kaleme almıştır.¹⁰⁸ Onun Nedvetü'l-'Ulemâ'ya karşı tutunduğu bu tavrını Hindistan'daki diğer cemaatlere karşıda da devam ettirmiştir. Özellikle kendisi gibi Hanefî olan Diyobendî mensuplarını şiddetle eleştirmiş ve onların görüşlerini reddeden kitaplar yazmıştır. Bazen eleştirilerini çok daha

¹⁰³ Yücel, *Hadis Tarihi*, 222.

¹⁰⁴ Aligarh ekolü ve hadisle ilgili görüşleri hakkında bk. Dâudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, 297-300; Aziz, *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm*, 132-233; 137-138, Hatiboğlu, *Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları*, 85-124; Öz, "Ahmed Han Seyyid", 2: 73-75.

¹⁰⁵ Dâudî, *Pakistan ve Hindistan 'da Hadis Çalışmaları*, 298; Öz, "Ahmed Han, Seyyid", 2: 73.

¹⁰⁶ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 116; Abdülhamit Birışık, "Rıza Han Birelvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 61.

¹⁰⁷ 1894 yılında Hindistan'da kurulan ulemâ cemiyeti. Azmi Özcan, "Nedvetü'l-'Ulemâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 514.

¹⁰⁸ Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, 8: 39.

ileri götürüp Kâsım Nânotevî, Reşîd Ahmed Gengohî ve Halîl Ahmed Sehârenpûrî gibi Diyobendî âlimlerini küfürle itham etmiştir.¹⁰⁹

Bu ekol mensupları kendilerini Diyobendîler gibi Mâturîdî, Hanefî ve sûfî olarak konumlandırmalarına rağmen İslâm'a mugayir pek çok düşünce, inanış ve hurafeyi bünyelerinde barındırmışlardır. Bu yüzden Hindistan'da kendilerini Ehl-i sünnet çizgisinde gören ekollerden ayrılmaktadırlar.¹¹⁰

Birelvîler, Hz. Muhammed'in (s.a.v) Allah'ın nurundan bir nur olduğuna, onun gölgesinin olmadığına, her şeyi her an yapabilme ehliyetine sahip olduğuna, alemde olan ve olacak olan hadiseler konusunda kendisine bilgi verildiğinden gaybı bilebileceğine, yardım için çağrıldığında herkese yardıma koştuğuna ve her yerde hazır ve nâzır olduğuna inanırlar. Bu özelliklerin peygamberlerde olduğu gibi evliyâullahta da olduğu kanaatindedirler ve veli kulların mezarlarında dua etmeyi onlardan yardım dilemeyi câiz görürler.¹¹¹

Birelvîler, İngilizlerin Hindistan'ı işgali döneminde vaaz ve irşat faaliyetleriyle peygamber sevgisini toplumda yaymaya çalışmışlar ve sîret konularını işlemişlerdir. *Kütüb-i sitte* ve diğer hadis kitaplarının okunması ve okutulmasına özen göstermişlerdir.¹¹² Buna rağmen Birelvîlerin gerek hadis sahasında gerekse tefsir, fıkıh ve kelâm sahalarında eser yazmada nitelik ve nicelik olarak diğer ekollere göre daha yetersiz kaldıkları söylenebilir.¹¹³

Hindistan âlimleri, İngilizlerin Hindistan'ı işgal ederek orada hakimiyet kurmalarını kabul etmemişler ve böyle bir yönetim altında kalan ülkeleri için Dâru'l-küfr fetvasını vermişlerdir. Ancak Ahmed Rıza Han, "Hindistan Dâru'l-İslâm'dır" şeklinde Hindistan âlimlerinin fetvasının aksine bir fetva vererek işgalci İngiliz yönetimini desteklemiştir.¹¹⁴ Diğer taraftan da Rıza Han, hilâfetin Kureyşiliğine dair hadisi delil göstererek halifenin Kureyşîler dışındakilerden olmayacağına dair fetva vermiş ve bu konuda *Devâmu'l-'ayş*

¹⁰⁹ Allah Bukhsh, *The Ahle Sunnat Movement in British India 1880-1921* (Lahore: Islamic Propagation Centre, ts.), 216-226; Syed Jamaluddin, "The Bareilvis and Khilafat Movement", *Communal and Pan-Islamic Trends in Colonial India* 40/1 (Ocak/1984): 141.

¹¹⁰ Tayyib, *Tarih-i Dâru'l-'ulûm-ı Diyobend*, 22-5.

¹¹¹ Dâudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, 247.

¹¹² Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 117.

¹¹³ Dâudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, 248-249.

¹¹⁴ Abdülhamit Birişik, "Pakistan'da Dinî Grupların/Yapıların Anatomisi ve Birlikte Yola Devamının İmkânı", *Kur'an ve Toplumsal Bütünleşme Sempozyumu (Mezhepler ve Dinî Gruplar Arası İlişkiler* (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015), 365.

fi'l-eimmeti min Kureyş ismiyle kitap yazmıştır. Onun bu tavrı hilafeti yok etme düşüncesinde olan sömürgeci İngilizleri sevindirmiş ve toplumda hakimiyet kurma konusunda onların işlerini daha da kolaylaştırmıştır. Ahmed Rıza Han'ın hilâfet konusundaki bu fikirleri ve İngiliz işgali karşısındaki pasif tavırları yüzünden İngiliz taraftarı olmakla suçlanmıştır. Yapılan bu suçlamalara karşın Birelvîler Ahmed Rıza Han'ın siyaseten böyle davrandığını ve gerçekte İngiliz karşıtı olduğunu savunmuşlardır.¹¹⁵

1.1.3.1.5. Ehl-i Kur'ân Ekolü

İslâm dünyasında hadisleri reddedip sadece Kur'an nassını kabul etme fikrini savunan Ehl-i Kur'ân ekolü, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hindistan'da ortaya çıkmış ve artçıları günümüze kadar sürmüş bir harekettir.¹¹⁶ Kur'âniyyûn ismiyle de maruf olmuş bu ekol, Aligarh ekolünün kurucusu Seyyid Ahmed Han'ın fikirleri çerçevesinde Abdullah Çekrâlevî (ö. 1332/1914) tarafından 1902 yılında Ehlü'z-zikr ve'l-Kur'ân adıyla kurulmuştur.¹¹⁷

Ekolün önde gelen temsilcileri arasında Abdullah Çekrâlevî (ö. 1332/1914), Ahmedüddin Amritsarî (ö. 1354/1936), Muhammed Eslem Cerâcpurî (ö. 1374/1955) ve Gülâm Ahmed Pervîz (ö. 1985/1405) bulunmaktadır.¹¹⁸

Bu ekole göre Müslümanların ilerleme ve gelişmelerine engel olan din anlayışını besleyen asıl kaynak hadislerdir. Sünnet kat'î delil olmayıp teşrii sadece asr-ı saadet dönemiyle sınırlıdır. Hadislerin Hz. Peygamber'e (s.a.v) nispeti kesin olmadığından Kur'an'a aykırı hiçbir hadis makbul sayılamaz.¹¹⁹ Dolayısıyla hadisler dini bir kaynak olarak kabul edilmemeli, sübûtu kesin olan Kur'an ile yetinilmelidir.¹²⁰ Zira Kur'an Peygamber'in tefsirine ihtiyaç duymayacak kadar açıktır. Hz. Muhammed'in görevi de sadece Kur'an'ı insanlara iletmekten ibarettir. Hadisler dini kaynak olsaydı Hz. Peygamber onları da Kur'an gibi yazdırarak kayıt altına alırdı. Hâlbuki Peygamber'in

¹¹⁵ Birişik, "Rızâ Han Birelvî", 35: 61.

¹¹⁶ Abdülhamit Birişik, "Kur'âniyyûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26: 428-429.

¹¹⁷ Dâudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, 275; Yücel, *Hadis Tarihi*, 224.

¹¹⁸ Birişik, "Kur'âniyyûn", 26: 428.

¹¹⁹ Hâdim Hüseyin İlâhîbağş, *el-Kur'âniyyûn ve şübühâtühüm havle's-sünne*, (Tâif: Mektebetü's-Şiddik, 1421/2000), 210-213.

¹²⁰ Yücel, *Hadis Tarihi*, 224-225.

kendisi “Benden, Kur’an’dan başka bir şey yazmayın”¹²¹ demiştir.¹²² Dolayısıyla Hz. Peygamber’in Allah’ın kitabını insanlara iletmekten başka bir görevi bulunmamaktadır. Onun (s.a.v) kararları ve fiilleri daha sonraki Müslüman nesiller için bağlayıcı değildir. Nitekim “Hüküm ancak Allah’ındır.” (el-En‘âm, 6/57) ayeti Hz. Muhammed’e (s.a.v) itaatin şirk olduğuna delalet etmektedir. Orucun herhangi bir ayda tutulabileceği, oruç müddetinin sadece dokuz gün olacağı, Resûlullah’ın Kur’an’dan başka mucizesinin bulunmadığı, namaz için kibleye dönmenin şart olmadığı gibi görüşleri savunan bu anlayışa göre hadislerle ve içtihatla amel etmek ise şirktir.¹²³ Ayrıca hazırladıkları risalelerde Hz. Peygamber’in diğer Peygamberlere olan üstünlüğünü, ölümden sonraki hayatı ve şefaati inkâr etmişler; ezan ve kametin bid‘at olduğunu ve cennet ve cehennem hakkında şüpheli görüşleri savunmuşlardır.¹²⁴

Ehl-i Kur’an, Hz. Peygamber’in konumu hakkındaki ayetleri parçacı olarak ele almak, yanlış yorumlamak ve ilgili bir kısım ayetleri görmezlikten gelmekle eleştirilmiştir.¹²⁵

Hint alt kıtasında Kur’âniyyûn hareketine dair geneli reddiye olmak üzere çok sayıda kitap, risale ve makale yazılmıştır. Ehl-i hadisle aralarındaki karşılıklı reddiye ve sataşmalar bu literatürün en önemli kısmını oluşturur.¹²⁶

Kur’âniyyûn hareketinin fikirleri az da olsa eğitimli kesim tarafından benimsenmesine rağmen, İmâm, Pîr, Mevlânâ ve Şeyh unvanlarına sahip kişilerin toplum üzerindeki etkilerinden dolayı bu fikirler halk nezdinde fazla rağbet görmemiştir.¹²⁷

1.1.3.1.6. Frengî Mahal

Hindistan’daki en önemli dinî eğitim kurumlarından biri olan Frengî Mahal, 1691’den itibaren Molla Nizâmeddîn’in (ö. 1161/1747) başlattığı Ders-i Nizâmî usulünün uygulandığı bir medresedir. Nazarî ve felsefî ilimlerin merkezi olarak bilinen Leknev’de kurulmuştur.¹²⁸ Bu medreseden Abdülhay el-Leknevî (ö. 1304/1886), Zahir Ahsen en-

¹²¹ Müslim, “Zühd”, 72.

¹²² Dâudî, *Pakistan ve Hindistan ’da Hadis Çalışmaları*, 278.

¹²³ Dâudî, *Pakistan ve Hindistan ’da Hadis Çalışmaları*, 275-280; Birişik, “Kur’âniyyûn”, 26: 428; İlâhîbağş, *el-Kur’âniyyûn*, 210-256; Yücel, *Hadis Tarihi*, 225.

¹²⁴ İlâhîbağş, *el-Kur’âniyyûn*, 233-243.

¹²⁵ Hasenî, *Nüzhetü’l-havâtır*, 8: 1293-1294; İlâhîbağş, *el-Kur’âniyyûn*, 210-256.

¹²⁶ Birişik, “Kur’âniyyûn”, 26: 428.

¹²⁷ Birişik, “Kur’âniyyûn”, 26: 428.

¹²⁸ Özşenel, *Pakistan ’da Hadis Çalışmaları*, 118.

Nîmevî (ö. 1325/1907), ve Abdülbârî el-Leknevî (ö. 1344/1925) gibi meşhur alimler yetişmiştir.¹²⁹ Yalnızca ilmî alanlardaki çalışmalarıyla yetinmeyen Frengî Mahal mensupları Hindistan Müslümanlarının siyasî mücadelelerinde de mücadele etmişlerdir. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlıların hilâfetini desteklemişler ve özellikle Hindistan Hilafet Hareketi sırasında çok aktif rol oynamışlardır.¹³⁰

1.1.4. Dinî Hayat

Sehârenpûrî döneminde Hindistan'daki dini hayattan söz edebilmek için İslâm'ın Hindistan'a giriş tarihini ana hatlarıyla özetlemek gerekir. Hint Yarımadası'na İslâm'ın girişinin, kaynaklarda Emevî halifesi Velîd b. Abdilmelik (86-96/705-715) döneminde Muhammed b. Kâsım es-Sekâfî (ö. 98/717) komutasındaki ordu vasıtasıyla 91/710 tarihinde gerçekleşmiştir.¹³¹ İslâm'ın Hint Yarımadası'na girmesine; Hindistan'dan gruplar halinde gelen insanların Arap Yarımadası'na yerleşmeleri, Araplarla Hintlilerin ticari ilişkileri ve iki millet arasında dini benzerlik gibi unsurlar zemin hazırlamıştır.¹³² Şöyle ki, eski devirde Hind bölgesinin çok önemli bir kısmı ve günümüzdeki Irak toprakları Sâsânî hükümlerine altındaydı. Hintliler Sâsânî ordusunda asker olarak görev yaptıklarından Arabistan topraklarına kadar ulaşım oraları tanıma fırsatı bulmuşlar ve bir bölümü oralarda yerleşmiştir. Karşılıklı etkileşim sayesinde Araplar da Hindistan'ı tanımışlardır. Hatta Hz. Peygamber'in bir kısım hadislerinde Hindistan'dan bahsedilmektedir.¹³³ Bu da Hz. Peygamber zamanında Hindistan'ın Araplar tarafından bilindiğini göstermektedir. Öte yandan coğrafi yakınlık nedeniyle kurulan ticari ilişkiler sonucunda, çeşitli nedenlerle Arabistan yarımadasından Hindistan'ın batı yakasına yerleşen Müslüman tüccarların İslâm'ın yarımadaya girmesinde büyük katkıları olmuştur.¹³⁴ Daha sonraki dönemlerde bu yarımada İslâm'ın daha fazla kök salmasında

¹²⁹ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 119-121.

¹³⁰ Azmi Özcan, "Firengî Mahal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 133. İbrahim Urgancı, *Hadis Şerhçiliği* -Muhammed İdrîs el-Kandehlevî'nin et-Ta'liku's-Sabîh Özelinde- (Kahramanmaraş: SAMER Yayınları, 2000), 19.

¹³¹ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 18.

¹³² Dâudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, 22.

¹³³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbûrî, *Müstedrek 'ala's-şâhihayn*, thk. Mustafa Abdulkadir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2002) 4: 150, (Hadis no: 7190); Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm el-Münzirî, *et-Tergîb ve't-terhib*, (Beyrut: Y.y., 1405), 1: 170; 2: 168; İbn Kesîr Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme (Riyad: Dâr-u Taybe, 1418/1997), 8: 125; Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id* (Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994), 5: 285; 7: 310.

¹³⁴ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 18.

Müslüman Türklerin büyük katkıları olmuştur. Özellikle Gazneliler (352-582/963-1186), kuzeyden başlamak üzere güneye doğru yarımada'nın büyük bir bölümüne İslâm davetini ulaştırmışlardır.¹³⁵ Zira Gazneliler, ulaştıkları yerlere eğitim kurumları açarak medeniyet götürmüşler, ilim ve din adamlarına değer verip, himaye etmişler ve ihtida eden halkın dini ve ilmi ihtiyaçlarını yerine getirmek üzere camiler ve medreseler inşa etmişlerdir.¹³⁶

Gaznelilerden sonra bölgede irili ufaklı birçok Türk Sultanlıkları kurulmuş, bunlar fütuhatlarının yanı sıra genelde Hint toplumunda İslâm'ın hâkimiyeti için çaba sarf etmiştir.¹³⁷ 1526 yılında yine Müslüman Türkler tarafından kurulan Bâbürlü devleti Hindistan'da 1858 yılına kadar üç yüz seneden fazla hüküm sürmüş, İslâm'ın daha geniş kitlelere ulaşmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca İslâm'ın yarımada'ya yerleşmesinde mutasavvıfların da büyük gayretleri olmuştur.¹³⁸ XVIII. yüzyılda Şâh Velîyyullah Dihlevî'nin büyük gayretleriyle tesis ettiği hadisi merkeze alan ihya hareketi, İslâm'ın Hindistan'da daha da kökleşmesini sağlamıştır.¹³⁹

Sehârenpûrî'nin yaşadığı XIX. yüzyılın sonlarında Hindistan'da yerleşik olan farklı kültürlerin ve dinlerin birlikte yaşama arzularına ket vuran başka bir unsur da İngilizlerdir. Bu dönemde dînî hayat, her ne kadar gündelik yaşamı şekillendiren, inanç eksenli ritüellere anlam yükleyen bir olgu olup, aile hayatının ve sosyal yaşantının en önemli umdelerinden biri sayılsa da siyasal alanda İngiliz hâkimiyeti özellikle Müslümanlar üzerinde baskı unsuru oluşturmaktaydı. İngilizler Hindistan'da, önceleri yerel dinler vasıtasıyla sonraları İslâm'la yoğrulan yerleşik kültür ve anlayışı ortadan kaldırmak ve yerine kendi ideolojisini, dilini ve dinlerini onlara dayatma ve dikte etme adına çokça faaliyet yürütmüşlerdir. Bu faaliyetlerini bizatihi kendileri baskıyla yaptıkları gibi oradan edindikleri işbirlikçileri eliyle de yaptırmışlardır. Kendilerine güçlük çıkaran, başkaldıran, mücadeleye kalkışanlara ve hatta kendileriyle beraber olmuş yerel Hindu halka karşı bile güç kullanmaktan çekinmemişlerdir.¹⁴⁰

Sehârenpûrî döneminde İslâm, Hindistan'da Hinduizm'den sonra ikinci büyük dini topluluğa sahipti. Müslümanların çoğu Hanefî Mezhebine mensup olup başta Şî'a olmak

¹³⁵ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 20.

¹³⁶ Abdulhamit Birişik, *Hind Alt kıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2012), 32.

¹³⁷ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 20.

¹³⁸ Birişik, *Hind Alt kıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, 31-32.

¹³⁹ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 21.

¹⁴⁰ Cemaleddin Efgânî, *el- 'Urvetü 'l-vüskâ* (Kahire: Müessesetü'l-Hendâvî, 2012), 441.

üzere farklı mezheplere mensup olanlar da yer almaktaydı. Neredeyse bütün Hint köylerinde bir cami bulunmaktaydı. Hindular Müslümanlarla birçok sosyal faaliyette, törende bir arada bulunmalarına rağmen Müslümanların camilerine asla müdahale etmemişler, Müslümanlar da Hinduların tapınaklarına dokunmamışlardır. Müslümanlarla Hindular arasında herhangi bir anlaşmazlık olmamış, paylaştıkları coğrafyada genellikle barış hâkim olmuş ve birlikte sorunsuz bir yaşam sürmüşlerdir. Aile yapıları birbirine benzemekle birlikte sosyal hayatta dinin belirlediği bazı konularda farklılıklar yaşanmaktaydı.¹⁴¹

1.2. Sehârenpûrî'nin Hayatı

1.2.1. İsmi ve Doğumu

İsmi Hâlîl Ahmed b. Şâh Mecid Ali b. Şâh Ahmed Ali b. Kuṭub Ali b. Ğulâm Muhammed el-Enşârî el-Hanefî el-Enbîtevî es-Sehârenpûrî'dir.¹⁴² Sehârenpûrî Safer 1269/Aralık 1852 yılında Hindistan'ın Uttâr Pradeş¹⁴³ (Harita 1) eyaletinin büyük şehirlerinden olan Sehârenpûr¹⁴⁴ (Harita 2) şehrine bağlı Nânevte (Nanauta)¹⁴⁵ (Harita 3) kasabasının Haûleta mahallesinde doğmuştur. Nânevte kasabası anne tarafından büyük dedesinin de memleketidir. Sehârenpûrî, ikiziyle birlikte doğmuş ancak kendisinden önce dünyaya gelen ikizi doğumundan birkaç gün sonra vefat etmiştir. O sırada annesi ve evde bulunan diğer kadınlar Sehârenpûrî'nin ikizinin ölümüne üzüлp onun hayatta kalmasına sevindiklerinden olsa gerek geride kalan Sehârenpûrî'yi bir süre dua mahiyetinde bir terkip olan “Allah rakkah”¹⁴⁶ ismiyle anmışlar, bununla da yetinmeyip Allah'ın Cemâl isminin bir tecellisinin onda tezahür ettiğini düşündüklerinden dolayı onu inciye

¹⁴¹ Özcan, “Hindistan”, 18: 75-80.

¹⁴² Abdülhay b. Fahreddin el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâṭır ve behcetü'l-mesâmi' ve'n-nevâzır* (Beyrut: Dâru İbn Hâzm, 1999), 8: 133-136; Muhammed Aşık İlâhî el-Bernî, *el-'Anâkîdü'l-ğâliyye mine'l-esânîdi'l-'âliye* (Karaçi: 1408), 35; Muhammed Ekber Şâh Buḥârî, *Ekâbir-i 'Ulemâ-i Diyobend* (Lahor: İdâre-i İslâmiyyât, ts.), 45.

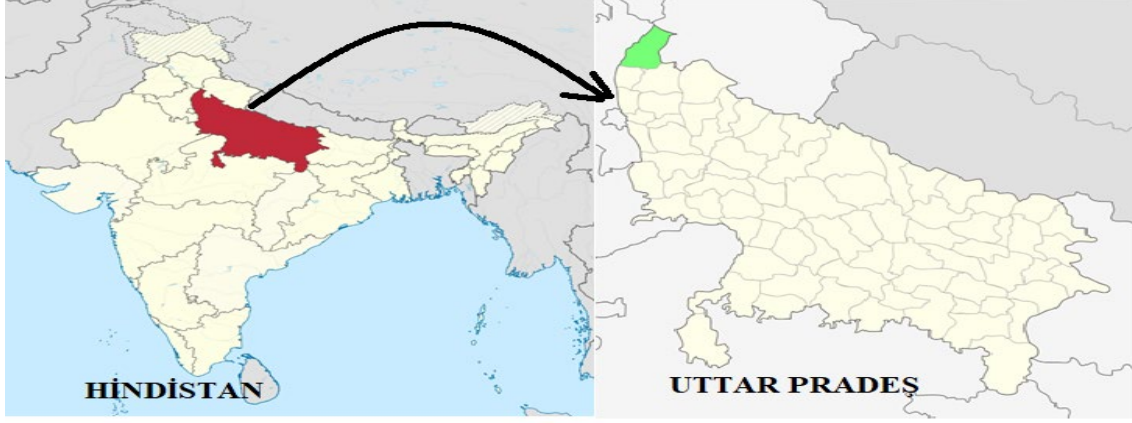
¹⁴³ Uttâr Pradeş, Hindistan'nın kuzeyinde yaklaşık 200 milyon nüfusu ile Hindistan'ın en kalabalık eyaletidir. Bu konuda bk. Vikipedi, Özgür Ansiklopedi, “Uttar Pradesh”, erişim: 20 Ağustos 2020, https://en.wikipedia.org/wiki/Uttar_Pradesh#cite_note-18.

¹⁴⁴ Sehârenpûr, Uttâr Pradeş eyaletine bağlı bir şehir olup Hindistan'ın kuzeyinde yer almaktadır. Başkent Delhi'nin 170 km kuzeydoğusunda yer almaktadır. Bu konuda bk. Vikipedi, Özgür Ansiklopedi, “Saharanpur”, erişim: 22 Şubat 2021, https://en.wikipedia.org/wiki/Saharanpur_district.

¹⁴⁵ Hindistan'ın Uttâr Pradeş eyaletindeki Sehârenpûr şehrinin bir kasabasıdır. Sehârenpûr-Delhi karayolu üzerinde yer alıp Sehârenpûr kentine uzaklığı 32 km'dir. Bu konuda bk. Vikipedi, Özgür Ansiklopedi, “Nanauta - Nanauta”, erişim: 12 Ağustos 2020, <https://tr.qwe.wiki/wiki/Nanauta>.

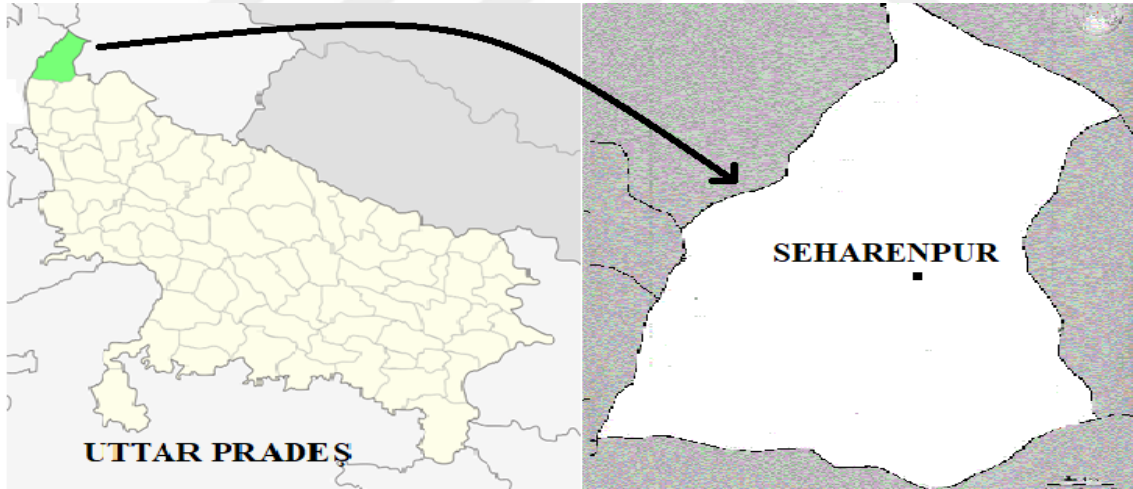
¹⁴⁶ Allah korumuş.

benzeterek Motî¹⁴⁷ diye de anmışlardır. Aile üyeleri arasında söylenen bu isimler dışında Sehârenpûrî'ye Zahiruddîn ve Hâlîl Ahmed diye iki isim verilmiştir.¹⁴⁸ Bu isimlerden Zehiruddin ismi pek kullanılmayıp Hâlîl Ahmed ismi yaygınlık kazanmıştır.

Harita 1: Hindistan'ın Uttâr Pradeş Eyaletinin Haritası

Kaynak: https://fr.wikipedia.org/wiki/Uttar_Pradesh#/media/Datei:Uttar_Pradesh_in_India.svg. Erişim Tarihi: 01.10.2021.

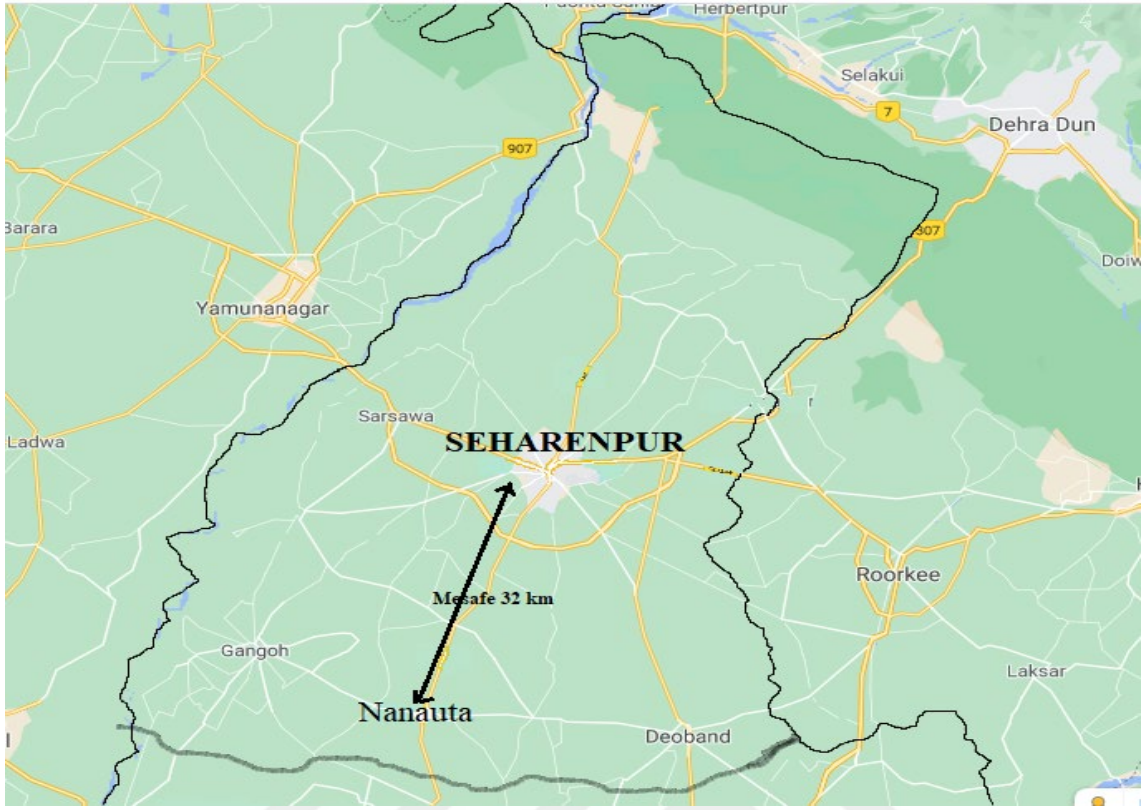

Harita 2: Hindistan'ın Uttâr Pradeş Eyaletinin Sehârenpûr Vilayetinin Haritası.

Kaynak: https://www.researchgate.net/figure/Location-map-of-study-area-Saharanpur-City-Uttar-Pradesh-India_fig1_327892182. Erişim Tarihi: 01.10.2021.

¹⁴⁷ Urduçada inci manasına gelmektedir.

¹⁴⁸ Muhammed Âşık İlâhî Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl* (Kârâcî: Mektebetü's-Şeyh, ts.), 35-36; Muhammed eş-Şânî el-Hasenî en-Nedvî, *Hayât-ı Halîl* (Leknev: Mektebe-i İslâm, ts.), 1: 71-72; Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, 8: 133. Detay için bk. Mehmet Özşenel, "Sehârenpûrî, Hâlîl Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 310.

Harita 3: Sehârenpûr ile Nânâute Arasını Gösteren Harita

Kaynak: <https://www.google.com/maps/@29.8620715,77.4333996,11z>. Erişim Tarihi: 01.10.2021.

1.2.2. Nesebi, Anne-Babası, Nisbesi ve Künyesi

Halîl Ahmed köklü ve saygın bir aileye mensup olup baba tarafından soyu Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye dayanmaktadır.¹⁴⁹ Onun büyük dedeleri arasında büyük âlimler ve önemli muhaddisler bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi hicri 396 yılında Herât'ta (Harita 4) doğan, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Tezkiretü'l-huffâz* adlı kitabında ilmini ve manevi yönünü övüp hadisçiliğini ve mutasavvıf oluşunu ön plana çıkardığı, Hanbelî mezhebi mensubu, kırktan fazla kitap yazmış¹⁵⁰ Ebû İsmâîl Abdullah el-Ensârî'dir (ö. 481/1089).¹⁵¹

¹⁴⁹ Şemsüddîn ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 3: 249-253; Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 19.

¹⁵⁰ Muhammed eş-Şânî el-Hasenî en-Nedvî el-Mezâhirî, *el-'Allâme el-Muhaddis el-Kebir eş-Şeyh Halîl Ahmed el-Ensârî es-Sehârenpûrî* (Leknev: Matba'atü Nedveti'l-'Ulemâ, ts.), 28.

¹⁵¹ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 3: 249-253.

Harita 4: Sehârenpûr ile Herat Arasını Gösteren Harita

Kaynak: <https://www.google.com/maps/@30.653599,64.9785548,5.24z>. Erişim Tarihi: 01.10.2021.

Ebû İsmâîl Abdullah el-Enşârî'nin kendisinden sonraki kuşaklardan olan torunları, Allah yolunda cihat ve i'lâ-yi kelimetullah uğruna dünyanın farklı yerlerine gruplar halinde dağılarak oraları vatan edinmişlerdir. Bunlardan bir bölümü Hint yarımadasına intikal edip genellikle Sehârenpûr, Delhî ve Odh (Oudh) vilayetlerinin şehirlerine ve kasabalarına yerleşmişlerdir.¹⁵² Delhî'ye Ebû İsmâîl'in torunlarından Hâce Cemalüddin'in oğlu Kûţum Bedruddîn liderliğinde olan topluluk gelip yerleşmiştir. Kûţum Bedruddîn, Kutubminar'ın¹⁵³ yakınında bir medrese yaptırmış ve burada ilmi faaliyetler icra etmiştir.¹⁵⁴ Ebû İsmâîl'in soyundan diğer bir grup ise Sehârenpûr ve yakın çevresindeki Gengoh, Nanota, Enbîte, Rampûr gibi şehirlere yerleşmiştir. Gengoh'a yerleşen ailelerden birine mensup olan Muhammed Fuğayl ülkede çıkan iç kargaşada öldürülmüş, Muhammed Fuğayl'in eşi yetim kalan çocuğu Abdürreşid ile birlikte Sehârenpûr'a yerleşmiştir. Bu çocuk Hâlîl Ahmed Sehârenpûrî'nin sekizinci kuşaktan dedesi olmaktadır.¹⁵⁵ Abdürreşid'in torunlarından Şeyh Gûlâm Muhammed, Hâlîl

¹⁵² Nedvî, *eş-Şeyh Hâlîl Ahmed*, 29.

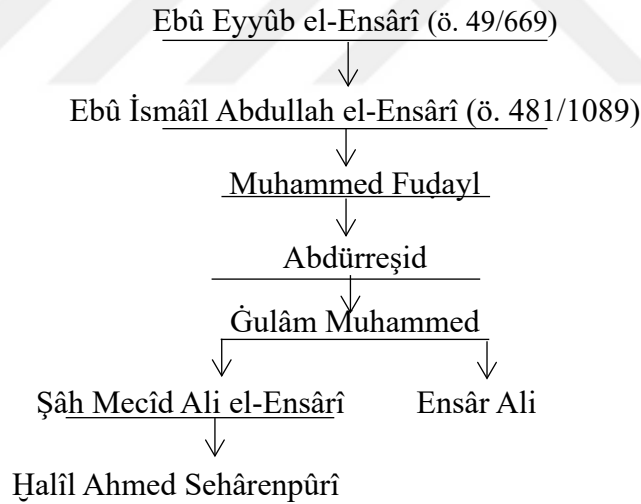
¹⁵³ Delhi Türk Sultanlığı'nın kurucusu olan Kutbuddin Aybek tarafından Delhî fethinin simgesi olarak inşa edilen yüksek bir minaredir. Detay için bk. İnsan ve Hayat, "Hindistan'a Vurulan Aidiyet Mührü Kutup Minar", erişim: 20 Ağustos 2020, <https://insanvehayat.com/hindistana-vurulan-aidiyet-muhru-kutup-minar/>; Engin Bektaş, "Kutub Minâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26: 499-500.

¹⁵⁴ Nedvî, *Hayât-ı Hâlîl*, 1: 21, 22.

¹⁵⁵ Nedvî, *Hayât-ı Hâlîl*, 1: 28-34.

Ahmed'in dördüncü kuşaktan dedesidir.¹⁵⁶ Ğulâm Muhammed, Hz. Peygamber'in (s.a.v) soyundan gelenleri ifade eden seyyid terimiyle anılan Şah Ebü'l-Me'âlî'nin torunuyla evlenmesi sebebiyle oğlu Şeyh Kutub Ali ve onun nesline Pîrzâdeler denilmektedir.¹⁵⁷ Seyyid Şah Ebü'l-Me'âlî ile olan hısımlık ilişkisi sebebiyle Sehârenpûrî'nin bir kısım akrabası kendileri ve Sehârenpûrî için seyyid sıfatını kullanmaya kalkıştıklarında Sehârenpûrî bu sıfatın kendileri için kullanılmasının doğru olmadığını savunarak karşı çıkmıştır.¹⁵⁸

Ğulâm Muhammed'in torunu Şâh Mecîd Ali el-Ensârî Sehârenpûrî'nin babasıdır. Şâh Mecîd Ali saygın, merhametli ve cömert bir kişiydi. Sünneti seven ve ona tabi olmaya çalışan bir kişiliğe sahipti. Onun sünnet sevgisinin göstergesi ise oğlu Halîl Ahmed'in hadis derslerini bitirmesi akabinde halka verdiği büyük ziyafettir. Sehârenpûrî'nin amcası ise Ensâr Ali'dir. Hind yarımadasındaki âlimler arasında önemli bir mertebeye sahiptir. Ensâr Ali'nin oğlu Hindistan'ın ilk üniversitelerinden biri olan Aligarh İslâm Üniversitesi'nin dekanı olmuştur.¹⁵⁹ Sehârenpûrî'nin soy şeceresini tablo halinde kısaca şu şekilde de vermek mümkündür:

Şekil 1: Sehârenpûrî'nin Soy Şeceresi

Sehârenpûrî'nin annesi Mübârekünnisâ Begüm hanımdır. Dönemindeki kadınlar arasında dindarlığıyla tanınmış, özellikle çocuk terbiyesinde kuvvetli bir melekeye sahipti.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 28-34; Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 33.

¹⁵⁷ Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 28-34; Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 28-34.

¹⁵⁸ Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 28-30; Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 32.

¹⁵⁹ Nedvî, *eş-Şeyh Halîl Ahmed*, 30.

¹⁶⁰ Nedvî, *eş-Şeyh Halîl Ahmed*, 31.

Annesi soy itibarıyla Ebû Bekir Sıddık’a kadar uzanmaktadır.¹⁶¹ Sehârenpûrî’nin anne tarafı yaşadığı şehrin seçkin ailelerinden biri idi. Annesinin neslinde ilim ve takvada temayüz etmiş âlim ve şeyhler bulunmaktadır. Dedesi, yaşadığı dönemde Hindistan’daki bir takım büyük âlimlerin hocası olarak bilinen meşhur hocalardan Memlûkû’l-Âli b. Ahmed b. Âli Ğulâm en-Nânotevî’dir (ö. 1267/1851).¹⁶² Dayısı, Diyobend Dâru’l-‘ulûm’unda öğretim üyeleri başkanı Muhammed Yakûb b. Memlûkû’l-Âli’dir (ö. 1302/1884).¹⁶³

Halîl Ahmed’in İslâm âleminde bilinen en meşhur nisbesi kendisinin Hindistan’daki Sehârenpûr bölgesi halkından olması nedeniyle Sehârenpûrî’dir. İslâm’ın Hint yarımadasına ulaşmasından sonra Sehârenpûr bölgesinin Enbîte kasabasına yerleşen bir aileye mensup olması ve orada yetişip, orayı kendine vatan edinmesi nedeniyle Enbîtevî, Ebû Eyyûb el-Ensârî’ye dayanan bir aileye mensubiyeti nedeniyle el-Ensârî ve Hanefî mezhebi mensubu olması cihetiyle de el-Hanefî olarak nisbe almıştır.¹⁶⁴

Sehârenpûrî’nin künyesi Ebû İbrahim’dir. Bundan başka herhangi bir künyesine rastlanmamıştır.¹⁶⁵

1.2.3. Ailesi: Eşleri ve Çocukları

Sehârenpûrî, Şah Hasan Askerî’nin torunu Şah Abdurrahman’ın kızı Enbiya Begüm ile 20 yaşındayken 1289/1872 yılında evlenmiştir.¹⁶⁶ Nikâhlarını şeyhi Reşid Ahmed Gengohî (ö. 1323/1905) kıymıştır. Bu evliliğinden oğlu Muhammed İbrahim –diğer ismi Nazîrülhak- ve kızı Munîrunnisâ dünyaya gelmiştir.¹⁶⁷ Bahâvelpûr’da görev yaptığı 1295/1878 yılında 26 yaşındayken bu eşinden üç gün yaşadıktan sonra ölen bir kızı daha dünyaya gelmiştir. Bu çocuktan kısa zaman sonra eşi Enbiya Begüm vefat etmiştir.¹⁶⁸

¹⁶¹ Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 19; Nûru’l-Hasen Kandehevî, *Ustâzû’l-kul Hazret Mevlânâ Memlûkû’l-Âli Nânotevî* (Kândehevî: Muftî İlâhî Bahş Akademî, 2009), 72.

¹⁶² Hasenî, *Nüzhetü’l-havâtır*, 7: 1116, 1117; Kandehevî, *Ustâzû’l-kul*, 306-351.

¹⁶³ Hasenî, *Nüzhetü’l-havâtır*, 8: 1403; Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 71-72; Mîretî, *Tezkiretü’l-Halîl*, 35-36; Kandehevî, *Ustâzû’l-kul*, 350-351.

¹⁶⁴ Hasenî, *Nüzhetü’l-havâtır*, 8: 134; Nedvî, *eş-Şeyh Halîl Ahmed*, 29. Detay için bk. Özşenel, “Sehârenpûrî, Halîl Ahmed”, 36: 311.

¹⁶⁵ Muhammed Zekerîyyâ Kandehevî, *Evcezü’l-mesâlik ilâ Muvatta’ Mâlik*, thk. Taqıyyuddin en-Nedvî (Muzafferpûr: Dâru’l-Kalem, 1424/2003), 1: 135.

¹⁶⁶ Mîretî, *Tezkiretü’l-Halîl*, 108.

¹⁶⁷ Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 95.

¹⁶⁸ Mîretî, *Tezkiretü’l-Halîl*, 108.

Annelerinin ölümüyle öksüz kalan Muhammed İbrahim (Nazîrülhak) henüz beş yaşında ve Munîrunnisa ise daha iki buçuk yaşındaydı.¹⁶⁹

Muhammed İbrahim (Nazîrülhak) eğitiminin ilk aşamasında Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyerek hafız olmuştur. O bölgede medrese eğitim sisteminde din eğitimi ağırlıklı program uygulanan müfredatta temel dini kitaplar okunmaktaydı. Muhammed İbrahim bu medrese eğitim sistemi içerisinde son seneden bir önceki seneyi ifade etmede kullanılan *Mişkât*'a kadar gelmiştir. Ancak babası gibi ilim yolunu seçmeyerek eğitimi sonlandırmış, Su İşleri Bakanlığı'nda çalışmayı tercih etmiştir. Sehârenpûrî hayatta iken erken denilebilecek bir yaş olan 40 yaşında vefat etmiştir.¹⁷⁰ Muhammed İbrahim'in evliliği konusunda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Sehârenpûrî'nin ilk evliliğinden olan kızı Munîrunnisâ evlenmiş ve 'Atiyye adında bir kız çocuğu olmuştur. Sehârenpûrî'nin soyu bu torunu vasıtasıyla devam etmiştir.¹⁷¹

Eşi Enbiya Begüm'ün ölümünden sonra bir süre yalnız yaşayan Sehârenpûrî, şeyhi Reşid Ahmed Gengohî ile yaptığı istişare neticesinde evlenmeye karar verdi. Şeyhinin tavsiyesi doğrultusunda kendi kızıyla aynı ismi taşıyan Enbîtelî Hacı Nizamuddîn'in kızı Munîrunnisâ Begüm ile evlendi. Bu eşiyle olan evliliğinden sonra bir daha evlenmemiştir. İkinci eş Munîrunnisâ Begüm, Sehârenpûrî'nin Medine'de vefatının üzerinden yaklaşık on sekiz ay geçmesinin ardından 20 Zilhicce 1347/30 Mayıs 1929 tarihinde gündüz vakti Medine'de vefat etmiştir. Cenazesi Mescid-i Nebevî'de kılınıktan sonra Cennetülbakî'de Sehârenpûrî'nin mezarının yanına defnedilmiştir.¹⁷² Sehârenpûrî'nin bu eşinden Zübeyde, Ümmühani ve Seleme adlarında üç kızı olmuş,¹⁷³ büyük kızı Zübeyde, henüz otuz dört yaşındayken bir hastalık neticesinde vefat etmiş, diğer kızları Ümmühani ve Seleme evlenmişler, çocukları da olmuş;¹⁷⁴ fakat zamanla bu kızların çocukları vefat etmiştir. Dolayısıyla Sehârenpûrî'nin nesli torunlarının erken zamanda vefat etmeleri nedeniyle onlardan devam etmemiştir.¹⁷⁵

¹⁶⁹ Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 133, 134.

¹⁷⁰ Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 208, 209.

¹⁷¹ Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 325.

¹⁷² Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 427; Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 326.

¹⁷³ Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 114; Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 136.

¹⁷⁴ Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 136.

¹⁷⁵ Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 325.

1.2.4. Ahlâkî Kişiliği ve Fiziki Yapısı

Sehârenpûrî ahlakî ve ilmî açıdan yüksek bir karaktere sahip idi. Duygusal, yumuşak huylu, müspet düşünen ve boş lakırdıdan uzak açık sözlüydü. Hakkı ve adaleti ayakta tutan, sünnete sımsıkı sarılma konusunda hassasiyet gösteren, bid’atten nefret eden, misafirlerine çokça ikram eden ve arkadaşlarına dostça davranan biriydi. Her şeyde tertip ve düzeni sever, vakit nakittir düsturunu benimser ve nefsinin devamlı olarak ıslaha çalışırdı. Dine faydalı ve Müslümanların işleriyle ilgili olan tarafı dışında siyasetten devamlı uzak dururdu.¹⁷⁶

Dış görünüş itibarıyla ince, zarif, siması güzel, kızılığın biraz ağır bastığı bir tende beyaz tenli, ince yapılı, yumuşak ve pürüzsüz bir cilde, parlak bir alına, güzel bir ruha, hafif bir bedene ve seyrek sakala sahip biriydi. Daima güler yüzlü ve etrafına neşe saçan biriydi. Onun elini tutan sanki pamuğa dokunmuş gibi hissedirdi. Sesi güzel ve vakarlı bir tonu vardı. Giyinişinde şıklığı, temizliği yeğler, israf ve gösterişten uzak güzel giyinmeyi severdi.¹⁷⁷

1.2.5. Günlük Hayat Tarzı

Sehârenpûrî hayatı boyunca Sünnet’e uygun bir hayat geçirmeye, zamanını iyi değerlendirmeye gayret etmiştir. Sehârenpûrî’nin düzenli bir hayatı olduğu anlaşılmaktadır. Onun bir günü şöyledir: Sabah namazından işrâk vaktine kadar farklı evradını tamamlardı. İşrâk namazından sonra, önce *Şahîh-i Buharî* sonra *Sünen-i Tirmizî* dersleri okutuyordu. Bu özel ders halkası 1335/1916 yılına kadar ara vermeksizin devam etmiştir. 1335/1916’dan sonra bu derslerin zaman dilimini, *Bezlü’l-mechûd* şerhini yazmaya ayırmış ve bu çalışmasını saat onda başlayıp on ikiye kadar devam etmiştir.¹⁷⁸ Sehârenpûrî, çalışmasını bitirdikten sonra kendine gelen mektupları medrese bekçisinden alıp evine giderdi. Evinde misafiri varsa onlarla beraber öğle yemeği yerd. Çoğu zaman öğle yemeği yemezdi. Yazları kaylûle uykusunu aksatmazdı. Öğle namazından biraz önce kalkıp sünneti evde kılar, cemaatten on dakika önce camiye giderdi. Namazdan sonra derslerle meşgul olurdu. Ancak sonraki yıllarda bu zaman dilimlerinde kendini Kur’ân

¹⁷⁶ Hasenî, *Nüzhetü’l-havâtır*, 8: 134; Muhammed Yusuf el-Hasenî el-Bennûrî, “Mukaddime”, *Bezlü’l-mechûd* (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İlmiyye, 2006), 1: 47.

¹⁷⁷ Mîretî, *Tezkiretü’l-Halîl*, 304.

¹⁷⁸ Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 2: 401, 402.

tilavetine hasretmişti. Daha sonra kendisine gelen mektuplara cevap yazdırır ardından da kendisine sorulan sorulara fetvalar verirdi. İkindiden önce dört rekât nafîle namaz kılmayı kendine şîar edinmişti. İkindiden sonra müridlerine, tekkede hizmet edenlere ve halka sohbetler verir, onların sorularını cevaplardı. Akşam namazından sonra altı rekât evvâbîn namazında bir cüz ve artı çeyrek cüz Kur'ân tilavet ederdi. Namazdan sonra evine giderek akşam yemeği yer, sonra da kadınlara özel dini sohbet verirdi. Onların sorunlarını giderme konusunda çaba sarf eder ve sorularına cevap verirdi. Yatsı ezanından sonra camiye gidip farzdan önce bazen dört ve bazen iki rekât namaz kılardı. Eğer bir misafiri olmazsa yatsıdan hemen sonra evine gider istirahat çekilirdi.¹⁷⁹

Çocukluktan itibaren teheccüd namazı kılmaya alıştırılan Sehârenpûrî'nin teheccüd ve Kur'an'a karşı özel bir sevgi bağı vardı. Evvâbîn ve teheccüd namazında uzun Kur'an tilaveti ön plandaydı. Teheccüd namazında iki ilâ dört cüz arasında Kur'ân okurdu.¹⁸⁰ Her gece teheccüde kalkmaya gayret sarf ederdi. Kur'an tilavet etmeden hiçbir gün geçirmezdi. Reşîd Ahmed Gengohî ile tanışmasından ve onunla seyrüsülûk bağı kuvvetlendirmesinden sonra bu davranışları zirveye ulaşmıştır. Teheccüde olan iştîyakı nedeniyle derin uykuya dalmamak için ayak başparmaklarını birbirine bağlayıp uyurdu.¹⁸¹

1.2.6. Hârameyn Sevgisi ve Hac Yolculukları

Sehârenpûrî, vahyin kalbi Mekke'yi ne kadar çok seviyorsa o vahyi bizlerle buluşturan Hz. Peygamber'e (s.a.v) olan sevgisinden dolayı onun şehri Medine'ye karşı da aşırı derecede bir sevgi beslemekteydi. Hadis ve hadislerin sahibine karşı aşırı derecedeki bu sevgisi onu devamlı olarak Medine'ye gitmeye zorluyordu. Hayatı Peygamber sevgisiyle ve Medine aşkıyla şekillenmiş, Medine'de olabilme hayali hep zihninin bir köşesinde saklı durmuştur. Hz. Peygamber ve Medine her zikredildiğinde onlara karşı olan özlemi bütün tavır ve sözlerine aksederdi. Hayatının sonuna doğru Medine'ye hicret ederek en sevdiği Resûlullah ve Medine'ye kavuşmuş ve orada vefat edip Bakî' kabristanına defnedilmiştir. Hindistan'da kaldığı dönemde şairin söylediği şu iki beyti sanki lisan-ı hal ile terennüm ederdi:

¹⁷⁹ Hasenî, *Hayat-i Halîl*, 401-406

¹⁸⁰ Mîretî, *Tezkiretü'l- Halîl*, 398.

¹⁸¹ Mîretî, *Tezkiretü'l- Halîl*, 378.

Rüzgâr iyilik yönünden her estiğinde, Kalbimi heyecanlandırıp, havaya uçuyor.

Bu yüzden dostluğumdan ötürü tutulduğum kara sevdama hayret etmeyin. Her ruh sevgilisi nerede ise orada olmak ister.¹⁸²

Yedi kez yaptığı hac ziyaretinin tamamında mutlaka Medine’yi ziyaret eder ve hadislerin sahibi huzurunda hadis dersleri verirdi. İlk hac ziyaretini 1293/1876 yılında tamamladıktan sonra Medine’ye gitmeye hazırlanırken İmdâdullah Muhâcir Mekki (ö. 1317/1899) Medine yolunun güvenilir olmadığını Sehârenpûrî’ye haber verirken şöyle demiştir: “Ey Hâlîl! Aldığım haberlere göre Medine yolu fazla güvenli değilmiş. Bu sene hacca gelenler Medine’yi ziyaret etmeden memleketlerine dönüyorlar. Sen bu konuda ne düşünüyorsun?” Sehârenpûrî buna karşılık şu cevabı vermiştir: “Medine’ye gitme kararından asla vazgeçmem. Ölüm zamanı kesindir, bundan kaçma imkânı yoktur ve bunu asla kimse değiştiremez. Zira bu yolda eğer ölürsem bundan mutluluk duyarım. Allah lütfu keremiyle bizlere bu kutsal mekânları görmeyi nasip ettikten sonra bir Müslüman olarak bundan başka Allah’tan ne isteyebilirim ki. Eğer yol güvensizliği nedeniyle ölümden korkup diğer hacılar gibi Medine ziyaretini yapmadan, Allah Resûlü’nün ravzasını selamlamadan memleketime dönersem Allah indinde benden daha bedbaht kim olabilir?”¹⁸³

Sehârenpûrî yedinci haccını yaptıktan sonra memleketine dönmeyip Medine’de yaşamaya karar verdi. Çünkü onun *Bezli’l-Mechûd* adıyla başladığı Ebû Dâvûd’un *Sünen*’inin şerhini tamamlayabilme, Arabistan’da İslamî bir yönetimin hâkim olması ve vefat ettiğinde Cennetülbakî’de defnedilme diye dostlarıyla ve etrafındakilerle paylaştığı üç arzusu vardı.¹⁸⁴ Yaşadığı dönemde bu arzularından ikisi gerçekleşmişti. Üçüncüsü için de bütün gayretiyle şartların oluşması için çabalıyordu. İlerlemiş yaşına rağmen zamanının çoğunu Allah Resûlü’nün (s.a.v) ravzasının yanında geçiriyor, Mescid-i Nebvî’de hadis dersleri veriyor ve sık sık Allah Resûlü’nü (s.a.v) selamlamaya gidiyordu. Hacca olan iştiafına rağmen yaşının ilerlemiş oluşu, görme yetisindeki zayıflığı ve Medine’ye olan sevgisi nedeniyle 1345/1926 yılındaki hacca gitmemişti. Zira hac yolcuğundaki zorluk ve meşakatlere katlanamayıp vefat ederse Medine’den mahrum

¹⁸² Nedvî, *eş-Şeyh Hâlîl Ahmed*, 70.

¹⁸³ Nedvî, *Hayât-ı Hâlîl*, 2: 349.

¹⁸⁴ Mîretî, *Tezkiretü’l-Hâlîl*, 45; Nedvî, *Hayât-ı Hâlîl*, 2: 455.

kalabilirdi. Bu duygu onun hac yolculuğuna çıkmasını engellemiştir.¹⁸⁵ Onun bu kararını Medine'ye karşı beslediği sevgisiyle izah etmek mümkündür. Nitekim o seneki hac mevsiminde vefat etmiş ve dünyada arzuladığı üçüncü isteğine de kavuşmuştur.

Sehârenpûrî Medine sevgisini aile efradına da kazandırmaya gayret ederdi. İkinci eşi Munîrunnisâ Hanım'a Medine'nin faziletinden bahseder, bu faziletin kazanılmasının gereği olarak orada karşılaşılabilecek zorluklara katlanma tavsiyesinde bulunurdu. Nitekim karşılaşılabilecek zorluklara tahammül göstererek Medine'de kalmayı tercih eden kimsenin Hz. Peygamber'in özel şefaatine nail olacağını vefat etmeden hemen önce eşine söyleyerek orada kalma konusunda tavsiyelerde bulunmuştur.¹⁸⁶ Medine'ye karşı olan bu sevgisinin neticesi ona Cennetülbakî'de defnedilip ebedi olarak Hz. Peygambere komşu olma lütfunun, ona Allah'ın bir ihsanı olarak değerlendirilmiştir.

Yaptığı bütün hac yolculuklarında Haremeyn'de birçok âlimle görüşme fırsatı bulmuştur. Bu âlimlerin her birinden farklı icazetler almıştır. Son haccında artık geri dönmeyip çok sevdiği Medine'de kalmıştır. İlk haccını 1293/1876 yılında Bopâl'da hocalık yaptığı sırada eda etmiştir. Hacda Şeyh Ahmed Dahlân ile görüşmüş ve ondan okuduğu hadisler konusunda icazet almıştır.¹⁸⁷ Ayrıca Hindistanlı âlimlerden olup Mekke'de ikamet eden Abdulgânî b. Ebî Sa'îd el-Muhâcir ed-Dihlevî ve İmdâdullah Muhâcir Mekkî ile de görüşme olanağı bulmuştur.¹⁸⁸

İkinci haccına 1297/1880 yılında Bahâvelpûr şehrindeyken gitmiş, ilk haccında görüştüğü İmdâdullah Muhâcir Mekkî ile bir araya gelmiş ve ondan tarikatta hilâfet icazeti¹⁸⁹ iznini almıştır.¹⁹⁰

Hocası ve şeyhi Reşîd Ahmed Gengohî'nin 1323/1905 yılında vefatı onu derinden sarsmıştı. Onun acısını bir nebze olsun hafifletmek maksadıyla 1323/1906 yılında üçüncü kez hacca gitmiştir. Bu dönemde Hüseyin Ahmed el-Medenî, Medine'de hadis eğitimiyle iştigal etmekteydi. Ahmed el-Medenî, Sehârenpûrî ile karşılaşınca onu Medine âlimleriyle tanıştırdı. Ondan mescitte hadis dersleri vermesini istedi. Sehârenpûrî bu isteği kabul edip hadis derslerine başladı. Derslerine rağbet çok yüksek düzeyde olmuş

¹⁸⁵ Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 2: 315-321.

¹⁸⁶ Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 427; Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 2: 500.

¹⁸⁷ Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 43, 44.

¹⁸⁸ Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 2: 349; Nedvî, *eş-Şeyh Halîl Ahmed*, 55.

¹⁸⁹ Şeyhin yanında seyr-u sülûkunu tamamlayan müridlere verilen icazete hilâfet icâzeti denir.

¹⁹⁰ Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 121-124; Nedvî, *eş-Şeyh Halîl Ahmed*, 55.

ve Hicaz'ın dört bir tarafından onun hadis derslerine katılmak için gelenler olmuştur. Yine bu dönem Ahmed Rızâ Han Birelvî (1856-1921) de Hicaz'da bulunmaktaydı. Orada Ehl-i Sünnet aleyhine faaliyet ve propaganda yapmakta, Müslümanlar arasında fitne ateşini tutuşturmakla meşguldü. Öyle ki Diyobendî ekolüne mensubiyetiyle tanınan Reşîd Ahmed Gengohî, Eşref Ali Tehânevî, Muhammed Kâsım Nânotevî ve Halîl Ahmed Sehârenpûrî gibi âlimlerin Vehhâbîlere tabi oldukları fikrini yayıyordu. Hatta Hicaz âlimlerine kendi fetvalarını sunuyor, Diyobendî âlimlerinin ilimlerinin olmadığına dair onlardan imza topluyordu. Sehârenpûrî kendini bir anda bu fitne ortamının içinde buldu. Oradaki âlimleri bilgilendirmek ve onların sorularına cevap niteliğinde *el-Mühenned 'ale'l-müfenned* eserini kaleme almıştır.¹⁹¹

1328/1910 yılında Sehârenpûr'da bulunan Mezâhiru'l-'ulûm Medresesi'ndeki bir kısım hocalarla birlikte dördüncü kez hacca gitmiştir.¹⁹²

1333/1915 yılında Türkiye ile Avrupa devletleri arasında baş gösteren Çanakkale savaşının başlayıp devam ettiği dönemde beşinci kez hacca gitmiştir.¹⁹³ Bu hac ziyareti onun için çok önemli hac ziyaretlerinden biridir. Çünkü vatanlarını işgal eden İngilizler kendilerinden doğru olan şeyleri değil, vicdanlarının kabul etmeyeceği şeyleri söylemelerini istiyorlardı. Fakat onlar İngilizlere doğruları söylüyorlardı. Sehârenpûrî, âlimlerle yaptığı uzun istişareler sonucu Hindistan'dan Hicaz'a gitmeye karar verdi. Beraberinde Mahmûd Hasan ed-Diyobendî (1851-1920) olduğu halde hac vazifesini yaptıktan sonra Medine'ye geçtiler. Orada Türkiye Hükümetinin Savunma Bakanı Enver Paşa ile karşılaştılar. Bu zaman dilimi içerisinde Hindistan'daki İngiliz işgalini ve bütün İslâm âleminin durumunu görüşmek için bir toplantı tertip ettiler. Toplantıya Enver Paşa, Cemal Paşa ve birçok âlim katıldı ve istişareler yapıldı. Sehârenpûrî bu ziyaretinden döner dönmez yakalandı ve dağlık bir bölgede hapiste tutuldu. Bir müddet sonra serbest bırakıldı. Sehârenpûr istasyonuna geldiğinde onu on binlerce kişi karşıladı.¹⁹⁴

1338/1920 yılında altıncı kez hacca gitmiştir. Bu seferini öğrencisi Muhammed Zekerıyyâ Kandehlevî ile birlikte yapmıştır. Mekke'ye ulaştıklarında İmdâdullah Mekki'nin halifelerinden olan Muhibbullah ile karşılaştılar. Muhibbullah onlara bir an önce

¹⁹¹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 79; Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 2: 560-565; Nedvî, *eş-Şeyh Halîl Ahmed*, 55.

¹⁹² Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 348; Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 206; Nedvî, *eş-Şeyh Halîl Ahmed*, 56.

¹⁹³ Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 348-350; Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 227, 228.

¹⁹⁴ Nedvî, *eş-Şeyh Halîl Ahmed*, 56, 57.

Hindistan'a dönmelerini önerdi. Çünkü yönetimi ele alan Şerif Hüseyin idaresindeki Hicaz'da kaos ve çalkantılı günler yaşanmaktaydı. Sehârenpûrî hac görevini ifa ettikten sonra hemen memleketine dönmüştür.¹⁹⁵

1344/1926 yılında yedinci hac ziyaretini aile üyelerinin de içinde yer aldığı büyük bir toplulukla beraber yapmış ve bir daha memleketine geri dönmemiştir.¹⁹⁶

1.2.7. Memleketinden Ayrılışı, Hastalığı ve Vefatı

Sehârenpûrî, 1344/1926 yılındaki son hac yolculuğuna çıkmadan önce yakınlarını, hocalarını, öğrencilerini ve dostlarını ziyaret ederek, onlarla helalleşti. Hindistan'a bir daha geri dönmek üzere yolculuğa çıktı. Önce Mekke'ye gidip Hac görevini yerine getirdikten sonra Medine'ye geçti.¹⁹⁷ Burada bir taraftan Mescid-i Nebevî'de hadis dersleri verirken diğer yandan zamanının çoğunu on seneden beri¹⁹⁸ devam ettirdiği *Bezlû'l-mechûd*'u yazma işine ayırıyor ve üzerinde iyice yoğunlaşıyordu. Nihayet en büyük arzularından biri olan *Bezlû'l-mechûd*'u yazma işini 24 Şubat 1927'de bitirdi. Bu işi bitirmesinin hemen ardından sevincini paylaşmak ve rabbine şükrünü ifa etmek için yine aynı tarihte Medine'de bulunan âlimlere yemek ikramında bulundu.¹⁹⁹ Sehârenpûrî bu arzusunu gerçekleştirerek dünya hayatında arzuladığı en büyük üç hayalinden birine kavuşmuş oldu. Birkaç gün sonra Şaban sonu Ramazan ayının başlarında soğuk algınlığı sebebiyle gribe yakalandı. Hastalığı yorgun vücudunu sarsacak kadar şiddetliydi. Ancak o, hastalığın bütün şiddetine rağmen Ramazan ayında daha önce kendine has edindiği ibadet ve zikir tarzını devam ettiriyor, gündüzleri çokça Kur'an okuyor, gece ise hatimle kılınan Teravih namazında Kur'an dinliyordu. Bu durum 27 Ramazan'a kadar sürdü. O zamana kadar diğer hastalığın etkisinden tam olarak kurtulamamışken 27 Ramazan'da kısmi felç geçirerek yatağa düştü ve bayram namazına dahi gidemedi. Bayramdan sonra hastalığında bir nebze iyileşme hissedince,²⁰⁰ kendisiyle beraber son hac yolcuğuna çıkan, hac vazifesini ifa ettikten sonra henüz memleketine dönmeyerek Medine'de kalan ve daha önce olduğu gibi orada da *Bezlû'l-Mechûd*'un her aşamasının yazılmasında ve basımında yardımcı olan en değerli öğrencisi ve halifesi Şeyh Zekeriyâ Kandehlevî'ye

¹⁹⁵ Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 350, 351; Hasenî, *Hayâtî Halîl*, 1: 234; Nedvî, *eş-Şeyh Halîl Ahmed*, 57.

¹⁹⁶ Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 348-351; Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 206.

¹⁹⁷ Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 283-293.

¹⁹⁸ Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 2: 453.

¹⁹⁹ Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 293, 294, 2: 307.

²⁰⁰ Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 311-313.

tasavvufta dört halifenin her birinden geldiği ifade edilen dört silsilede²⁰¹ biat verme yetkisini verdi. Ayrıca onda gördüğü hadis ilmindeki derin bilgisinden ve çokça hadis ezberlemesinden dolayı onu Şeyhü'l-hadis²⁰² makamına çıkararak her Şeyhü'l-hadis makamına çıkanlara uygulamanın teamül haline geldiği sarık giydirme merasimiyle ona sarık giydirdi. Tavsiyelerini verip kendisiyle vedalaşarak 16 Zilkade 1345/18 Mayıs 1927 yılında onu Hindistan'a uğurladı.²⁰³

1345/1927 yılının haccında Medine'de bulunmasına rağmen yaşının ilerlemesi ve duçar olduğu hastalıkların tesirinin henüz geçmemiş olmasından dolayı hacca giderse yolda vefat edip Medine'den ayrı düşme endişesiyle hacca gitmedi. Bu zamanlarını genelde Mescid-i Nebevî'de geçirir, sık sık Hz. Peygamber'i (s.a.v) selamlamaya giderdi. Öte yandan bir kısım insanların isteğiyle Mescid-i Nebevî civarında evi bulunan Seyyid Ahmed adlı bir kişinin evinde *Sünen-i Ebî Dâvûd*'dan hadisi anlamaya yönelik dersler vermeye başlayalı iki gün olmuştu ki, üçüncü gün Mescid-i Nebevî'den kendi evine dönerken yere yığıldı. Takip eden günlerde vücudunu saran ateşle birlikte baygınlık nöbetlerine maruz kalmaya başladı. Ta ki son baygınlığı yirmi dört saat sürmüştür. Tarih 16 Rebiyülahir 1346/13 Ekim 1927 Perşembe'yi gösterirken ikindiden sonra dilinde Allah Allah zikriyle vefat etti. Vefat ettiği gün Medine'deki Medresetü's-Şer'iyye Fakültesi'nin baş hocası konumunda olan Şeyh Tayyîb, büyük bir topluluğun katıldığı cenazede, Sehârenpûrî'nin cenaze namazını kıldırdı. Yatsı namazı kılınmadan önce Cennetü'l-bakî'ye defnedildi.²⁰⁴

²⁰¹ Tasavvufta tarikat silsilelerinin Hz. Peygamber ile başladığı kabul edilir. Geç döneme ait bazı Sünnî tasavvuf kaynaklarında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ilk dört halifeden her birine zikir öğrettiği ve bu yolla dört ayrı tarikatın oluştuğu kaydedilmiştir. Detay için bk. Necdet Tosun, "Silsile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 206, 207.

²⁰² Zekeriyâ Kandehlevî, gözlerinden rahatsızlanıncaya kadar kırk yıldan fazla bir süre (1927-1968) *Şahîh-i Buḥârî* ile Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'ini okuttu ve bundan dolayı "şeyhü'l-hadis" unvanıyla anıldı. Detay için bk. Muhammed Âşık İlâhî el-Bernî, *el- 'Anâkîdû'l-gâliyye mine'l-esânîdi'l- 'âliye*, (Karaçi: Mektebetü's-Şeyh, 1408/1988), 118-119; Mehmet Özşenel, "Kandehlevî, Muhammed Zekeriyâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 26: 298, 299.

²⁰³ Nedvî, *Ḥayât-ı Ḥalîl*, 1: 311-313.

²⁰⁴ Mîretî, *Tezkiretü'l-Ḥalîl*, 425, 26; Nedvî, *Ḥayât-ı Ḥalîl*, 1: 315-321.

1.3. Eğitim Hayatı

1.3.1. Yetiştği Çevre ve İlk Eğitimi

Sehârenpûrî'nin doğduğu çevre dînî eğitimin iyi bir noktada olduğu, okullarda yoğun şekilde dînî eğitimin yapıldığı bir çevreydi. Seyyid Ahmed b. İrfan b. Nûru's-şerîf el-Hasenî eş-Şehîd'in (ö. 1246/1831) öncülük ettiği dini hareketin izleri Hint yarımadasında halen varlığını sürdürüyor, onun tabileri ve halifeleri İslâm'a davet gezileri yapmaya devam ediyorlardı. Dolayısıyla Hindistan'da dini bir hava hüküm sürmekteydi.²⁰⁵ Ayrıca Sehârenpûrî'nin amca, dayı vb. akrabaları ilimle iştigal ediyorlardı. Öte yandan 1274/1857 yılında Sehârenpûrî henüz beş yaşındayken İngilizler Hindistan'ı işgal etmiş, ülkenin dört bir tarafında iç karışıklık ve kargaşa baş göstermişti. Özellikle Delhi ve Mîret bölgesinde vuku bulan iç kargaşa çok yüksek düzeydeydi. İngilizler halkın gözünü korkutmak, işgale karşı olan direnci kırmak için medreselerinden ve zaviyelerinden çıkıp işgale karşı ayaklanan ve halkı bilinçlendiren binlerce âlim ve şeyhi halkın gözü önünde asmışlardı. Bu sırada yaşadığı yörenin halkı da çokça zorluklar ve musibetler yaşamıştır. Sehârenpûrî yaşı daha küçük olmasına rağmen bu kargaşadan mütevellit acıları yüreğinin derinliklerinde hissetmiştir.²⁰⁶ Sehârenpûrî Hindistan'da İngiliz işgalinin başladığı, ülkede kargaşanın hâkim olduğu bir dönemde 1274/1857 yılında okula başlamıştır.

Annesinin bu iç karışıklık ve eşinin işi nedeniyle bazen Enbîte'deki²⁰⁷ (Harita 5) evine bazen de Nânote'deki evine sürekli gidip gelmesinden dolayı Sehârenpûrî de bu iki şehirde ilk eğitimine devam etmiş, dînî terbiyesini ve ilk eğitimini dayısı Yakûb b. Memlûkü'l-Âli ve dedesi (annesinin babası) Memlûkü'l-Âli'den almıştır. İlk okuma-yazmasını beş yaşındayken dedesi Memlûkü'l-Âli'den, Kur'an-ı Kerim'i okumayı ise dayısı Muhammed Yakûb'dan öğrenmiştir. Ayrıca yine bu çağdayken Farsça ile de tanışmış ve Farsça bazı temel eserleri okumuştur.²⁰⁸

²⁰⁵ Nedvî, *eş-Şeyh Halil Ahmed*, 33.

²⁰⁶ Nedvî, *eş-Şeyh Halil Ahmed*, 37, 38.

²⁰⁷ Hindistan'ın Uttâr Pradeş eyaletindeki Sehârenpûr şehrinin bir kasabasıdır. Sehârenpûr- Gengoh karayolu üzerinde yer alıp Sehârenpûr kentine uzaklığı 24 km'dir. Bu konuda bk. Vikipedi, Özgür Ansiklopedi, "Ambehta", erişim: 21 Şubat 2021, <https://en.wikipedia.org/wiki/Ambehta>.

²⁰⁸ Mîretî, *Tezkiretü'l-Halil*, 36; Nedvî, *eş-Şeyh Halil Ahmed*, 33.

Harita 5: Enbite ile Nânevte Arasını Gösteren Harita

Kaynak: <https://www.google.com/maps/@29.8460877,77.3396183,11z>. Erişim Tarihi: 01.10.2021.

1.3.2. Gualiyâr'daki Eğitim Hayatı

Başlangıç eğitimi memleketindeki âlimlerden aldıktan sonra on yaşındayken hem babasının yeni iş yerinin Gualiyâr'da olması hem de Arapça eğitimi almak amacıyla amcası Muhammed Enşâr'ın hocalık yaptığı Gualiyâr'daki medreseye birlikte gittiler. Oradaki Arapça eğitiminde *Mizanu sarf*,²⁰⁹ *Bostan*²¹⁰, *Sarf-e mîr*²¹¹, *Penç-Genc*²¹² adlı kitapları okumuş ancak babasının Gualiyâr'daki işinden ayrılmasından dolayı eğitimi yarıda bırakıp babasıyla birlikte memleketine dönmüştür.²¹³ Memleketine döndüğünde yarım kalan eğitimine o yörede tanınmış bir âlim olan Şehâvet Ali'nin hocalığında devam etmiştir.²¹⁴

²⁰⁹ Muhammed b. Mustafa b. el-Hâc Hasan'ın (ö. 911/1506) sarf ilmine giriş mahiyetinde Farsça eseridir.

²¹⁰ Sa'dî Şîrâzî'nin (ö. 691/1292) idealize ettiği dünyanın nasıl olması gerektiğini anlattığı eseridir. Eser hakkında bk. Mustafa Çiçekler, "Sa'dî Şîrâzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35: 405-407.

²¹¹ Seyyid Şerif Cürcânî'nin (ö. 816/1413) sarf ilminde kaleme aldığı müstakil eseridir. Eser hakkında bk. Yüksel Çelik, "Seyyid Şerif Cürcânî'nin Dilciliği ve Dilciliğine Yöneltilen Tenkitler ve Tahlili", *Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2017): 144.

²¹² Sirâceddin Osman Avedî'nin (ö. 758/1357) Farsça olarak Penc Genc adıyla kaleme aldığı, Molla Nizâmeddin Sihâlvî'nin kendi döneminde Hindistan medreselerinde uygulanmak üzere Ders-i Nizâmî adıyla hazırladığı medrese müfredatında yer alan sarf ilmiyle alakalı eseridir. Detay için bk. Hâsenî, *Nüzhâtü'l-havâtır*, 2: 173; Abdulhamit Birşık, "Medrese", 28: 333-338.

²¹³ Mîretî, *Tezkiretü'l-Halil*, 36-39; Nedvî, *Hayât-ı Halil*, 1: 74-76.

²¹⁴ Nedvî, *eş-Şeyh Halil Ahmed*, 38.

1.3.3. Diyobend Medresesindeki Eğitim Hayatı

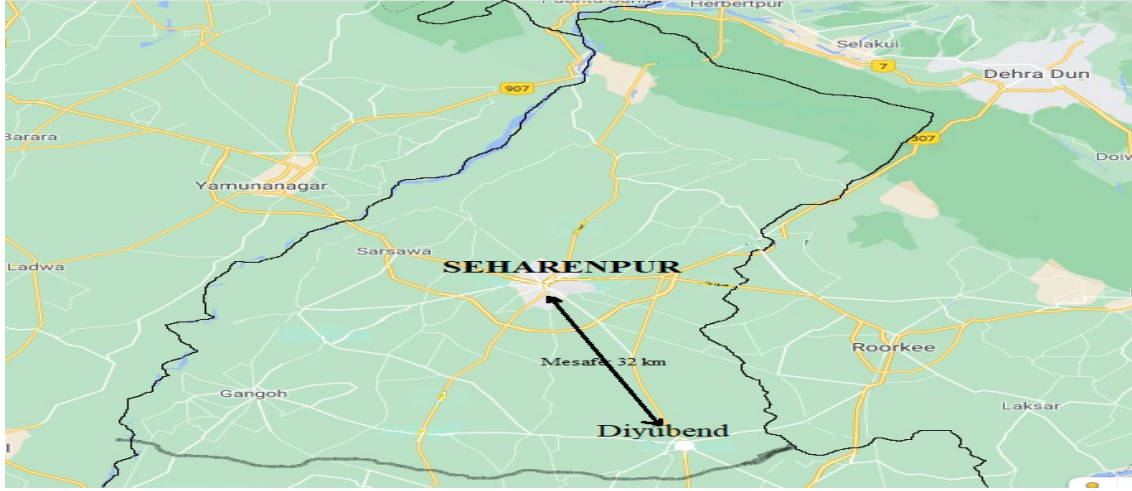
Sehârenpûrî, memleketleri Enbîte'ye babasıyla birlikte dönünce eğitimine Mevlânâ Sehâvet'ten özel ders alarak devam etti. Ondan medrese eğitimin başlangıcında verilen Arapça eğitimi ile ilgili *Kâfiye*²¹⁵ ve *Şerh-u Câmî*'ye²¹⁶ kadar o dönemin kitaplarını okudu. Daha çocuk denecek yaşta olmasına rağmen eğitiminden fazla da memnun değildi. Memleketindeki siyasi durumlar nedeniyle babası onu İngilizce eğitim veren bir okula kaydettirdi. Hâlbuki Sehârenpûrî'nin gönlü İngilizce eğitim veren okulda değil, dînî eğitim veren bir okulda okumaktan yanaydı. Bu arada İngiliz işgalinin onuncu yılına girerken Sehârenpûr âlimlerinden Muhammed Kâsım Nânotevî başta olmak üzere diğer âlimler istişareler yaparak memleketlerinde Arapça dini eğitim veren bir medresenin kurulması gerektiğini kararlaştırdılar. Bu medrese Sehârenpûr bölgesinde bulunan Diyobend²¹⁷ (Harita 6) kasabasında 1283/1866 yılında Muhammed Kâsım Nânotevî öncülüğünde ismi Dâru'l-'ulûm olarak kuruldu. Medresenin baş hocalığına da Sehârenpûrî'nin dayısı Yakûb en-Nânotevî getirildi. Sehârenpûrî, 1283/1866 yılında Diyobend Medresesinin açılmasını ve medreseye baş hoca olarak da dayısının atanmasını kendisi için bir fırsat olarak telakki ediyordu. Dayısı onu yeni kurulan bu medreseye okuması için çağırırdı. Sehârenpûrî de bu davete uyarak İngilizce eğitim gördüğü okulu bırakarak Dâru'l-'ulûm Medresesine kaydını aldırdı. Bu medresede daha önce okuduğu *Kâfiye*'ye kadar olan dersleri yeniden okudu.²¹⁸

²¹⁵ İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) nahivle ilgili yazdığı muhtasar bir mukaddime olup Doğu İslâm dünyasında nahiv öğretimi konusunda ilk sırada gelen eserlerden biridir. Eser hakkında bilgi için bk. Hulusi Kılıç, "Kâfiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 24: 153-154.

²¹⁶ Nureddin Abdurrahman el-Câmî'nin İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'sine yaptığı şerhtir. Eser hakkında bilgi için bk. Ömer Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 7: 94-99.

²¹⁷ Hindistan'ın Uttar Pradeş eyaletinin Sehârenpûr şehrine bağlı ve Dâru'l-'ulûm adlı İslâmî eğitim ve öğretim kurumuyla tanınan bir yerleşim merkezidir. Sehârenpûr şehrine uzaklığı yaklaşık 32-33 km'dir. Detay için bk. Azmi Özcan, "Dâru'l-'ulûm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993) 8: 553-555.

²¹⁸ Mîretî, *Tezkiretü'l-Halil*, 40; Nedvî, *Hayât-ı Halil*, 1: 78, 79.

Harita 6: Sehârenpûr ile Diyûbend Arasını Gösteren Harita

Kaynak: <https://www.google.com/maps/@29.8465444,77.4861949,10.25z>. Erişim Tarihi: 01.10.2021.

1.3.4. Sehârenpûr Medresesi'ndeki Eğitim Hayatı

Sehârenpûrî Diyûbend Dâru'l-'ulûm Medresesi'nde sadece altı ay kadar kaldıktan sonra Sehârenpûr'da Ahmed eş-Şehid'in tabilerinden biri olan Mevlânâ Saâdet'in öncülüğünde açılan ve daha sonraları Mezâhiru'l-'ulûm ismiyle anılacak olan medreseye geçti. Sehârenpûrî, bu medresedeki eğitimine *Muhtaşaru'l-me'ânî*²¹⁹ dersleri alarak başladı. Medresenin hoca kadrosu Muhammed Mazhar Nânotevî, Saâdet Ali Sehârenpûrî, Saâdet Hüseyin Buḥârî ve Sehâvet Ali Enbitevî'den oluşmaktaydı. Kurucu baş hocası ise Mazhar Ali Nânotevî (ö 1302/1885) idi. Sehârenpûrî ilk senesinde bütün bu hocaların ilminden nasiptar olmuştur.²²⁰

1284/1867'de Mezâhiru'l-'ulûm'daki ikinci senesinde henüz on beş yaşındayken hadis derslerine giren hocası Mazhar Ali Nânotevî'den *Miškâtü'l-Meşâbih*²²¹ dâhil hadise dair bir kısım eserleri okudu.²²²

²¹⁹ Ebû Yakûb es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserinin üçüncü bölümüne Ḥatîb el-Kazvînî tarafından *Telḥîşu'l-Miftâh* adı altında bir ek yazılmıştır. Bu bölüm Sadeddin et-Teftâzânî (ö. 792/1390) tarafından muhtasar şerhi yapılmıştır. Eser hakkında bilgi için bk. Mehmet Sami Benli, "Miftâhu'l-'ulûm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 20-21.

²²⁰ Mîretî, *Tezkiretü'l-Ḥalîl*, 40; Nedvî, *Ḥayât-ı Ḥalîl*, 80, 81.

²²¹ Ḥatîb et-Tebrîzî (ö. 741/1340) tarafından Ferrâ el-Begavî'ye ait *Meşâbihu's-Sünne*'yi tamamlamak için yazılan eserdir.

²²² Bernî, *el-'Anâkîdü'l-gâliyye*, 99.

Mezâhiru'l-'ulûm'daki üçüncü senesinde yine aynı hocasından *Sünen-i Ebî Dâvûd* dışındaki *şîhah-ı hamse*'yi²²³ okudu. Hadis eğitiminin neredeyse tamamını Mazhar Ali Nânotevî'den aldı.²²⁴ İleride üzerinde on yıl çalışıp şerhini yazacağı *Sünen-i Ebî Dâvûd*'u Mezâhiru'l-'ulûm'da eğitim gördüğü sırada okumamış, ancak okulu bitirip iş hayatına atıldıktan sonra medresedeki hocası Mazhar Ali Nânotevî'den okumuştur.²²⁵ Buradaki eğitimini 1286/1869 yılında tamamladı.²²⁶ Mezâhiru'l-'ulûm'dan mezun olan öğrenciler *Tekmîlu'l-'ulûm* adı altında o medresede gördükleri dînî ilimleri tekrar mütalaa şeklinde iki yıl daha eğitim görmekteydiler. Sehârenpûrî de bu program çerçevesinde dînî ilimlerin ilgili eserlerini yeniden mütalaa etmiştir.²²⁷ Dolayısıyla mezuniyeti 1288/1871 yılında gerçekleşmiştir.

1.3.5. Lahor'daki Eğitim Hayatı

1288/1871 yılında Mezâhiru'l-'ulûm medresesinden mezun olduktan sonra aynı medreseye Mu'înu'l-müderres²²⁸ olarak atandı. Medresenin tatil zamanlarında (Şaban ayının ortasından Şevvâl'in başlangıcına kadar) Arap edebiyatına dair bilgisini geliştirmek amacıyla Lahor'daki²²⁹ (Harita 1) National College'a giderek Feyzulhasan Sehârenpûrî'den özel Arapça dersleri aldı. Özellikle Arap edebiyatının ana kaynaklarını ondan okudu. Bu konuda döneminin otoriteleri arasına girdi.²³⁰

²²³ *Kütüb-i sitte*'nin diğer eserleri.

²²⁴ Bernî, *el-'Anâkidü'l-gâliyye*, 99.

²²⁵ Mîretî, *Tezkiretü'l-Halil*, 41-43; Nedvî, *Hayât-ı Halil*, 1: 82-84.

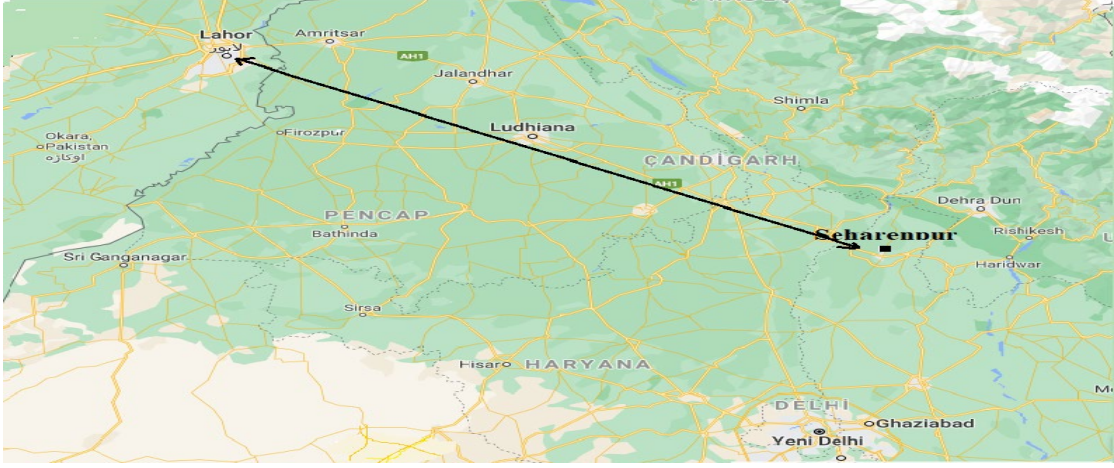
²²⁶ Nedvî, *eş-Şeyh Halil Ahmed*, 39.

²²⁷ Nedvî, *Hayât-ı Halil*, 83.

²²⁸ Yardımcı hoca: Okulda temel dersler veren.

²²⁹ Pakistan'ın kuzeydoğusunda bulunan Pencap Eyaleti'nin yönetim merkezi olan şehir. Detay için bk. Vikipedi, Özgür Ansiklopedi, "Lahor", erişim: 20 Ağustos 2020, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Lahor>.

²³⁰ Mîretî, *Tezkiretü'l-Halil*, 68; Nedvî, *Hayât-ı Halil*, 1: 90-92.

Harita 7: Sehârenpûr ile Lahor Arasını Gösteren Harita

Kaynak: <https://www.google.com/maps/@30.861064,74.9491975,8.24z>. Erişim Tarihi: 01.10.2021.

1.3.6. Kur’ân-ı Kerîm’i Ezberlemesi

Sehârenpûrî’nin Kur’ân-ı Kerîm’i ezberleme konusunda küçüklüğünden beri güçlü bir arzusu vardı. Ancak farklı gerekçelerle bir türlü hafız olamamıştı. Sehârenpûrî Ramazan aylarında memleketi Enbîte’ye gelmeyi adet edinmişti. Köyünün uzak bir mahallesinde kıraatiyle meşhur Rahim Bahş adında yaşlı bir hafız, görevli olduğu mescitte teravih namazlarını hatimle kıldırıyordu. Sehârenpûrî teravih namazı kılmak için o mescidi tercih ederdi. Bir gün Sehârenpûrî Rahim Bahş’a “Mahallemizdeki çoğu kişi senin arkanda teravih namazı kılmak istiyor. Senin kıraatini dinlemek istiyor. Ancak gerek yaşlı olmaları gerekse evlerinin uzak oluşu bu arzularını yerine getirmelerini engelliyor” dedi. Rahim Bahş’ı birkaç akşam da teravih namazı kıldırması için kendi mahallesindeki camiye davet etti. Rahim Bahş bu teklifi kabul etmedi. Sehârenpûrî’nin bu konuyu her gün dillendirmesi üzerine Rahim Bahş ona: “Hatimle teravih konusunda bu kadar istekliysen neden kendin Kur’ân-ı Kerîm’i ezberlemiyorsun? Sadece hadise ağırlık veriyorsun,” diyerek karşılık verdi. Bu şekilde bir cevap kendisini derinden etkiledi. Bunun sonucu olarak çocukluktaki Kur’ân’ı ezberleme arzusu depreşti. Kendi kendine bir sonraki Ramazan ayına kadar Kur’ân’ı ezberleyip hatimle teravih namazı kıldırılmaya karar verdi. Ertesi eğitim yılı başladığında medresedeki eğitimle birlikte onca meşgalesine rağmen

Kur'ân'ı ezberlemeye başlamış ve bu vesile ile bir yıl içerisinde Kur'ân'ın tamamını ezberleyerek yirmi iki yaşındayken hafız olmuştur.²³¹

Sehârenpûrî, Kur'ân hafızlığının yanında dönemindeki hocalardan kıraat ilmine dair ilim öğrenmiş bunu da şerhine yansıtmıştır.

1.4. Eğitim Öğretim İçin Gittiği Yerler

Sehârenpûrî Hindistan'da bulunduğu dönemde maişetini sağlamak ve ilmi faaliyetini sürdürmek için birçok şehirde bulunmuştur. Bunlar;

Sehârenpûrî Mezâhiru'l-'ulûm Medresesindeki eğitimini tamamlama aşamasındayken Hindistan'ın başkenti Yeni Delhi'nin altı kilometre doğusunda bir kasaba olan ancak bugün Yeni Delhi'nin bir mahallesi haline gelen Mesûrî'den (Harita 8) bir kişi, Sehârenpûrî'nin dayısı Mevlânâ Yakûb'un baş müderris olduğu Dâru'l-'ulûm Medresesine gelerek, kendisinden Arapça bir sözlüğün Urduçaya çevrilmesi konusunda yardımcı olacak mütehasıs bir kişi isteğinde bulundu. Mevlânâ Yakûb da Arap dili ve edebiyatında yetkin olan yeğeni Sehârenpûrî'yi bu âlime yardımcı olması için Mesûrî şehrine gönderdi. Kaynaklarda Sehârenpûrî'nin Mesûrî'ye gidip orada kısa bir süre kaldığına dair bilgiye ulaşılmış olup, Arapça sözlüğü Urduçaya çevirip çevirmediğine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.²³²

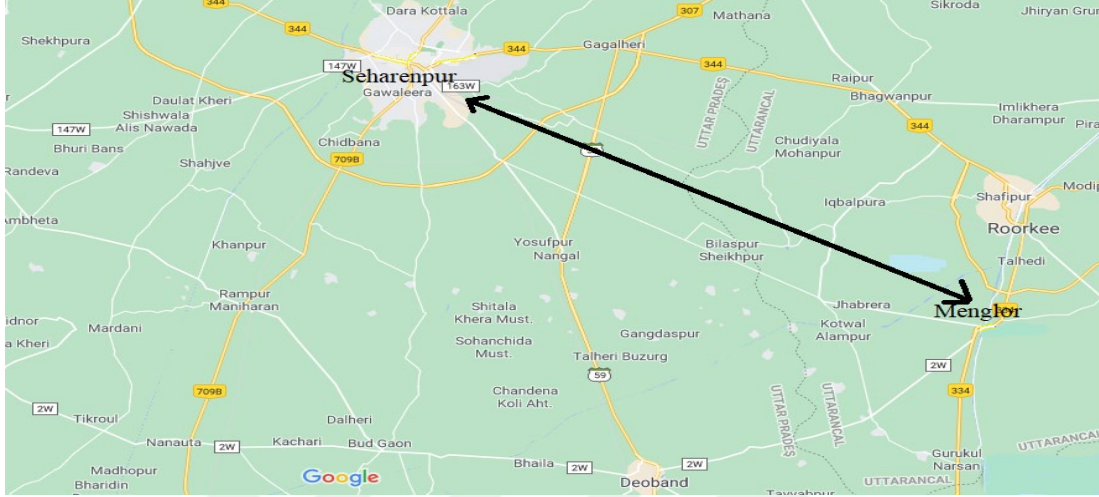
Harita 8: Sehârenpûr ile Mesûrî Arasını Gösteren Harita

Kaynak: <https://www.google.com/maps/@29.3907739,76.852698,8.75z>. Erişim Tarihi: 01.10.2021.

²³¹ Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 54, 55; Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 93-95; Nedvî, *eş-Şeyh Halîl Ahmed*, 41.

²³² Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 68; Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 92.

Sehârenpûrî, eğitim olanaklarının kısıtlı oluşu, ilmi mahfillerin olmayışı ve tasavvufî bir ortamın bulunmaması nedeniyle Mesûrî şehrinde çok kalmayıp Menglor²³³ (Harita 9) kasabasına geçmiştir. Burada yaklaşık dört yıl el-Medresetü'l-İslâmiyye'de eğitim faaliyetiyle uğraşmış, hocalık yapmıştır.²³⁴

Harita 9: Sehârenpûr ile Menglor Arasını Gösteren Harita

Kaynak: <https://www.google.com/maps/@29.8701321,77.6232532,11.5z>. Erişim Tarihi: 01.10.2021.

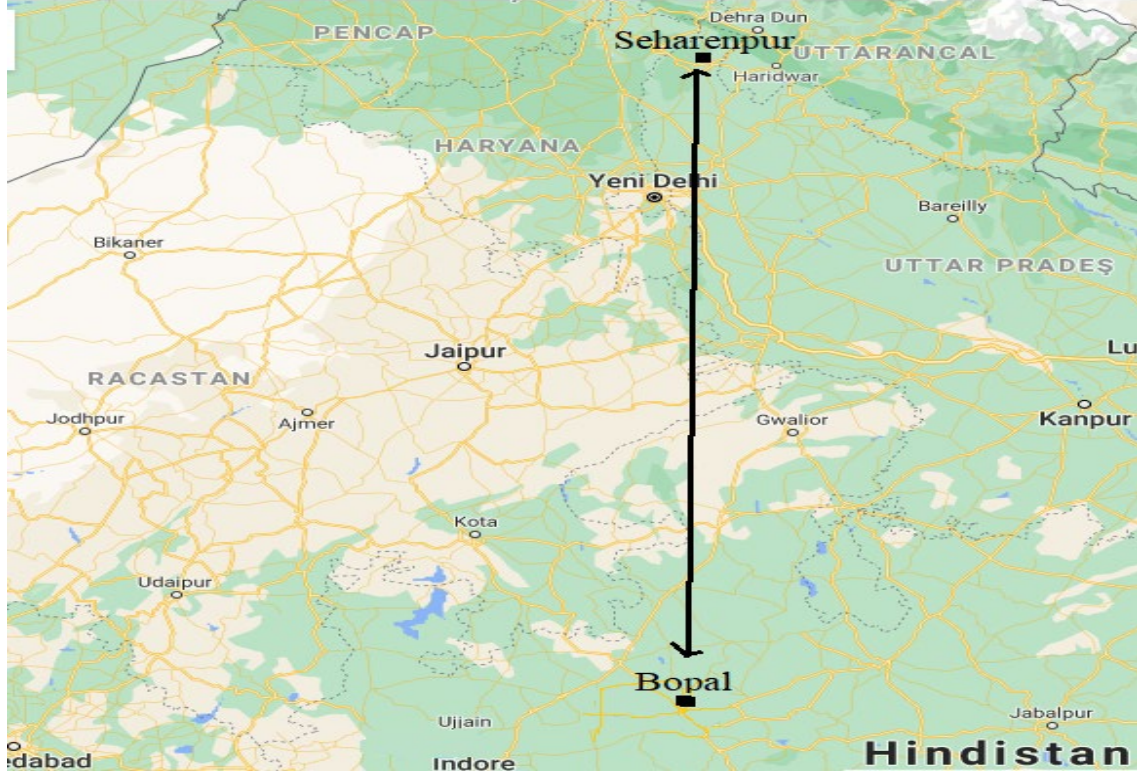
Sehârenpûrî, Menglor'de dört yıl hocalık yaptıktan sonra Diyobend'e dönmüştü. Bu sırada Mevlânâ Cemaleddin adında bir zat Bopâl'den²³⁵ (Harita 10) Diyobend'e Sehârenpûrî'nin dayısı Mevlânâ Yakûb'a gelerek Bopâl'de kurdukları bir medresede eğitim-öğretim faaliyetlerine katkıda bulunması ve orada hocalık yapması davetinde bulunmuştu. Mevlânâ Yakûb, Diyobend Medresesi'ndeki tedris faaliyetini bırakmak istemediğinden Bopâl'den gelen zata eğitim-öğretim faaliyetlerinde yetkin gördüğü yeğeni Sehârenpûrî'yi teklif etmiş o da bu teklifi kabul etmişti. Mevlânâ Yakûb durumu

²³³ Hindistan'ın Uttarakhand eyaletinin Haridwar bölgesinde bulunup, Yeni Delhi'ye 175 km mesafede olan ve 2011 nüfus sayımına göre 82971 kişilik nüfusa sahip bir kasabadır. Detay için bk. Vikipedi, Özgür Ansiklopedi, "Manglaur", erişim: 20 Ağustos 2020, <https://en.wikipedia.org/wiki/Manglaur>.

²³⁴ Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 68; Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 117.

²³⁵ Hindistan'ın Madya Pradeş eyaleti'nin başkenti olup göller şehri olarak tanınmaktadır. Detay için bk. Vikipedi, Özgür Ansiklopedi, "Bhopal", erişim: 20 Ağustos 2020, <https://en.wikipedia.org/wiki/Bhopal>.

Sehârenpûrî'ye anlattı. Sehârenpûrî bu teklifi şeyhi Reşîd Ahmed Gengohî²³⁶ ile istişare edip ondan destur aldıktan sonra görevi kabul etti ve 1293/1876 yılında Bopâl'e gitti.

Harita 10: Sehârenpûr ile Bopâl Arasını Gösteren Harita

Kaynak: <https://www.google.com/maps/@26.8405186,74.8212746,6.75z>. Erişim Tarihi: 03.10.2021.

Sehârenpûrî, Bopâl'de eğitim faaliyetinin yanı sıra Bopâl Müftüsü Abdulkayyûm el-Bürhânevî'nin verdiği hadis ders halkalarına katılmıştır. Derslere katılması neticesinde Abdulkayyûm el-Bürhânevî'den hadis senedlerinin kendinde toplanması ve kendisinden sonrakilere intikali icazetini almıştır. Sehârenpûrî, Bopâl'deki iklim şartlarının memleketine oranla daha nemli olması nedeniyle zamanla sağlık sorunları yaşadığından Sehârenpûr'a dönmek istedi. Durumu mektupla Şeyhi Reşîd Ahmed Gengohî'ye ilettili. Gengohî, onun bu isteğini kabul etmeyerek “Gideceğin yerde insanlara ilmi öğretecek ve ahlakı yaygınlaştıracak bir ortam bulmadıkça oradan ayrılma,” mahiyetinde mektup

²³⁶ Detay için bk. Mevlâna Esîr Sâhib Edrevî, *Mevlâna Reşîd Ahmed Gangohî Hayat or Kârname* (Diyobend: Şeyhu'l-Hind Akademi, 1997); Âşık İlâhî Mîretî, *Tezkiretü'r-Reşîd* (Sadhûre: Bilalî Sîtim, ts.).

gönderdi. Sehârenpûrî de şeyhinin bu isteğini kırmamış ve ilk haccını ifa etmeye gidinceye kadar orada kalmaya devam etmiştir.²³⁷

Sehârenpûrî ilk hac vazifesini ifa ettikten sonra görev yaptığı Bopâl'e dönmeyip Sehârenpûr'a gitti. Bir süre sonra Bülendşehir'in²³⁸ Sikandrâbâd (Harita 11) ilçesindeki bir medreseden hocalık teklifi aldı. Bu teklifi kabul edip hiç vakit kaybetmeden oradaki Medrese-i 'Arabiyye'de hocalık yapmaya gitti.

Harita 11: Sehârenpûr ile Sikandrâbâd Arasını Gösteren Harita

Kaynak: <https://www.google.com/maps/@29.1853684,76.8777452,8.75z>. Erişim Tarihi: 01.10.2021.

Sehârenpûrî Sikandrâbâd'da kaldığı süre boyunca Üniversite Camii civarında bulunan bir medresede hem hocalık yapmış hem de İslâm dininin özünü bağdaşmayan bâtil, bid'at ve hurafe düşünce, fırka ve oluşumlara karşı açıkça tepki göstermiştir. Batıl ve bid'at fırka mensupları Sehârenpûrî'nin kendilerine gösterdiği sözlü ve yazılı sert eleştirilerine karşılık olarak Sehârenpûrî'yi pervasızca bir karalama kampanyası başlattılar. Öyle ki bazen Sehârenpûrî'ye karşı yapılan bu karalama kampanyası iftira boyutuna bazen de tahammül edilemeyecek noktalara ulaşırdı. Sehârenpûrî, Şeyhi Reşîd Ahmed Gengohî'ye durumun vahametini anlatan ve oradan ayrılmak için izin isteyen bir mektup yazdı. Reşîd

²³⁷ Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 116, 117; Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 118, 119.

²³⁸ Hindistan'ın Uttar Pradesh eyaletine bağlı bir şehirdir. Detay için bk. Vikipedi, Özgür Ansiklopedi, "Bulandshahr bölgesi", erişim: 20 Ağustos 2020, https://en.wikipedia.org/wiki/Bulandshahr_district.

Ahmed Gengohî, Sehârenpûrî'ye biraz daha sabretmesi gerektiği, oradaki Müslümanların kendisine ihtiyacı olduğu vb. gerekçeler içeren cevabî mektubuyla Sehârenpûrî'den Sikandrâbâd'ı terk etmemesini istedi. Bu süre zarfında karalamalar ve iftiralar artık tehdit naktasına gelmekte, Sehârenpûrî can tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktaydı. Olaylar bu boyuta gelmeden Sehârenpûrî oradan ayrılmak mecburiyetindeydi. Durumun vahametini tekrar şeyhi Reşîd Ahmed Gengohî'ye anlattıktan sonra onun izniyle Sikandrâbâd'ı terk etmiştir.²³⁹

Sehârenpûrî'nin dayısı Yakûb Nânotevî, Bahâvelpûr²⁴⁰ (Harita 12) Baş Kadısının Bahâvelpûr Nevvâb'ının²⁴¹ Medresesine seçkin hoca bulma isteğini yeğeni Sehârenpûrî'yi Bahâvelpûr'a göndermek suretiyle karşılamıştır. Sehârenpûrî bu medrese dışında diğer medreselerde de derse giriyordu. Bir zaman sonra oradaki unvanı Tüm İlahiyat Okulları Memuru seviyesine yükseltildi.²⁴² Bahâvelpûr'daki ilmi ortamın iyi olması ve farklı öğrenci gruplarıyla yapılan ders halkaları nedeniyle Sehârenpûrî Bahâvelpûr'da on küsur yıl kalmıştır. Onun ilminden çok kişi nasiptar olmuş ve ondan edindikleri ilimle seçkin âlimler yetişmiştir. Onun ders halkalarına teveccüh o kadar fazlaydı ki; insanlar onun dersine katılmak için uykularından feragat ediyorlardı. 1304/1887 yılında *el-Berâhînü'l-kâti'a*²⁴³ adlı eserini Bahâvelpûr'da kaldığı dönem içerisinde kaleme almıştır. Bu eseri okuyan bazı mihraklar Sehârenpûrî'ye İsmâîlî²⁴⁴ ve Vehhâbî²⁴⁵ yakıştırmaları yapmışlar hatta bazıları yazdığı bu kitap nedeniyle onu kâfir olmakla itham etmiştir. Bu konuları konuşmak ve tartışmaları sonlandırmak üzere Bahâvelpûr Nevvâb'ının davetiyle sarayında bir münazara tertip edilmiştir. Dört gün süren bu münazarada hararetlili tartışmalar yapılmış ve münazaranın kazananı Sehârenpûrî'nin savunduğu fikirler olmuştur. Durum münazara sonrasında daha da

²³⁹ Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 119, 120; Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 131.

²⁴⁰ Pakistan'ın Pencap eyaleti içerisinde yer alan Bahâvelpûr, 762.111 nüfusu ile Pakistan'ın 11. büyük şehridir. Detay için bk. Vikipedi, Özgür Ansiklopedi, "Bahawalpur", erişim: 20 Ağustos 2020, <https://en.wikipedia.org/wiki/Bahawalpur>.

²⁴¹ Hindistan'da Bâbürlü Devleti'nin idarî sisteminde siyasî makam ve güç ifade eden bir unvandır. Detay için bk. Azmi Özcan, "Nevvâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 67, 68.

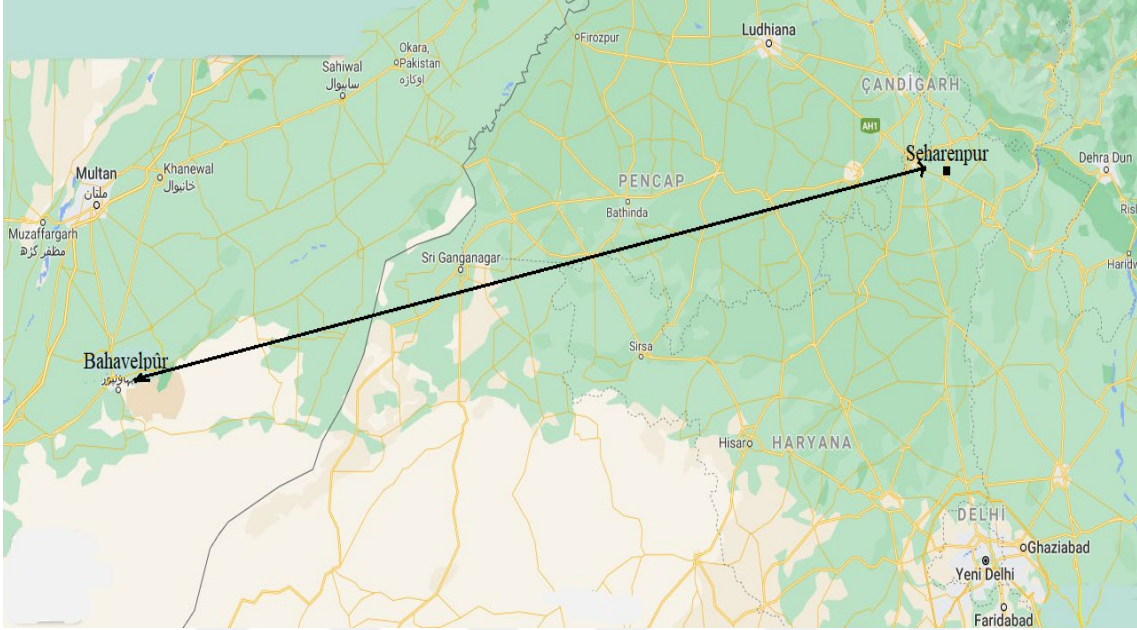
²⁴² Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 132-134.

²⁴³ Eser hakkında detaylı bilgi bu tezin eserlerle ilgili bölümünde bulunmaktadır.

²⁴⁴ İsmâîl b. Ca'fer es-Sâdık'a nisbet edilerek varlığını günümüze kadar sürdüren aşırı Şîî mezhebidir. Detaylı bilgi için bk. Mustafa Öz, Mustafa Muhammed eş-Şek'a, "İsmâîliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23: 128-133.

²⁴⁵ Muhammed b. Abdülvehhâb'a (ö. 1206/1792) nisbet edilen dinî-siyasî akımdır. Detaylı bilgi için bk. Mehmet Ali Büyükkara, "Vehhâbîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 611-615.

kızıymış, münazaradan yenilgiyle ayrılanlar Sehârenpûrî'ye karşı tepkilerini sertleştirmişler ve Sehârenpûrî'nin görevinden ayrılmasına varıncaya kadar bu tepkilerini sürdürmüşlerdir. Neticede Sehârenpûrî on yıl süren Bahâvelpûr serüvenine 1306/1889 yılında nokta koymuştur.²⁴⁶

Harita 12: Sehârenpûr ile Bahavelpûr Arasını Gösteren Harita

Kaynak: <https://www.google.com/maps/@29.5279803,74.4054061,8z>. Erişim Tarihi: 01.10.2021.

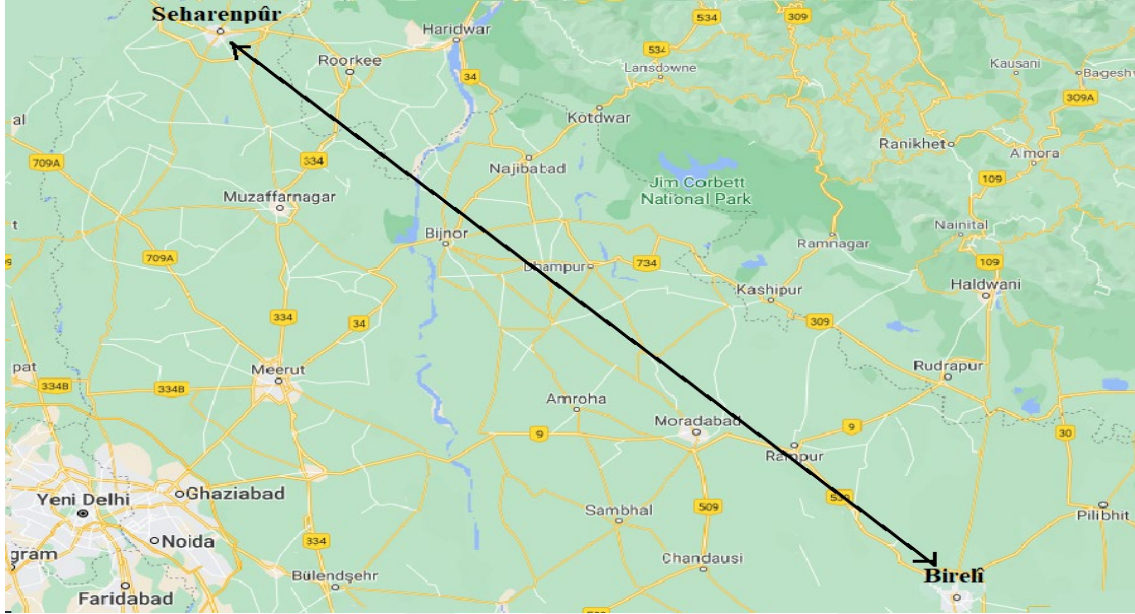
Sehârenpûrî, Bahâvelpûr'dan memleketine döndükten kısa bir müddet sonra Şeyhi Reşîd Ahmed Gengohî'nin isteği doğrultusunda Birelî'deki²⁴⁷ (Harita 13) Mişbâhu'l-'ulûm Medresesi'ne hocalık yapmaya gitmiştir. Burada iki yıl kalmış ve bu süre içerisinde hadis ve fıkıh dersleri vermiştir. Dersler dışında Birelvî²⁴⁸ ekolünü yakından tanımış ve onların tezlerine karşı ilmi sohbetler vermiş ve yazılar yazmıştır. Ayrıca Birelî şehri'nin Şîî düşünceye mensup kişilerin yoğun olduğu bir yer olması münasebetiyle Şîî düşünceye yönelik de ilmi mücadeleler vermiştir. Birelvî ve Şîâ'ya cevap niteliğinde yaptığı çalışmalarını *Miṭraḳatü'l-kerâme 'alâ mir'âti'l-imâme* adlı eserinde toplamış ve

²⁴⁶ Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 124-127; Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 143-147.

²⁴⁷ Hindistan Uttâr Pradeş eyaletine bağlı bir şehir olup eyalet başkenti Leknev'e 252 km, ulusal başkent Yeni Delhi'ye 250 km mesafededir. Detay için bk. Vikipedi, Özgür Ansiklopedi, "Bareilly", erişim: 20 Ağustos 2020, <https://en.wikipedia.org/wiki/Bareilly>.

²⁴⁸ Hint alt kıtasında Ahmed Rıza Hân el-Birelvî'nin kurucusu olduğu tasavvufi cemaat. Bilgi için bk. Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 116-118; Abdulhamit Bırışık, "Rızâ Han Birelvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35: 61-64.

Birelî'deyken kitabının basımını yapmıştır.²⁴⁹ Sehârenpûrî, 1308/1891 yılında Diyobend Dâru'l-'ulûm Medresesi hoca kadrosuna geçinceye kadar bu şehirlerde hocalık yapmaya devam etmiştir.

Harita 13: Sehârenpûr ile Birelî Arasını Gösteren Harita

Kaynak: <https://www.google.com/maps/@29.1744426,77.8332687,8.5z>. Erişim Tarihi: 01.10.2021.

Sehârenpûrî, ilk hocalığı Mu'înu'l-müderres²⁵⁰ olarak Sehârenpûr şehrinde 1281/1866 yılında kurulan ve kendisinin de 1288/1871 yılında mezun olduğu Medrese-i Mezâhiru'l-'ulûm'da kısa bir süre olmuştur. Bu okul, Diyobendî âlimlerinin, Diyobend kasabasında kurdukları medreseye halkın aşırı derecede teveccüh göstermesini dikkate alarak geleneksel İslâmî eğitim ve öğretim faaliyetlerini yükseköğretim düzeyinde vermesi için kurdukları medresedir. Medresenin faaliyetleri arasında dinamik bir İslâm toplumu oluşturmaya katkıda bulunmak ve İslâmî neşriyat yapma vardır.²⁵¹ Sehârenpûrî, medresede görev yaptığı süre içerisinde eğitim-öğretime ara verilen zaman dilimlerinde (Medresede tatil dönemi Ramazan ayından 15 gün önce başlayıp bayramın bitişine kadar devam ederdi.) Arap edebiyatı dersleri almak için Lahor'daki National College'e giderdi. Orada Arap edebiyatında derinlikli bilgiye sahip olan Feyzu'l-Hasan Sehârenpûrî'den bu

²⁴⁹ Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 155-161; Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 152, 155.

²⁵⁰ Yardımcı hoca: Okulda temel dersler veren demektir.

²⁵¹ M. Nur Pakdemirli - Abdulhamit Birişık, "Hint Alt kıtası Geleneksel Öğretim Kurumlarında Yürütülen Din Eğitimi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/2, (2013): 107.

dersleri okumuştur. Sehârenpûrî Lahor'a en son gidişinde bir daha görevli olduğu Mezâhiru'l-'ulûm'a dönmemiş, kadrosunda dayısı Mevlânâ Yakub b. Memlûkü'l-'Alî'yi barındıran Diyobend Medresesine gitmiştir.²⁵²

Sehârenpûrî, 1308/1891 yılında şeyhi Reşîd Ahmed Gengohî'nin isteğiyle Diyobend'e gelerek oradaki Dâru'l-'ulûm medresesinde ikinci derece hocalık vazifesine başladı. Dâru'l-'ulûm, Şah Veliyyullah Dihlevî'nin görüşlerini benimseyen bir kısım âlimin klasik din öğretimini devam ettirmek amacıyla Diyobend'de kurdukları ve Muhammed Kasım Nânotevî (1832-1880) tarafından geliştirilen küçük medrese idi. Kısa zamanda yüksek bir seviyeye ulaşarak yükseköğretim düzeyinde eğitim-öğretim veren ve bütün İslâm dünyasında şöhret kazanmış Dâru'l-'ulûm-u Diyobend medresesine dönüşmüştür. Programında ağırlıklı olarak geleneksel İslâmî ilimlerin okutulduğu medrese mezunları halk arasında Diyobendî şeklinde anılmış ve böylece medrese mensuplarının görüşleri etrafında geleneksel anlayışta yeni bir ekol ve yeni bir cemaat ortaya çıkmıştır.²⁵³ Sehârenpûrî, 1308/1891 yılında geldiği bu okulda 1314/1897 yılında kadar 6 yıl boyunca *Kütüb-i sitte*'yi başta *Şahîh-i Müslim* olmak üzere okutmuştur. Ayrıca Hanefî fûrû-i fikhına dair *Hidâye* adlı eserin ikinci cildini ve Hanefî usul-i fikhına dair bir eser olan *et-Telvîh 'ala't-Tavdîh*²⁵⁴ adlı eserleri de okutmuştur.²⁵⁵

Sehârenpûrî, hocası Reşîd Ahmed Gengohî'nin 1314/1897 yılında Mezâhiru'l-'ulûm'a idareci olarak atanmasından sonra ikinci kez Mezâhiru'l-'ulûm'a dönmüştür. Gengohî, idarecisi olduğu medresenin boş bulunan baş hocalık kontenjanını öğrencisi Sehârenpûrî'yi getirerek doldurmuştur. Sehârenpûrî ikinci kez göreve geldiği Mezâhiru'l-'ulûm'da başta akaid, hadis, tefsir ve fıkıh dersleri olmak üzere Arap dili edebiyatı ve mantık derslerini en alt aşamasından alarak en üst düzeye kadar bütün konularını okutmuştur.²⁵⁶ Reşîd Ahmed Gengohî'nin medresedeki yöneticiliği 1319/1902 yılına kadar beş yıl sürmüştür. Daha sonra medrese içerisinde idarenin işleyişi hakkında çıkan farklı anlayışlar, idareye karşı takınılan aleyhte tavırlar ve süre gelen kargaşalar sebebiyle Gengohî görevinden istifa etmiştir. Dolayısıyla onun medrese kadrosuna kattığı hocalar

²⁵² Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 68; Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 90-92.

²⁵³ Pakdemirli – Birişik, “Hint Alt kıtası Geleneksel Öğretim Kurumlarında Yürütülen Din Eğitimi”, 108.

²⁵⁴ Sadrüşşerîa'nın Hanefî fıkıh usulüne dair *Tenkîhu'l-usûl* adlı eserine Teftâzânî (ö. 792/1390) tarafından yazılan haşiyedir. Detay için bk. Şükrü Özen, “Tenkîhu'l-uşûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011) 40: 454-458.

²⁵⁵ Muhammed Ekber Şâh Buḥârî, *Paçâs Celîlu'l-Kadr Ulemâ* (Lahor: el-Mîzân, 2006), 36-39.

²⁵⁶ Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 189, 190; Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 158, 173-179.

da görevlerinden ayrılmışlardır. O hocalardan biri de medresenin baş hocası pozisyonunda bulunan Halîl Ahmed Sehârenpûrî'dir. Görevinden ayrılan Sehârenpûrî, memleketine gitmeye karar vermişti. Öte yandan Reşîd Ahmed Gengohî'den sonra idareyi ele geçirenlerin idari işlere tam hâkim olamaması nedeniyle medresede idari bir boşluk meydana gelmiş ve bu idari zaafiyet büyük kargaşalara yol açmıştı. Bu kargaşalar şehrin emniyet güçleri tarafından bastırıldıktan sonra olaylar yargıya taşındı. Yapılan teftiş neticesinde yargı, Gengohî'den sonra medrese idaresini üstlenenlerin görevlerinden azlettirilmelerine ve medreseyi yönetecek yeni bir idarenin tesisine karar verdi. İş başına gelen yeni yönetim, öğrencilerin kargaşa döneminden etkilenmemesi ve derslerin boş geçmemesi için medresedeki derslerine ücret almadan devam eden Sehârenpûrî'yi tekrar eski görevine iade etti. Ayrıca öğrencilere verdiği derslerin ücretini verme teklifinde bulundu. Ancak Sehârenpûrî; dersleri herhangi bir resmiyeti olmaksızın verdiğini ve bunu Allah rızası için yaptığını söyleyerek gelen teklifi reddetti.²⁵⁷ Sehârenpûrî, daha sonraki hayatında Hindistan'da bulunduğu müddetçe bu medresede ders vermeye devam etmiştir. Sadece 1333/1914 yılında gittiği hactan döndükten sonra birtakım saikler yüzünden bazı siyasi ithamlara maruz bırakılarak suçlu bulunup tutuklanmış ancak suçsuz olduğu anlaşıldıktan bir süre sonra serbest bırakılmış ve görevinin başına geri dönmüştür. En son gittiği hac yolculuğundan bir daha dönmemesi nedeniyle Hindistan'daki hocalık serüveni sona ermiştir.²⁵⁸

1.5. İlmî Otoritesi

1.5.1. Meşhur Hocaları

Sehârenpûrî özellikle hadis alanında olmak üzere İslâm dininin ana kaynaklarıyla ilgili yoğun bir eğitim almıştır. İlk eğitime başladığı yıllarda hem medresede hem de medrese dışında özel dersler alan Sehârenpûrî, Saâdet Ali, Şehâvet Ali Enbîtevî, Saâdet Hüseyin el-Buḥârî adlı hocalarından okumuştur. Eğitiminin daha sonraki aşamalarında ön plana çıkan meşhur hocaları şunlardır:

²⁵⁷ Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 185-188.

²⁵⁸ Bu yolculuk ve bundan sonraki hayatıyla ilgili bilgi "Harameyn Sevgisi ve Hac Yolculukları" başlığı altında daha önce geçmişti.

1.5.1.1. Abdulğani b. Ebî Sa'îd b. el-Müceddidî ed-Dihlevî

İmamı Rabbânî'nin soyundan gelen Abdulğani b. Ebî Sa'îd ed-Dihlevî (1235-1296/1820-1879) muhaddis imamlardandır. Delhi'de doğmuştur. Habîbullah ed-Dihlevî'den nahiv ve Arapça okumuştur. Hadise dair okumalarını İshak ed-Dihlevî'den yapmıştır. Babasından *Muvatta'*, Maḥsûsullah b. Refî'uddin ed-Dihlevî'den *Miškâtü'l-meşâbîḥ* okumuş ve hadis ilimde ehliyetli bir âlim olmuştur. Hac görevini yerine getirmek için gittiği Mekke'de Muhammed 'Âbid es-Sindî'den (ö. 1257/1841) ve Ebû Zâhid İsmâîl b. İdris'ten hadis isnadları almıştır. Hindistan'a dönüp burada bir müddet hadis eğitimi ile iştigal etmiştir. Birçok âlim ondan hadis okumuştur. Ülkesinde İngiliz işgalinin başlamasının ardından ailesi ile birlikte Medine'ye gitmiş ve vefatına kadar burada hadis eğitimi ile uğraşmıştır. Eserleri arasında *İncâhu'l-hâce şerh-i Sünen-i İbn Mâce* vardır. Ḥalîl Ahmed Sehârenpûrî 1293/1876'da ilk hac ibadetini yerine getirmek için gittiği Mekke'de ondan hadis okumuş ve icazet almıştır.²⁵⁹

1.5.1.2. Abdulkayyûm İbn Abdulḥay el-Burhânevî

Abdulkayyûm İbn Abdulḥay el-Burhânevî (1299/1882) 1231/1816 yılında Burhâne'de doğmuştur. Hadis ve fıkıhta otorite olan büyük âlimlerden biridir. Sarf ve nahiv ilmiyle ilgili küçük risaleler kaleme almıştır. Dönemindeki meşhur Hanefî fakihlerindendir. Hadis ilmini İshak ed-Dihlevî'den okumuştur. İlminden birçok büyük âlim istifade etmiştir. Bopal'de ikamet etmiş, doğduğu memleketi Burhâne'de yetmiş yaşında vefat etmiştir. Ḥalîl Ahmed Sehârenpûrî'ye 1295/1878 yılında kendisinden okuduğu bütün hadisler için icazet vermiştir.²⁶⁰

1.5.1.3. Muhammed Mazhar Latif Ali b. Muhammed Hasen en-Nânotevî

Muhammed Mazhar (1227-1302/1812-1884), Sehârenpûr eyaletine bağlı Nânevte köyünde doğmuştur. Hadiste ve fıkıhta otorite olmuş büyük âlimlerden birisidir. Eğitimini Muhammed Kâsım en-Nânotevî²⁶¹ (ö. 1297/1880) ve diğer bazı âlimlerden almıştır. Muhammed İshak ed-Dihlevî²⁶² (1262/1845) ve Ahmed Ali es-Seḥârenpûrî'den (ö.

²⁵⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 152; Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, 7: 1024.

²⁶⁰ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1: 137, 142; Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, 7: 1028. Detay için bk. Özşenel, "Seḥârenpûrî, Ḥalîl Ahmed", 36: 310.

²⁶¹ Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, 7: 1067.

²⁶² Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, 7: 911.

1297/1880)²⁶³ hadis okumuştur. Muhammed Mazhar, Halil Ahmed'in en özel hocalarından biridir. Halil Ahmed 1302-03/1885-86 yıllarında onun derslerine katılmıştır. Neredeyse okuduğu hadis kitaplarının tamamını ondan okumuştur. Muhammed Mazhar Sehârenpûr'daki Mezâhiru'l-'ulûm Medresesinde hocalık yapmıştır. *Kütüb-i sitte*'nin bütün kitaplarını okutmuştur. Hindistan'daki büyük hadis âlimlerinin birçoğunda onun emeği vardır.²⁶⁴

1.5.1.4. Muhammed Yakûb b. Memlûkü'l-Ali en-Nânotevî

Sehârenpûrî'nin dînî terbiyesini ve ilk eğitimini aldığı ayrıca Kur'an-ı Kerim öğrendiği dayısı Muhammed Yakûb (1249-1302/1833-1884), Sehârenpûr eyaletine bağlı Nâneve köyünde dünyaya gelmiştir. Dönemin büyük âlimlerinden olup Diyobend'deki Dâru'l-'ulûm Medresesi'nde hocalık ve yöneticilik yapmıştır. İhtisas alanı fıkıh, fıkıh usulü, hadis ve edebiyattır. Hadis dersini Abdülğanî ed-Dihlevî'den (ö. 1296/1879) okumuştur. Ondan okuduğu hadislerin Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî'ye ulaşan isnatlarını almıştır. Kendisini Dâru'l-'ulûm Medresesinde hadis dersleri vermeye adanmıştır. Böylelikle bu medreseden büyük ve maharetli âlimler yetişmiştir. Onun II. Abdülhamit Hanı öven bir de şiir mevcuttur.²⁶⁵

1.5.1.5. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Zeynî Dahlân el-Mekkî

Mekke'de doğup Medine'de vefat eden Dahlân el-Mekkî (1232-1304/1816-1886), hadis, fıkıh ve tarih alanında temeyyüz etmiştir. Dahlân, hadis ilmini Mısırlı âlimlerden almıştır. Sehârenpûrî Mekke'de 1293/1876 yılında Dahlân el-Mekkî'den hadis okumuş ve hadis icazeti almıştır. Döneminde Mekke'nin Şafîî müftüsü olarak tanınan Dahlân'ın eserleri arasında *Târîhu'd-düveli'l-İslâmiyye bi'l-cedâvili'l-merdıyye*, *Hulâşatü'l-keâm fî beyâni umerâ'i'l-beledi'l-harâm*, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve'l-âşârü'l Muhammediyye* ve *el-Fethu'l-mübîn fî fedâ'ili'l-hulefâ'i'r-râşidîn ve ehli'l-beyti't-tâhirîn* bulunmaktadır.²⁶⁶

²⁶³ Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, 7: 907.

²⁶⁴ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 152; Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, 8: 1372.

²⁶⁵ Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, 8: 1403; Mireti, *Tezkiretü'l-Halil*, 36; Nedvî, *eş-Şeyh Halil Ahmed*, 33.

²⁶⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 152; Bernî, *el-Anâkidü'l-ğâliyye*, 126; Abdülhay b. Abdulkebîr el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-me'âcim ve's-şeyhât ve'l-müselselât*, thk. İhsan Abbâs, (Beirut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1402/1982), 1: 390-392; Hayreddin Ziriklî, *el-A'lâm*, (Beirut: Dâru'l-İlmi li'l-melâyîn, 1997) 1: 129.

1.5.1.6. Feyzulhasan b. Ali b. Baḥş el-Kureşî es-Seḥârenpûrî

Feyzulhasan b. Ali b. Baḥş el-Kureşî es-Seḥârenpûrî (ö. 1304/1887) Hindistan'da Arapça konusunda üstat olan âlimlerden birisidir. Seḥârenpûr'da doğdu. Hadis derslerini Ahmed Said b. Ebî Ahmed ed-Dihlevî'den aldı. Ömrünün sonlarına doğru Lahor'da bulunan Oriante Collage (el-Küllîyyetü's-Şarkîyye) Arapça dili bölümünde hocalık yaptı. Bu okulda çok sayıda büyük âlim okumuş ve mezun olmuştur. Onların Hindistan'da Arapçanın yayılmasında ve bu dilde yayın yapılmasında büyük çabaları olmuştur. Arapça diline ve edebiyatına hâkimiyetinden dolayı alanında yetkin biriydi. Bu yetkinliğinden hadis ilmini anlama konusunda da faydalanmıştır. Elinde cahiliye dönemi şiirleri ve Arap nesepleri konusunda bolca kitap bulunmaktaydı. Ḥalîl Ahmed Seḥârenpûrî, Arap edebiyatının temel eserlerini, cahiliye dönemi şiirlerini ve Arap nesepleri konusundaki eserleri ondan okumuştur. Onun müellefâtı arasında *Ḥâşiye 'alâ tefsîri'l-Beydâvî*, *Ḥâşiye 'alâ tefsîri Celâleyn ve Ḥâşiye 'alâ Mişkâtî'l-meşâbîh* vardır.²⁶⁷

1.5.1.7. Reşîd Ahmed b. Hidâye Ahmed el-Ensârî er-Rambûrî el-Gengohî

Reşîd Ahmed Gengohî (1244-1323/1829-1905), Seḥârenpûr bölgesinde bulunan Gengoh beldesinde dünyaya gelmiş ve orada yaşamıştır. Hindistan'daki Müslüman âlimlerin büyüklerindendir. Tefsir ve hadis ilmini Abdülğânî ed-Dihlevî (ö. 1296/1879) ve Ahmed Said Dihlevî'den okumuştur. İki ilimde de üstat olmuştur. Özellikle hadis ilminde otorite âlimlerdendir. Diyobend'deki Dâru'l-'ulûm Medresesi'nin inşasında rol alıp eğitim programının işleyişini tanzim etmiş ve rektörlüğünü yapmıştır. Doğduğu memleketi olan Gengoh'da vefat etmiştir. *Kütüb-i Sitte* okuturken yaptığı ders takrirleri öğrencileri tarafından kaydedilip basılmıştır. Bunlar *Lâmi'u'd-derârî 'alâ Câmi'i'l-Buḥârî*, *el-Ḥallü'l-müfḥîm li-Şaḥîḥ-i Müslim*, *el-Kevkebü'd-dürri 'alâ Câmi'i't-Tirmizî* ve *el-Faḍlû's-Semâi 'alâ Sünen-i Nesâi*'dir. Ḥalîl Ahmed Seḥârenpûrî hocasından her konuda istifade ettiği gibi hadis ilimleri konusunda da çokça istifade etmiştir. Gengohî öğrencisine bütün merviyatını rivayet etmesi konusunda umumi icazet vermiştir. Seḥârenpûrî de bu izinle onun ilmini sonraki nesillere taşıyan en önemli kişi olmuştur.²⁶⁸

²⁶⁷ Ḥasenî, *Nüzhetü'l-ḥavâtır*, 8: 1328; Nedvî, *eş-Şeyḥ Ḥalîl Ahmed*, 41; Yusuf el-Mer'aşlî, *Nesru'l-cevâhir ve'd-dürer fi 'ulemâi'l-karni-r-râbi'i 'aşere* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1427/2006), 1: 975.

²⁶⁸ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1: 142; Ḥasenî, *Nüzhetü'l-ḥavâtır*, 8: 1229-1231.

1.5.1.8. Seyyid Ahmed el-Berzencî

Seyyid Ahmed el-Berzencî (ö. 1332/1914), hadis ve fıkıh alanlarında ön plana çıkmış bir âlimdi. Sadece dînî ilimler değil farklı bilim sahalarında da söz sahibi olmuştur. Medine’de vefat etmiştir. Sehârenpûrî üçüncü hac ziyaretinde 1323/1905 yılında Ahmed el-Berzencî’den hadis okumuş ve umumi hadis icazeti almıştır. el-Berzencî, Sehârenpûrî’nin hocası ve şeyhi Reşid Ahmed Gengohî’nin de hocasıdır. Birçok eser yazmıştır. Eserleri arasında *Risâle fî menâkıbi Ömer b. Hattâb*, *Meşkâsıdî’t-tâlibî fî menâkıbi Ali b. Ebî Tâlib* vardır.²⁶⁹

1.5.2. İlim Dünyasına Katkıları

Sehârenpûrî iyi bir hadis âlimi olmasının yanında iyi bir fakih ve mutasavvıftı. Ömrünü ilme adanmış hem okumuş hem de okutmuştur. Dolayısıyla onun ilim ve tasavvuf halkalarında çokça ilim talebesi ve tasavvufî terbiye taliplisi müridi bulunmuştur. Bu başlık altında Sehârenpûrî’nin isimleri öne çıkmış bazı öğrencileri, halifeleri ve yazdığı eserler tanıtılacaktır.

1.5.2.1. Meşhur Öğrencileri

Sehârenpûrî kırk iki yıllık hocalık hayatında sadece hocalık yapmamış, ilmini geliştirmiş, okumuş, okutmuş, bu uğurda sefere çıkmış ve kitaplar yazarak hadis ilmine azami derecede katkıları olmuştur. Allah birçok insanı onun ilminden faydalandırmıştır. Dini ilimlerin toplumun bütün katmanlarında yayılması, toplumdaki bir takım bid’at ehli ve sapık itikadî inanışlarla mücadele ve inanışların düzeltilmesi için gayret, nefislerin ıslahı, bölgedeki farklı din mensuplarını dine davet ve mevcut halk inanç yapısının İslâm’a uygunluk halinin yeniden gözden geçirilmesi konularında gecesini gündüzüne katan birçok büyük âlim onun rahle-i tedrisatından geçmiştir. Ayrıca, onda yetişen âlimlerin bir kısmının hadis öğretme ve yazma hizmetinde ona belirgin bir katkısı olmuştur. Burada tanınmış bazı öğrencileri hakkında kısa bilgiler verilecektir.

²⁶⁹ İsmâîl Paşa b. Muhammed Emin el-Bağdâdî, *Hediyyetü’l-‘ârifîn fî esmâi’l-müellifîn* (Beyrut: Dâr-u İhyâi’l-‘Arabî, ts.), 1: 256, 2: 414; Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 152; Zirikli, *el-A‘lâm*, 7: 75; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu‘cemu’l-müellifîn terâcîmî muşannefi’l-‘Arabîyye* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1414/1993), 9: 308, 10: 165.

1.5.2.1.1. Enver Şah Keşmîrî

Enver Şah Keşmîrî 27 Şevval 1292/26 Kasım 1875 yılında Hindistan, Pakistan ve Çin'in sınırlarında bulunan Keşmîr'in²⁷⁰ Vodvân kasabasında dünyaya geldi. Babası Arapça, feraiz ve matematik ilimlerinde belli bir üstünlüğü olan ve Sühreverdiyye tarikatı şeyhlerinden şair Muazzam Şah'dır. İlk eğitimi babasından ve bölgenin tanınmış âlimlerinden Mevlânâ Gulâm Muhammed'den almıştır. 1891 yılında Diyobend Daru'l-'ulûm Medresesi'ne kaydolmuştur. Burada Mahmud Hasan Diyobendî, Reşîd Ahmed Gengohî, Muhammed İshak Keşmîrî ve Halîl Ahmed Sehârenpûrî'den temel hadis kitaplarını okumuştur. Mezuniyeti sonrası Delhi'deki Medrese-i 'Abdürreb'da hadis ve fıkıh dersi vermiş, kendi kurduğu Medrese-i Emîniyye'nin ve Keşmir'de yine kendi kurduğu Medrese-i Feyz-i 'Âm'ın, hem yöneticisi olmuş hem de hadis, fıkıh ve tefsir gibi derslerine girmiştir. 1909 yılında hocası Mahmud Hasan'ın teklifiyle Diyobend Dâru'l-'ulûm Medresesi'nde hocalık yapmaya başlamıştır. Burada *Kütüb-i Sitte*'nin neredeyse tamamını okutmuştur. Hocası Mahmud Hasan'ın 1915 yılında hicaza gitmesiyle medresenin baş müderrislik görevini üstlenmiştir. 1927 yılında medresede yaşanan bazı huzursuzluklar nedeniyle oradan bir kısım öğrencileriyle beraber ayrılarak Dâbil'e²⁷¹ gelmiştir. Bugün Câmia-i İslâmiyye ismiyle anılan okulu kurmuş, 1931 yılına kadar burada tedrisat, neşriyat ve telif işiyle uğraşmıştır. Sağlık durumundaki bozulma nedeniyle 1931 yılında Diyobend'e dönmüştür. Keşmîrî tasavvufî terbiye konusunda Reşîd Ahmed Gengohî'ye biat etmiş ve ondan tasavvuf dersleri almıştır. Hocası Gengohî de onu tasavvufta halife yapmıştır. Ayrıca ona hadis senedleri icazeti de vermiştir. Birçok ilmi eseri miras olarak bırakan Keşmîrî, 2 Safer 1352/ 28 Mayıs 1933'te Diyobend'de vefat etmiştir.²⁷²

²⁷⁰ Hint alt kıtasının kuzeyinde genelde Müslümanların yaşadığı Pakistan ve Çin'in sınırlarında dağlık bir bölgedir. 1947'de Büyük Britanya'nın sömürgesinden bağımsızlığı kazandığında nüfusunun çoğunluğu Müslümanlarından ibaret olduğundan Pakistan, Keşmir Emirliği'ne ait bu bölgeyi talep etmiştir. Ancak Keşmir emiri olarak atanan kişi İngiliz bir subayın evlatlığı gibi yetiştirildiğinden referandumda Hindistan'a bağlanmayı tercih etmiştir. Dolayısıyla Hindistan da bölgede hak iddia etmiştir. Detay için bk. Sayıd Athar Abbas Rızvî, "Keşmir" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 325-327. Vikipedi, Özgür Ansiklopedi, "Keşmir", erişim: 15 Ağu 2020, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Ke%C5%9Fmir>.

²⁷¹ Dâbil, Gucerât eyaletinde yer alan ve metropol bir şehir olan Sûrat'a bağlı bir kasabadır.

²⁷² M. Yûsuf Bennûrî, *Neşhatü'l-'anber fî hayâtî imâmi'l-'aşr eş-Şeyh Enver* (Karaçi: İdâretü'l-Meclisi'l-'İlmî 1389/1969), s. 1-6, 10, 48-93, 128, 130-132, 135, 176-207, 291, 296, 299, 305-313; Harun Özçelik, "Muhammed Enver el-Keşmîrî'nin Bazı Hadis Meseleleri Hakkındaki Görüşleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2005): 188.

1.5.2.1.2. Senâullah Emritserî

Ebü'l-Vefâ Senâullah, nisbesiyle anıldığı Emritser'de²⁷³ 1285/1868 yılında dünyaya gelmiştir. Büyük dedeleri Srinagarlı (Keşmir) bir aileden olup Brahman dinine mensupken 1819 yılında İslâm'ı seçerek Müslüman olmuşlardır. Senâullah, ilk eğitimini memleketinde almıştır. Daha sonra dini ilimlere yönelen Emritserî'nin, hadis alanında temeyyüz etmesinde Ahmedullah Emritserî ve Abdülmennân Vezîrâbâdî gibi hadis hocalarının etkisi olmuştur. Hadis alanında ilmini geliştirmek için Delhi'ye giden Emritserî orada Ehli-i hadis Cemaatinin kurucusu sayılan Seyyid Nezîr Hüseyin Dihlevî'den hadis okumuş ve ondan hadis icazeti almıştır. Ardından kısa bir süre Sehârenpûr'da bulunduktan sonra Dârü'l-'ulûm-i Diyobend Medresesi'ne kayıt yaptırmış ve eğitiminin geri kalan kısmını burada tamamlamıştır. Mirza Gulâm Ahmed Kâdiyânî'nin (ö. 1908) kurduğu Kâdiyânîler adlı dinî hareketi çok iyi tahlil etmiş ve İslâm'a uymayan yönlerini en fazla eleştiren kişi olmuştur. 1894 yılında Hindistan âlimlerinin kurduğu ve sadece âlimlerin üye olduğu Nedvetü'l-'ulemâ²⁷⁴ cemiyetinin en genç üyesi olmuş ve ölümüne kadar bu cemiyetten hiç ayrılmamıştır. Senâullah Emritserî'nin, Hindistan'daki Ehl-i hadîs ekolünce tertiplenen Ehl-i Hadîs Konferanslarında aktif rol alması sebebiyle bu ekol mensupları kendisine “Serdâr-ı Ehl-i hadîs” unvanını vermişlerdir. Emritserî'nin büyük çoğunluğu Urduca olan 131 eseri basılmıştır. Dârü'l-'ulûm-i Diyobend Medresesi'ndeki eğitim yıllarında Sehârenpûrî'nin öğrencisi olmuş ve ondan Buḥârî ve diğer *Kütüb-i sitte*'nin diğer kitaplarından kısım kısım okumuştur. 4 Cemâziye'l-Evvel 1367/15 Mart 1948'de vefat etmiştir.²⁷⁵

1.5.2.1.3. Hüseyin Ahmed Diyobendî el-Medenî

Hindistan'daki Diyobend ekolünün en önemli simalarından olan Hüseyin Ahmed Diyobendî 1296/1879 yılında doğmuştur. Dini ilimler alanında söz sahibi olmasının yanı sıra siyasetle iştigal ettiğinden siyasi kimliğiyle de tanınmıştır. *Şeyhu'l-arab ve'l-'acem* lakabıyla bilinen Hüseyin Ahmed, şer'i ilimlerle ilgili eğitimini Diyobend Medresesi'nde

²⁷³ Hindistan'n Pencap eyaletinin en büyük şehri ve Sihlerin dini merkezi. Detay için bk. Vikipedi, Özgür Ansiklopedi, “Amritsar”, erişim: 15 Ağu 2020, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Amritsar>.

²⁷⁴ Detay için bk. Azmi Özcan, “Nedvetü'l-'Ulemâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 514-515.

²⁷⁵ Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 264; Abdürreşid Irâkî, *Çalış Ulemâ-i Ehl-i Hadîs*, (Lahor: Nu'mânî Kütüphane, 200), 178-212; Abdulhamit Birişik, “Senâullah Amritsarî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 503-506.

o dönem müderris olan ağabeyi Muhammed Sıddık ve Mahmûd Hasan'dan almıştır. Sehârenpûrî'nin Diyobend Medresesi'nde hocalık yaptığı 1308/1891 yılında Sehârenpûrî'den Kütüb-i sitte ve hadisle ilgili diğer dersleri okumuştur. Hüseyin Ahmed el-Medenî, hem dine davet kimliği ile tanınmış ve İngilizlerin Hindistan'ı sömürmelerine karşı etkin mücadele etmiş, hem de Diyobend Medresesi'nde hocalığı döneminde beş bine yakın öğrenciye ders okutmuş bir âlimdir. Diyobend Medresesi'ni bitirdikten sonra 1899'da ailesiyle birlikte Medine'ye giden, orada hadis halkaları kurarak hadis dersleri veren Hüseyin Ahmed, öğrencileri ve diğer âlimler nezdinde “Şeyh-u Harem-i Nebevî” lakabıyla anılmaya başlanmıştır. 1326/1908 yılında tekrar memleketi Hindistan'a dönen Medenî, başta Diyobend Medresesi olmak üzere birçok eğitim müessesesinde hocalık yapmıştır. Bir ara Cemiyet-i 'Ulemâ-i Hind partisinin genel başkanı olarak siyasete atılmışsa da bir takım siyasi mülâhazalar ve entrikalar yüzünden hapse atılmış ve daha sonra da siyaseti bırakmıştır. Sûfî bir kişiliğe de sahip olan Medenî, tasavvufta Reşîd Ahmed Gengohî'ye biat etmiş ve onun halifesi olmuştur. Hüseyin Ahmed el-Medenî 12 Cemâziye'l-Evvel 1377/6 Aralık 1957 Diyobend'de vefat etmiştir.²⁷⁶

1.5.2.1.4. Muhammed İdrîs Kandehlevî

Muhammed İdrîs Kandehlevî 1317/1899 yılında Bopâl Eyaleti'nin başkenti Bopâl'da doğmuştur. Dindar bir evde yetişen Muhammed İdrîs dokuz yaşındayken babasından Kur'an-ı Kerim'i ezberleyerek hafız oldu. Kur'an hıfzını tamamladıktan sonra babası onu dini ilimlerde eğitim alması için Eşref Ali Tehânevî'ye (1863-1943) emanet etti. Tehânevî'de eğitimini tamamladıktan sonra hocası onu, İslâmî ilimler konusunda ileri düzeyde eğitim yapan Mezâhiru'l-'ulûm Medresesi'ne kaydettirdi. Burada Sehârenpûrî ve Zafer Ahmed b. Latîf et-Tehânevî el-Osmânî (1892-1974) başta olmak Mevlâna Sabit Ali ve Mevlâna Abdullatîf gibi birçok üst düzey hocadan dersler okudu. Halîl Ahmed Sehârenpûrî'den, bölgenin ilim geleneğinde “devre-i hadîs” denilen ve belirli hadis kitaplarının okunmasını gerektiren usule göre hadis okudu ve icâzet aldı (1917). 19 yaşındayken buradaki eğitimini tamamlayarak mezun olan Muhammed İdrîs, hoca olarak ilk görev yeri Delhi'de bulunan Medrese-i Emîniyye olmuştur. Bir müddet burada kaldıktan sonra 1922'de yılında Dâru'l-'ulûm-i Diyobend Medresesi'nde hocalığı

²⁷⁶ Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 161-163; Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 158-160; Aşur Akyol- İnam ul Haq, “XX. Yüzyıl Hint Yarımadasının En Önemli Hadis Âlimlerinden Halîl Ahmed Sehârenpûrî: Hayatı ve İlmî Çalışmaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11/61 (2018): 1110.

başladı. Önceleri Hanefî fikhının fûru eserlerinden olan *Hidâye* ve Arap edebiyatından Kâfî Hamîdî'nin *Makâmât-ı Harîrî* dersleri verdi. Daha sonra hadisten *Miškâtü'l-meşâbiḥ* dersleri vermekle görevlendirildi. Ayrıca *Tefsîr-u Celaleyn* dersi de uhdesindeydi. Burada dokuz yıl kalan Muhammed İdrîs, bu süre zarfında sabah namazından sonra düzenli olarak Kur'an dersi verirdi. Orta ve ileri seviyedeki öğrencilerin katıldığı bu derslerde tefsir, hadis, 'ilmü'l-keîâm ve fıkıhtaki zor konular tartışıldı.²⁷⁷

1349/1920 yılında Dâru'l-'ulûm-i Diyobend'in yönetimi ile yaşadığı anlaşmazlıklar sebebiyle medresenin önemli hocalarından Enver Şah Keşmîrî ve Şebbîr Ahmed Osmânî (ö 1369/1949)²⁷⁸ medreseden ayrıldı. Muhammed İdrîs da tıpkı diğer hocalar gibi yaklaşık dokuz yıl kaldığı bu medreseden ayrılarak Haydarabat'a gitti. Orada *Miškâtü'l-Meşâbiḥ* üzerine birkaç ciltten oluşan Arapça talik yazdı. Haydarabat'taki zamanının çoğunu araştırma yapmak ve yazarlıkla geçirmesine rağmen, hocalık yapmaya da devam etti. 1359/1939 yılında Dâru'l-'ulûm'da tekrar hocalık daveti aldı. Alacağı maaşın Haydarabat'ta aldığı maaşın yarısından az olmasına rağmen bu teklifi kabul etti. 1369/1949'a kadar burada kalarak *Tefsîr-ü İbn Kesîr* ve *Tefsîru'l-Beydâvî*, dersleri vermekle beraber *Sünen-i Ebî Dâvûd* ve *Tahâvî*'den de dersler okutuyordu. Ekim 1369/1949'da Batı Pakistan'ın Behâvalpûr kentindeki Behâvalpûr İslâmîa Üniversitesine (Jamia Abbasia) davet edildi. Muhammed İdrîs daveti kabul etti. Bu Üniversite, Bahâvelpûr'da ilk kurulan ve artık eğitim ve idari sistemi yönünden reforma ihtiyaç duyan eski bir üniversiteydi. Rektörlüğünü Şebbîr Ahmed Osmânî (ö 1369/1949) yapmaktaydı. Osmânî'nin rektör yardımcısı olarak talep ettiği Muhammed İdrîs bu görevi 25 Aralık'ta devraldı. İdari sorumluluklarının yanı sıra *Şahîḥ-i Buḥârî* ve *Tefsîr-ü'l-Beydâvî* dersleri veriyordu. Muhammed İdrîs Ağustos 1951'de bu görevinden ayrılarak Lahor'da yeni açılan Câmî'a-i Eşrefiyye Medresesi'ne geçti. Burada da hadis ve tefsir derslerine girdi. Hayatının sonuna kadar bu medresede görev yaptı. Akaid, hadis, tefsir,

²⁷⁷ Buḥârî, *Paçâs Celîlu'l-Kadr 'Ulemâ*, 113-117; Detay için bk. Abdülhamit Birışık, "Kandehlevî, Muhammed İdrîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 294, 295.

²⁷⁸ Erdinç Ahatlı-İnam ul Haq, "Şebbîr Ahmed Osmânî ve "Fethu'l-Mülhim bi-Şerhi Sahîhi'l-İmâm Müslim" adlı eseri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/37 (2018): 21-52.

sîret ve tarih konularında birçok eser yazan Muhammed İdris 7 Receb 1394/28 Temmuz 1974 sabahı Lahor'da vefat etti.²⁷⁹

1.5.2.1.5. Zafer Ahmed b. Latîf et-Tehânevî el-Osmânî

Zafer Ahmed Osmanî 1310/1892 yılında Diyobend'de dünyaya gelmiştir. Üç yaşındayken annesinin ölümünden sonra etrafında dindarlığıyla tanınan büyükannesi tarafından büyütüldü. Beş yaşında Kur'an okumaya ve ezberlemeye başladı. Yedi yaşında Kur'an'ı hıfz edip Mevlâna Muhammed Yasin'in yanında Matematik, Urduca ve Farsça eğitimi aldı. Ardından dayısı Eşref Ali et-Tehânevî'nin (1863-1943) bulunduğu Tehânebavan (Thanebavan) şehrine temel dini bilgi seviyesini daha fazla yükseltmek için gitti. Burada dayısı tarafından kurulan İmdâdü'l-'ulûm Medresesi'nde Arapça gramer ve Arap edebiyatı dersleri aldı. Ardından fıkıh, usûl-i hadîs ve tefsir dersleri okumak için Kanpûr şehrinde yeni kurulan Câmiu'l-'ulûm Medresesi'ne geçti. Bu medresede *Kütüb-i Sitte* ve *Mişkâtü'l-Meşâbiḥ*'i okudu. Osmânî, hocası Sehârenpûrî'nin isteğiyle ve tekmi'l-i dirâsât²⁸⁰ için Hindistan'da İslâmî ilimler eğitimin yüksek düzeyde verildiği Mezâhirü'l-'ulûm Medresesi'ne kayıt yaptırdı. Orada verilen derslere iştirak etmenin yanı sıra hocası Sehârenpûrî'den *Şaḥîḥ-i Buḥârî* dersleri aldı. Bu medreseden on sekiz yaşında mezun olur olmaz aynı medreseye hoca olarak tayin oldu. Yedi yıl burada görev yaptıktan sonra bir zamanlar öğrencilik yaptığı İmdâdü'l-'ulûm Medresesi'ne hocalık görevine getirildi.²⁸¹ Uzun yıllar burada tedrisat ve telifat işiyle meşgul oldu. Yazma aşaması yirmi yıl devam edecek olan en önemli eseri *İ'lâ'ü's-Sünen*'i burada yazdı. Sehârenpûrî kendisine hilafet vermiştir. Osmânî, 23 Zilkade 1394/8 Aralık 1974 yılında vefat etmiştir.²⁸²

1.5.2.1.6. Muhammed Zekeriyyâ Kandehlevî

Muhammed Zekeriyyâ, 1315/1898 yılında Hindistan'ın Uttâr Pradeş eyaletinin Muzaffernagar şehrine bağlı Kandehle ilçesinde doğdu. Kandehlevî, ilk eğitimini

²⁷⁹ Buḥârî, *Paçâs Celîlu'l-Kadr 'Ulemâ*, 113-117; Detay için bk. Abdülhamit Birışık, "Kandehlevî, Muhammed İdrîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 294, 295.

²⁸⁰ Mezuniyet sonrası derslerin tekrarlanması için iki senelik verilen kurs.

²⁸¹ Detay için bk. Ebubekir Sifil, "Zafer Ahmed Tehânevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 67, 68.

²⁸² Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 429. Muhammed Şekûr Tirmizî, *Tezkiretü'z-Zafer* (Faysalabâd: Mektebe-i 'İlmiyye, 1977), 15-20; Sifil, "Zafer Ahmed Tehânevî", 44: 67, 68.

babasının işi nedeniyle gittiği ve beraberinde ev halkını da götürdüğü Gengoh'ta tamamladı.²⁸³ Amcası Muhammed İlyas'tan Farsça eğitimini alarak Farsça bazı temel kitapları okudu. Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemesi de yine bu dönemde olmuştur.²⁸⁴ 1328/1910 yılında Mezâhirü'l-ulûm Medresesi'nin hoca kadrosuna katılan babasıyla beraber Sehârenpûr'a gidip 1914-1915 eğitim yılında babasından *İbn Mâce* dışında, Kütüb-i Sitte'yi okudu. Halîl Ahmed Sehârenpûrî'den 1334'de *Şaḥîḥ-i Buḥârî*, *Şaḥîḥ-i Müslim* ve Tirmizî'nin *el-Câmi'u's-Şaḥîḥ*'i ile *el-Muvatta*'ın Şeybânî rivayetini okudu.²⁸⁵ 1335/1916 yılında daha önceleri babasının ve hocası Sehârenpûrî'nin hocalık yaptığı Sehârenpûr'daki Mezâhirü'l-ulûm Medresesi'ne hoca olarak tayin edildi. Burada ağırlıklı olarak Ebû Dâvûd'un *Sünen*'ini ve *Buḥârî*'nin bir kısmını ders olarak okuttu.²⁸⁶ Hadis ilmiyle yakın ilişkisi olması nedeniyle hocası Sehârenpûrî'nin isteği üzerine *Bezḷü'l-mechûd*'un yazım aşamasında ona yardımcı oldu. Zekeriyyâ Kandehlevî 1443/1925'te, hocasıyla beraber Medine'ye gidince ona olan yardımı orada da devam etti.²⁸⁷ Medine'de söz konusu eserin yazımı tamamladıktan sonra Hocası Sehârenpûrî ona hadiste umumi icazet ve tasavvufun dört silsilesinde icazet yetkisi olan mutlak hilafet yetkisi vermiştir. Medine'de kaldığı zaman zarfında *Evcezü'l-mesâlik* adlı meşhur *Muvatta* şerhine başlamış namaz bölümüne kadar gelmiş geri kalan kısmını Hindistan'a döndüğünde tamamlamıştır.²⁸⁸ Zekeriyyâ Kandehlevî 1927 yılında Sehârenpûr'a geri döndü ve daha önce öğrenim gördüğü Mezâhirü'l-ulûm Medresesi'ne müdür yardımcısı olarak atandı. 1954 yılında aynı medresenin müdürlüğüne atandı. Zekeriyyâ Kandehlevî 1972'de Medine'ye yerleşti. 25 Mayıs 1982 yılında Medine'de vefat etti ve Cennetü'l-bakî'da defnedildi.²⁸⁹ Ekserisi basılmamış yüzden fazla eseri olduğu bilinen Kandehlevî'nin öne çıkan başlıca eserleri arasında şunlar vardır: *Evcezü'l-mesâlik ilâ Muvatta*'-i Mâlik, *Ḥaşâ'il-i Nebvî Şerḥ-i Şemâil-i Tirmizî* ve *el-Ebvâb ve't-terâcim*.²⁹⁰

²⁸³ Detay için bk. Özşenel, "Kandehlevî, Muhammed Zekeriyyâ", 26: 298.

²⁸⁴ Nedvî, *eş-Şeyḥ Halîl Ahmed*, 113-114.

²⁸⁵ Nedvî, *eş-Şeyḥ Halîl Ahmed*, 114; Özşenel, "Kandehlevî, Muhammed Zekeriyyâ", 26: 298.

²⁸⁶ Nedvî, *Ḥayât-ı Halîl*, 2: 603-612; Nedvî, *eş-Şeyḥ Halîl Ahmed*, 115.

²⁸⁷ Nedvî, *eş-Şeyḥ Halîl Ahmed*, 117. Bk. Özşenel, "Kandehlevî, Muhammed Zekeriyyâ", 26: 298.

²⁸⁸ Nedvî, *eş-Şeyḥ Halîl Ahmed*, 117.

²⁸⁹ Nedvî, *Ḥayât-ı Halîl*, 2: 603-612; Muhammed Zekeriyyâ Kandehlevî, *Âp Bîti* (Kârâçî: Mektebe-i Ömer Farûk, ts.); Ebû'l-Hasen Ali Nedvî, *Sevâniḥ-i Ḥazret-i Şeyḥü'l-ḥadîs Mevlânâ Muhammed Zekeriyyâ Kandehlevî* (Leknev: Mektebe-i İslâm, 2003), 85; Özşenel, "Kandehlevî, Muhammed Zekeriyyâ", 26: 299.

²⁹⁰ Özşenel, "Kandehlevî, Muhammed Zekeriyyâ", 26: 298.

1.5.2.1.7. Cemil Ahmed Tehânevî

10 Şevval 1322/1904 yılında Delhi'nin 170 km kuzeybatısında bulunan Tehânebavan adlı küçük bir kasabada doğmuştur. İlk eğitimini memleketinde aldı. Eşref Ali et-Tehânevî'nin kızıyla evlenmiştir. Mezâhiru'l-'ulûm Medresesi'nin ilmiyle tanınmış birçok hocasından ders okumuştur. Sehârenpûrî'den de *Kütüb-i sitte*'nin bazılarını okumuştur. Mezun olduktan sonra önce Haydarabat'ta bir medresede, ardından Pakistan'ın Lahor şehrine geçip oradaki Câmi'a-i Eşrefiyye Medresesi'nde vefat edinceye kadar hocalık yapmaya devam etmiştir. Ayrıca bu okulun fetva dairesi başkanlığını da yürütmüştür. Cemil Ahmed muhaddisliğinin yanı sıra sufi bir kişiliğe de sahiptir. Tasavvufî terbiye yolunda Eşref Ali Tehânevî'ye intisap etmiştir. 25 Aralık 1994 yılında vefat etmiştir.²⁹¹

1.5.2.2. Halifeleri

Sehârenpûrî, tasavvufî terbiye yolunda Reşid Ahmed Gengohî'ye intisap etmiş ve onun halifesi olmuştur. Gengohî'nin vefatından sonra onun makamına Sehârenpûrî geçmiş, Hindistan'dan Hicaz'a kadar binlerce insanı tasavvufî eğitimden geçirerek ruhî tezkiyelerine vesile olmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır:

1.5.2.2.1. Kameruddin Sehârenpûrî

Mevlânâ Saâdet Ali'nin öğrencilerinden olan Kameruddin Sehârenpûrî, kendi medresesinde Kur'an-ı Kerim eğitim ve öğretimiyle iştigal etmiş ve seçkin Kur'an-ı Kerim üstatlarından olmuştur.²⁹² Reşid Ahmed Gengohî'ye intisap etmiştir. Reşid Ahmed Gengohî onun tasavvufî terbiye yolunda kat ettiği mesafeyi hissedince ona biat alması için icazet izni vermiştir. Kameruddin Sehârenpûrî, Reşid Ahmed Gengohî'nin vefatından sonra yerine geçen Sehârenpûrî'ye de intisap etmiştir. Sehârenpûrî de ona biat alması için icazet izni vermiştir. Sehârenpûrî'deki Câmi adındaki bir mescitte vaiz olarak görevlendirilmiş ve engelli olmasından dolayı başka bir yerde görev almamıştır. Vefatından önceki son birkaç yılı hariç bu görevden ayrılmamıştır.²⁹³ 1334/1916 yılında teheccüd vaktinde vefat etmiştir.²⁹⁴

²⁹¹ Buḥârî, *Paçâs Celîlu'l-Kadr 'Ulema*, 145-150.

²⁹² Nedvî, *eş-Şeyh Ḥalîl Ahmed*, 102.

²⁹³ Nedvî, *Ḥayât-ı Ḥalîl*, 2: 579-582.

²⁹⁴ Nedvî, *eş-Şeyh Ḥalîl Ahmed*, 102.

1.5.2.2.2. Muhammed Yahyâ Kandehevî

Zekeriyyâ Kandehevî'nin babası olan Muhammed Yahyâ Kandehevî 1287/1870 yılında doğmuştur. Babası İsmâîl Kandehevî salih ve takva sahibi kimse olup zühd ve verâsıyla tanınırdı. Muhammed Yahyâ Kandehevî'nin iki daha kardeşi vardır. Kendisi ortanca olup büyüğü Muhammed Kandehevî, küçüğü ise Davet ve Tebliğ Hareketinin kurucu Muhammed İlyas Kandehevî'dir.²⁹⁵ Yedi yaşındayken Kur'an'ı ezberledi. Günde bir kez Kur'an-ı Kerim'i baştan sona kadar okumayı kendine vazife edinmişti. Çocukluğundan itibaren ilme karşı iştihak içerisindeydi. Arap edebiyatına derin vukufiyetinin yanında akli ve nakli ilimlerde döneminin yetkin kişilerinden kabul edilirdi. İyi Arapça şiir yazardı. Hadis ilminde Reşid Ahmed Gengohî'nin öğrencisi olup bu öğrenciliğini on iki sene devam ettirmiştir. Öğrenciliği esnasında ondan hadise dair notlar tutmuştur. Tasavvuf konusunda Reşid Ahmed Gengohî'ye intisap edip o, vefat edene kadar ona bağlı kalmıştır. Hatta Reşid Ahmed Gengohî'nin "Kardeşim Yahyâ benim iki gözümüdür" methiyesine mazhar olmuştur. Reşid Ahmed Gengohî vefat ettikten sonra Sehârenpûrî'ye intisap etmiştir.²⁹⁶ 1328/1922 yılında Sehârenpûrî onu Sehârenpûr'daki görev yaptığı ve idarecisi olduğu Mezâhiru'l-'ulûm Medresesi'ne davet ederek kendisinden hadis derslerine girmesini istemiştir. Şeyhinin bu davetini kabul eden Muhammed Yahyâ, 1334/1916 yılındaki vefatından biraz öncesine kadar bu görevi hakkıyla ifa etmeye çalışmıştır.²⁹⁷

1.5.2.2.3. Abdullah Gengohî

Abdullah Gengohî, 1298/1880 yılında Sehârenpûr'da doğmuştur. Önceleri modern bilimlerle iştigal etmiş, sonraları Gengoh'a giderek Muhammed Yahyâ Kandehevî'nin talebesi olup kendini tamamen dini ilimleri tahsile vermiştir. Dini tahsilini Muhammed Yahyâ'nın yanında tamamlayan Abdullah Gengohî, tasavvufta Reşid Ahmed Gengohî'den el alarak ona biat etmiştir.²⁹⁸ Onun vefatından sonra halifesi konumunda olan Sehârenpûrî'ye biat etmiştir. 1327/1909 yılında tayin edildiği Mezâhiru'l-'ulûm'da uzun süre hocalık yapmıştır. Bu süre zarfında birçok öğrencisi olmuştur. 1328/1910 yılında şeyhi Sehârenpûrî'den tasavvufta biat alma yetkisi sayılan icazet-i hilafet yetkisi

²⁹⁵ Nedvî, *eş-Şeyh Halil Ahmed*, 103.

²⁹⁶ Nedvî, *eş-Şeyh Halil Ahmed*, 103, 104.

²⁹⁷ Nedvî, *Hayât-ı Halil*, 2: 583; Abdulhamit Birişik, "Kandehevî, Muhammed İdrîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 294-295.

²⁹⁸ Nedvî, *eş-Şeyh Halil Ahmed*, 104.

almıştır. Ömrünün sonuna doğru Mezâhiru'l-'ulûm'daki görevinden ayrılarak kendi memleketi olan Kandehe'de bir süre hocalık yapmıştır. 1339/1920 yılında Kandehe'de vefat etmiştir.²⁹⁹ *İkmâlu's-şîm*, *Teysîru'l-mübtedî* ve *Teysîru'l-mantık* eserlerinden bazılarıdır.³⁰⁰

1.5.2.2.4. Âşık İlâhî Miretî

Sehârenpûrî'nin hayatı hakkında temel kaynaklardan biri olan *Tezkiretü'l-Halîl*'in yazarı Âşık İlâhî Miretî 1298/1881'de doğmuştur. İlk eğitimini doğduğu yer olan Miret'te almış, dini ilimleri ise Lahor'da okumuştur. Tasavvufla olan bağı 1316/1898 yılında Gengoh'a gittiğinde başlamıştır. Orada Reşîd Ahmed Gengohî'yi tanımış, onun ders halkasına dâhil olarak biat etmiştir. 1317/1899 yılında Nedvetü'l-'ulema'nın³⁰¹ hocalık kadrosuna atanmasına rağmen oradaki hocalık hayatı fazla sürmemiş, bu göreve başlamasından birkaç ay sonra istifa etmiştir. 1344/1925 yılında Mezâhiru'l-'ulûm Medresesi kadrosuna hoca olarak atanmasının ardından kısa süre sonra bu medresenin yöneticilerinden biri olmuştur. Şeyhi Gengohî'nin vefatından sonra Gengohî'ye olan biatını Sehârenpûrî'ye ikrar etmiş ve ona biat etmiştir. Sehârenpûrî, tasavvufi terbiye yolundaki azmini görünce onu halifesi yapmış ve ona el verme yetkisi vermiştir. 1360/1941 yılında vefat eden Âşık İlâhî Miretî,³⁰² başta tarih ve siyer olmak üzere ardında birçok eser bırakmıştır. *Tezkiretü'r-Reşîd fî hayâtî's-şeyh Reşîd Ahmed el-Gengohî*, *Tezkiretü'l-Halîl fî hayâtî's-şeyh Halîl Ahmed es-Sehârenpûrî* ve *İrşâdu'l-mulûk tercemetü kitabî imdâdî's-sulûk* bu eserlerden bazılarıdır.³⁰³

1.5.2.2.5. Fahrüddin Pânîpattî

Hakkında detaylı bilgiye ulaşılamayan Sehârenpûrî'nin tasavvuftaki halifelerinden biridir. Demir yolları kurumunda memur olarak çalışmaktaydı. Burada çalışırken Sehârenpûrî'nin ders halkalarına katılarak onu tanıdı ve ondan el alarak, ona biat etti. Altı sene sonra Sehârenpûrî ona tasavvufi terbiye yolunda icazet ve hilafet izni vermiştir.³⁰⁴ Kendisi Allah'a derin bir saygı ve huşu içerisinde olup onu çok zikreder ve buna sabah

²⁹⁹ Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 2: 586-590.

³⁰⁰ Nedvî, *eş-Şeyh Halîl Ahmed*, 104.

³⁰¹ Bk. Özcan, "Nedvetü'l-'Ulemâ", 32: 514,515.

³⁰² Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 2: 590, 591.

³⁰³ Nedvî, *eş-Şeyh Halîl Ahmed*, 106.

³⁰⁴ Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 2: 596-598.

akşam devam ederdi. Kur'ân-ı Kerîm okumaktan zevk duyar, günde mutlaka bir hatim yapmayı kendine vazife bilirdi. Fahrüddin Pânîpetî 1373/1954 yılında vefat etmiştir.³⁰⁵

1.5.2.2.6. Muhammed İlyas Kandehevî

Tebliğ cemaatinin kurucusu olan Muhammed İlyas Kandehevî 1303/1885 yılında Hind alt kıtasının Uttâr Pradeş Eyaletinin Kandehe şehrinde dünyaya geldi. Tanınmış, soylu ve ilim ehli bir ailedendi. İlk eğitimi memleketinde ağabeyi Yahya Kandehevî'den ikmal ettikten sonra hafız oldu. 1313/1896 yılında dini ilimleri tahsil için ağabeyi ile birlikte Gengoh şehrine gitti. Âlimlerin merkezi konumunda olan bu şehirde Yahyâ Kandehevî ve diğer hocalardan ilim tahsil etmiş, ağabeyi Yahyâ Kandehevî'den hadis dersi almıştır. 1326/1908 yılında Diyobend'e gitmiş ve orada Mahmûd el-Hasan'dan hadis ilimleri okumuştur. Tasavvuf yolunda Gengohî'ye intisap etmiş ve onun vefatından sonra Sehârenpûrî'ye biat ederek tasavvufî terbiyesini tamamlamıştır. Ardından Sehârenpûrî onu halifesi tayin ederek hilafet izni vermiştir. 1328/1910 yılında Mezâhiru'l-'ulûm'a hoca olarak tayin edilmiştir. 1333/1915 yılında hocaları Mahmud el-Hasan ve Sehârenpûrî ile birlikte hacca gitmiştir. Hacdan sonra Besta Nizameddin'de ikamet etmiş ve Delhi vilayetinin şehirlerinden biri olan Mivât şehrini merkez edinerek başlattığı tebliğ hareketi bugün dünyanın birçok yerinde bilinmektedir. O zamana kadar Mivât halkı İslâmî, ne ismen ne de resmen bilmeyen tevhit inancına sahip olmayan bir topluluktu. Onun gayretleriyle Mivât halkı İslâm'a yönelmiştir. Hacca her gittiğinde Arap Müslümanlara tebliğ hareketini anlatmış, onlardan bir kısmını da bu hareket etrafında toplamayı ve farklı memleketlerde tebliğ hareketine merkezler edinmeyi başarmıştır.³⁰⁶ Meşhur *Hayâtü's-sahâbe* adlı kitabın müellifi Yusuf Kandehevî'nin³⁰⁷ (1917-1965) de babası olan Muhammed İlyas Kandehevî 1363/1954 yılında vefat etmiştir.³⁰⁸

1.5.2.2.7. Feyzu'l-Hasen Gengohî

Feyzu'l-Hasen Gengohî, Sehârenpûrî'nin ilk hanımı Enbiya Begüm'ün yeğenidir. Kanpûr şehrinde doğmuş, ilk eğitimi ve Arapça eğitimini babasından almıştır. Ancak ilimle

³⁰⁵ Nedvî, *Hayât-ı Halil*, 2: 596-598.

³⁰⁶ Nedvî, *eş-Şeyh Halil Ahmed*, 108.

³⁰⁷ Detay için bk. Mehmet Özşenel, "Kandehevî, Muhammed Yûsuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 296-297.

³⁰⁸ Nedvî, *Hayât-ı Halil*, 2: 598-602; Ebü'l-Hasen Ali en-Nedvî, *Hazret Mevlânâ İlyas aor Un ki Dinî Da 'vet* (Lahor: Tayyib Publisher, ts.); Buḥârî, *Paçâs Celîlu'l-Kadr 'Ulemâ*, 79-87.

meşgul olmayıp basım işleri ve ticaretle meşgul olmuştur. Sehârenpûrî'den el alıp ona intisap ettikten sonra Sehârenpûrî ona hilafet vermiştir.³⁰⁹

1.5.2.2.8. Hacı Muhammed Hüseyin Habeşî

Sehârenpûrî'nin hakkında fazla bilgiye ulaşamadığımız halifelerinden biri olan Hacı Muhammed Hüseyin Habeşî, Sehârenpûrî'nin Hicaz bölgesinde olduğu bir dönemde Sehârenpûrî'ye intisap etmiş ve onun ders halkasına katılmıştır. Tasavvufta kat ettiği aşamayı gören Sehârenpûrî, ona silsile-i Nakşibendiyye'nin Hâlidî kolu üzerine el vererek biat alma yetkisi vermiştir. Ancak Çanakkale Savaşı yıllarında savaşa katılması nedeniyle izi kaybolmuş ve kendisi hakkında başka bilgiye rastlanamamıştır.³¹⁰

1.5.3. Eserleri

1.5.3.1. Berâhîn-i Kâfî'a 'alâ zâlâmi'l-Envâri's-sâtî'a

Hindistan'daki medreselerin yoğunluk kazandığı şehirlerden Delhi, Sehârenpûr, Diyobend, Gengoh ve Leknev'deki bazı medreselerde, ilmi mahfillerde ve halk arasında hicri XIII / miladi XIX. yüzyılın sonlarına doğru mevlit okumanın bölgedeki uygulamasının dindeki yeri konusunda büyük tartışmalar yaşandı. İnsanlar medreselerindeki âlimlere, mevlit okumanın dindeki yeri, o yöredeki yaygın uygulama şekli, bir takım geleneksel dini ritüel ve inanışlar konusunda fetva sordular. Her medrese sorulan bu sorulara kendi zaviyelerinden fetvalar verdiler. Verilen bu fetvalar o bölgede geleneklerine sıkı bir şekilde bağlı insanlar tarafından fazla kabul görmedi. İmdâdullah Muhacir Mekî et-Tehânevî'nin (ö. 1317/1899) tedrisatında yetişmiştir. Ona bağlılığı bilinen Mevlevî Abdussemî' er-Rampûrî, halkın bu tepkisini de dikkate alarak şeyhi İmdâdullah et-Tehânevî'nin bilgisi doğrultusunda *el- Envâri's-sâtî'a der beyân-i Mevlid ve Fâtîha* adlı bir risale kaleme almıştır. Risalede mevlit okumanın yöredeki uygulamasının dine aykırı olmadığı, fetvası sorulan söz konusu örf, adet ve geleneklerin bid'at ve hurafe olmayıp sünnete muvafık olduğu savunulmaktaydı. Sehârenpûrî, şeyhi Reşîd Ahmed Gengohî'nin talimatı ve görüşleri doğrultusunda hem bu kitaba reddiye mahiyetinde, hem de bid'at, hurafe, örf ve adetlerin İslâm'da bir karşılığının olmadığını anlatan bir içerikte 1304/1887 yılında *Berâhîn-i Kâfî 'alâ zâlâmi'l-Envâri's-sâtî'a* adlı

³⁰⁹ Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 2: 594.

³¹⁰ Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 429.

eserini yazdı. Bu eser basılıp piyasaya sürüldükten sonra Hindistan’da hayli tartışmalar yaşanmıştır.³¹¹ Urduca olarak yayınlanan bu esere bir kısım hocalar tarafından yine reddiyeler yazılmış ve fetvalar da serdedilmiştir.³¹²

1.5.3.2. Hidâyâtü’r-reşîd ilâ ifhâmi’l-‘Anîd

Sehârenpûrî’nin Bahâvelpûr’da görev yaptığı dönemde Şîâ Mezhebine reddiye mahiyetinde kaleme aldığı Urduca bir eserdir. Şîî yazar Seyyid Ferzend Hüseyin, özellikle Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve diğer sahabileri tahkir edici ve karalayıcı ifadelerle dolu bir kitap yazmış, bölgedeki Ehl-i Sünnet mensupları indinde büyük bir infial uyandırmıştı. Birtakım kişiler bu risaleye reddiye yazmışlardı. Fakat Ferzend Hüseyin bu reddiyelere cevap niteliğinde yazılar kaleme alarak mukabelede bulundu. Sehârenpûrî, bu karşılıklı reddiyeleri yakından takip ediyordu. Şeyhi Reşîd Ahmed Gengohî ile durumu istişare ettikten sonra onun imasıyla Şîî kaynakları ve Ferzend Hüseyin tarafından yazılan risaleleri daha yakından incelemeye başladı. Sehârenpûrî, 1304/1887 yılında tamamladığı bu eserinde, Ferzend Hüseyin’in risalelerinde dile getirdiği bütün ihtilaflı meselelere delilleriyle cevap vermiştir.³¹³ Onun bu eserinden Nedvî’nin alıntı yaptığı şu paragraf eseri özetler niteliktedir: “Şiiler sahabeyi kötülemeyi, küçümsemeyi; Hariciler ise Resûlullah’ın ehli beytini küçümseyi ve onların dalâlet ehli olduklarını kabul etmeyi vacip görüyorlar. Lakin biz Ehl-i Sünnet’i, Ehl-i Beyt’i sevmeyi ve yüceltmeyi vacip gördüğümüz gibi sahabenin de sevilmesini, yüceltilmesini üzerimize vacip görür ve imanımızın bir parçası olarak sayarız. Sahabeye hakaret etmek helal olmadığı gibi Ehl-i Beyte de hakaret etmek helal değildir. Onu haram sayarız. Dolayısıyla Şia ve Hariciler akıl ve inanç terazimizde aynıdır, eşittir.”³¹⁴

1.5.3.3. Miṭraḳatü’l-kerâme ‘alâ mir’âti’l-imâme

Sehârenpûrî’nin Birelî’deki Mişbâhu’l-‘ulûm Medresesi’nde görev yaptığı dönemde kaleme aldığı Urduca bir eserdir. Sehârenpûrî’nin *Berâhîn-i kâṭi’â ‘alâ ḡalâmi’l-Envâri’s-sâṭi’â* ve *Hidâyâtü’r-reşîd ilâ ifhâmi’l-‘enîd* adlı eserleri daha önce basılmış ve bu eserler toplumda büyük yankılara neden olmuştu. Her ortamda kitaptaki konular etrafında

³¹¹ Nedvî, *Ḥayât-ı Ḥalîl*, 2: 547-552.

³¹² Sehârenpûrî, *Berâhîn-i kâṭi’â ‘alâ ḡalâmi’l-Envâri’s-sâṭi’â* (Karaçi: Daru’l-İşâ‘a, 1405/1985).

³¹³ Nedvî, *Ḥayât-ı Ḥalîl*, 2: 552-556.

³¹⁴ Sehârenpûrî, *Hidâyâtü’r-reşîd ilâ ifhâmi’l-‘Anîd* (Lahor: Medresetü’l-Medeniyye, Y.t.y.); Nedvî, *eş-Şeyh Ḥalîl Ahmed*, 84, 85.

tartışmalar oluyordu. Söz konusu eserin yazılma nedenini, hem bu tartışmalara neden olan iki eserin bir özetini yapıp tartışmalara son verme düşüncesi, hem de bir kişinin Şîâ Mezhebi'ne mensub kişilerle yaptığı bir münazarada aklına takılan birkaç soruyu Sehârenpûrî'ye sorması oluşturmaktadır. Sehârenpûrî, yazdığı eserde o kişiyi sorularına cevap vermiş ve toplumdaki tartışmalara neden olan iki eserin özetini yapmıştır. Bu eserin ilk baskısı 1420/1999 yılında yapılmıştır.³¹⁵

1.5.3.4. İtmâmü'n-ni'am 'alâ tebvîbi'l-hikem

Sehârenpûrî'nin, İbn Aţâullah İskenderî'nin *et-Tenvîr fî isķâti't-tedbîr*³¹⁶ adıyla Arapça olarak yazdığı, Şeyh Aliyu't-Takî'nin *en-Nehcû'l-etem fî Tebvîbi'l-hikem* adıyla tahkik ettiği eserin, 1313/1895 yılında *İtmâmü'n-ni'am 'alâ tebvîbi'l-hikem* adıyla Urduca'ya yaptığı tercümesidir. Sehârenpûrî'nin tercümesini yaptığı bu eseri, Eşref Ali Tehânevî Sehârenpûrî'den izin alarak aynı isimle basımını yapmıştır. Eser'in daha sonraki dönemlerde başka basımının olup olmadığı hakkında bilgiye rastlanmamıştır. Ancak kaynaklarda Sehârenpûrî'nin halifesi Abdullah Gengohî tarafından bu eserin şerhi mahiyetinde bir çalışma yapıldığı, yapılan bu şerhe de *İkmâlu's-şîm* ismi verildiği geçmektedir.³¹⁷

1.5.3.5. el-Mühenned 'ale'l-müfenned (Taşdîkât li-def'i't-telbisât)

30 Mayıs 1866 yılında Reşîd Ahmed Gengohî tarafından Hindistan'ın Diyobend şehrinde Dârululûm-i Diyobend adıyla yüksek düzeyde İslâmî eğitim ve öğretim veren bir medrese kurulmuş, zamanla buradan yetişen ve edindikleri fikirleri savunanlara Diyobendîler denilmeye başlanmıştı. 1323/1905 yılında Medresenin kurucu lideri Reşîd Ahmed Gengohî'nin vefatının ardından Ahmed Rıza Hân Birelvî'nin (ö. 1921) başını çektiği birtakım mahfillerce desteklenen gruplar tarafından Diyobend ekolüne karşı sistematik olarak karalama kampanyası güden bir muhalefet oluşmaya başladı. Bu muhalefetin başındaki Ahmed Rıza Hân, Diyobend ekolüne mensup âlimlerin eserlerinden mezhep ve

³¹⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 79-80; Sehârenpûrî, *Miţrakatü'l-kerâme 'alâ mir'âti'l-imâme* (Lahor: Daru'l-Işâ'a, 1400/1980); Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 2: 556, 557.

³¹⁶ Sehârenpûrî'nin çevirisini yaptığı eserin İbn Aţâullah İskenderî'ye ait olan diğer eseri *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye* olarak geçmektedir. Detay için bk. Özşenel, "Sehârenpûrî, Halîl Ahmed", 36: 310-311. Ancak Şeyh Aliyu't-Tekî'nin *et-Tenvîr fî isķâti't-tedbîr* adlı eserle ilgili çalışması olup, *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye* ile ilgili herhangi bir çalışmasına rastlanmamıştır.

³¹⁷ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 80; Sehârenpûrî, *İtmâmü'n-ni'am 'alâ tebvîbi'l-hikem* (Lahor: İslâmiyât, 1403/1983); Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 2: 558-560.

gruplar arasındaki ihtilaflı konularla ilgili bilgileri bir araya getirip, buna kendi yorumlarını da ekleyerek önce *Temhîd-i İman bi Ayât-i Kur‘ân* adıyla bir risale kaleme aldı. Ardından bu risaleye birtakım eklemeler yaparak *Huşâmu’l-ḥaremeyn alâ Menḥeri’l-küfr-i ve’l-meyn* adıyla risaleden biraz daha büyük sayılabilecek bir eser kaleme aldı. Sonra bu eserleri hacca gittiğinde yanında götürüp Hicaz’daki âlimlere sundu. Kitaplardaki görüşlerin Diyobendî âlimlerine ait olduğu intibainı vererek, Hicaz’daki birtakım âlimlerden Diyobendî âlimlerini tekfir edici fetvalar aldı. Ahmed Rıza Hân’ın Hicaz’da olduğu dönemde Sehârenpûrî de Hicaz’da bulunmaktaydı. Tekfir fetvasına imza atmaya çeken büyük çoğunluktaki Hicaz âlimleri, Sehârenpûrî’yi tanıdıklarından ve onun da Diyobendî ekolünü bildiğini düşündüklerinden dolayı Ahmed Rızâ Hân’ın yazdığı kitaplara dayanarak yirmi yedi soru hazırladılar. Bu soruları hem Sehârenpûrî’ye hem de Hicaz da bulunan Diyobendî ekolüne mensup diğer âlimlere verdiler. Âlimlerin ortak kararıyla Sehârenpûrî, bu sorulara cevap mahiyetinde olan ve bir anlamda Ehl-i Sünnet akaidini savunma niteliği taşıyan *el-Mühenned ‘ale’l-müfenned* adlı eserini yazmıştır. Eser Hicaz’daki âlimler tarafından hüsn-ü kabul gördü. Bu eser 1325/1907 yılında basılmıştır.³¹⁸

1.5.3.6. Tenşîṭu’l-âzân fî taḥkîkî maḥalli ezân

Eser fûruu fikhî ilgilendiren bir konu olan Cuma namazındaki ikinci ezanın cami içinde veya cami dışında okunmasının sünnete uygunluğu konusunda farklı fikirleri benimsemiş gruplar arasında çıkan tartışmalar bağlamında Sehârenpûrî’nin kaleme aldığı eserdir. Gruplardan Birelvî ekolüne mensup âlimler ezanın cami dışında okunması gerektiğini delilleriyle ortaya koyarken, Diyobendî âlimleri ise Cuma namazındaki ikinci ezanın cami içinde okunmasının müntahap olduğunu delilleriyle ortaya koyup tartışmaktaydılar. Bir Diyobendî âlimi olan Sehârenpûrî, konuyu iki grubun dayandığı delilleri ele alarak incelemiş, neticede savunduğu fikirler çerçevesinde Birelvîler’e cevap niteliği taşıyan bu eserini yazmıştır.³¹⁹

³¹⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 79; Sehârenpûrî, *el-Mühenned ‘ale’l-müfenned* (Umman: Dâru’l-Feth, 2008); Nedvî, *Ḥayât-ı Ḥalîl*, 2: 560-565.

³¹⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 80; Nedvî, *Ḥayât-ı Ḥalîl*, 2: 566, 567; Detay için bk. Özşenel, “Sehârenpûrî, Ḥalîl Ahmed”, 36: 311.

1.5.3.7. el-Müğtenem fî zekâti'l-ğanem

Sehârenpûrî'nin küçükbaş hayvanların zekâtlarının hesaplanması ve hangi usuller çerçevesinde verilmesi gerektiği ile alakalı kendisine sorulan sorulara verdiği fetva niteliğindeki cevaplarını topladığı bir risaledir.³²⁰

1.5.3.8. es-Su'âl 'an cemî'i 'ulemâ'i's-Şî'a

Şîa'nın Kur'an anlayışını sorgulayan bir eserdir.³²¹

1.5.3.9. Fetâvâ-yı Mezâhiru'l-'ulûm

Sehârenpûrî'nin Mezâhirü'l-'ulûm Medresesi'nde hoca olduğu dönemlerde kendisine sorulan meselelere verdiği fetvaların dört cilt olarak bir araya getirildiği Urdu dilinde kaleme aldığı bir eseri olup ilk cildi yayınlanmıştır.³²²

1.5.3.10. Bezlü'l-mechûd fî halli Sünen-i Ebî Dâvûd

Sehârenpûrî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*'un muğlak/anlaşılması zor lafızlarını çözecek, içinden çıkılması zor yönlerini açıklayacak ve müşkülâtını/anlaşılmaz taraflarını kolaylaştıracak bir şerh yazmayı iki kez planlamasına rağmen sadece birkaç hazırlık dışında hep inkıtaa uğramıştı. Üçüncü yazma denemesine 1329/1911 yılında başlamış, hatta yazdığı notlarda esere düşündüğü ismi *Hallü'l-ma'kûdû'l-mülakka bi't-ta'lik'i-mahmûd 'alâ Sünen-i Ebî Dâvûd* diye kaydetmesine rağmen bu denemesi de inkıtaa uğramıştır.³²³ Sehârenpûrî, Mezâhiru'l-'ulûm Medresesi'nde hadis dersini üstlendiğinde bir ara: “Amellerimin içinde kurtuluşuma vesile olacak ya da günahlarımı ve hatalarımı silecek bir şey bulamadım,” diye geçirmişti. İşte o zaman *Sünen-i Ebî Dâvûd* üzerine onun zor olan yerlerini kolaylaştıracak, kapalı konularını açacak kısa, özlü ancak kapsayıcı bir tâlik (şerh) yazmaya karar vermişti.³²⁴ Medresede dersinin olmadığı saatlerde bu konuda planlamalar yapmaya başladı. Yaşlanmaya bağlı olarak elinin titremesi, görme ve unutkanlık zafiyeti de kendisinde baş göstermişti. Bu nedenle durumu, gözümün nuru, kalbimin huzuru diye

³²⁰ Nedvî, *Hayât-ı Halil*, 2: 566, 567.

³²¹ Detay için bk. Özşenel, “Sehârenpûrî, Halil Ahmed”, 36: 311.

³²² Sehârenpûrî, *Fetâvâ-yı Mezâhiru'l-'ulûm* (Karaçi: Mektebetü's-Şeyh, 1367/1947); Özşenel, “Sehârenpûrî, Halil Ahmed”, 36: 311.

³²³ Akyol- Ul Haq, “XX. Yüzyıl Hint Yarımadasının En Önemli Hadis Âlimlerinden Halil Ahmed Sehârenpûrî: Hayatı ve İlmî Çalışmaları”, 1113.

³²⁴ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1:153.

tarif ettiği, dostları ve aynı zamanda öğrencileri olan Hüseyin Ahmed Medenî ve Zekerîyyâ Kandehlevî ile paylaştı.³²⁵ 1335/1916 yılında yapılan bu istişari toplantıda öğrencilerinden yapacağı çalışma konusunda yardım istedi. Öğrencilerinin bu önerisini kabul etmeleri üzerine Sehârenpûrî 2 Rebîyülevvel 1335/ 27 Aralık 1916 yılında şerhe başladı.³²⁶ Hüseyin Ahmed Medenî'den daha ziyade Zekerîyyâ Kandehlevî şeyhine yardımcı oluyor, yeri geldiğinde onun hem eli hem de gözü oluyordu. Şerhin Hindistan aşaması 1344/1926 yılına kadar tam 9 yıl sürmüş ancak henüz şerh tamamlanamamıştı. Sehârenpûrî, Hicaz'a son kez gittiğinde Zekerîyyâ Kandehlevî'yi de beraberinde götürmüş, Hindistan'da olduğu gibi orada da bu ilmi çalışmayı beraberce yürütmüşlerdir. Bu kıymetli çalışma 23 Şaban 1345/26 Şubat 1927 yılında tamamlanmıştır. Eser ilk olarak 5 cilt, sonraları ise 20 cilt ve 14 cilt halinde neşredilmiştir.”³²⁷

1.5.4. Hadisçilik Yönü

Sehârenpûrî, tedris hayatı boyunca okuttuğu dini ilimlerde özellikle de hadis ve fıkıh ilminde kendini iyi yetiştirmiş, memleketinde ve Hicaz bölgesinde ilimle uğraşan çoğu kişinin parmakla gösterdiği nadir alimlerden biriydi. Zamanının büyük bir kısmını, sünneti anlamaya ve o doğrultuda hayat sürmeye çalışan iyi bir muhaddisti. Sehârenpûrî'nin büyük bir hadis âlimi olduğunu, dönemindeki birçok âlim dile getirmiştir. Bu alimlerden biri ve aynı zaman da öğrencisi olan Hüseyin Ahmed el-Medenî (ö. 1377/1957), onun ilmi konumu ve hadisçilik yönü hakkında şunları söylemiştir: “Sehârenpûrî, hadiste iyi bir alimdi. Sünneti ihya etmede çokça gayret eden ve bid'atleri yok eden biriydi. O, aynı zamanda istifade edilen ilim çeşmesiydi. İyilik ve takvada örnek alınacak biriydi.”³²⁸ Abdülhay el-Birelî ise onun hakkında şöyle demiştir: “Halîl Ahmed, güçlü bir melekeye sahip, hadis ve fıkıh alanında iyi bir âlim, cedel ve hilaf ilminde usta, dini ilimlerde, marifet ve yakîn ilminde tam bir rûsûh sahibiydi.”³²⁹

Sehârenpûrî, ömrünün yaklaşık kırk senesini hadise hizmet etmeye adanmıştır. Hatta o: “Ben hadisi şeriflerin hizmetkârı olmaya layık değilim, lakin bu bizim saadetimiz ve bu silsileden bir halka olmak için olan hüsnü zannımızdır,” diyordu. O bir hadis tutkunuydu.

³²⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1:153.

³²⁶ Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 270, 71.

³²⁷ Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 2: 568-76

³²⁸ Sehârenpûrî, “Mukaddime”, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 155.

³²⁹ Nedvî, *eş-Şeyh Halîl Ahmed*, 75.

Bildiği hadis elyazmalarına ulaşır, tahkik ve neşretmek için var gücüyle çalışır, en pahalı eşyalarını satıp o uğurda harcardı.³³⁰ O hadise karşı olan sevgisini şöyle dile getirmiştir. “İlimlerin en değerlisi hadis ilmi ve fıkıh ilmidir. Bir kimsenin kurtuluşu ancak dünyada yaptığı amellere bağlıdır. Yapılacak amellerin kaynağı da bu iki ilimdir.” Bu konuda başka bir sözünde şunu söylemiştir: “Hadis ilmine muttali olmak ve onu öğrenmek demek sadece hadisleri oluşturan kelimelerin düz bir tercümesini yapmaktan ibaret değildir. Bu ameliyeyi yapmanın ve nazari ilimlere muttali olmanın yanında hadisle meşgul olacak kimsede vehbî bir melekenin de bulunması gerekir. Buna dinde tefekkuh denir. Allah’ın dilediği kimseye verdiği bu büyük nimet sayesinde fıkıh, hadise şârih olur. Dolayısıyla bütün söylenenlerle ilgili çokça eser yazılmıştır fakat her dönemde yeni eserlere ihtiyaç duyulmaktadır.”³³¹

Sehârenpûrî, medreselerde hocalık yaptığı dönemlerde genelde hadis derslerine girmiştir. Hicaz’a gittiğinde orada da hadis ders halkaları kurmuş, hadis okutmaktan, hadis üzerine çalışmaktan bir an olsun geri durmamıştır. Hatta ömrünün son zamanlarında Medine’de *Sünen-i Ebî Davûd*’u okutmak için ders halkası oluşturmuş ancak yakalandığı hastalık nedeniyle buna devam edememiştir.³³²

1.5.4.1. Hadis İlmindeki Sened ve İcazetleri

Hindistan’da hadis kitaplarının okunmasında sened zinciri takip edilirdi. Her öğrenci okuduğu hadis kitabını hangi hocadan okumuşsa, o hoca sened zincirinin bir parçası konumundaydı. Bu sened zinciri, okutan hocada saklı kalırdı. Öğrenci, hocasıyla okuduğu hadis kitabını bitirdikten sonra hocası, öğrencisine bu senedlerin el yazısıyla yazıldığı bir belge verirdi. Bu uygulamanın merkezinde ise Şah Veliyyullah ed-Dihlevî bulunmaktaydı. Hadis kitaplarının okunmasında yaygın olarak uygulanan sened sistemi, Şah Veliyyullâh’a kadar ulaşır, onda toplanıyordu. Medreselerdeki veya özel olarak ders veren hadis hocaları sened sistemini bu yolla devam ettirmekteydiler.³³³ Sehârenpûrî, öğrenim hayatı boyunca birçok hocadan ders okumuştur. Hadis derslerini okuyup icazet aldığı hocaların bazıları şunlardır: Muhammed Mazhâr en-Nânotevî, Abdulkayyûm

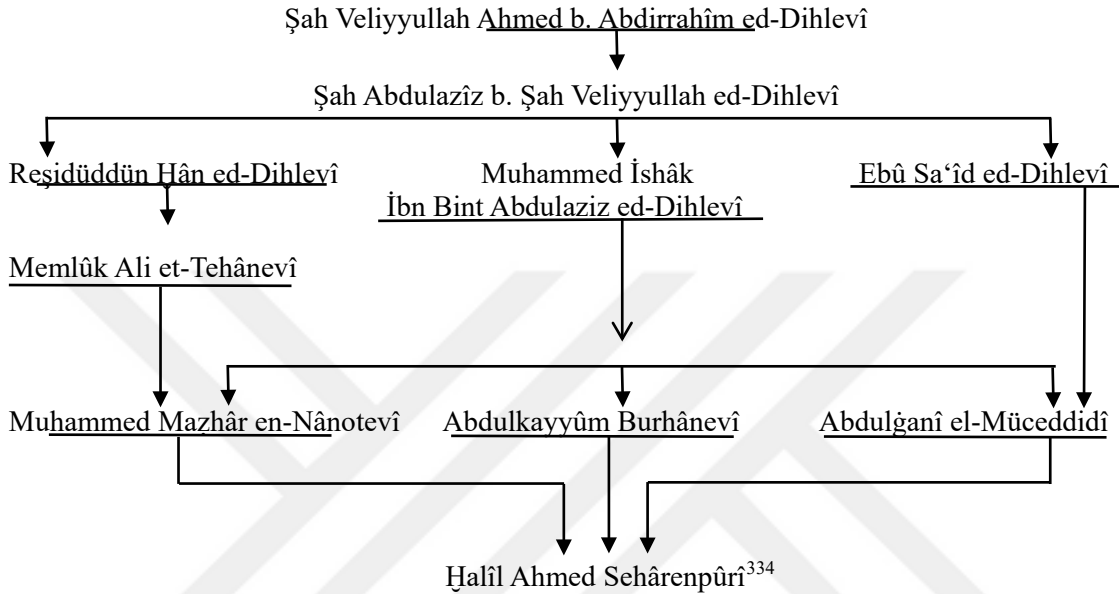
³³⁰ Nedvî, *eş-Şeyh Halil Ahmed*, 76.

³³¹ Nedvî, *Hayât-ı Halil*, 2: 500; Akyol- İnam ul HAQ, “XX. Yüzyıl Hint Yarımadasının En Önemli Hadis Âlimlerinden Halil Ahmed Sehârenpûrî: Hayatı ve İlmi Çalışmaları”, 1114.

³³² Nedvî, *Hayât-ı Halil*, 2: 500

³³³ Bernî, *el- ‘Anâkîdû’l-gâliyye*, 124.

Burhânevî, Abdulgânî el-Müceddidî ve Reşid Ahmed Gengohî. Bu hocalarından Reşid Ahmed Gengohî Medâru Esânidi'l-Hind sened halkasında bulunmamaktadır. Ayrıca başka hocalardan da hadis dersleri okumuş ve bu hadislerin rivayetleri konusunda icazet de almıştır. Aşağıda sened zincirinin merkezinde bulunan Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'den Halîl Ahmed Sehârenpûrî'ye kadar gelen hadislerin sened zinciri verilmektedir.

Şekil 2: Medâru Esânidi'l-Hind

Sehârenpûrî, Mezâhiru'l-'ulûm Medresesi'nde okuduğu yıllarda medresede okutulan bütün hadis kitaplarını Muhammed Mazhâr en-Nânotevî'ye hem okumuş, hem de ondan dinlemiştir. Nânotevî okuttuğu hadis kitaplarını rivayet etme konusunda ona icazet vermiştir.³³⁵

Sehârenpûrî 1293/1876 yılında Bopâl'deki bir medresede hocalık yaptığı dönemde Muhammed İshâk ed-Dihlevî'nin damadı Abdulkayyûm b. Abdülhay el-Bürhânevî'ye Buḥârî'nin *Şaḥîḥ*'ini, Tirmizî'nin *eş-Şemâ'ilü'n-nebeviyye* ve *Sünen*'ini ve Şah Veliyyullah'ın *ed-Dürri's-semîn fî mübeşşirâti'n-nebiyyi'l-emîn*³³⁶ ve *en-Nevâdir min eḥâdisi seyyidi'l-evâil ve'l-evâhir* adlı kitaplarını, Müslim'in *Şaḥîḥ*'i ve Dârimî'nin

³³⁴ Bernî, *el-'Anâkîdû'l-gâliyye*, 124.

³³⁵ Bernî, *el-'Anâkîdû'l-gâliyye*, 124.

³³⁶ Hindistanlı âlim Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin (ö. 1176/1762) kırk hadis alanındaki bir çalışmasıdır. Eser hakkında bilgi için bk. Mehmet Erdoğan, "Şah Veliyyullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 262-263.

Müsned'inin ise bir kısmını okudu. Bürhânevî'den bu kitapları rivayet etme konusunda umumi icazet aldı.³³⁷

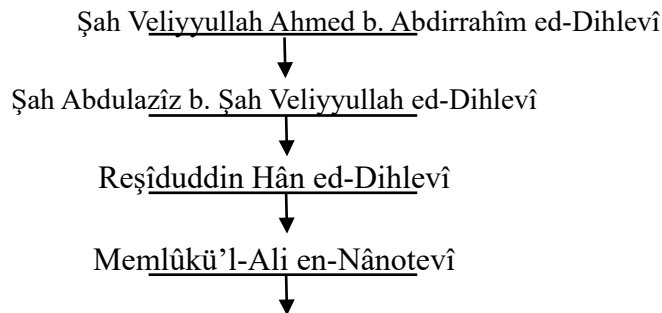
Sehârenpûrî, 1294/1877 yılında Medine'de iken Abdülğânî el-Müceddidî ed-Dihlevî'den *Kütüb-i sitte*'nin belli bölümlerini okudu. Abdülğânî ed-Dihlevî de kendi el yazısıyla Sehârenpûrî'ye umumi icazet yetkisi verdiğini beyan eden bir yazı yazarak kendisine verdi.³³⁸

Halîl Ahmed, 1294/1877 yılındaki ilk hac seferinde Ahmed Zeynî ed-Dahlân'dan, Osman b. Hasan ed-Dimyâtî, Muhammedü'l-emîr el-Kebîr el-Mâlikî, Abdullah Şerkâvî ve Muhammed eş-Şenevânî'ye uzanan ve Mısır ve Mekke'de şöhret bulmuş sened zinciriyle gelen hadislerin umumi icazetini aldı.³³⁹

Sehârenpûrî, 1324/1904 yılındaki üçüncü hac yolculuğunda Müfti Seyyid Ahmed el-Berzencî'ye (ö. 1304/1886) bir kısım hadis kitaplarını okudu. Ahmed el-Berzencî, babası İsmâîl, Muhammed el-Mevâfî Dimyâtî, Hasan el-Aţţâr ve İbrahim Bâcûrî şeklinde bölgede şöhret bulmuş senedle gelen, Sehârenpûrî'nin kendisine okuduğu tüm hadis eserlerinin aklî ve naklî ilimler için kullanılması konusunda Sehârenpûrî'ye umumi icazet vermiştir.³⁴⁰

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'den sened zinciri içerisinde Sehârenpûrî'ye kadar gelen hadislerin sened zincirini şu şekilde formüle edebiliriz:

Birinci sened: Şah Veliyyullah > Şah Abdulazîz > Reşîduddin Hân ed-Dihlevî > Memlûkü'l-Ali en-Nânotevî > Mazhâr en-Nânotevî > Sehârenpûrî.³⁴¹

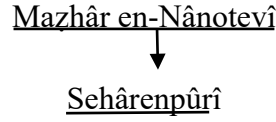
³³⁷ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1:152; Bernî, *el- 'Anâkîdû'l-gâliyye*, 125.

³³⁸ Bernî, *el- 'Anâkîdû'l-gâliyye*, 125.

³³⁹ Bernî, *el- 'Anâkîdû'l-gâliyye*, 125.

³⁴⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1:152; Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 43-47; Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 83-92.

³⁴¹ Bernî, *el- 'Anâkîdû'l-gâliyye*, 124.

Şekil 3: Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'den Sehârenpûrî'ye kadar gelen hadislerden birinci sened zinciri

İkinci sened: Şah Veliyyullâh > Şah Abdulazîz > Şah Muhammed İshak el-Mühâcirî İbn Bint Abdulaziz ed-Dihlevî > Mazhâr en-Nânotevî > Sehârenpûrî. Bu sened, Sehârenpûrî'nin hocasına okuduğu *Saḥih-i Buḥârî*'nin Şah Veliyyullâh'a ulaşan senedidir.³⁴²

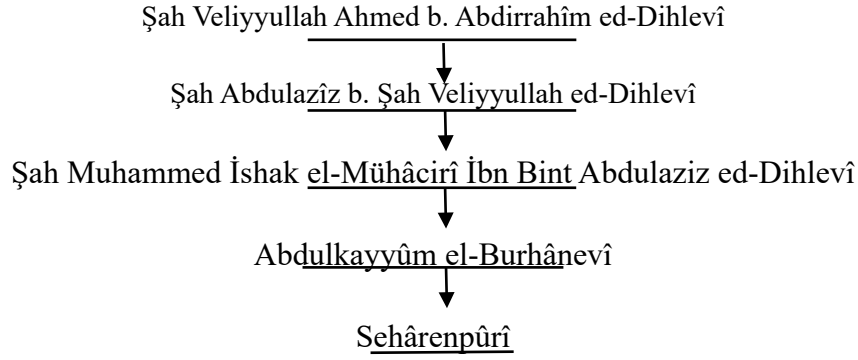

Şekil 4: Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'den Sehârenpûrî'ye kadar gelen hadislerden ikinci sened zinciri

Üçüncü sened: Şah Veliyyullah > Şah Abdulazîz > Şah Muhammed İshak el-Mühâcirî İbn Bint Abdulaziz ed-Dihlevî > Abdulkayyûm el-Burhânevî > Sehârenpûrî.³⁴³

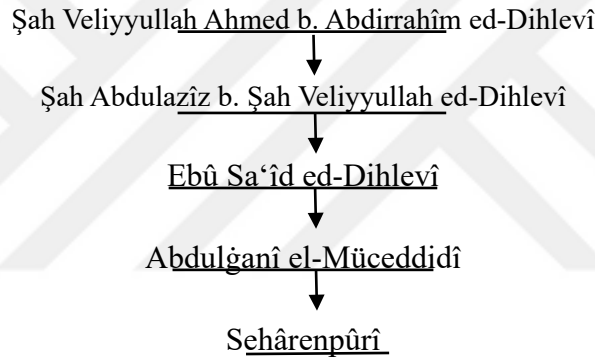
³⁴² Bernî, *el- 'Anâḳīdū' l-ġālīyye*, 125.

³⁴³ Bernî, *el- 'Anâḳīdū' l-ġālīyye*, 125.

Şekil 5: Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'den Sehârenpûrî'ye kadar gelen hadislerden üçüncü sened zinciri

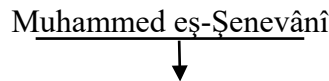
Dördüncü sened: Şah Veliyyullâh > Şah Abdulazîz > Ebû Sa'îd ed-Dihlevî > Abdulğanî el-Müceddidî > Sehârenpûrî.

Şekil 6: Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'den Sehârenpûrî'ye kadar gelen hadislerden dördüncü sened zinciri

Sehârenpûrî'nin Medine'de olduğu dönemde Abdulğanî el-Müceddidî'den okuduğu tüm hadislerin hangi yolla Şah Veliyyullâh'a ulaştığını gösteren sened zinciridir. Bu hadislerin rivayeti konusunda ondan Abdulğanî el-Müceddidî'den icazet almıştır.³⁴⁴

Beşinci sened: Muhammed eş-Şenevânî > Abdullah Şerkâvî > Muhammedu'l-emîr el-Kebîr el-Mâlikî > Osman b. Hasan ed-Dimyâtî > Ahmed Zeynî ed-Dahlân > Sehârenpûrî.³⁴⁵

³⁴⁴ Bernî, *el- 'Anâkîdû' l-ğâliyye*, 125.

³⁴⁵ Bernî, *el- 'Anâkîdû' l-ğâliyye*, 125.

Şekil 7: Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'den Sehârenpûrî'ye kadar gelen hadislerden beşinci sened zinciri

Altıncı sened: İbrahim Bâcûrî > Hasan el-Aţţâr > Muhammed el-Mevâfî ed-Dimyâtî > İsmâîl el-Berzencî > Ahmed el-Berzencî > Sehârenpûrî.³⁴⁶

Şekil 8: Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'den Sehârenpûrî'ye kadar gelen hadislerden altıncı sened zinciri

Yedinci sened: Bedreddin eş-Şâmî (ö. 1354) Sehârenpûrî'ye 1329 yılında mektup yoluyla icazet vermiştir.³⁴⁷

Sekizinci Sened: Makedonyalı Şeyh İsmâîl b. İdris er-Rûmî, Sehârenpûrî'ye Medine'de Şihâh (Muhtemelen *Kütüb-i sitte*'dir) için mutlak icazet vermiştir.³⁴⁸

³⁴⁶ Bernî, *el- 'Anâkîdû' l-ğāliyye*, 125.

³⁴⁷ Bernî, *el- 'Anâkîdû' l-ğāliyye*, 126.

³⁴⁸ Mîretî, *Tezkiretü l-Halil*, 43-47

1.5.4.2. Hadis Eserleri Üzerindeki Çalışmaları

Sehârenpûrî hayatı boyunca hep hadise hizmet etmenin yanında genellikle *Sünen-i Ebî Dâvûd*'un şârihi ve *Bezlü'l-Mechûd* yazarı olarak tanınmıştır. Bu yönüyle hadisle işgal edenler nezdinde önemli bir yere sahiptir. Yazdığı şerh, faydalı ve güvenilir bilgiler içermesinden ötürü bütün İslâm âleminde hüsn-i kabulle karşılanmıştır. Sehârenpûrî'nin *Bezlü'l-mechûd*'da takip ettiği metodu sebebiyle bu şerh Hindistan'da yazılan diğer müracaat şerhlerinden daha fazla öne çıkmıştır. Sehârenpûrî bu şerhinde *Sünen* hadislerini hüküm bakımından değerlendirmiş,³⁴⁹ senedlerin müşkil yönlerini izale etmiş,³⁵⁰ senedlerdeki râvîleri tanıtmış³⁵¹ ve râvîlerin isim karışıklıklarını gidermiştir.³⁵² Sehârenpûrî *Sünen*'de bulunan hadislerin metin kısımlarında bulunan garip kelimeleri³⁵³ ayetlerle, *Sünen*'deki diğer hadislerle ve başka kaynaklardaki hadislerle bağlantı kurarak açıklamış,³⁵⁴ hadislere mühtelifü'l-hadis çerçevesinde çözüme kavuşturmuş³⁵⁵ ve hadislerle bab başlıkları arasındaki bağı araştırmıştır.³⁵⁶ Fikhü'l-hadîs³⁵⁷ mevzuunda geniş açıklamalar yapmış³⁵⁸ ve fûrû-i fıkıhta mezhep mensubiyetini ön plana çıkarmıştır.³⁵⁹ Bu hususta diğer mezheplerin delillerini serdetmekle birlikte, Hanefî mezhebinin görüşünün doğruluğunu ispata çalışmıştır.³⁶⁰

Sehârenpûrî'nin en büyük arzularından biri olan Ebû Dâvûd'un *Sünen*'ine şerh yazmaya ilave olarak hadis kaynaklarından daha iyi faydalanmayı kolaylaştırmak için de birtakım çalışmalar yapmıştır. Bu meyanda Abdürrezzâk es-San'ânî'nin (ö. 211/826-27) *Muşannef*'inin yıpranmış halde olan üçüncü ve dördüncü ciltlerinde kendisi düzeltmeler yapıp, düzeltmelerden sonra bu ciltlerin istinsahını yapmıştır. Beyhaqî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sının on cilt halinde basılmış bir kopyasının biri tarafından Haydarabâd'ın Asifiyye

³⁴⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 211, 274; 3: 186, 187; 8: 215.

³⁵⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 171, 209, 468; 3: 317, 405.

³⁵¹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 165, 170, 171, 175, 177, 190, 191, 200, 227, 245, 348; 11: 490.

³⁵² Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 364, 560; 3: 235, 303; 8: 324.

³⁵³ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 2: 15; 5: 28, 70, 212, 285, 286, 510; 6: 381, 597.

³⁵⁴ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 2: 19, 383, 414, 505; 3: 20; 4: 183, 256, 257, 258, 261, 340, 349, 358; 5: 186, 188, 245.

³⁵⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 198; 3: 402; 9: 12; 10: 526.

³⁵⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 7: 161, 165.

³⁵⁷ Mehmet Görmez, "Fikhü'l-hadîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 547-549.

³⁵⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 7: 127-128; 11: 414.

³⁵⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 192, 491.

³⁶⁰ Akyol- İnam ul Haq, "XX. Yüzyıl Hint Yarımadasının En Önemli Hadis Âlimlerinden Hâlîl Ahmed Sehârenpûrî: Hayatı ve İlmî Çalışmaları", 1115.

Kütüphanesinden alınıp Gengoh şehrine getirildiğini öğrenen Sehârenpûrî bu kitabın sekizinci cildinin istinsahını yaptırmıştır. İbn Ebî Şeybe'nin *Muşannef*'inin el yazması, Sind Bölgesinde yaşayan birinin elinde bulunmaktaydı. Sehârenpûrî onu getirtip istinsah ettirmiştir.³⁶¹

1.5.5. Fıkîhî Yönü

Sehârenpûrî, hadis konusunda ön plana çıkmış bir âlim olmakla birlikte fıkıhta da söz sahibi âlimlerden biridir. Usul-i fıkıh ve fîrû-i fıkıhta Hanefî Mezhebi anlayışını benimsemiştir. Diğer mezheplere karşı duruşu mutedil ve ölçülü olup bu konuda asla aşırıya kaçmazdı. Fetva vermede, olaylar arasında muhakeme yapmada benzerine az rastlanan vesveseden arınmış gönle ve başka görüşlere saygılı geniş kalbe sahipti. Amelde Hanefî Mezhebine mensup olmasına rağmen kör taklitten her daim kendini korurdu. Bir mesele üzerinde araştırmadan karar vermez asla kimseyi taklide yanaşmazdı. Bu yönü Hanefî ve diğer ulemanın nezdinde hüsnü kabul görür ve onu hep takdir ederlerdi. Asla mutaassıp değildi. Nedvî'nin yaptığı nakilde öğrencisi 'Âşık İlâhî Miretî, Sehârenpûrî hakkında şunları yazmıştır: “Onun ufkunun genişliği ve ictihad yapmadaki istidadı, asrındaki bütün âlimler tarafından biliniyor ve kabul ediliyordu. Bu nedenledir ki, âlimler bir meselede ihtilaf ettikleri zaman bu mesele ona sorular, ondan fetva alınır ve iş vuzuha kavuşturulurdu.”³⁶²

Diğer yandan Sehârenpûrî, yaşadığı zaman diliminde ortalama bir müminin hak olan bir mezhebe mensubiyetini savunmuş, mezhepsizlik anlayışını savunanlarla hep mücadele halinde olmuştur. Özellikle kendi döneminde bölgesinde yaygınlaşma eğilimi gösteren Vehhâbî, Şîî, Râfizî ve Birelvî gibi zihniyetlere karşı hep mücadele halinde olmuştur. Onun bu mücadelesi genelde kelâmî konularla ilgili olmakla beraber fıkîhî konuları da içine almaktadır. Nitekim *Tenşîtu'l-âzân fî tahkîki maḥalli ezân* adlı eseri cuma namazındaki ikinci ezanın cami içinde mi yoksa cami dışında mı okunması gerektiği konusundaki fıkîhî münazaralar içerikli bir eserdir. Yine küçükbaş hayvanların zekâtıyla ilgili kendisine sorulan sorulara verdiği cevapları topladığı ve fetva niteliğinde olan *el-Müğtenem fî zekâti'l-ğānem* adlı eseri de bu minvalde bir eserdir.³⁶³ Ayrıca Meẓâhiru'l-

³⁶¹ Nedvî, *Ḥayât-ı Ḥalîl*, 2: 455.

³⁶² Nedvî, *eş-Şeyḥ Ḥalîl Ahmed*, 85

³⁶³ Nedvî, *Ḥayât-ı Ḥalîl*, 2: 566, 567.

‘ulûm Medresesi’ndeki hocalığı döneminde verdiği fetvaların, Urduca olarak dört cilt şeklinde bir araya getirilmiş hali olan eseri de³⁶⁴ onun sadece hadis sahasında değil fıkıh alanında da otorite olan âlimlerden biri olduğunun göstergesidir.³⁶⁵

1.5.6. Tasavvufî Yönü

İlmi alanlarda kendisini çok iyi yetiştiren ve bu mecrada kendisinden istifade edilen bir âlim olan Sehârenpûrî, tasavvufî hayatında da manevi ve ruhanî derinliğe sahip, bereketli bir yaşam sürmekteydi. Daha dünyaya ilk göz açtığı dönemde hem kendi civarında hem de toplumun bütün katmanlarında dini yaşantının izleri bütün unsurlarıyla kendini hissettirmekte ve tasavvufî hayat tarzının, toplumun vazgeçilmezleri arasında olduğu müşahade edilmekteydi. Şehirlerin yanı sıra kasabalarda hatta köylerde dahi medrese ve tekkeler bulunmaktaydı. Halkın manevi yönden kalkınması için kurulan bu tekkelerde, kendilerini hakka adanmış mürşitler faaliyetler yürütüyor, her bireyin ruhî tezkiye ve terbiyelerinin yapılması konusunda gayret sarfediyorlardı. Bu tekkeler arasında en büyük ve en meşhur olanı, Sehârenpûrî’nin de tezkiye-i nefis eğitimi aldığı ve tasavvufî anlayışının şekillenmesinde önemli rolü olan Gengoh’daki Reşîd Ahmed Gengohî’nin tekkesidir. Sehârenpûrî’nin bu tekkeyle irtibatı ve bu tekkeyi tanınması, amcası Muhammed Ensar’ın Gualiyâr’da hoca olarak görev yaptığı, Sehârenpûrî’nin de öğrenci olarak yanında bulunduğu dönemde başlamıştır. Muhammed Ensar, zaman zaman “Din eğitimi bir an önce tamamla ve tasavvufî terbiye yolunda Şeyh Reşîd Ahmed Gengohî’ye biat et” diye yeğeni Sehârenpûrî’ye nasihat ve tavsiyelerde bulunurdu. Daha sonraları şeyhiyle tanışmasını anlattığı bir açıklamasında: “Ben Reşîd Ahmed Gengohî’yi yeni tanıdığım yıllarda onu sadece iyi bir mürebbi ve çok iyi bir hoca olarak biliyordum” sözü kendisinin ilk zamanlar, Gengohî’nin manevi mürşitliğinden haberdar olmadığını göstermektedir. Sehârenpûrî’nin Gengohî ile manevi bağının ilk kıvılcımları Gualiyâr’daki eğitiminden memleketine döndükten sonra başladı. Sehârenpûrî, 1283/1867 yılı Ramazan ayında Gengoh’a gidip Reşîd Ahmed Gengohî’nin kıldıracağı teravih namazlarına iştirak ediyordu. Onunla kıldığı teravih namazı ve Gengohî’nin namazdan önceki sohbetleri vesilesi ile Sehârenpûrî’nin gönlünde Gengohî’ye bir yer açılmaya başlamıştı. Bu bağın gittikçe güçlenip mürid-mürşid ilişkisi boyutuna

³⁶⁴ Bk. Özşenel, “Sehârenpûrî, Halîl Ahmed”, 36: 311.

³⁶⁵ Akyol- İnam ul Haq, “XX. Yüzyıl Hint Yarımadasının En Önemli Hadis Âlimlerinden Halîl Ahmed Sehârenpûrî: Hayatı ve İlmi Çalışmaları”, 1119.

gelmesinde Reşîd Ahmed Gengohî'nin anne tarafından Sehârenpûrî'nin akrabası olmasının da rolü olmuştur. Öte yandan Sehârenpûrî'nin Gengoh şehrinde evli olmasından dolayı sık sık oraya gidiyordu. Her gidişinde Reşîd Ahmed Gengohî'yle karşılaşıyordu. Bir de Sehârenpûrî'nin yetişmesinde ve hadis ilminde seçkin bir âlim olmasında büyük rolü olan ve kendi gözünde ilminin çok yüce mertebelerde olduğunu düşündüğü hocası Mazhâr Nânotevî'nin, Reşîd Ahmed Gengohî'nin huzuruna çıktığında ona karşı derin bir saygı duyup ve hürmet göstermesi de Sehârenpûrî'yi derinden etkilemiştir.³⁶⁶

Halîl Ahmed, 1288/1871 yılında Menglor'de ilk hocalık yaptığı sıralarda medresede bulunan bazı hocalarla tasavvufî terbiye üzerine istişareler yapıyordu. Yapılan bu istişarenin merkezinde o bölgeyi manevî havasıyla etkisi altına alan Reşîd Ahmed Gengohî vardı. Herkes onun ilminden, ahlakından ve tezkiye-i nefis eğitiminden bahsediyordu. Sehârenpûrî'nin Gengohî'ye karşı olan hayranlığı zirveye ulaştığından Gengoh'a gidip Reşîd Ahmed Gengohî'ye biat ederek ona bağlandı.³⁶⁷ Sehârenpûrî, Mezhâhiru'l-'ulûm Medresesi'nden mezun olduğunda temel dinî eserlerin geneline okumuştur. Reşîd Ahmed Gengohî'ye biat edip, müridi olması akabinde tasavvufî terbiye yolunda tarikata sıfırdan başlamaya karar vermiştir. Sehârenpûrî'nin şeyhine biat edip bağlandıktan sonraki ruh halini öğrencisi Âşık İlâhî şöyle anlatmaktadır: “Sehârenpûrî şeyhinden dönüşünde ince bir ruh hali kendisi kaplamış durumdaydı. Şeriat ilimlerini tamamlamış olmasına rağmen tasavvufî terbiye yolunda tarikata daha yeni başlamıştı. Allah'ı yüceltme, nefis tezkiyesi ve marifet dersleri alıyordu. Gündüz şer'i ilimlere susayanlara hadis, tefsir ve fıkıh dersleri veriyor, gece ise Allah'ı tazimle zikrederek ondan haz alıyordu. Gecenin sessizliğe büründüğü anlarda herkes uyurken o, Rabbiyle hemhâl olup, onun murakabesini gönlünde hissediyordu. Sehârenpûrî'nin bu halinden ve Allah aşkıyla yanan gönlünden yakın çevresi dahi haberdar değildi.”³⁶⁸

Sehârenpûrî, mürşidi Gengohî'nin kendisine verdiği zikir ve virdleri harfiyen yerine getirir, manevî ve zahiri manada yaptığı bütün amellerden şeyhini bilgilendirirdi. Hocasıyla olan bu şekildeki iletişim ve paylaşım dokuz yıl boyunca devam etmiştir.

³⁶⁶ Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 72; Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 99-102.

³⁶⁷ Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 71-73; Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 103-106.

³⁶⁸ Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 74.

Gündüzleri medresede hocalık yaparken, çoğu insanın uyuduğu gecenin son üçte birinde kalkar, teheccüd namazını kılar ve kalbini tezkiye maksadıyla zikirlerle meşgul olurdu.³⁶⁹

Sehârenpûrî ilm-i tasavvufu anlatırken bir anlamda da tasavvuf anlayışını şu şekilde ortaya koymaktadır: “Allah ve Resulünün sevgini ve aşkını gönle yerleştirmek, onlar dışında ne varsa bunların tamamını gönülden temizlemek, onlara meyl etmemek ve bu düşünceden asla kopmamak.”³⁷⁰ Başka bir beyanında ise tasavvufun amacını şöyle anlatmaktadır: “Marifetullah, insan gönlünün Allah’ın dilediklerini isteyecek kıvama ulaşması, insan bedeni acıktığında gıdaya ihtiyaç duyduğu gibi insanın ruhen Allah’ın emrettiği ibadetlere karşı aynı şekilde şevk ve heyecan duyması ve bunları yerine getirme ihtiyacı hissedecek hale gelmesidir.”³⁷¹

1.5.6.1. Şeyhlik Makamına Geçiş

Sehârenpûrî 1297/1880 yılında ikinci defa gideceği hacca hazırlanırken şeyhi Gengohî, müridi Sehârenpûrî hakkında Mekke’de bulunan ve kendisinin intisap ettiği mürşidi İmdâdullah et-Tehânevî el-Mekkî’ye (ö. 1317/1899) bir mektup yazdı. Mektubunda, müridi Sehârenpûrî’nin tasavvufi terbiye yolunda kat ettiği mesafeden, kendi gözetimi ve denetimi altında yaptığı manevi eğitimi başarıyla geçip, olgunlaşarak çıktığından ve Sehârenpûrî’de zuhur eden manevi hallerden memnuniyet duyduğunu ifade etmekteydi. Sehârenpûrî hac için Mekke’ye geldiğinde İmdâdullah Mekkî’yi ziyaret edip, onunla hasbihâl etti ve duasını aldı. İmdâdullah Mekkî müridi Gengohî’nin Sehârenpûrî hakkında mektubunda bahsettiği manevi halleri Sehârenpûrî’nin şahsında bizzat müşahede etti. Ondaki bu haller sebebiyle ona hilafet izni verip, “bundan sonra artık sen de mürşid makamındasın” manasına gelen kendi sarığını çıkarıp onun başına taktı.³⁷² Böylece Sehârenpûrî, şeyhinin şeyhinden halifelik icazeti almış oluyordu.

Halîl Ahmed’in şeyhi Gengohî’yle olan irtibatı şeyhinin vefat yılı olan 1323/1905 yılına kadar yaklaşık otuz beş yıl sürmüştür. Bu irtibat Sehârenpûrî’nin hem manevi hayatını ilgilendiren meseleleri kapsıyor hem de normal hayatındaki güncel bütün işlerini içine

³⁶⁹ Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 105-106.

³⁷⁰ Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 2: 498.

³⁷¹ Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 2: 502.

³⁷² Mîretî, *Tezkiretü’l-Halîl*, 74, 75; Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 1: 107, 108.

alıyordu. Sehârenpûrî şeyhiyle her daim istişare halindeydi. Bu halin izdüşümleri, bu çalışmanın ilgili bölümlerinde yer almaktadır.³⁷³

Sehârenpûrî, şeyhi Reşid Ahmed Gengohî hayatta olduğu müddetçe ona olan saygısından dolayı hiç kimseden biat almadı. Gengohî'nin bulunmadığı ortamlarda kendisine biat etme isteğiyle gelen kişiye: “Ben edeceğim bu biati Hâlîl Ahmed vasıtasıyla Reşid Ahmed Gengohî'ye yapıyorum” şartını söyleterek yapardı. Şeyhinin vefat etmesinden sonra onun yerine Sehârenpûrî geçti ve artık doğrudan biat almaya başladı.³⁷⁴

1.5.6.2. Biat Şekli

Tasavvuftaki biat teriminin Türkçe karşılığı el alma deyimidir. Tasavvufta daha çok el almak veya el vermek şeklinde kullanılan bu tabirler, şeyhin denetimi ve gözetimindeki bir müridin, çilesini ve manevi eğitimini tamamlayıp olgunlaşma aşamasına geldiğinde tekkenin mürşidinden başkalarını manevi anlamda irşad edebilmesi için izin alması anlamına gelir. İcazet almakla aynı anlama gelmektedir. Dolayısıyla icazet almak, el almak ve el vermek şeklinde ifade ettiğimiz bu üç tabir, bir şeyhe intisap etmek, tasavvufi bir tarikata girmek anlamlarında kullanılmaktadır. El alma kavramı bazı tasavvufi ekollerde “intisap etme” kavramının içerisinde yer alan aşamalardan ilki olarak sayılmıştır. Her tasavvufi ekolün müridlerini eğitme ve kendi öğretileri doğrultusunda yetiştirmesi için âdâb, erkân ve usulleri vardır. Dolayısıyla her tasavvufi ekolün el alma ve el verme âdâbında, erkânında ve usullerinde farklılıklar olabilmektedir. El alma ve el vermenin şartları ve kuralları bulunduğundan dolayı tekkelerdeki müridler, mensup oldukları tekkenin kurallarını harfîyen yerine getirdikten ve mürşidin verdiği nefsi ıslah, fikri ıslah ve içtimai sorumluluk eğitimlerini tamamlayıp olgunluğa ulaştıktan sonra el alabilirler.³⁷⁵

Sehârenpûrî, dergâha kendisine intisap etmek için gelen mürid adaylarına el vermeden önce bu ameliyenin kurallarından, amacından ve müride yansıyacak faydalarından bahsederdi. Huzuruna el almak için gelen kişi sayısı azsa mutlaka bizzat kendisi bütün

³⁷³ Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 75; Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 2: 423.

³⁷⁴ Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 75; Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 2: 423.

³⁷⁵ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006), 478; Yazılar / Edebiyat Terimleri Mazmunlar, “El almak ve el vermek”, erişim: 19 Ağu 2020, <https://edebiyatvesanatakademisi.com/edebiyat-terimleri-mazmunlar/el-almak-el-vermek/5146#:~:text=Tasavvufta%20kullan%C4%B1lan%20bir%20terim%20ve,almak%20ile%20ayn%C4%B1%20anlama%20gelir.>

mürîd adaylarını karşısına alır veya onları tek tek gezer, onların ellerini tutar aşağıdaki tevbe metnini önce kendi söyler sonra da mürîde söyleterek biat alırdı. Topluluk olarak kendisine intisap için gelenlerden biat alırken sarığını açıp onlara uzatır, el almak için bekleyen kişilerin her birinden kendilerine uzatılan sarıktan tutmalarını isterdi. Ardından tevbe metnini beraberce telaffuz ederlerdi.³⁷⁶

Sehârenpûrî'nin tekkesinde el verme veya biat alma merasimi ise şu şekilde gerçekleşirdi: Tekkenin şeyhi orada bulunanların huzurunda bir hutbe irad ederdi. Hutbede Fetih Suresinin onuncu ayetini³⁷⁷ okur, nefis terbiyesinden ve bunun kişiye yansımalarından bahsederdi. Tarikat usul ve esaslarını anlatır ve tarikat silsilesi hakkında onlara bilgi verirdi. Hutbesini irad ettikten sonra yerine geçip yüzünü müridlere dönerek otururdu. Her bir mürîdden beraberce kelime-i tevhidi söylemelerini isterdi. Sonra da onlardan “biz şunu vaat ediyoruz” diye başlayan şu tevbe metnini beraberce söylemeleri telkininde bulunurdu: “Asla kimseye kötü söz söyleyip, küfür etmeyeceğiz. Asla Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmayacağız. Bid‘at ve hurafeye dalmayacağız. Kimsenin malına tamah edip onun malını haksız yere elinden alıp yemeyeceğiz. Asla hırsızlık yapmayacağız. Asla zinaya yaklaşmayacağız. Bütün günahların başı olan yalan söz söylemekten uzak duracağız. Kimseye bühtanda bulunup iftira atmayacağız. Bilerek herhangi bir küçük veya büyük günah işlemeyeceğiz. Buna rağmen eğer bizden herhangi bir günah sadır olursa hemen farkına varıp tövbeye koşacağız. Biz Nakşibendiyye, Çiştîyye, Sühreverdîyye ve Kâdiriyye tarikatlarının yolunun takipçisiyiz. Bu tarikatların hepsinin öğretilerini Hâlîl Ahmed’den el alarak kabul ediyoruz. Ey Allah’ım yaptığımız bu tövbemizi kabul buyur ve bizleri salih kullar arasına kat.”³⁷⁸

1.5.6.3. Biât Sonrası müridlerin Yapması Gereken Görevler

Sehârenpûrî, kendisine intisap eden her mürîde dinin emirleri doğrultusunda bir hayat yaşamayı tavsiye ederdi. Bunun gereği için beş vakit namazın mutlaka cemaatle kılınması ve sünnet seniyyeye uygun (bıyıkların kısaltılması, sakalların uzatılması ve geniş giysi giyilmesi vb.) bir dış görünüşe sahip olunması ön şarttı. Bid‘at ve hurafelere uymamayı, varsa bırakmayı ve şeriâtı bir hayat nizamı edinmeyi emrederdi. Her bir mürîdine bütün

³⁷⁶ Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 402; Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 2: 430.

³⁷⁷ إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ اللَّهُ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا

³⁷⁸ Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 403; Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 2: 430,431.

farz namazlarından sonra yerine getirmeleri gereken zikir ve virdler verirdi. Müridlere tavsiye edilen virdlerin detayları şu şekildedir: Sabah ve akşam namazından sonra yüz defa “سُبْحَانَ اللَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ”, “Allah’ı eksik sıfatlardan tenzih ederim. Hamd yalnızca Allah’a aittir. Allah’tan başka hiçbir ilah yoktur ve Allah en büyüktür. Güç ve kudret yalnızca Allah’a aittir” diye zikir yapmalarını isterdi. Öğle namazından sonra yine yüz defa “لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ”, “Güç ve kudret yalnızca Allah’a aittir” şeklinde söylemelerini, ikindi namazından sonra üç yüz kez اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ، اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ şeklinde veya farklı şekillerde salavat getirmelerini isterdi. Yatsı namazından sonra ise üç yüz defa istiğfar yapmadan uyumamalarını tavsiye ederdi. Ayrıca farz namazlardan sonraki tesbihatı aksatmamalarını, günlük mutlaka bir cüz Kur’an okumalarını ve yine her gün Ali el-Kârî’nin (ö. 1014/1605) ayetler ve sahih hadislerdeki duaları bir araya getiren *el-Hizbü’l-a‘zam* ve *’l-virdü’l-efhâm*³⁷⁹ adlı eserinden bir bölümünü okumalarını öğütlerdi. Kendisine intisap edenler arasında ilim ehlinde olanlar bulunursa onlara vereceği virdler diğerlerinden farklılık arzederdi. Onlardan diğer müridlere verdiği virdleri yapmalarını, bunlara ilave olarak gece teheccüd namazı kılmalarını ve akşam namazından sonra iki, dört veya altı rekât olarak evvâbîn namazı kılmalarını isterdi. Ayrıca topluma dini anlatmalarını, çocukları ve gençleri dinlerini bilen bir nesil olarak yetiştirmelerine katkıda bulunmalarını zorunlu tutardı. İlim ehli müridlerinden bazılarını da farklı zikirlerden oluşan, toplam bin iki yüzü bulan ve ismine “on iki tesbih” denilen virdler verirdi. Verdiği virdler arasında cehri zikir de vardı. O, her müride mizacına, karakterine, meşguliyetine ve anlayışına hangi vird daha uygunsa onu tavsiye ederdi.³⁸⁰

Kadın müridelere, erkek müridlere tavsiye ettiği zikirler, tesbihatlar, salavatlar, virdler ve ibadetler dışında dinlerini iyi öğrenmelerini, kocalarına itaat etmelerini, çocuklarını İslâm terbiyesi üzerine yetiştirmelerini ve evde huzurun oluşabilmesi için azami derecede katkıda bulunmalarını isterdi. Allah’ın emrini her şeyin önüne geçirdikleri ve Hz. Peygamber’in (s.a.v) sünnetini evde hâkim kılıp ona riayeti hayatlarının gayesi edindikleri takdirde yapacaklarının kendilerine yeterli olacağını söylerdi. Kadınlardan,

³⁷⁹ Eser hakkında detaylı bilgi için bk. Ahmet Özel, “Ali el-Kârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 405.

³⁸⁰ Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 2: 431.

kendilerine şeyh tarafından tavsiye edilen virdler ve vazifelerden daha fazla şey yapmak isteyen olursa, onlara da gece teheccüd namazına kalkmalarını, akşam namazından sonra evvâbîn kılmalarını ve kuşluk vakti duhâ namazı kıldıktan sonra farklı zikirlerden oluşan “on iki tespihi” çekmelerini ve pâs-ı enfâs³⁸¹ denen metodla Allah’ı zikretmelerini tavsiye ederdi.³⁸²

1.5.6.4. Râbîta-ı Şeyh

Rabîta, müridin gönlünü mürşide bağlaması, onun hem sûret hem de sîretini (yani şeyhin yüzünü, ahlâkını ve davranışlarını) düşünmesini ifade etmektedir.³⁸³ Sehârenpûrî, birçok tarikat tarafından tasavvufî anlayışlarının merkezine yerleştirilen “şeyhi düşünme” ameliyesine pek önem vermezdi. Hatta o, müridin böyle şeylerle uğraşmasının zaman kaybı olduğunu, müridi nefsi olarak olgunlaştırmaktan ziyade nefsi ıslah yolunda zararlı davranışlardan sayardı. Onun anlayışında şeyh, müride İslâmî bir kimlik kazandırabilmiş, mürid de mürşidinden her konuda istifade edebilmişse o zaman zaten müridin kalbinde şeyhe karşı bir sevgi kendiliğinden peyda olmuştur. Müridin şeyhine bakıp onu düşünmesine ihtiyaç yoktur.³⁸⁴

1.5.6.5. Terk-i Dünya Etmemesi

Sehârenpûrî, dünyanın, ahireti kazanmak için bir yer olduğunu düşüncesinden hareketle diğer bir takım tasavvufî ekollerin öğretileri arasında bulunan terk-i dünya anlayışını benimsememiştir. Müridlerine yaptığı tavsiyelerde bu anlayışın yansımaları görülmektedir. Bir müridi, içindeki vesveseden bir türlü kurtulamadığını ve bundan muzdarib olduğunu bu nedenle de insanları terk edip izbe yerlere, ormanlarda inzivaya çekilmek istediğini içeren bir mektubu Sehârenpûrî’ye göndermişti. Sehârenpûrî yazdığı cevabî mektupta ona: “Vesvese, şeytan tarafından tezgâhlanan telkin ve kuruntular olduğundan fazla korkulacak durum değildir. Vesveseyi gidermek için gayret edin. Kişinin gayretleri neticesinde kalbinde Allah tarafından bir iç huzuru tesis edilir. Dolayısıyla muzdarib olduğun vesveseler kendiliğinden yok olup gider. Vesvese durumu

³⁸¹ Zikir metodu olarak her nefeste Allah’ı zikretmeye denir. Detay için bk. Hamid Algar, “Çırâğ-ı Dehlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 304.

³⁸² Mîretî, *Tezkiretü'l-Halîl*, 414; Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 2: 434, 435.

³⁸³ Detay için bk. Necdet Tosun, “Rabîta”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34: 378-379.

³⁸⁴ Nedvî, *Hayât-ı Halîl*, 2: 509.

hâsıl olduğu zamanlarda murakabeye çekilin. İzbe yerler ve ormanlarda inzivaya çekilmek, nefsi ıslah için aç gezmek sünnete uygun bir meziyet değildir. Hatta manastırlarda bu şekilde davranan papazların meziyetidir”³⁸⁵ diye telkinde bulunmuştur. Bir müridinin aynı mahiyette ancak ilave olarak virtleri sorgular nitelikte kendisine yazdığı bir mektuptaki sorulara cevabı ise şu şekilde olmuştur: “Sizlere zikir ve virdler şeklinde verilen vazifeleri sabır ve sebat göstererek yerine getirme gayreti içerisinde olun. Bunları “niçin yapıyoruz”un peşine asla düşmeyin. İbret almak, gezmek ve eğlenmek için ormanlara, izbe yerlere gidebilirsiniz ancak bu yerlerde inzivaya çekilmeyi tek başınıza oralarda kalmayı asla aklınızdan geçirmeyin.”³⁸⁶

1.5.6.6. Tasavvufî Öğretilerinde, Aile ve Sosyal İlişkilerdeki Hukuku Öncelemesi

Sehârenpûrî'nin tasavvufî anlayışında tasavvufî terbiye yoluna giren bir müridin, ev halkının ve akrabalarının hak ve hukuklarını öncelemesi, onlara adaletsizlik yapmaması gerekmektedir. Sehârenpûrî bu konuları müridlerine sıkça hatırlatır, bu konuda gevşeklik göstereni de uyarırdı. Aile hukukuna riayet göstermeyen ve ailesine sıkıntı çıkaran birine: “Eşine iyi muamelede bulun. Evde ahlaklı davranışlar sergile. Zira Allah Resulü efendimiz: ‘Sizin (Allah katında) en hayırlınız, aile bireylerine karşı en iyi davrananınızdır. Ben aileme karşı sizin en hayırlınızım’ buyurmuştur”,³⁸⁷ diyerek nasihatte bulunurdu.³⁸⁸

Sehârenpûrî'nin müridlerini eğittiği tasavvufî terbiye yolunda, aile ve akrabalar arasındaki ilişkilere azami derecede önem verilmektedir. Sehârenpûrî'nin hayatı hakkında en geniş eseri yazan öğrencisi Âşık İlâhî Miretî onun hak ve hukuk konusundaki tasavvufî öğretilerini şu şekilde özetlemiştir: “Çalıştığı yerde dinin emirlerine aykırı işler yapılmadığı müddetçe müridlerine işlerinden ayrılmaları konusunda asla telkinde bulunmamış, aile üyeleri arasına sevgi ve saygının yerleşmesi için müridlerine tavsiyelerde bulunmuştur. Nefis ıslahı diye ne kimseye çilehanelerde çile çekirtmiş ne müridlerin günlerce aç kalmalarına müsaade etmiş ne de onların yemesine içmesine karışmamıştır. Hiçbir müridinin izbe yerlerde, ormanda, mağaralarda veya dağ başlarında inzivaya çekilmesine müsaade etmemiştir. Kimseyi kendi yanında kalıp ona hizmet

³⁸⁵ Nedvî, *Hayât-ı Halil*, 2: 435, 436.

³⁸⁶ Nedvî, *Hayât-ı Halil*, 2: 436.

³⁸⁷ Tirmizî, “Menâkıb”, 63; İbn-i Mâce, “Nikâh”, 50.

³⁸⁸ Nedvî, *Hayât-ı Halil*, 2: 438, 439.

etmesi için zorlamamış, kimseye de kaldıramayacağı yükü asla yüklememiştir. Onların kimseye ihtiyaç duymadan tek başlarına yapabilecekleri işler ve görevler vermiştir. Onun tasavvufî anlayışında müridler toplumdan farklı bir grup olmayıp aksine onun ayrılmaz bir parçası konumundaydı. Bu nedenle ona intisap eden müridlerin tasavvufî terbiye yolunda aldıkları vazifeler, diğer insanlarla olan güncel ilişkilerini etkilemiyordu. Müridlerine tavsiye ettiği bu tasavvufî terbiye yolunda ne müridin cezbeyle kapılıp bağırma hali ne de çok ağlayarak ve sızlayarak kendini yıpratma hali revaç bulmazdı. Keşiflerin ve vâridâtların ortaya konulması diye de bir durum asla olmazdı. Onun bu tasavvufî anlayışı, yıllarca çile çekerek hakikate varacaklarını düşünenlerden daha başarılı idi.”³⁸⁹

³⁸⁹ Miretî, *Tezkiretü'l-Halil*, 441.

BÖLÜM 2: SEHÂRENPÛRÎ'NİN BEZLÛ'L-MECHÛD'DEKİ ŞERH METODU

Hadis kitaplarından herhangi birini şerh etmedeki temel gaye, bu kitaplarda bulunan hadislerin sıhhat durumlarını açığa çıkarmak, Hz. Peygamber'in kastettiği manaları bulabilmek ve hadislerden istinbât edilecek hükümleri belirlemektir. *Sünen-i Ebî Dâvûd* hadislerini şerh eden şârihler aynı hedef doğrultusunda gayret sarf etmişler ve bu gayeleri gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Ancak her bir şârih, ilmî birikim ve telakkisi çerçevesinde bu hususlara değinmiş ve yazdığı şerhte bu konulara yer vermiştir. *Sünen-i Ebî Dâvûd*'a yirminci yüzyılda yazılmış şerhlerden biri olan *Bezlû'l-mechûd fî halli Sunen-i Ebî Dâvûd*'un değerinin ve özelliklerinin bilinebilmesi, Şârihi Sehârenpûrî'nin hangi konulara öncelik verdiğinin ortaya çıkarılabilmesi için öncelikle onun kaynaklarının tanınması gerekmektedir.

2.1. Bezlû'l-Mechûd'un Kaynakları

İlimle iştigal eden bir âlimin veya akademisyenin yapacağı bir çalışmada, daha önce yazılmış olan çeşitli eserlerden ve çalışmalardan istifade etmesi hem ilmi yöntem açısından değerli hem de gereklidir. İstifade edilen kaynakların güvenilirliği ve değerli oluşu, yapılan çalışmayı da o derecede değerli ve kıymetli kılar. Bu bağlamda burada *Bezlû'l-mechûd*'un kaynakları üzerinde durulacaktır.

Bezlû'l-mechûd, Sehârenpûrî'nin bizzat kaleme aldığı bir şerh değildir. Aksine Sehârenpûrî'nin öğrencisi Zekerıyyâ Kandehlevî'ye istifade edilecek kaynakların listesini verip o kaynaklardan elde edilen malumatın şerhin hangi kısımlarına yerleştireceğini ona telkin ederek oluşturduğu bir eseridir. Şerhin yazımında fazla sayılabilecek kaynaktan istifade edilmiştir. Ancak şerh içerisinde günümüzdeki gibi dipnot verme, kaynak gösterme usulü olmadığından, istifade edilen eserlerin isimleri genellikle kısa bir şekilde verilmiş, bazen de sadece müellifin ismi zikredilmiştir.

Sehârenpûrî'nin, şerhin yazımında kullandığı temel kaynaklar olarak hadis ve hadis ilimlerinde Ali el-Ğârî'nin (ö. 1014/1605) *Mirğât*'ı, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Fethu'l-bârî* adlı eseri ve Bedrüddîn el-'Aynî'nin (ö. 855/1451) *'Umdetü'l-kârî* adlı eseri; fikhî meselelerde *Bedâi'u's-şanâi'* adlı eser; ricâlde *et-Takrîb*, *et-Tehzîb*, *el-İşâbe* ve

Sem‘ânî’nin (ö. 562/1166) *el-Ensâb*’ı; lügavî çözümlemelerde ise *el-Kāmûs*, *Lisânü’l-‘arab* ve el-Fettenî’nin (ö. 986/1578) *Mecma‘u bihâri’l-envâr*’ı, zikredilebilir.

2.1.1. Hadis İlmi ve Şerhleriyle İlgili Eserler

Bu bölümde Sehârenpûrî’nin şerhinde hadis kaynaklarından istifade oranına göre bir sıralama yapılacaktır. En çok müracaat ettiği hadis kaynakları başlığı altında *Kütüb-i sitte* başta olmak üzere *Muvaṭṭa’*, *Sünen-i Dâreḳutnî*, *Sünen-i Dârimî* vb. eserler yer alacaktır. Çokça meşhur olmuş bu eserlerin tanıtımından ziyade Sehârenpûrî’nin bu eserlerden ne oranda istifade ettiği bilgisi, ilgili yerlere atıf yapılarak ortaya konulacaktır. Nadir olarak müracaat ettiği hadis kaynakları başlığı altında hem kitabın tanıtımı yapılacak hem de Sehârenpûrî’nin bu eserlerden ne oranda istifade ettiği bilgisi verilecektir.

2.1.1.1. En Çok Müracaat Ettiği Hadis Kaynakları

2.1.1.1.1. Hadis Kitapları

1. es-Sünen-i Ebû Dâvûd: Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş‘as es-Sicistânî’nin (ö. 275/889) sahihinden zayıfına kadar genellikle ahkâm hadislerini bir araya topladığı ve içerisinde yaklaşık 4800 hadis bulunan eseridir. Bu hadisten ileri derecede zayıf olanları musannif tarafından belirtilmiştir. Eser Müslümanlar arasında büyük rağbet görmüştür.³⁹⁰ Sehârenpûrî’nin üzerine şerh yazdığı *Sünen-i Ebû Dâvûd*’un birçok rivayetinin olduğu bilinmektedir. Ancak en çok meşhur olan üç rivayeti vardır. Birincisi, İbn Dâse rivayeti diye bilinen ve Endülüs ve Kuzey Afrika’da meşhur olmuş Ebû Bekir Muhammed b. Abdurrezzak’ın rivayetidir. İkincisi, İbnü’l-A‘râbî rivayeti diye tanınmış ve içinde fiten, melâhim ve hürûf kitaplarının bulunmadığı Ebû Sa‘îd Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd’ın rivayetidir. Üçüncüsü, Lü’lû rivayeti olarak şöhret bulmuş ve Hindistan ve Doğu memleketlerinde elden ele dolaşan Muhammed b. Ahmed b. ‘Amr el-Lü’lû’nin rivayetidir. Ebû Dâvûd’dan son kişi olarak *Sünen*’i rivayet ettiği için “rivayetlerin en sahihi budur” denilmiştir.³⁹¹ Sehârenpûrî, bu üç Sünen rivayetinden de istifade etmiş, aralarındaki farklılıkları belirtmiştir.

³⁹⁰ Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî, *es-Sünen*, nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrut: Y.y., 1409/1988).

³⁹¹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 159.

Sehârenpûrî'nin bu çalışmayı yaparken yanında bir kısmı yazma bir kısmı da matbu olan *Sünen-i Ebi Dâvûd* kitaplarının olduğu ancak kendisinin şerh içerisinde bunlar arasındaki farklılıklardan bahsederken *Sünen*'in nüshaları olarak bahsettiği kitaplardan faydalandığı müşahade edilmiştir. Biz de bunlardan bahsederken bazıları yazma olmamasına rağmen nüsha olarak isimlendireceğiz. Sehârenpûrî'nin faydalandığı nüshalar yedi tanedir. Bunların kısaca tanıtımını yapmak uygun olacaktır.

1. Halîlürrahmân b. Ahmed Ali es-Schârenpûrî'ye ait olan ve bazı nüshalarla da karşılaştırılmış, bazı âlimlere özellikle de Muhammed İshâk ed-Dihlevî'ye kıraat edilmiş, istinsah edilmiş eski bir nüshadır. Şerhte ismi Ahmediyye nüshası olarak geçmektedir.³⁹²
2. 'Avnü'l-ma'bûd'un sahife kenarlarına yazılan ve 'Avnü'l-ma'bûd'un müellifine ait nüshasıdır. Şerhte ismi 'Avn nüshası olarak geçmektedir.³⁹³
3. Diyobend medresesinde baş müderris olan Mahmud Hasan ed-Diyobendî'nin (1851-1920) tashih edip değişik nüshalarla karşılaştırdığı nüshasıdır ki nüshalar arasında ihtilaf olduğunda kendisine itimat edilen nüshadır. Bu nüsha 1318/1900'de Dehli'de bulunan Müctebâiyye matbaasında basılmıştır. Şerhte ismi Müctebâiyye nüshası olarak geçmektedir.³⁹⁴
4. 1310/1893'de Mısır'da Hayriyye matbaasının bastığı, Muhammed b. Abdülbâki ez-Zürkânî'nin *Şerhu'l-Muvaṭṭa'* (I-IV, Kahire 1279-1280) ismiyle İmam Mâlik'in *Muvaṭṭa'* 'ı üzerinde yaptığı şerhin dipnotlarına konulan nüshadır. Şerhte ismi Mısıriyye nüshası olarak geçmektedir.³⁹⁵
5. Fahu'l-Hasan el-Gengohî'nin haşiyesiyle birlikte olan; bir kısmı Esahhu'l-metâbî diğer kısmı en-Nâmî matbaasında basılan ve şerhte Kânfûriyye ismiyle geçen nüshadır.³⁹⁶
6. Şerhinin ikinci cildini tamamlama aşamasında Sehârenpûrî'ye ulaşan 1318/1900 yılında Eşahhu'l-metâbî'nin bastığı ve şerhte ismi Lekneviyye diye geçen nüshadır.³⁹⁷

³⁹² Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 157.

³⁹³ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 157.

³⁹⁴ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 157.

³⁹⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 157.

³⁹⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 158.

³⁹⁷ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 158.

7. Delhi Kâdiriyye matbaasında 1272/1856’de baskısı tamamlanan nüshadır. Şerhde el-Kâdiriyye ve’l-kâdîme diye kastedilen nüsha bu nüshadır.³⁹⁸

2. **el-Câmi‘u’s-şahîh:** Sehârenpûrî, halk arasında *Şahîh-i Buḥârî* diye meşhur olmuş bu eserden şerh yazma aşamalarının tamamında her konuda azami derecede istifade etmiştir.³⁹⁹

3. **el-Müsnedü’s-şahîh:** Sehârenpûrî Buḥârî’nin *Şahîh*’ini şerhinde kullandığı kadar *Şahîh-i Müslim*’i de her konuda müracaat kaynağı haline getirmiştir.⁴⁰⁰

4. **el-Câmi‘u’l-kebîr:** Sehârenpûrî, ahkâm hadisleriyle birlikte *câmi‘* türü eserlerin ihtiva ettiği konuları da bünyesinde barındırdığı Ebû İsâ et-Tirmizî’nin (ö. 279/892) bu eserini diğer *Kütüb-i sitte* eserleri gibi müracaat kaynağı haline getirmiştir.⁴⁰¹

5. **Sünen-i Nesâî:** Sehârenpûrî, Ahmed b. Şuayb en-Nesâî’nin (ö. 303/915) “Seçilmiş hadisler” anlamında *el-Müctebâ* olarak da bilinen eserinden istifade ettiği baskı 1256/1840’da Delhi’de basılan taş baskısıdır.⁴⁰² Bu esere Sehârenpûrî çokça müracaat etmiştir.⁴⁰³

6. **Sünen-i İbn Mâce:** Sehârenpûrî, *Kütüb-i sitte*’ye en son dâhil olan İbn Mâce el-Kazvînî’nin (ö. 273/887) bu eserinden şerhinde diğer sünenlerden yararlandığı kadar olmasa da yine de çokça faydalanmıştır.⁴⁰⁴

7. **Süneni’d-Dârekuṭnî:** Sehârenpûrî, fikhî meseleler konusunda en sahih hadisle en zayıf hadis arasında sıhhat açısından birbirinden farklı birçok hadisi içerisinde barındıran Ali

³⁹⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 158.

³⁹⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 177, 178, 179, 181, 238; 2: 6, 18, 24, 32, 35; 3: 44, 45, 46, 47, 122, 341; 4: 18, 63; 338, 397; 5: 37, 135, 277; 6: 8, 191, 488; 7: 60, 112, 215; 8: 12, 389, 476; 9: 94, 253, 413; 10: 13, 207, 444; 11: 184, 255, 429; 12: 141, 297, 550; 13: 229, 359, 432.

⁴⁰⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 550; 2: 14; 3: 428; 4: 105; 5: 206; 6: 43; 7: 82; 8: 95; 9: 421; 10: 158; 11: 590; 12: 74; 13: 689.

⁴⁰¹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 211, 2: 145; 3: 95; 4: 96; 5: 241; 6: 245; 7: 178; 8: 163; 9: 118; 10: 610; 11: 107; 12: 103; 13: 305.

⁴⁰² Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünen*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, 2. Baskı (Haleb: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1986).

⁴⁰³ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 215; 2: 211; 3: 354; 4: 51; 5: 82; 6: 105; 7: 304; 8: 152; 9: 77; 10: 596; 11: 550; 12: 440; 13: 411.

⁴⁰⁴ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 675; 2: 47; 3: 286; 4: 134; 5: 178; 6: 429; 7: 550; 8: 166; 9: 215; 10: 457; 11: 498; 12: 542; 13: 543.

b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekuṭnî'ye (ö. 385/995) ait bu eserden diğer sünenlerde olduğu gibi her konuda azami derecede yararlanmıştır.⁴⁰⁵

8. Süneni'd-Dârimî: Sehârenpûrî, fikhî görüşlerini ön plana çıkararak bab başlıkları oluşturduğu ve genelinde merfu hadislerle yer verdiği Abdullah b. Abdirrahmân ed-Dârimî'nin (ö. 255/869) bu eserinden fikhî meseleleri şerh ederken çokça istifade etmiştir.⁴⁰⁶

9. es-Sünenü'l-kübrâ: Diğer hadis kaynaklarının ihtiva etmediği birçok sahâbe ve tâbiîn sözlerini içerisinde barındıran ve *es-Sünenü'l-kebîr* olarak da bilinen Beyhakî'ye (ö. 458/1066) ait bu eser, Sehârenpûrî tarafından çoğu konuda referans alınmıştır.⁴⁰⁷

10. Muvatta': İmam Mâlik'in (ö. 179/795) Hz. Peygamber'in (s.a.v) sünnet uygulamaları ve hadis rivayetlerini Medine ehlinin tatbikatı üzerinden değerlendirip sahâbe ve tâbiîn sözleri çerçevesinde ele aldığı bu eseri, Sehârenpûrî'nin en fazla müracaat ettiği kitaplardandır.⁴⁰⁸ Şârih, *Muvatta'*ın Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî rivayetinden sonra Müslümanlar arasında en çok itibar gören nüshası Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) *Muvatta'ü'l-İmâm Muhammed* olarak bilinen nüshasından istifade etmiştir.⁴⁰⁹

11. el-Muşannef fi'l-eḥâdis ve'l-âṣâr: Sehârenpûrî, İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) kitabına aldığı rivayetlerin tamamına yakınının senedleri bulup konularına göre tasnif ettiği hadis rivayetleri, sahabe ve tâbiîn kavillerini bünyesinde topladığı bu eserden istifade bazen eserin ismini zikretmiş⁴¹⁰ bazen de vermemiştir. Sehârenpûrî tarafından istifade edilip de ismi zikredilmeyen yerler *Bezîl*'in muhakkiki Takıyyüddîn en-Nedvî tarafından dipnotta belirtilmiştir.⁴¹¹

⁴⁰⁵ Sehârenpûrî, *Bezîlü'l-mechûd*, 1: 189; 2: 111; 3: 254; 4: 234; 5: 534; 6: 318; 7: 470; 8: 169; 9: 226; 10: 300; 11: 675; 12: 649; 13: 456.

⁴⁰⁶ Sehârenpûrî, *Bezîlü'l-mechûd*, 2: 202; 3: 244; 4: 153; 5: 339; 8: 88; 9: 165; 12: 663.

⁴⁰⁷ Sehârenpûrî, *Bezîlü'l-mechûd*, 1: 209; 2: 44; 3: 260; 4: 75; 5: 160; 6: 112; 7: 172; 8: 245; 9: 457; 10: 501; 11: 318; 12: 546; 13: 576.

⁴⁰⁸ Sehârenpûrî, *Bezîlü'l-mechûd*, 1: 628; 2: 125; 3: 131; 4: 396; 5: 156; 6: 318; 7: 93; 8: 227; 9: 538; 10: 270; 12: 459; 13: 690.

⁴⁰⁹ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta' İmâm Mâlik Rivayetü Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî*, thk. Abdulvehhâb Abdullaṭîf (Kâhire: Müessesetü'l-Ehrâm, 1994/1414).

⁴¹⁰ Sehârenpûrî, *Bezîlü'l-mechûd*, 3: 570; 4: 98, 324; 5: 230.

⁴¹¹ Sehârenpûrî, *Bezîlü'l-mechûd*, 1: 443, 491; 2: 64, 123; 3: 410, 684; 4: 19, 104, 210, 230, 237; 5: 61, 64, 79, 102; 6: 119, 136, 245; 7: 31; 9: 631; 10: 500; 12: 135.

12. Şerhu Me'âni'l-âşâr: Ebû Ca'fer eṭ-Ṭahâvî'nin (ö. 321/933) bu eserinde hadis rivayetlerini fıkıh mezheplerinin görüşleri bağlamında değerlendirmiş ve mezhepler arası tartışmalara yer vermiştir.

13. Şerhu Müşkilü'l-âşâr: Ebû Ca'fer eṭ-Ṭahâvî'nin bu eseri, ihtilâfü'l-hadîs ilmine dair en kapsamlı ve alanındaki orijinal eserlerden biridir. Sehârenpûrî, mezhepler arası ihtilaf ihtiva eden hadislerin açıklanmasında ve ihtilâfü'l-hadîs ile ilgili meselelerde Ṭahâvî'nin bu iki eserinden istifade etmiştir.⁴¹²

14. Müsnedü Ebî Dâvûd eṭ-Ṭayâlisî: Sehârenpûrî, müsned türü eserlerin günümüze ulaşan ilk örneği kabul edilen Ebû Dâvûd eṭ-Ṭayâlisî'nin (ö. 204/819) bu eserinden azami derecede yararlanmışır.⁴¹³

15. el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn: Muhammed b. Abdillâh el-Ḥâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) bu eserinde, Buḥârî ile Müslim'in şartlarını taşıyan hadisleri topladığını iddia etmiştir. Sehârenpûrî bu eserden her konuda azami derece faydalanmıştır.⁴¹⁴

16. Naşbü'r-râye li-tahrîci eḥâdîsi'l-Hidâye: Ebû Muhammed Cemâlüddîn ez-Zeylaî'nin (ö. 762/1360) bu eserini aynı türden olan diğer kitaplardan ayıran en önemli özellik, müellifin mensup olduğu Hanefî mezhebi ile diğer üç mezhebin hadis delillerini bir arada bulundurmasıdır. Zeylaî, el-Hidâye'deki hadislerin tahririni yapmıştır. Sehârenpûrî'nin en çok istifade ettiği eserlerdendir. Sehârenpûrî Naşbü'r-râye'den istifade ederken “قال الزيلعي في نصب الرأية” ifadesini kullanmıştır.⁴¹⁵

17. Mişkâtü'l-Meşâbiḥ: Ḥaṭîb et-Tebrîzî'nin (ö. 741/1340), Beḡavî'nin (ö. 516/1122) Meşâbiḥu's-sünne adlı eseri üzerine sahih ve hasen diye ikiye ayırdığı hadisleri yeniden düzenleyip ilâvelerde bulunduğu, müellifin muğlak bıraktığı yerleri beyan ettiği eseridir.

⁴¹² Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 426; 2: 22; 3: 61; 4: 355; 5: 30; 6: 146; 7: 223; 8: 215; 9: 385; 10: 416; 11: 36; 12: 225; 13: 185.

⁴¹³ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 686; 3: 145, 283, 305, 322, 427, 573, 600; 4: 276; 5: 467; 6: 256, 574; 7: 176; 8: 211; 9: 358; 10: 349; 11: 184; 12: 464; 13: 427.

⁴¹⁴ Ebû Abdullah el-Ḥâkim Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir el-'Aṭâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990), 1: 278, 281, 305, 357, 365, 373, 446; 2: 106, 196; Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 154; 2: 309, 379; 3: 88; 4: 159, 245, 528; 5: 45; 6: 126; 7: 263; 8: 38; 9: 183; 11: 53; 13: 659.

⁴¹⁵ Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf ez-Zeylaî, *Naşbü'r-râye li-tahrîci eḥâdîsi'l-Hidâye*, thk. Muhammed 'Avvâme (Beyrut: Dâru'l-Kible, 1418/1997), 1: 94, 155, 370, 393, 396, 409; 2: 96, 201, 217, 229, 233, 247, 372; 3: 70, 244, 281, 283, 441, 457; 4: 275; Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 405; 2: 469; 3: 585; 4: 12, 31, 40, 443; 5: 155, 231, 316, 323, 443; 6: 325; 7: 350; 8: 229; 9: 354; 10: 330; 11: 676; 12: 411; 13: 341.

Tebrîzî, Beğavî'nin tamamlayamadığı bu eseri tamamlamıştır. Sehârenpûrî bu eserden çokça istifade etmiştir.⁴¹⁶

2.1.1.1.2. Hadis Şerhleri

1. **Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî:** İbn Hacer el-'Askalânî'nin (ö. 852/1449) en kapsamlı ve kıymetli eseri kabul edilmektedir. Hadis şerh edebiyatında müstesna bir yeri olan eser, müellifinin günümüze ulaşmayan kitaplarından söz etmekte ve bir kısım âlimlerin kaybolan eserlerinde bulunan bilgileri içinde barındırmaktadır. Sehârenpûrî'nin hadis şerhleri arasında en fazla istifade ettiği eserdir.⁴¹⁷

2. **Mirkâtü'l-mefâtîh:** Hatîb et-Tebrîzî'nin (ö. 741/1340), el-Beğavî'ye (ö. 516/1122) ait *Meşâbihu's-sünne*'yi tamamlayarak yazdığı *Mişkâtü'l-Meşâbih* adlı eserine Ali el-Kârî'nin yazdığı bu şerhten Sehârenpûrî çokça istifade etmiştir.⁴¹⁸

3. **Neylü'l-evâtâr şerhu Münteke'l-aḥbâr:** Sehârenpûrî, şerhinde dört mezhep dışında kalan diğer müçtehitlerin görüşlerine detaylı bir şekilde yer vermiş ve çoğunu da Muhammed eş-Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) Mecdüddîn İbn Teymiyye'nin (ö. 652/1254) *Münteka'l-aḥbâr* adlı ahkâm hadislerini bir araya topladığı kitabına yazdığı bu şerhten aktarmıştır. Sehârenpûrî şerhine iktibas yaparken bazen kitap ismine de yer vererek “قال الشوكاني في النيل” vb. ifadeler kullanmıştır. Yer yer Şevkânî'nin görüşlerine eleştiriler yapmıştır.⁴¹⁹

⁴¹⁶ Hatîb et-Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Meşâbiḥ*, thk. Muhammed Naşruddîn el-Elbânî (Beyrut: el-Kütübü'l-İslâmiyye, 1399/1979), 1: 357, 559; 3: 1671; Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 501; 4: 65; 5: 276; 6: 520; 7: 456; 8: 42; 9: 584; 10: 11; 11: 16; 13: 259.

⁴¹⁷ İbn Hacer el-'Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Şahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî ve Muḥibbüddîn el-Ḥatîb (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959); 1: 107, 278, 428; 2: 22, 468, 570; 3: 96; 5: 88; 9: 217; Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 418; 2: 390; 3: 46; 4: 602; 5: 218; 6: 614; 7: 435; 8: 71; 9: 358; 10: 546; 11: 688; 12: 197; 13: 601.

⁴¹⁸ Ali el-Kârî Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî, *Mirkâtü'l-mefâtîḥ Şerhu Mişkâtü'l-Meşâbiḥ*, thk. Cemâl el-'Aytânî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422/2002), 1: 375, 382, 391, 395, 397, 399, 401, 402; 2: 415, 435, 445, 451, 454, 456, 460, 476, 484, 486, 504, 537, 552, 600, 605, 656, 658, 660, 663, 685, 686, 729, 734, 735; 3: 840, 874, 1109; Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 76, 288, 295, 301, 318, 319, 329, 330, 333, 339, 340, 390, 410, 430, 445, 589, 598, 644; 2: 192, 375, 462, 534; 3: 87, 185, 207, 386, 550, 4: 39, 51, 57, 64, 70, 77, 76, 223, 349, 440, 497, 552, 662; 5: 276; 7: 6; 12: 91, 336, 349.

⁴¹⁹ Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Neylü'l-evâtâr Şerhu Münteke'l-aḥbâr*, thk. 'İsâmuddîn eş-Şebâbiṭî (Mısır: Dâru'l-Hadîs, 1413/1993), 1: 73, 218; 2: 83, 209; 3: 56, 323; 4: 100, 346; 5: 304; 6: 205; 7: 35, 177, 264; Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 620; 2: 162; 3: 230; 4: 11; 5: 25; 6: 136; 7: 159; 8: 37; 9: 428; 10: 501; 11: 321; 12: 565; 13: 558.

4. *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. Haccâc*: Yahyâ b. Şeref en-Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Şahîh-i Müslim* üzerine yazdığı bir şerhtir. Bu şerh *Şahîh-i Müslim* şerhleri içerisinde en tanınmış olanıdır. Eserde klasik hadis şerhlerindeki metot takip edilmiştir. Diğer yandan özellikle ihtilâfî'l-hadîs konularındaki Nevevî'nin (ö. 676/1277) yaptığı izahlar, *el-Minhâc*'ı diğer şerhlerden ayıran en bariz özelliği konumundadır. *el-Câmi 'u's-şahîh*'te eksik olan bab başlıkları Nevevî (ö. 676/1277) tarafından konmuştur. Şârih Sehârenpûrî, eserin Ahmed Ali es-Sehârenpûrî'nin tashihiyle yapılan taşbaskısından yararlanmıştır.⁴²⁰ Sehârenpûrî, Nevevî'nin bu şerhinden iktibas ederken sadece bir yerde⁴²¹ “المنهاج” ifadesini kullanmış, bu yer dışında “قَالَ النَّوَوِيُّ فِي شَرْحِ مُسْلِمٍ”, “قَالَ النَّوَوِيُّ”, “قَالَ النَّوَوِيُّ فِي شَرْحِهِ” ifadelerini kullanmıştır.⁴²²

5. *'Umdetü'l-kârî fî şerhi Şahîhi'l-Buhârî*: Bedrüddîn el-'Aynî'nin (ö. 855/1451) *Şahîh-i Buhârî* üzerine yazdığı bu şerh, *Şahîh-i Buhârî*'nin diğer şerhlerine oranla daha sistematik olan bir eserdir. Sehârenpûrî'nin şerhinde en fazla müracaat ettiği şerhlerden birisidir. İstifade ederken “قال العيني”, “وقال العيني في شرح البخاري” ve “قال العيني في شرحه على” ifadelerini kullanmıştır.⁴²³

6. *Derecâtü Mirkâti's-şu'ûd ilâ Süneni Ebî Dâvûd*: Ali b. Süleymân ed-Dimnâtî'nin (ö. 1306/1889) bu eseri, Süyûtî'nin *Mirkâti's-şu'ûd* adlı eserinin muhtasarıdır. Sehârenpûrî'nin, hadisleri sıhhat, zayıflık ve senedde geçen kapalılığı giderme bakımından değerlendirirken müracaat ettiği kaynaklardan biridir.⁴²⁴

⁴²⁰ Ebû Zekeriya Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 3. Baskı (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1392/1972), 1: 187; 3: 107, 121, 125, 144, 172, 184, 185; 4: 2, 7, 48, 105, 169; 6: 150; 7: 65; 8: 79, 227; 10: 11; 11: 5, 129, 175; 13: 64; 16: 168.

⁴²¹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 7: 371.

⁴²² Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 187, 356, 407, 418, 457, 476, 483, 558, 643; 2: 14, 69; 3: 296, 593; 4: 78, 214, 503; 5: 118, 292; 6: 52, 514; 7: 266, 352; 8: 48, 119; 9: 69, 635; 10: 273; 11: 210; 12: 674; 13: 552.

⁴²³ Bedrüddîn el-'Aynî, *'Umdetü'l-kârî fî şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, nşr. Sıtkı Cemîl Attâr (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1426/2005), 2: 252, 277; 5: 128, 296; 6: 198; 7: 294; 9: 185; 10: 41; Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 192; 2: 35, 151; 3: 61; 4: 157, 419; 5: 37, 53, 82; 6: 300; 7: 65, 124, 184; 8: 260; 9: 273; 10: 521; 11: 168; 12: 456; 13: 92.

⁴²⁴ Ebû'l-Hasen Ali b. Süleyman ed-Dimnâtî, *Derecâtü Mirkâti's-şu'ûd ilâ Sünen-i Ebî Dâvûd* (Kahire: Y.y., 1398/1978), 6, 9, 10, 40, 64, 77, 82, 89, 98, 113, 123, 145, 194, 226; Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 172, 209; 2: 263; 3: 140; 4: 366; 5: 536; 6: 271; 7: 54; 8: 86; 9: 184; 10: 18; 11: 317; 12: 440; 13: 419.

7. Me‘âlimü’s-Sünen: Ebû Süleymân el-Ḥaṭṭâbî’nin (ö. 388/988) Ebû Dâvûd’un *es-Sünen*’inin şerhi olup şerh edebiyatı tarihinde ilk hadis şerhi olarak bilinen eserdir. Sehârenpûrî’nin şerhinde en fazla istifade ettiği eser Ḥaṭṭâbî’nin bu şerhidir.⁴²⁵

8. ‘Ârîdatü’l-aḥvezi fî şerhi’t-Tirmizî: Ebû Bekir İbnü’l-Arabî’nin (ö. 543/1148) bu eseri *el-Câmi ‘u’t-Tirmizî*’nin tamamını kapsayan ilk şerhtir. Sehârenpûrî’nin çokça istifade ettiği şerhlerdendir.⁴²⁶

2.1.1.2. Nadir Müracaat Ettiği Hadis Kaynakları

2.1.1.2.1. Hadis Kitapları

1. el-Edebü’l-müfred: Sehârenpûrî, Buḥârî’nin *Şaḥîḥ-i Buḥârî*’de bulunmayan güzel ahlâkla ilgili hadisleri de içerisinde barındıran bu eserinden “bu hadisi Buḥârî *el-Edebü’l-müfred*’de rivayet etmiştir veya *Kütüb-i sitte*’de geçmemesine rağmen Buḥârî *el-Edebü’l-müfred*’de rivayet etmiştir.” şeklinde nakiller yapmıştır.⁴²⁷

2. Ref‘u’l-yedeyn fî ş-şalât: Sehârenpûrî, İmam Buḥârî’nin namazda rükünler arasında tekbir alırken el kaldırmanın sünnet olduğunu ortaya koymayı hedeflediği bu eserine özellikle namaz kitabının namazda elleri kaldırma babında çokça atıfta bulunmuştur.⁴²⁸

3. Kitâbü’l-Kırâ’ati ḥalfe’l-imâm: Sehârenpûrî, İmam Buḥârî’nin farz namazlarda cemaatin imamla beraber kıraat yapmasının gerekliliğini ileri sürdüğü bu eserine namazda imamet bahsinde çok nadir de olsa başvurmuştur.⁴²⁹

4. el-Merâsîl: Sehârenpûrî Ebû Dâvûd’un 544 mürsel hadisi ihtiva eden ve alanında yazılan ilk ve orijinal bu eserinden hadisleri şerh etme aşamasında nadiren faydalanmıştır. Örneğin, Sa‘id İbn Müseyyeb’in rivayet ettiği şu hadis gibi: “Kamet okunduktan sonra mescitten ancak münaфіk çıkar”.⁴³⁰

⁴²⁵ Ḥaṭṭâbî, *Me‘âlimü’s-Sünen*, 1: 18, 75, 127, 226, 248, 293; 2: 225, 307; 3: 50, 60, 218; 4: 108, 212; Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 225; 2: 206; 3: 43; 4: 502; 5: 158; 6: 210; 7: 549; 8: 60; 9: 423; 10: 336; 11: 25; 12: 240; 13: 221.

⁴²⁶ Ebû Bekir İbnü’l-Arabî, *‘Ârîdatü’l-aḥvezi fî şerhi’t-Tirmizî* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2008); Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 623; 2: 37; 3: 364; 4: 230; 5: 38; 6: 426; 8: 700; 11: 217; 12: 429.

⁴²⁷ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 2: 496; 3: 62; 5: 240.

⁴²⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 4: 19, 27, 39, 87, 88, 96, 447.

⁴²⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 4: 241, 5: 336.

⁴³⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 3: 359; 4: 175; 6: 111; 8: 229, 499; 10: 47, 70; 12: 104, 687.

5. Kitâbu'l-Âsâr: Sehârenpûrî, bir fûru fıkıh görünümü de arz eden Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805), bu eserinden “Misvak kullanmak fitrattandır” babında geçen hadislerin yorumunda⁴³¹ ve “Bir kimsenin kendisinden memnun olmayan bir topluluğa imamlığı” babında geçen hadislerin izahında⁴³² kitabın ismini vererek istifade ettiğini beyan etmiştir.

6. Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-ibâd: İbn Kâyyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) Hz. Peygamber'in sîretinden yola çıkarak akaidi, hadisi ve fıkıhı bir araya toplayarak yeni bir telif türü denediği bu eserinde, Hz. Peygamber'in (s.a.v) sünnetinden tevarüs eden rivayetlerden istifadeyle ahlâk ve hukuka dair birtakım hükümler çıkarmış ve ansiklopedik bir sistemle eserini ikmal etmiştir. Sehârenpûrî 1298/1881 yılında Kanpûr'da basılan eserden istifade etmiştir.⁴³³

7. ed-Dirâye fî tahrîci (telhîşi, münteħabi) ehâdîsi'l-Hidâye: Burhâneddin el-Mergînânî'nin (ö. 593/1197) Hanefî fûrû fıkıhına dair meşhur eseri *el-Hidâye*'deki hadisleri Cemâleddin ez-Zeyla'î (ö. 762/1360) *Naşbü'r-râye* adlı eserinde tahrîc etmiştir. İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *ed-Dirâye* adlı eseri, *Naşbü'r-râye*'nin muhtasarı mahiyetindedir. Sehârenpûrî şerhini yazarken eserin 1301/1883'de Leknev'de yapılan baskısını esas almış özellikle zekât, hac ve nikâh konularında bu eserden yararlanmıştır.⁴³⁴

8. 'Amelü'l-yevm ve'l-leyle: İbnü's-Sünnî ed-Dîneverî'nin (ö. 364/975) Hz. Peygamber'in (s.a.v) günlük yaptığı dua ve zikirleriyle alakalı 773 rivayeti bir araya topladığı ve bu hadisleri 459 bab halinde tertip ettiği eseridir. Sehârenpûrî 1315/1899 yılında Haydarâbâd'da yapılan baskısı kullanmıştır. Çok nadir de olsa bu eseri kullandığında ismini zikretmemiştir. Muhakkik dipnotta eserin neresinden istifade edildiğini belirtmiştir.⁴³⁵

⁴³¹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 336.

⁴³² Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 474.

⁴³³ İbn Kâyyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-ibâd*, thk. Şu'ayb Arnaûf, 27. Baskı (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994), 1: 232, 282, 417; 2: 207, 211, 247, 356; 3: 101, 154, 248, 358; 5: 52. Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 225, 259; 4: 287, 643; 5: 193, 404; 6: 114; 7: 32, 269, 287, 289, 458; 9: 135, 334; 12: 483.

⁴³⁴ İbn Hacer el-'Askalânî, *ed-Dirâye fî tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*, tsh. Abdullah Hâşim el-Yemânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1: 44, 92, 157, 208, 214, 217, ; Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 2: 49, 615; 4: 12, 45, 76, 514, 552, 641; 5: 62, 156; 6: 22, 94, 97.

⁴³⁵ Ahmed b. Muhammed b. İshâk ed-Dîneverî, *'Amelü'l-yevm ve'l-leyle*, thk. Kevser el-Bernî (Cidde: Daru'l-Kible, ts); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 4: 362; 6: 196; 10: 524; 13: 560.

9. Müsnedü Ebî Hanîfe rivâyeti'l-Hârişî: Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) öğrencilerinin Ebû Hanîfe içtihat ederken delil olarak sunduğu hadis rivayetlerinden sema ettiklerini bir araya getirip oluşturdukları eserdir. Sehârenpûrî şerhinde bu eserin Abdullah b. Muhammed b. Yakûb el-Hârişî (ö. 340/951) rivayetinden istifade etmiştir. Eserin ismi şerhte zikredilmemiştir. Eserden istifade edilen yerler muhakkik tarafından dipnotta belirtilmiştir.⁴³⁶

10. Müsnedü'l-İmâm Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî: Bu eserin İmam Şâfiî'ye (ö. 204/820) ait olup olmadığı konusunda ihtilaf söz konusudur. Tirmizî, bu eseri Şâfiî'ye kadar ulaşan bir tarikla aldığını söylemiştir. Ancak İmam Şâfiî'nin *el-Müsned*'i bizzat yazmadığı Ebû'l-Abbâs el-Eşamm'ın (ö. 346/957), İmam Şâfiî'nin *Kitâbü'l-Ümm* adlı eserindeki hadis rivayetlerinde; içerisinde Şâfiî'nin yer aldığı rivayetleri bir araya getirerek oluşturduğu eser olduğu belirtilmektedir. Sehârenpûrî Hindistan'da 1306 yılında yapılan baskısından faydalanmıştır.⁴³⁷

11. Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id: Nûrüddîn Alî el-Heysemî'nin (ö. 807/1405) bu eseri, zevâid kitapları arasında en meşhur olanıdır. Eserin muhakkiki olan Muhammed Derviş, *Mecma'u'z-zevâ'id*'deki hadislerle rakam vermiş ve *Buğyetü'r-râ'id fi tahkîki Mecma'i'z-zevâ'id* ismiyle eseri yeni haliyle yayınlamıştır. Sehârenpûrî şerhinde istifade ettiği yerlerde bazen eserin ismini vermiş bazen de vermemiştir. *Bezlü'l-mechûd* muhakkiki Nedvî eserin isminin verilmediği yerleri dipnotlarda “مجمع الزوائد انظر:” şeklinde belirtmiştir.⁴³⁸

12. el-Kırâ'atü hâlfe'l-imâm: Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (ö. 458/1066) bu eserinde namazda imama uyan kimsenin Kur'an okumasının gerekliliğiyle ilgili hadisleri bir araya getirmiştir. Sehârenpûrî şerhinde özellikle cemaatle namaz konusunda bu esere başvurmuştur.⁴³⁹

⁴³⁶ Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit, *Müsnedü Ebî Hanîfe rivâyeti'l-Hârişî*, thk. Ebû Muhammed el-Esyûfî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 487; 3: 240, 296; 6: 106; 7: 311; 12: 12, 200.

⁴³⁷ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *Müsnedü'l-İmâm Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1400/1980); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 2: 342; 4: 157.

⁴³⁸ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, (Beyrut: 1967), 1: 47, 204, 262, 283; 2: 113; Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 215; 2: 485; 3: 665; 4: 112, 250, 440, 599, 670; 5: 95, 508; 6: 140; 10: 126.

⁴³⁹ Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *el-Kırâ'etü hâlfe'l-imâm*, thk. Muhammed es-Sa'id Bessiyûnî Zeğlûl (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1984), 131, 132, 135, 166, 180, Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 312, 507, 508; 4: 218, 239, 257, 260.

13. *Telhîsü'l-Müstedrek:* Zehebî'nin (ö. 748 /1348) Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin eseri *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhayn* adlı eseri üzerine yaptığı bir çalışmadır. Birinci cildin şerhi tamamladıktan sonra *Telhîs* Sehârenpûrî'nin eline ulaşmıştır. Diğer ciltlerde az da olsa bu eserden istifade etmiştir.⁴⁴⁰

14. *Âşârü's-sünen me'a't-ta'likî'l-ḥasen:* Zahir Ahsen Muhammed b. Ali Şevk en-Nîmevî (1278/1861), mezhepler arasında ihtilafa konu olan ahkâm hadislerini bu eserinde toplamıştır. Eserinde topladığı bu hadisler hakkında değerlendirmeler yaparken Hanefî Mezhebi bakış açısıyla değerlendirmeler yapmıştır. Sehârenpûrî bu esere zekât, hac ve nikah konularında müracaat etmiştir.⁴⁴¹

15. *el-Le'âlî'l-maşnû'a fî'l-aḥbârî (eḥâdîsî)'l-mevdû'a:* Celâlüddîn Suyûtî'nin (ö. 911/1505), İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) mevzu hadisler konusunda kaleme aldığı *el-Mevdû'ât* adlı eserinde pek çok mevzu olmayan hadisleri mevzu sayması sebebiyle yanlış noktalarını gösterdiği eserdir. Sehârenpûrî şerhinde bu eserden istifade ederken *قال السيوطي* veya *قال السيوطي في اللآلئ المصنوعة* şeklinde ifadeler kullanmıştır. Sehârenpûrî'nin ara sıra müracaat ettiği eserler arasındadır.⁴⁴²

2.1.1.2.2. Hadis Şerhleri

1. *et-Telhîsü'l-ḥabîr fî tahrîcî eḥâdîsî's-şerḥî'l-Vecîzî'l-kebîr:* İbn Hacer el-'Askalânî (ö. 852/1449) bu eserini İmam Gazzâlî'nin *el-Vecîz* adlı eserinin şerhi olan *eş-Şerḥu'l-kebîr*'deki hadislerin tahrîcini yaparak telif etmiştir. Şerh Abdülkerîm er-Râfî tarafından kaleme alınmıştır. Sehârenpûrî bu eserin 1303/1885 yılında Hindistan'da yapılan taş baskısından istifade etmiş ve bu istifadesini metin içerisinde *”قال الحافظ”* şeklinde belirtmiştir. Kitabın ismini muhakkik dipnotta beyan etmiştir.⁴⁴³

2. *İrşâdû's-sârî li-şerḥî Şahîḥi'l-Buḥârî:* Buḥârî'nin meşhur *el-Câmi'u's-şahîḥ* adlı eserine Şihâbüddîn Ahmed el-Ḳaştallânî (ö. 923/1517) tarafından yazılan şerhtir. Bu eser,

⁴⁴⁰ Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî, *Telhîsü'l-Müstedrek* (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Me'ârif, 1340/1921); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 2: 619; 3: 300; 5: 45, 72; 6: 94, 307; 7: 236, 263; 8: 40, 183; 9: 307, 309.

⁴⁴¹ Zahir Ahsen Muhammed b. Ali Şevk en-Nîmevî, *Âşârü's-Sünen ma'a't-ta'likî'l-ḥasen*, thk. Zü'l-Fekḳâr Ali (Karâçî: Mektebetü'l-Büşrâ, 1432/2011); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 490, 509; 4: 12, 26, 31, 45, 105; 5: 62, 241; 6: 19, 91, 105

⁴⁴² Celâlüddîn es-Suyûtî, *el-Le'âlî'l-maşnû'a fî'l-aḥbârî (eḥâdîsî)'l-mevdû'a* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1395/1975); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 5: 508, 534, 535.

⁴⁴³ İbn Hacer el-'Askalânî, *Telhîsü'l-Ḥabîr fî tahrîcî eḥâdîsî'r-Râfî'ıyyi'l-kebîr*, thk. Hasan 'Abbâs b. Kuṭb (Mısır: Müessesetü Ḳurtubâ, 1416/1995), 1: 358; Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 297.

şerh edebiyatı sahasındaki en önemli eserler arasında yer almaktadır. Sehârenpûrî bu esere ara sıra müracaat etmiştir. Sehârenpûrî şerhin içerisinde eserin ismini zikretmez. Sadece “قاله القسطلاني” diyerek müellifin ismini vermiştir. Şerhin muhakkiki tarafından dipnotta şerhin ismi ve hangi sayfasından istifade edildiği verilmiştir.⁴⁴⁴

3. *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni'n-Nesâî*: Celâlüddîn Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Süneni'n-Nesâî* üzerine yazdığı *Zehrü'r-rübâ 'ale'l-Müctebâ* adlı şerhe Nüreddîn Muhammed es-Sindî et-Tettevî (ö. 1138/1726) tarafından yapılan haşiyedir. Genelde *Zehrü'r-rübâ* ile beraber basılmıştır. Sehârenpûrî bu eserden istifade ederken “قال السندي في شرح”, “قال السندي في حاشية النسائي” ifadelerini kullanmıştır.⁴⁴⁵

4. *el-Muşaffâ Şerhu'l-Muvaṭṭa'*: Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî (ö. 1176/1762) tarafından İmam Mâlik'in eseri *Muvaṭṭa'* için yazılan Farsça bir şerhtir. Şah Veliyyullâh şerh ederken *Muvaṭṭa'*ın en meşhur rivayetlerinden olan Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî rivayetini dikkate almıştır. Hadisleri fıkıh konularına göre yeniden düzenlemiş ve garib kelimelerin izahını yapmıştır. Sehârenpûrî, iki cilt olarak 1293/1876 yılında Delhi'de yapılan baskısından çok nadir de olsa istifade etmiştir.⁴⁴⁶

5. *Sübülü's-selâm 'alâ Bulûğu'l-merâm*: Muhammed b. İsmâîl Emîr es-San'ânî'nin (ö. 1182/1768), İbn Hacer el-'Askalânî'nin (ö. 852/1449) ahkâm hadisler konusundaki eseri *Bulûğu'l-merâm* adlı eserine yazdığı şerhtir. Sehârenpûrî, 1311/1893 yılında Delhi'de yapılan baskısından istifade edilmiştir.⁴⁴⁷

⁴⁴⁴ Şihâbüddîn Ahmed el-Kaşallânî, *İrşâdü's-sârî li-şerhi Şahîhi'l-Buḥârî*, thk. Muhammed Abdulazîz el-Ḥâlidî (Mısır: el-Maṭba'atü'l-Kübra'l-Emîriye, 1323/1905), 1: 417; 2: 151, 172; 10: 63; 3: 296; 4: 202; 7: 38; Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 2: 326; 3: 558; 4: 207; 5: 34, 223; 6: 488; 7: 242; 8: 399; 9: 126; 10: 10; 11: 560; 12: 21; 13: 173.

⁴⁴⁵ Ebû Hasan Muhammed b. Abdülhâdî et-Tettevî Nurettin es-Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni'n-Nesâî* (Halep: Mektebü'l-Maṭbû'âtü'l-İslâmiyye, 1406/1986), 1: 31, 251; 2: 44; 3: 249; 4: 27, 130; 5: 212, 241; 7: 27; 8: 66; Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 250; 2: 252; 3: 436; 6: 114; 7: 33, 273, 324; 8: 605, 693; 10: 390, 583; 12: 446, 451.

⁴⁴⁶ Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm ed-Dihlevî, *el-Muşaffâ Şerhu'l-Muvaṭṭa'*, trc. Süleyman el-Hasenî en-Nedvî, (Leknev: Dâru'l-'Ulûm li Nedveti'l-'Ulemâ, ts.); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 6: 196.

⁴⁴⁷ Muhammed b. İsmâîl Emîr es-San'ânî, *Sübülü's-selâm 'alâ Bulûğu'l-merâm*, thk. el-Elbânî (Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1427/2006), 1: 342, 399, 408, 499, 517, 533; 2: 187; Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 5: 108, 280; 6: 322, 323, 324, 375; 7: 593; 11: 524.

6. **İncâhu'l-hâce:** Sehârenpûrî'nin hocası Abdülğanî b. Ebû Sa'îd ed-Dihlevî (ö. 1296/1879) tarafından *Süneni İbn Mâce* üzerine yapılmış bir şerhtir. Sehârenpûrî bu şerhin ismini zikrederek kendisinden istifade etmiştir.⁴⁴⁸

7. **Tensîku'n-nizâm 'âlâ Müsnedi'l-imâm:** Muhammed Hüseyin b. Zuhûr es-Senbehlî'nin (1305/1888) Hâşkefi tarafından rivayet edilen Ebû Hanife'nin *Müsned*'ine yaptığı bir haşiyedir. Sehârenpûrî ara sıra bu eserden faydalanmıştır.⁴⁴⁹

8. **el-Cevherü (ed-Dürri)'n-naķî fi'r-reddi 'ale'l-Beyhaķî:** Alâüddîn Alî b. Osmân et-Türkmânî el-Mardînî'nin (ö. 750/1349) bu eseri büyük oranda Beyhaķî'nin en önemli eseri *es-Sünenü'l-kübrâ* hakkında tenkitlerin bulunduğu ve tenkitler çerçevesinde tartışmaların yapıldığı bir şerhtir. Türkmânî'nin Beyhaķî'ye yaptığı tenkitlerin bir bölümünün asılsız olduğu bazı âlimler tarafından ifade edilmiştir. Sehârenpûrî bu eserden “ذكره صاحب الجوهر النقي” ve “وقال في الجوهر النقي” gibi ifadeler kullanarak istifade etmiştir.⁴⁵⁰

9. **Şerhu'z-Zürkânî 'ale'l-Muvaţta':** Muhammed b. Abdilbâķî ez-Zürkânî'nin (ö. 1122/1710) bu eserinin diğer adı *Ebhecü'l-mesâlik bi-şerhi Muvaţta'l-İmâm Mâlik*'dir. *Muvaţta*'ın en önemli şerhlerinden biridir. Sehârenpûrî bu eserden “قال الزرقاني في شرح” vb. şeklinde ifade ederek yararlanmıştır.⁴⁵¹

10. **et-Ta'liķu'l-mümecced 'alâ Muvaţta' Muhammed:** *el-Muvaţta*'ın Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805) rivayetinin Abdülhay el-Leknevî (1848-1886) tarafından yapılan şerhidir. Sehârenpûrî şerhinde bu eserin ismini anmadan istifade etmiştir. Dipnotlarda muhakkik tarafından nerelerden istifade edildiği belirtilmiştir.⁴⁵²

11. **Ķūtu'l-muĶtezĶi 'alâ Cāmi'i't-TirmizĶi:** Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505) tarafından Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'a ait Tirmizî şerhi *Ārizatü'l-aķveĶi*'si özelinde yaptığı muhtasar

⁴⁴⁸ Abdülğanî b. Ebû Sa'îd ed-Dihlevî el-Müceddedî, *İncâhu'l-hâce şerhu Sünen-i İbn Mâce*, (Dehli: Matba'a Hüseyin Muhammed, 1273/1856); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 223; 6: 92; 8: 354, 415; 11: 658.

⁴⁴⁹ Muhammed Hüseyin b. Zuhûr es-Senbehlî, *Tensîku'n-nizâm 'âlâ Müsnedi'l-imâm*, thk. Taķıyyuddin en-Nedvî (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2011); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 2: 310; 4: 36; 6: 106; 7: 217, 311; 12: 12.

⁴⁵⁰ Alâüddîn Ali b. Osman et-Türkmânî, *el-Cevherü'n-naķî fi'r-reddi 'ale'l-Beyhaķî*, (Haydarâbât: Dâiretü'l-Me'ârif, 1344/1921); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 423; 2: 45; 3: 356; 4: 11; 5: 470; 6: 122; 7: 684; 8: 19; 9: 440; 11: 676;

⁴⁵¹ Muhammed b. Abdilbâķî ez-Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî 'ala'l-Muvaţta'* (Kâhire: el-Matba'atu'l-Hayriyye, 1310/1892); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 643; 2: 188; 3: 131; 4: 612; 5: 612; 6: 91; 7: 391; 8: 697; 9: 194.

⁴⁵² Abdülhay el-Leknevî, *et-Ta'liķu'l-mümecced 'alâ Muvaţta'*, thk. Taķıyyuddin en-Nedvî (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1412/1991); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 240; 2: 196; 3: 18; 4: 250; 6: 446.

bir şerh çalışmasıdır. Sehârenpûrî şerhinde bu eserin ismini zikretmeksizin bazen istifade etmiştir. *Bezîlû'l-mechûd* muhakkiki Nedvî Sehârenpûrî'nin *Ḳûtu'l-muğtezî*'den istifade ettiği yerleri dipnotta belirtmiştir.⁴⁵³

12. Şerhu Ebû't-Tayyib 'ale't-Tirmizî: Ebû't-Tayyib Muhammed b. Abdülkâdir es-Sindî el-Medenî'ye (ö. 1149/1736) ait bu *Tirmizî* şerhi Farsçadır. Sehârenpûrî bu eserden çok nadir de olsa istifade etmiştir.⁴⁵⁴

13. Şerhu Sirâc Ahmed es-Serhendî 'ale't-Tirmizî: Sirâc Ahmed b. Mürşid es-Serhendî'nin (ö. 1230/1815) Farsça olarak kaleme aldığı *Tirmizî* şerhidir. Sehârenpûrî bu şerhe çok nadir müracaat etmiştir.⁴⁵⁵

14. İkmâlû İkmâlî'l-Mu'lim bi-fevâ'idü Müslim: Muhammed b. Hilfe el-Übbî'nin (ö. 827/1424) *Şahîh-i Müslim* üzerine Mâzerî (ö. 536/1141) tarafından yazılan şerhe Kâdî İyâd (ö. 544/1149) bir şerh daha yazmıştır. Übbî de Kâdî İyâd'ın şerhini şerh etmiştir. Sehârenpûrî tarafından nadir kullanılmış bir eserdir.⁴⁵⁶

2.1.2. Rical ile İlgili Eserler

Sehârenpûrî şerh yazma sırasında ricalde genellikle İbn Hacer el-'Askalânî'nin (ö. 852/1449) *el-İşâbe fî temyîzi's-Şahâbe*,⁴⁵⁷ *Takrîbü't-Tehzîb*⁴⁵⁸ ve *Tehzîbü't-Tehzîb*⁴⁵⁹ ve Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî'nin (ö. 562/1166) *el-Ensâb*'ına⁴⁶⁰ müracaat etmiştir. Sehârenpûrî'nin eserlerden istifade ediş şekli ya şerh içerisinde bizzat eserin ismini “وقال الحافظ في الإصابة” şeklindedir ya da eserin veya müellifinin ismini zikretmez, sadece işarette bulunur. Bu gibi durumlarda muhakkik en-Nedvî dipnotta hangi kitabın nerelerinden istifade edildiğini belirtmiştir. Yukarıdaki eserler dışında

⁴⁵³ Celâlüddîn es-Suyûtî, *Ḳûtu'l-muğtezî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî*, thk. Tevfîk Maḥmûd (Dimeşk: Dâru'n-Nevâdir, 1433/2012); Sehârenpûrî, *Bezîlû'l-mechûd*, 3: 248, 287; 7: 622; 13: 162.

⁴⁵⁴ Sehârenpûrî, *Bezîlû'l-mechûd*, 7: 308; 8: 416; 13: 622.

⁴⁵⁵ Sehârenpûrî, *Bezîlû'l-mechûd*, 1: 166.

⁴⁵⁶ Muhammed b. Hilfe el-Übbî, *İkmâlû İkmâlî'l-Mu'lim bi-fevâ'idü Müslim*, nşr. Muhammed Sâlim Hâşim (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994); Sehârenpûrî, *Bezîlû'l-mechûd*, 8: 669; 10: 470.

⁴⁵⁷ Sehârenpûrî, *Bezîlû'l-mechûd*, 1: 479; 2: 604; 3: 100; 4: 384; 5: 120; 6: 98; 7: 201; 8: 10; 9: 19; 10: 246; 11: 34; 12: 68; 13: 267.

⁴⁵⁸ Sehârenpûrî, *Bezîlû'l-mechûd*, 1: 170; 2: 259; 3: 69; 4: 22; 5: 72; 6: 107; 7: 204; 8: 25; 9: 101; 10: 321; 11: 396; 12: 33; 13: 293.

⁴⁵⁹ Sehârenpûrî, *Bezîlû'l-mechûd*, 1: 169; 2: 59; 3: 217; 4: 278; 5: 145; 6: 209; 7: 375; 8: 56; 9: 74; 10: 188; 11: 150; 12: 40; 13: 658.

⁴⁶⁰ Sehârenpûrî, *Bezîlû'l-mechûd*, 1: 249; 2: 30; 3: 510; 4: 543; 5: 120; 6: 64; 7: 444; 8: 236; 9: 359.

Sehârenpûrî'nin müracaat ettiği diğer rical kaynakları eserin müellifinin vefat tarihi itibarıyla kronolojik olarak sıralaması yapılacaktır. Eserler şunlardır:

İbn Sa'd Muhammed b. Sa'd el-Bağdâdî'nin (ö. 230/845) *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*'i (*eṭ-Tabakâtü'l-kübrâ*);⁴⁶¹ Muhammed b. İsmâîl el-Buḥârî'nin (ö. 256/870) *et-Târîhu's-şagîr*⁴⁶² ve *Kitâbü'd-Du'afâ'i's-şagîr*'i;⁴⁶³ Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî'nin (ö. 261/875) *el-Münferidât ve'l-vuhdân*'ı (*el-Efrâd*);⁴⁶⁴ Ebû Abdürrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî'nin (ö. 303/915) *eḍ-Du'afâ'* ve *l-metrûkîn*'i;⁴⁶⁵ Muhammed b. Ahmed ed-Dûlâbî'nin (ö. 310/923) *el-Künâ ve'l-esmâ'sı*;⁴⁶⁶ Ebû Muhammed Abdülğânî b. Sa'îd el-Ezdî'nin (ö. 409/1018) *el-Mu'telif ve'l-muhtelif fî esmâ'i'r-ricâl*'ı (*fî esmâ'i naḳaleti'l-ḥadis*);⁴⁶⁷ İbn Abdilber Cemâlüddîn Yusuf en-Nemerî'nin (ö. 463/1071) *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşḥâb*'ı;⁴⁶⁸ İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir el-Maḳdisî'nin (ö. 507/1113) *el-Cem' beyne kitâbey Ebî Naşr el-Kelâbâzî ve Ebî Bekir el-İsfahânî fî ricâli'l-Buḥârî ve Müslim*'i;⁴⁶⁹ Zahîrüddîn Alî b. Zeyd el-Beyḥakî'nin (ö. 565/1169) *Lübâbü'l-ensâb ve'l-elḳâb ve'l-a'ḳâb*'ı;⁴⁷⁰ İbnu'l-Esîr Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn el-Cezerî'nin (ö. 606/1210) *Cami'i'l-uşûl fî eḥâdisi'r-resûl*'ü;⁴⁷¹ İbnü'l-Esîr Ebü'l-Hasen İzzüddîn el-Cezerî'nin (ö. 630/1233) *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-şahâbe'si* (*Aḥbârü's-*

⁴⁶¹ İbn Sa'd Muhammed b. Sa'd el-Bağdâdî, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1421/2001); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 2: 305; 3: 527; 4: 622; 6: 234; 7: 220; 8: 226; 9: 452.

⁴⁶² Muhammed b. İsmâîl el-Buḥârî, *et-Târîhu's-şagîr*, thk. Maḥmûd İbrahim Zâyid (Beyrut: Mektebetü'l-Me'ârif, 1406/1986); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 212, 462; 2: 259; 9: 366.

⁴⁶³ Muhammed b. İsmâîl el-Buḥârî, *Kitâbü'd-Du'afâ'i's-şagîr*, thk. Maḥmûd İbrahim Zâyid (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1406/1986); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 190; 2: 305; 3: 349; 4: 516; 6: 96; 8: 590; 10: 174; 13: 342.

⁴⁶⁴ Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Münferidât ve'l-Vuhdân (el-Efrâd)*, thk. Abdulğaffâr Süleymân el-Bündârî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1988).

⁴⁶⁵ Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *eḍ-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, thk. Kemâl Yusuf el-Ḥût (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1405/1985).

⁴⁶⁶ Muhammed b. Ahmed ed-Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ'*, thk. Ebû Kuteybe (Beyrut: Dâru İbn Ḥazm, 1421/2000); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 7: 504; 13: 475.

⁴⁶⁷ Abdülğânî b. Saîd el-Ezdî, *el-Mu'telif ve'l-muhtelif fî esmâ'i'r-ricâl*, thk. Kays Abd İsmâîl et-Temîmî (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1428/2007); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 2: 30; 3: 563; 9: 205.

⁴⁶⁸ İbn 'Abdilber, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşḥâb*, thk. Muhammed Ali el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1412/1992); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 2: 608; 3: 113; 4: 68; 5: 68; 6: 556; 7: 299; 8: 198; 9: 173.

⁴⁶⁹ Muhammed b. Tâhir el-Maḳdisî, *el-Cem' u beyne ricâli'l-Buḥârî ve Müslim* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1984); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 2: 259; 4: 622; 5: 143, 621; 6: 438; 10: 373.

⁴⁷⁰ Zahîrüddîn Alî b. Zeyd el-Beyḥakî, *Lübâbü'l-ensâb ve'l-elḳâb ve'l-a'ḳâb*, thk. es-Seyyid Mehdî er-Recâi (İran: Âyetüllâhî'l-'Uzmâ, 1385/2007).

⁴⁷¹ İbnü'l-Esîr Mecdüddîn el-Cezerî, *Cami'i'l-uşûl fî eḥâdisi'r-resûl*, thk. Abdulkâdir Arnaûṭ (Beyrut: Mektebetü Dâru'l-Beyân, 1389/1969); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 2: 157; 8: 191, 233; 9: 321; 10: 188; 12: 389.

şahâbe);⁴⁷² Veluyyüddin Ebû Abdullah el-Hatîb et-Tebrîzî'nin (ö. 741/1340) *el-İkmâl fî esmâ'i'r-ricâl*'ı (*Kitâbü Esmâ'i ricâli'l-Mişkât*)⁴⁷³; Ebû Abdullah Şemsüddîn ez-Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Mizânü'l-i'tidâl*,⁴⁷⁴ *Tezkiretü'l-huffâz*⁴⁷⁵ ve *Tecrîdü esmâ'i's-şahâbe*'si;⁴⁷⁶ Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî es-Sübkî'nin (ö. 771/1370) *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*'sı;⁴⁷⁷ Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed el-Kureşî'nin (ö. 775/1373) *el-Cevâhirü'l-muğıyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*'si;⁴⁷⁸ İbn Hacer el-'Askalânî'nin (ö. 852/1449) *Lisânü'l-Mizân*,⁴⁷⁹ *Ta'cîlü'l-menfa'a bi-zevâ'idi ricâli'l-e'immeti'l-erba'a*⁴⁸⁰ ve *Ta'rîfü ehli (ülü)'t-takdîs bi-merâtibi'l-mevşûfîne bi't-tedlîs'i (Tabakâtü'l-müdelîsîn)*;⁴⁸¹ Celâlüddîn Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *İs'âfü'l-mübetta' bi-ricâli'l-Muvatta'*;⁴⁸² Ahmed b. Abdullah el-Hazrecî'nin (ö. 923/1517) *Hulâşâtu Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*'i;⁴⁸³ Cemâlüddîn Muhammed Tâhir b. Alî el-Fettenî'nin (ö. 986/1578) *el-Muğnî fî dabtı esmâ'i'r-ricâl*'i⁴⁸⁴ ve Abdulhay Leknevî'nin (1848-1886) *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*'sidir.⁴⁸⁵

2.1.3. Hadis Usulü ile İlgili Eserler

Sehârenpûrî, şerh yazımı sırasında hadis usulü kaynaklarından en çok İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Nuḥbetü'l-fiker*⁴⁸⁶ ve Celâlüddîn Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tedribü'r-râvî fî*

⁴⁷² İzzüddîn el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-şahâbe* (Beyrut: Dâru İbn Hâzım, 1433/2012); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 169; 4: 385, 585, 602; 6: 205, 499; 7: 82; 8: 568; 9: 260; 10: 275.

⁴⁷³ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 4: 110; 12: 389.

⁴⁷⁴ Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bacâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 190; 3: 510; 4: 183; 6: 442; 9: 535.

⁴⁷⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 2: 259; 4: 438; 6: 63; 9: 463.

⁴⁷⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 6: 184; 8: 46, 184.

⁴⁷⁷ Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, Abdülfettâh M. el-Hulv (Kahire: Faysâl İsâ Elbânî, 1383/1964); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 10: 362; 13: 260.

⁴⁷⁸ Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğıyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, Abdülfettâh M. el-Hulv (Kahire: Dâru'l-Hicr, 1413/1993); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 487; 5: 533; 11: 22.

⁴⁷⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 2: 246; 3: 665; 4: 107; 5: 145; 9: 166; 12: 465.

⁴⁸⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 347; 6: 596; 10: 277.

⁴⁸¹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 4: 228.

⁴⁸² Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 6: 98.

⁴⁸³ Ahmed b. Abdullah el-Hazrecî, *Hulâşâtu Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl* (Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 1416/1995); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 9: 325, 439; 11: 441; 13: 542.

⁴⁸⁴ Cemâlüddîn Muhammed el-Fettenî, *el-Muğnî fî dabtı esmâ'i'r-ricâl*, (Karâçî: er-Raḥîm Akâdemi, 1439/2017).

⁴⁸⁵ Muhammed Abdulhay el-Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Muhammed Bedrettin Ebû Furâs en-Ne'sânî (Kâhire: Matba'atü's-Sa'âde, 1324/1906).

⁴⁸⁶ İbn Hacer, *Nuḥbetü'l-fiker*, thk. Abdulhamîd Şâlih b. Kâsım (Beyrut: Dâru İbn Hâzım, 1427/2006); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 195, 230; 2: 43, 421; 3: 360, 516; 5: 142, 556; 8: 209; 11: 257.

şerhi Takrîbi'n-Nevevî⁴⁸⁷ adlı eserlerine müracaat etmiştir. Müracaat ettiği diğer hadis usulü kaynakları müelliflerinin vefat tarihine göre kronolojik olarak sıralanacaktır. Eserler şunlardır:

Zeynüddîn Abdürrahîm b. Hüseyin 'Irâkî'nin (ö. 806/1404) *Elfiyye'si*,⁴⁸⁸ Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî'nin (ö. 902/1497) *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs li'l-'Irâkî'si*,⁴⁸⁹ Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî'nin (ö. 1014/1605) *Şerhu Şerhi Nuḥbeti'l-fiker fî muştalahâti ehli'l-eser*'i⁴⁹⁰ ve Abdulaziz b. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin (ö. 1239/1824), *Büstânu'l-Muhaddisîn*'idir.⁴⁹¹

2.1.4. Tefsirle İlgili Eserler

Sehârenpûrî şerhinde pek çok tefsirden istifade etmiştir. Bu tefsirlerin isimlerini bazen şerh içerisinde zikretmiş, bazen de ismini hiç anmamıştır. Bu gibi yerlerde muhakkik Takiyyuddin en-Nedvî dipnotta Sehârenpûrî'nin hangi tefsirlerin nerelerinden yararlandığını belirtmiştir. Aşağıda Sehârenpûrî'nin şerhinde yararlandığı tefsirler verilmiş olup bu tefsirler müellifinin vefat tarihine göre kronolojik olarak sıralanmıştır.

Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*'ı,⁴⁹² Ebû Abdullah (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtihu'l-ğayb: et-Tefsîrû'l-kebîr*'i,⁴⁹³ Nâsırüddîn Ebû Saîd el-Beydâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*'i,⁴⁹⁴ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî'nin

⁴⁸⁷ Celâlüddîn Suyûtî, *Tedribu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî, 2. Baskı (Riyâd: el-Mektebetü'l-Kevser, 1415/1994); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 516, 589; 5: 142; 6: 213; 12: 574.

⁴⁸⁸ Zeynüddîn Abdürrahîm b. Hüseyin el-'Irâkî, *el-Elfiyye*, (Kâhire: Mektebetü's-Sünne, 1408/1988); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 516.

⁴⁸⁹ Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs li'l-'Irâkî'si*, thk. Abdülkerim b. Abdullah (Riyâd: Dâru'l-Menâhic, 1426/2005); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 516; 13: 343.

⁴⁹⁰ Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Şerhu Şerhi Nuḥbeti'l-fiker fî muştalahâti ehli'l-eser*, thk. Muhammed Nizâr Temîm (Beyrut: Dâru'l-Kalem, ts.); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 2: 43.

⁴⁹¹ Abdulaziz b. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Büstânu'l-Muhaddisîn*, trc. Ali Osman Koçkuzu (Ankara: TDV Yayınları, 1997).

⁴⁹² Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kâhire: Dâr-u Hicr, 1422/2001); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 5: 437.

⁴⁹³ Fahrüddîn Muhammed er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb (et-Tefsîrû'l-kebîr)* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420/1999); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 6: 166; 9: 70; 10: 217, 386.

⁴⁹⁴ Nâsırüddîn Ebû Saîd el-Beydâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1418/1997); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 531; 2: 462; 3: 16; 4: 502; 5: 547; 6: 138; 7: 558; 8: 19; 12: 34, 440.

(ö. 911/1505) *ed-Dürrü'l-menşûr fi't-tefsîr bi'l-mesûr*'u⁴⁹⁵ ve Celâleddin el-Mahallî (ö. 864/1459) ve Celâleddin es-Süyûtî (ö. 911/1505) *Tefsîrî'l-Celaleyn*'dir.⁴⁹⁶

2.1.5. Fıkıhla İlgili Eserler

Sehârenpûrî muhaddis olmasının yanı sıra iyi bir fakihtir. Eserleri arasında Mezâhiru'l-ulûm Medresesi'nde hoca olduğu dönemde kendisine sorulan sorulara verdiği fetvalardan oluşturulan *Fetâvâ-yı Mezâhiru'l-'ulûm* adlı eseri bulunmaktadır. Sehârenpûrî'nin fakihiğinin gereği olsa gerek *Bezlü'l-mechûd*'u yazım aşamasında yoğun olarak fıkıh kitaplarından istifade etmiştir. Alt başlıklarda Sehârenpûrî'nin yararlandığı bu kitapların mezheplere göre ayırımı yapıp hangi yerlerde istifade ettiği dipnotlarda belirtilecektir.

2.1.5.1. Hanefî Fıkıh ile İlgili Eserler

Sehârenpûrî'nin, şerh yazımı sırasında en fazla müracaat ettiği Hanefî fıkıh kaynaklarından birisi Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî'nin (ö. 587/1191) *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'*⁴⁹⁷ adlı eseridir. Bazen bu eserden iki sayfa hiç ara vermeksizin alıntılar yapmıştır. İstifade ettiği diğer Hanefî fıkıh kaynakları şunlardır:

Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî'nin (ö. 483/1090) *el-Mebsût*'u,⁴⁹⁸ Burhâneddin el-Mergînânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye*'si,⁴⁹⁹ Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî ez-Zeylaî'nin (ö. 743/1343) *Tebyînü'l-hakâik*'i,⁵⁰⁰ Celâleddin el-Kurlânî'nin (ö. 767/1366) *el-Kifâye fi şerhi'l-Hidâye*'si⁵⁰¹ Bedreddin el-'Aynî'nin (ö. 855/1451) *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*'si,⁵⁰² Kemâlüddîn Muhammed b.

⁴⁹⁵ Celâlüddîn es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-menşûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1433/2011); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 5: 212, 213, 444; 6: 112, 171, 520; 8: 190, 430, 435, 438; 9: 143; 10: 214.

⁴⁹⁶ Celâleddin el-Mahallî - Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsîrî'l-Celaleyn* (Kâhire: Dâru'l-Hadis, ts.).

⁴⁹⁷ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'*, thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 456; 2: 458; 3: 93; 4: 11; 5: 57; 6: 133; 7: 52; 8: 31; 9: 408; 10: 323; 11: 540; 12: 495.

⁴⁹⁸ Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1409/1989); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 4: 387; 5: 175; 6: 334, 340, 371; 7: 66; 8: 269, 555; 9: 593; 10: 463; 11: 79.

⁴⁹⁹ Burhâneddin el-Mergînânî, *el-Hidâye* (Karâçî: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-'Ulûmî'l-İslâmiyye, 1417/1997); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 386; 2: 115; 3: 359; 4: 190; 5: 80; 6: 575; 7: 64; 8: 141; 9: 421; 10: 39; 11: 142; 12: 687; 13: 671.

⁵⁰⁰ Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, (Kâhire: el-Maṭba'atü'l-Emîriyye el-Kübrâ, 1314/1896); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 201; 4: 403; 5: 66; 6: 506; 7: 340; 9: 152; 11: 294; 12: 357.

⁵⁰¹ Celâleddin b. Şemsettin el-Kurlânî el-Havârizmî, *el-Kifâye fi şerhi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Ahmed el-Hakḳânî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 5: 211, 385; 9: 597.

⁵⁰² Bedreddin el-'Aynî, *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*, Eymen Sâlih Şâban (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/2000); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 4: 552; 6: 144; 7: 246; 8: 339.

Abdilvâhid es-Sivâsî'nin (ö. 861/1457) *Fethu'l-kadîr*'i,⁵⁰³ İbrahim b. Muhammed el-Halebî'nin (ö. 956/1549) *Mülteka'l-ebhur*'u,⁵⁰⁴ İbn Nüceym Zeynüddîn b. İbrâhîm el-Mısrî'nin (ö. 970/1563) *el-Bahrü'r-râ'ik*'i,⁵⁰⁵ Alâüddîn Muhammed b. Alî el-Haşkefî'nin (ö. 1088/1677) *ed-Dürrü'l-muhtâr*'ı,⁵⁰⁶ Ahmed b. Muhammed et-Tahtâvî'nin (ö. 1231/1816) *Hâşiye 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*'ı,⁵⁰⁷ Muhammed Saîd el-Halebî eş-Şâmî'nin *Hâşiyetü'd-Dürrü'l-muhtâr*'ı,⁵⁰⁸ ve Mevlânâ Abdulhay Leknevî'nin (1848-1886) *es-Siâye fî keşfi mâ fî şerhi'l-vikāye*' sidir.⁵⁰⁹

2.1.5.2. Şâfiî Fıkhi ile İlgili Eserler

Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî'nin (ö. 204/820) *el-Ümm*'ü,⁵¹⁰ Cemâlüddîn (İzzüddîn) Yûsuf b. İbrâhîm el-Erdebîlî'nin (ö. 779/1377) *Kitabü'l-Envâr li-a'mâli'l-ibrâr*'ı,⁵¹¹ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Heytemî (ö. 974/1567) *Tuhfetü'l-muhtâc bi şerhi'l-Minhâc*'ı,⁵¹² Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb el-Kâhirî eş-Şirbînî (ö. 977/1570) *el-İknâ' fî halli elfâzi Ebî Şücâ' (Şerhu Gāyeti'l-ihtişâr)*⁵¹³ adlı eseri,

⁵⁰³ Kemâlüddîn İbnü'l-Hümâm es-Sivâsî, *Fethu'l-kadîr*, thk. Abdurrezzâk Gâlib el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 496; 2: 407; 3: 523; 4: 553; 5: 210; 6: 529; 7: 62; 9: 402; 10: 39; 11: 86; 12: 447.

⁵⁰⁴ İbrahim b. Muhammed el-Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, thk. Vehbî Süleyman Gâvci el-Elbânî, 2. Baskı (Dimeşk: Dâru'l-Beyrûtî, 1426/2005); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 5: 211; 9: 543.

⁵⁰⁵ İbn Nüceym Zeynüddîn b. İbrâhîm el-Mısrî, *el-Bahrü'r-râ'ik* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 2: 134; 3: 362; 4: 37; 5: 457; 7: 62; 8: 502.

⁵⁰⁶ Alâüddîn Muhammed b. Alî el-Haşkefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, thk. Abdülmün'im Halîl İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 336; 2: 115; 3: 157; 4: 206; 5: 80; 6: 76; 7: 283; 8: 444; 9: 163; 10: 39; 11: 76; 12: 668; 13: 657.

⁵⁰⁷ Ahmed b. Muhammed et-Tahtâvî, *Hâşiye 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, thk. Muhammed Abdulazîz el-Hâlidî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 337; 3: 370, 587; 4: 473; 5: 122; 6: 145; 8: 615.

⁵⁰⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 323; 2: 443; 3: 329; 4: 206; 5: 103; 6: 144; 7: 283.

⁵⁰⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 375; 2: 11; 3: 301; 4: 548; 5: 53; 6: 505; 9: 29.

⁵¹⁰ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Ümm*, thk. Rif'at Fevzî Abdulmuttalib (İskenderiye: Dâru'l-Vefâ, 2011); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 35; 4: 53, 434, 499.

⁵¹¹ Yusuf b. İbrâhîm el-Erdebîlî, *el-Envâr li-a'mâli'l-ibrâr*, thk. el-Fâdil Halef Muftî el-Muṭṭlak (Kuveyt: Dâru'd-Diyâ', 1427/2006); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 6: 21; 11: 632; 13: 178.

⁵¹² Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc bi Şerhi'l-Minhâc* (Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1357/1938); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 251; 3: 123; 5: 163; 6: 21; 7: 53; 8: 546; 10: 238.

⁵¹³ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *el-İknâ' fî halli elfâzi Ebî Şücâ'*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 4: 201, 381; 8: 472; 9: 380; 13: 579.

Rıdvânu'l-'Adl'in (ö. 1264/1847) *Ravdetü'l-mühtâcîn li ma'rifeti kavâ'id-dîn*'i⁵¹⁴ ve Muhammed b. Ömer en-Nevevî el-Bentenî'nin (ö. 1316/1898) *et-Tevşîh*'idir.⁵¹⁵

2.1.5.3. Mâlikî Fıkıhı ile İlgili Eserler

Sehârenpûrî şerhinde Mâlikî Mezhebi kaynaklarından Şahnûn olarak bilinen Ebû Saîd Abdüsselâm b. Sa'îd et-Tenûhî'nin (ö. 240/854), *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*'sına⁵¹⁶ sıklıkla müracaat etmiştir. Diğer müracaat kaynakları ise şunlardır.

İbn Rüşd Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 520/1126), *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*'ı⁵¹⁷ ve Hâlîl b. İshâk b. Mûsâ el-Cündî'nin (ö. 776/1374), *Muhtaşarü'l-'Allâme Hâlîl fî fıkhi'l-İmâm Mâlik*'idir.⁵¹⁸

2.1.5.4. Hanbelî Fıkıhı ile İlgili Eserler

Sehârenpûrî şerhinde İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) *İ'lâmü'l-muvakkî'in 'an rabbi'l-'âlemîn*⁵¹⁹ adlı eserinden istifade etmiştir

2.1.5.5. Fıkıhla İlgili Diğer Eserler

Sehârenpûrî'nin şerhini yazarken Ebü'l-Mevâhib Abdülvehhâb b. Ahmed eş-Şa'rânî'nin (ö. 973/1565) *Keşfü'l-gümme 'an cemî'i'l-ümme*⁵²⁰ ve *el-Mîzânü's-Şa'râniyye el-müdhile li-cemî'i akvâli'l-e'immeti'l-müctehidîn ve mukallidihim fî's-şer'i'ati'l-Muhammediyye (el-Mîzânü'l-kübrâ)*⁵²¹ adlı eserlerinden istifade etmiştir.

⁵¹⁴ Rıdvânu'l-'Adl Baybars, *Ravdetü'l-mühtâcîn li ma'rifeti kavâ'id-dîn* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1391/1971); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 89, 197; 4: 435; 5: 163, 589; 6: 21; 7: 427; 8: 479; 10: 423; 13: 588.

⁵¹⁵ Muhammed b. Ömer en-Nevevî el-Bentenî, *et-Tevşîh (Kûtu'l-habîbi'l-ğarîb)* (Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1998); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 89; 4: 376; 6: 20; 8: 341.

⁵¹⁶ Şahnûn Ebû Sa'îd Abdüsselâm et-Tenûhî, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* (Riyâd: Maṭb'atü's-Sa'âde, 1324/1906); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 550; 3: 60; 4: 136; 5: 115, 150, 362; 6: 21, 76; 7: 56; 8: 543; 9: 473; 10: 618; 11: 17.

⁵¹⁷ İbn Rüşd Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*, thk. Muhammed Hâccî – Sa'îd Ahmed A'râb (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1408/1988); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 6: 332, 345, 11; 217.

⁵¹⁸ Hâlîl b. İshâk el-Cündî, *Muhtaşarü'l-'Allâme Hâlîl fî fıkhi'l-İmâm Mâlik*, thk. Ahmed Câd (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1426/2005); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 2: 112; 3: 546; 4: 136; 5: 382, 571.

⁵¹⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye Şemsüddîn Muhammed, *İ'lâmü'l-muvakkî'in*, thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasan Ali Süleyman (Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzî, 1423/2002); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 594; 2: 486; 4: 114, 115, 441, 445; 7: 644; 13: 413.

⁵²⁰ Ebü'l-Mevâhib Abdülvehhâb b. Ahmed eş-Şa'rânî, *Keşfü'l-gümme 'an Cemî'i'l-ümme* (Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1998); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 547.

⁵²¹ Ebü'l-Mevâhib Abdülvehhâb b. Ahmed eş-Şa'rânî, *el-Mîzânü'l-kübrâ*, thk. Abdolvâris Muhammed Ali (Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1998); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 5: 114, 272.

2.1.6. Fıkıh Usulü ile İlgili Eserler

Sehârenpûrî'nin fıkıh usulüyle ilgili şerhinde istifade ettiği eserler şunlardır:

Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî'nin (ö.505/1111), *el-Müstasfâ fî 'ilmi'l-uşûl*'u,⁵²² Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa el-Evvel Ubeydullah el-Mahbûbî el-Buḥârî'nin (ö. VII-VIII./XIII-XIV. yüzyıl) *et-Tevdîḥ ve't-telvîḥ*'i,⁵²³ İbnü'l-Hümâm Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî'nin (ö. 861/1457), *et-Taḥrîr fî 'ilmi'l-uşûl*'u,⁵²⁴ Hüsâm Çelebi, Hüsamüddîn Hüseyin b. Abdurrahman'ın (ö. 926/1520) *Ḥaşiye 'alâ Şerhi'l-Vikāye li-Şadri's-Şerî'a*'sı, Ahmed b. Ebî Saîd el-Leknevî'nin (ö. 1130/1718) *Nûrû'l-envâr fî şerhi'l-Menâr*'ıdır.⁵²⁵

2.1.7. Lügat ve Garîbu'l-hadis ile İlgili Eserler

Sehârenpûrî şerhi yazma sırasında *Sünen Ebî Dâvûd*'un garib kelimelerinin izahında İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânü'l-'Arab*'ını,⁵²⁶ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb el-Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *el-Kâmûsü'l-Muhîṭ*'ini,⁵²⁷ ve Cemâlüddîn Muhammed Tâhir b. Alî el-Fettenî'nin (ö. 986/1578) *Mecma'u biḥâri'l-envâr fî garâ'ibi't-tenzîl ve letâ'ifi'l-aḥbâr*'ını,⁵²⁸ genelde tercih etmiştir. Bunlar dışındaki kaynaklar ise şunlardır:

⁵²² Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ fî 'ilmi'l-uşûl* (Riyâd, Dâru'l-Meymân, ts.); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 7: 518.

⁵²³ Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa el-Evvel Ubeydullah el-Mahbûbî, *et-Tavdîḥ ve't-telvîḥ* (Dımaşk: Dâru'l-Farfûr, 2008); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 589; 4: 37, 38; 5: 35, 260; 7: 265, 406; 8: 261; 10: 530.

⁵²⁴ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 6: 308; 13: 676.

⁵²⁵ Ahmed b. Ebî Sa'îd el-Leknevî, *Nûrû'l-envâr fî şerhi'l-Menâr*, thk. Hâfız Senâullâh ez-Zâhidî (Pakistan: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1419/1998); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 2: 329, 525; 7: 221; 8: 35, 176; 10: 439.

⁵²⁶ İbn Manzûr Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Şâdir, 1414/1993); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 289; 2: 600; 3: 164; 4: 263; 5: 26; 6: 349; 7: 6; 8: 93; 9: 368; 10: 196; 13: 389.

⁵²⁷ Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhîṭ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 5: 15, 42, 81; 6: 321; 7: 547; 9: 162; 10: 343; 11: 45; 12: 580.

⁵²⁸ Cemâlüddîn Muhammed Tâhir b. Alî el-Fettenî, *Mecma'u biḥâri'l-envâr*, (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Me'ârifü'l-Osmâniyye, 1387/1967); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 214, 289, 304, 432; 4: 581; 5: 36; 10: 336; 11: 583.

Ali b. İsmâîl Ebû Hasan İbn Sîde'nin (ö. 458/1066) *el-Muḥaṣṣaṣ*'ı,⁵²⁹ İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin (ö. 606/1210) *en-Nihâye fî ġarîbi'l-hadîs ve'l-eser*'i⁵³⁰ ve el-Feyyûmî'nin (ö. 770/1368-69) *el-Misbâhu'l-münîr fî ġarîbi's-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'*sidir.⁵³¹

2.1.8. Siyer ve Tarih ile İlgili Eserler

Sehârenpûrî şerhini yazarken siyer ve tarihle ilgili konuları İbn Hişâm Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm el-Himyerî el-Meâfirî'nin (ö. 218/833), *es-Sîretü'n-nebeviyye*'sinden (*Sîretü İbn Hişâm, Sîretü Resûlillâh*),⁵³² Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*'ünden,⁵³³ Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-büldân*'ından,⁵³⁴ Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî'nin (ö. 681/1282) *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân mimmâ şebete bi'n-naql evi's-semâ' ev eşbetehü'l-ayân*'ından,⁵³⁵ Celâlüddîn es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Târîhu'l-hulefâ*'ından (*Menâhilü's-şafâ' bi-tevârîhi'l-e'imme ve'l-hulefâ*),⁵³⁶ ve Hüseyin b. Muhammed ed-Diyârbekrî'nin (ö. 990/1582) *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs*'inden⁵³⁷ istifade etmiştir.

2.1.9. Diğer İlimler ile İlgili Eserler

Sehârenpûrî şerhini yazarken yukardaki eserler dışında şu eserlerden de istifade etmiştir: İbnü'l-Hâcib Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer'in (ö. 646/1249) *el-Kâfiye fî 'İlmi'n-*

⁵²⁹ Ali b. İsmâîl Ebû Hasan İbn Sîde, *el-Muḥaṣṣaṣ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 6: 401, 402; 9: 121, 314.

⁵³⁰ İbnü'l-Esîr Ebü's-Se'âdât Mecdüddîn el-Cezerî, *en-Nihâye fî ġarîbi'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Ali b. Hasan el-Halebî (Riyâd: Dâru İbnü'l-Cevziyye, 1421/2000); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 253; 2: 139; 3: 164; 4: 423; 5: 58; 6: 376; 7: 47; 8: 395; 9: 42; 10: 116; 11: 322; 12: 285; 13: 48.

⁵³¹ Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr fî ġarîbi's-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'*, (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, ts.); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 6: 316, 411, 427.

⁵³² İbn Hişâm Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye (Sîretü İbn Hişâm)*, Ömer Abdusselâm Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1410/1990); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 5: 405; 7: 223, 523, 540; 9: 236; 12: 598.

⁵³³ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrahim (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 1387/1967); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 264; 5: 435, 436.

⁵³⁴ Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Şâdır, 1397/1977); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 535; 5: 46; 6: 616; 7: 35; 8: 74; 9: 208; 10: 135; 11: 465; 12: 363; 13: 150.

⁵³⁵ İbn Hallikân el-İrbilî, *Vefeyâtü'l-a'yân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâr-u Şâdır, 1398/1978); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 160, 161.

⁵³⁶ Celâlüddîn es-Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, (Beyrut: Dâru İbn Hâzm, 1423/2003); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 5: 434; 6: 531, 532, 541; 12: 273, 324; 13: 58.

⁵³⁷ Hüseyin b. Muhammed ed-Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1429/2009); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 148; 5: 387; 7: 512; 9: 63, 322; 10: 231.

Naḥv ve eṣ-Şâfiye fî 'İlmeyi't-taṣrîfî ve'l-ḥaṭṭî,⁵³⁸ Necmü'l-eimme Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî'nin (ö. 688/1289) *Şerhu'l-Kâfiye*'si,⁵³⁹ Ebü'l-Bekâ Nûrüddîn Alî b. Osmân b. Muhammed el-'Uzrî'nin (İbnü'l-Kâşih) (ö. 801/1399) *Şerhu İbnü'l-Kâşih*'i⁵⁴⁰ ve Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn el-Câmî'nin (ö. 898/1492) *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*'si.⁵⁴¹

2.2. Sehârenpûrî'nin Şerhte Takip Ettiği İsnadla İlgili Metodu

2.2.1. İsnadın Durumu

Tarih boyunca Hz. Peygamber'in sünnetinin günümüze kadar güvenilir bir yolla ve sağlam bir şekilde ulaşması ve anlaşılması konusunda çaba sarfeden başta hadisçiler olmak üzere birçok İslâm âlimi olmuştur. Sehârenpûrî'nin de şerhinde yaptığı en önemli çalışma hadislerin senedleri üzerinde olmuştur. *Sünen* hadislerinin senedlerini güvenilirlik ve zayıflık bakımından derinlemesine irdelemiş, senedde kopukluk meydana getiren kusurları ve senedin sahih olmasını önleyen diğer hususları incelemiştir.

Sehârenpûrî'nin sened değerlendirmesiyle ilgili açıklamalarına geçmeden önce önemli gördüğümüz bir hususa daha dikkat çekmek istiyoruz. Sehârenpûrî XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başları arasında yaşamıştır. Yaşadığı döneme kadar hadislerin senedleri kritik edilip, râvîlerin cerh ve tadili konusunda pek çok eser yazılmış ve gerekli değerlendirmeler kitaplara geçirilmiştir. Dolayısıyla Sehârenpûrî, daha önce yazılmış bu tür eserlerden özellikle Ḥaṭṭâbî'nin *Me'âlimü's-Sünen*'inden hadis değerlendirmesinde azami derecede yararlanmıştır. Yaptığımız araştırmalarda Sehârenpûrî'nin senedlerle ilgili birtakım değerlendirmelerini ve verdiği bazı bilgileri *Me'âlimü's-Sünen*'de bulmak mümkün olmuştur.⁵⁴²

Yukarıdaki bilgiler çerçevesinde Sehârenpûrî'nin şerhindeki sened değerlendirmesini incelediğimizde, onun bu konularda bilgi verirken Ebû Dâvûd'da bulunan hadislerin

⁵³⁸ İbnü'l-Hâcib Cemâlüddîn Osmân b. Ömer, *el-Kâfiye fî 'İlmi'n-Naḥv ve eṣ-Şâfiye fî 'İlmeyi't-taṣrîfî ve'l-ḥaṭṭî*, thk. Şâlih Abdulazîm eṣ-Şâ'ir (Kâhire: Meketebetü'l-Âdâb, 1431/2010); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 5: 608; 8: 550.

⁵³⁹ Necmü'l-eimme Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, nşr. Emîl Bedî' Yakûb (Beyrut: Y.y., 1419/1998); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 7: 404.

⁵⁴⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 157.

⁵⁴¹ Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn el-Câmî, *el-Fevâ'idü'd-Diyâ'iyye*, nşr. Üsâme Tâhâ er-Rifâî (Bağdat: Y.y., 1403/1983); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 9: 59.

⁵⁴² Geniş bilgi için bk. Ḥaṭṭâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, 1: 78, 95, 119, 134, 148; 2: 166, 255, 293; 3: 59, 75, 159, 160, 236, 330, 504; 4: 7, 36, 39, 40, 73, 176, 280.

tamamını incelediğini ve kaynaklardaki bütün isnadlar hakkında cerh ve tadil kitaplarından istifadeyle gerekli açıklamalar yaptığını; bunu yaparken de Ahatlı'nın *Müslim* şârihi Ahmed Dâvûdoğlu hakkında edindiği izlenimin bir benzerini takip ettiğini görmekteyiz. Nasıl ki *Müslim* şârihi kendisini şerhin dışında tutmaya özen göstermiş ve çoğu zaman eski ulemayı konuşturmuşsa,⁵⁴³ Sehârenpûrî de şerhinde çoğu zaman önceki ve sonraki âlimleri söylettiğine şahit oluruz. Bu hususları aşağıdaki başlıklar altında incelemek mümkündür.

2.2.1.1.Hadislerin Senedlerini Sıhhat Bakımından Değerlendirmesi

Araştırmamızın bu bölümünde Sehârenpûrî'nin, çeşitli yönleri ile hadis değerlendirmesine bakışı, hadis ve rical değerlendirmesi konusunda isim yapmış âlimlerden ne kadar etkilendiği ve onlardan istifadesi ele alınacaktır. Bu bağlamda Sehârenpûrî'nin hadisçilik yönü, konuyu daha iyi anlama kolaylığı sağlayacağı düşüncesiyle, hadisin birbirinden farklı iki ana kısımdan meydana gelen sened ve metin esasına göre değerlendirilecektir. Bu açıklamalar ışığında Sehârenpûrî'nin hadislerin senedlerini sıhhat ve zayıflık bakımından değerlendirmesini şu örnekler çerçevesinde sıralamak mümkündür.

Sehârenpûrî'nin sened değerlendirmesinde ağırlıklı olarak üzerinde durduğu husus, senedin neresinde ve hangi suretle olursa olsun râvînin atlanması yani senedde inkıta meydana getiren kusurları bulup, bu inkıtayı ortadan kaldıracak unsurları araştırarak hadisin muttasıl halini bulmaya çalışmasıdır. Bu konuda şu örneği verebiliriz: 'Ubeydullah b. 'Amr > İbn Mehdî > İkrime b. 'Ammâr > Yaḥyâ b. Ebî Kesîr > Hilâl b. 'İyâd > Ebû Sa'îd senediyle gelen hadisin sonunda Ebû Dâvûd şu açıklamayı yapmıştır: "Ebû Dâvûd dedi ki İkrime b. 'Ammâr'dan başka hiç kimse bu hadisi muttasıl olarak rivayet etmemiştir."⁵⁴⁴ Sehârenpûrî'nin hadis ile ilgili değerlendirmesi şu şekildedir: "Hadisin senedinde geçen İkrime, hadisi muttasıl bir şekilde rivayet etmiştir. Ebû Dâvûd'a göre İkrime, hadisi muttasıl olarak rivayet etme konusunda yalnızdır. Hatta huffâz seviyesinde olan hadisçilerin bir kısmı İkrime'nin, Yaḥyâ b. Ebî Kesîr'den olan bu hadisini zayıf saymışlardır", diyerek mevcut durumu ortaya koymuştur. Ancak

⁵⁴³ Ahatlı, Erdinç, "Türkiye'de Hadisi Anlama Çalışmaları: Ahmed Dâvudoğlu ve Müslim Şerhi Örneği", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 3/1 (2005): 80.

⁵⁴⁴ Ebû Dâvûd, "Tahâre", 15.

Sehârenpûrî Suyûti'nin (ö. 911/1505) *Mirkâdü's-şu'ud*'undan nakille Beyhakî'nin bu hadisi Evzâ'î yoluyla Yahyâ b. Ebî Kesîr'den mürsel olarak tahric ettiğini, Ebû Hâtîm'in (İbn Hibbân) (ö. 354/965) ise bu şekilde olan rivayetlerin sahih olduğunu söylediğini aktarmaktadır. Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) beyanına göre ise İkrime'nin hadisini Müslim⁵⁴⁵ tahrîc etmiş ve Buḥârî⁵⁴⁶ de İkrime'nin Yahyâ'dan gelen hadisiyle istiḥād etmiştir.⁵⁴⁷ Bu bakımdan hadis sahih olmak durumundadır, diyerek bir anlamda hadisin tashihi konusunda görüşünü ortaya koymuştur. Sehârenpûrî bu hadisin diğeri bir râvîsi olan Hilâl b. 'İyâd için ise bu râvînin ismi 'İyâd b. Hilâl olmalıdır,⁵⁴⁸ diyerek racih olanı belirtmiştir. Buna paralel olarak Sehârenpûrî, bazı râvîlerin doğru adını bulmaya çalışmıştır. Dâvûd b. Sevvâr el-Müzenî diye geçen râvînin asıl adının Sevvâr b. Dâvûd el-Müzenî olduğunu, yanlış olarak verilmesinin nedeninin Vekî b. Cerrâh'ın vehmi olduğunu belirtmiştir.⁵⁴⁹

Yukarıda verilen örneklere paralel olarak Sehârenpûrî'nin senedi sıhhat ve zayıflık açısından değerlendirmesine farklı bir açıdan bakmak için şu rivayetleri ilave edebiliriz. Ebû Dâvûd'un bazı hadislerin sonunda “وَهُوَ أَصَحُّ”, “en sahih olanı budur” şeklinde bazı sened değerlendirmeleri yer almaktadır. Sehârenpûrî bu gibi değerlendirmelerini şu şekilde tahlil etmeye çalışmıştır. Örneğin, Ebû Dâvûd, “Kadınların mescitlerde erkeklerden ayrı bulunmaları” babının ilk hadisini merfu olarak şöyle rivayet etmiştir: Abdullah b. 'Amr Ebû Ma'mer > Abdolvâriş > Eyyûb > Nâfi' > İbn Ömer dedi ki; Hz. Peygamber (s.a.v): “Bu kapıyı kadınlara bıraksak...” buyurdu. İbn Ömer'den bu hadisi rivayet eden Nâfi'; “İbn Ömer, kadınlara has kılınan Mescid kapısından ölünceye kadar bir daha asla girmedî” demiştir. Ebû Dâvûd hadisin son kısmına şunu da ilave etmiştir: Bu hadisi Abdolvâriş dışında rivayet eden râvîlerden birisi şöyle demiştir: “Bu kapıyı kadınlara bıraksak... sözünü Hz. Peygamber değil, Ömer söylemiştir” ifadesi, daha doğrudur.⁵⁵⁰ Ebû Dâvûd, hadisin sonunda râvîlerden Abdolvâriş dışındaki başka bir râvînin –ki o râvî bu hadisin peşindeki hadisin râvîlerinden olan İsmâîl'dir.- “Bu kapıyı kadınlara bıraksak” ifadesinin Hz. Peygamber'in sözü değil de, Hz. Ömer'e ait bir söz

⁵⁴⁵ Müslim, “Şalâtü'l-müsafirîn”, 200. Hadisin senedi şu şekildedir: Muhammed b. Müsennâ, Muhammed b. Hâtîm, 'Abd b. Humejd ve Ebî Ma'n er-Rakkâşî > Ömer b. Yûnus > 'İkrime b. 'Ammâr > Yahyâ b. Ebî Kesîr > Ebû Seleme b. Abdırâhmân b. 'Avf > 'Âişe.

⁵⁴⁶ Buḥârî, Edeb, 73.

⁵⁴⁷ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 217.

⁵⁴⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 213.

⁵⁴⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 235.

⁵⁵⁰ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 17, 53.

olduğunu nakletmiş ve bunun daha doğru olabileceğini belirtmiştir. Buna destek için de bu hadisten sonra iki rivayet daha nakletmiştir. Bu hadislerden ilki metin olarak önceki hadisle aynıdır. Sened ise: “Muhammed b. Kudâme b. ‘Ayen > İsmâil > Eyyûb > Nâfi‘ > Ömer” şeklinde olup, hadisin metni bir önceki hadisle aynıdır.⁵⁵¹ Bu durumda, hadis mevķûftur. Ebû Dâvûd mevķûf hadisin merfu hadisten daha sahih olduğu kanaatini daha da sağlamlaştırmak için bu babın son hadisi ve mevķûf bir rivayet olan Bükeyr hadisini kitabına almak suretiyle desteklemiştir. Babın son hadisinin senedi ve metni “Kuteybe > Bekr > ‘Amr b. el-Hâriş > Bükeyr > Nâfi‘: Ömer kadınlara has olan kapıdan erkeklerin mescide girilmesine izin vermezdi”,⁵⁵² şeklindedir. Sehârenpûrî, Ebû Dâvûd’un bu tercihinin isabetsiz olduğu fikrindedir. Çünkü merfu rivayetin râvîleri Abdullah b. ‘Amr Ebû Ma‘mer ve Abdolvâriş sika râvîlerdir. Dolayısıyla mevķûf rivayeti merfu rivayete tercih etmeye ihtiyaç yoktur. İhtiyaç ancak hadisler arasında bir tearuz varsa tercih sebebi olabilir. Fakat tearuz da söz konusu değildir. Hadislerin herhangi birini diğerine tercih etmeden ikisinin de sahih olduğunu kabul edip, “Bu hadis bizzat Hz. Peygambere aittir”, diyerek merfu olduğu söylemek mümkündür. Babın son hadisinde ise “Hz. Peygamber’in (s.a.v) açık bir şekilde erkeklerin kadınların kapısından girmelerini yasaklamamasına rağmen ‘Ömer kadınlara has olan kapıdan erkeklerin mescide girilmesine izin vermezdi’ şeklindeki rivayetin; Hz. Ömer’in, Hz. Peygamber’in (s.a.v) böyle bir isteğinin olduğunu hissettiğinden ve bunda bir maslahatın olduğunu düşündüğünden erkeklerin kadınlara tahsis edilen kapıdan mescide girilmesini yasakladı”, diyerek mevķûf olduğunu söylemek mümkündür. Netice olarak her ne kadar bu konuda gelen rivayetler, merfu ve mevķûf olma yönünden farklı iseler de mana itibarıyla birbiriyle çelişmemektedirler. Dolayısıyla bu yönüyle mütalaa edildiğinde rivayetler arasında herhangi bir ihtilâf söz konusu değildir. Aynı sözü hem Hz. Peygamber’in (s.a.v) hem de Hz. Ömer’in söylemiş olmaları ihtimali olduğu gibi, Hz. Peygamber’in (s.a.v) mescidin o kapısının kadınlara tahsis edilmesini arzu ettiği halde bunu açıkça beyan etmemiş olması ve fakat Allah Resulü’nün arzusunu fark eden Hz. Ömer’in bu sözü söylemiş olması da ihtimal dâhilindedir. Ancak önceki hadisi rivayet eden râvî, sözü bizzat Hz. Peygambere (s.a.v) dayandırıp merfu

⁵⁵¹ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 17, 53.

⁵⁵² Ebû Dâvûd, “Şalât”, 17.

olarak rivayet ettiğine göre Ebû Dâvûd'un mevķûf rivayete “و هو أصح” diyerek merfunun önüne geçirmesi, Sehârenpûrî tarafından eleştirilmiştir.⁵⁵³

Sehârenpûrî'nin, hadisi sahihlik açısından değerlendirmesine Kitabu'l-edeb'in Kızgınlığını yutan kimse babının son iki hadisini örnek olarak verebiliriz. İlk hadis Ahmed b. Hanbel > Ebû Mu'âviye > Dâvûd b. Ebî Hind > Ebû Harb b. Ebi'l-Esved > Ebû Zerr senediyle geçmektedir. Hadisin metni ise “Hz. Peygamber (s.a.v), ‘Sizden biri ayaktayken kızıp öfkелendiğı zaman otursun, öfke gittiyse ne ala, yok, eğer gitmediyse yatsın’ buyurmuştur”, şeklindedir. İkinci hadisin senedi Vehn b. Bükeyr > Hâlid > Dâvûd > Bekr'den oluşmaktadır. Yani hadisin senedine bakıldığı zaman hadis mürseldir. Hadisin metni yukarıdaki hadisin metniyle aynıdır. Ancak hadisin sonunda “Ebû Dâvûd dedi ki, bu hadis son iki hadisin en sahih olanıdır”⁵⁵⁴ kaydı vardır. Ebû Dâvûd'un hadisin sonunda “en sahih olanıdır” deyip, babın son iki hadisini kıyaslayarak vardığı yargıyı, Sehârenpûrî şu şekilde tahlil etmektedir. Ebû Dâvûd, sonraki mürsel hadise önceki merfu hadisten daha sahihtir, hükmünü vermiştir. Bunun nedeni, birinci hadisin senedinde bulunan Ebû Harb, bu hadisi amcası vasıtasıyla Ebû Zerr'den rivayet etmiştir. Fakat Ebû Harb'ın amcasının Ebû Zerr'den rivayeti veya semai sabit değildir. Dolayısıyla birinci hadis merfu gibi görünse de aslında senedinde kopukluk vardır. Bu kopukluk nedeniyle ikinci hadis mürsel hadis olmasına rağmen ondan daha sahihtir. Kaldı ki bu mürsel hadis Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Ebû Mu'âviye > Dâvûd b. Ebî Hind > Ebî Harb b. Ebi'l-Esved > Ebu'l Esved > Ebî Zerr sened zinciriyle Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır. Yani Ebû Dâvûd'un senedinden farklı olarak Ebî Harb ile Ebî Zerr arasında Ebî Harb'ın babası Ebu'l Esved var. Bu nedenle Ebû Dâvûd'da mürsel gibi görünen hadis Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ine göre merfudur.⁵⁵⁵

Bu konuda başka bir örnek ise Sehârenpûrî'nin Ebû Dâvûd'un “Bu hadis münkerdir” sözünden yola çıkarak hadisin münker olmadığını delillendirmeye çalışmasıdır. Örnek olarak “Allah yazılı yüzük parmakta takılı olduğu halde tuvalete girilir mi?” babının ilk hadisi verilebilir. Hadisin senedi “Naşr b. Ali > Ebû Ali el-Hanefî > Hemmâm > İbn Cüreyc > Zührî'den oluşmaktadır. Hadisin metni ise “Allah Resûlü tuvalete girdiğı zaman

⁵⁵³ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 186, 187.

⁵⁵⁴ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 3; Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnaût. v.dğr. 2. Baskı (Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, 1999), 5: 152.

⁵⁵⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 13: 215.

(parmağına taktığı) yüzüğünü çıkarırdı”, şeklindedir. Hadisin sonundaki değerlendirmede Ebû Dâvûd şöyle demiştir: “Bu hadis münkerdir, hadisin (hadisçiler indinde) maruf şekli İbn Cüreyc > Ziyâd b. Sa’d > ez-Zuhrî > Enes kanalıyla gelen hadistir. Hadisin metni “Allah Resûlü gümüşten mamul bir yüzük takardı. Sonra o yüzüğü parmağından çıkarıp attı” şeklindedir. Ebu Dâvûd sözünün devamında rivayetin münkerlik sebebinin Hemmâm’dan kaynaklanan vehim olduğunu, Enes hadisini Hemmam’dan başka bu lafızlarla rivayet edenin bulunmadığını söylemiştir.⁵⁵⁶

Sehârenpûrî, hadisin son kısmında yer alan Ebû Dâvûd’un “Bu hadis münkerdir” sözünü sahihlik ve zayıflık kriterleri çerçevesinde şu şekilde açıklamaya çalışmıştır. “Ebû Dâvûd hadisin münker olmasıyla ilgili hükmü iki şeyden dolayı vermiş olabilir. Ya İbn Cüreyc ve Zührî arasındaki râvî terkedilmiştir veya hadisin metni başka bir metinle değiştirilmiştir. Hâlbuki böyle olsa bile hadis münker olmaz. Öte yandan Tirmizî konuyla ilgili hadisi tahriç ettikten sonra ‘Bu hadis hasen, sahih gariptir’, hükmünü vermiştir. Buna göre Tirmizî Ebû Dâvûd’un “Bu hadis münkerdir” sözüne muhalif davranmıştır. Tirmizî’nin görüşü ise isabetlidir. Hadis rivayetinde münkerlik hâli, hadisi rivayet eden râvînin hafızasının iyi olmaması veya cerh tadil yönünden durumunun bilinmemesidir. Bir de kendisi gibi zayıf bir râvîye veya sıkı bir râvînin rivayetine muhalif hadis rivayet etmesidir. İbn Hacer (ö. 852/1449) bazı kişilere göre keşretü’l-ğalaṭ vb. sebeblerle râvîde oluşan ṭa’n (yaralama) rivayeti münker yapmaz, kaydını düşmüştür.⁵⁵⁷ Ebû Dâvûd’un ‘Bu hadis münkerdir’ sözüyle kastettiği ve kendisinin de tahriç ettiği hadisin râvîleri arasında Buḥârî ve Müslim’in hadis aldığı sika ve hadis hafızı Hemmâm vardır. Hemmâm ne fehşü’l-ğalaṭ ne keşretü’l-ğalaṭ ne de zuhûru’l-fisk’la ṭa’n edilmiştir. Dolayısıyla bu konudaki bütün görüş sahiplerine göre onun rivayetlerine münker denilemez. Eğer Ebû Dâvûd “Bu hadis müdelles hadistir” deseydi o zaman bunun bir değeri olabilirdi. Çünkü İbn Cüreyc’in ashabı Zührî ile İbn Cüreyc arasında bir vasıta (başka bir râvî) zikretmişlerdir. Hemmâm ise İbn Cüreyc’in ashabının aksine bu vasıtayı (Zührî ile İbn Cüreyc arasındaki râvîyi) zikretmemiştir.”

Sehârenpûrî aynı hadisin sonunda yer alan Ebû Dâvûd’un “hadisteki münkerlik sebebi Hemmâm’dan kaynaklanan vehimdir” sözünü ise şu şekilde izah etmiştir. “Ebû Dâvûd’un bu sözünden kastı şudur. İbn Cüreyc ve ashabı “Allah Resûlü gümüşten bir yüzük takardı.

⁵⁵⁶ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 10.

⁵⁵⁷ İbn Hacer, *Şerhu Nuḥbe*, 40.

Sonra onu parmağından çıkarıp attı” şeklindeki hadisi İbn Cüreyc > Ziyâd b. Sa’d > ez-Zuhrî > Enes kanalıyla rivayet etmişlerdir. Hemmâm ise senedde değişiklik yapıp metni de ‘Allah Resûlü tuvalete girdiği zaman (parmağına taktığı) yüzüğünü çıkarırdı’ metniyle değiştirmiştir. Ebû Dâvûd işte bu şekilde bir uygulamayı Hemmâm’ın vehmi olarak addetmiştir.” Sehârenpûrî böyle bir iddianın delilinin olmadığını vurgulayarak Suyûtî’nin (ö. 911/1505) *Mirḳādü’s-ṣu’ûd*’undan⁵⁵⁸ nakille bu senedle iki farklı metnin olmasının mümkün olduğunu söylemiştir. İbn Hibbân ise iki hadisi de sahih saymıştır. Sehârenpûrî “Bana göre de İbn Cüreyc’in tedlisi dışında hadisleri sahih saymamanın bir gerekçesi yoktur” diyerek İbn Hibbân’ın görüşünü desteklemiştir.⁵⁵⁹

Sehârenpûrî, Ebû Dâvûd’un “Bu hadisin (hadisçiler indinde) maruf şekli” İbn Cüreyc > Ziyâd b. Sa’d > ez-Zuhrî > Enes kanalıyla gelen hadistir”, sözünü ise hocası Reşid Ahmed Gengohî’den edindiği notlar çerçevesinde şöyle izah etmiştir: “Hadisin rivayet zincirinde bulunan Zührî vehim yapmış ve böyle bir senedle gelen rivayeti çoğu hadisçi eleştirmiştir. Çünkü Allah Resûlünün parmağından attığı bir yüzük vardır. Ama bu yüzük gümüş yüzük değil altın yüzüktür. Gümüş yüzüğü hayatının sonuna kadar parmağına takmıştır. Dolayısıyla Ebû Dâvûd’un dediği gibi vehim Hammâm’dan değil Zührî’den kaynaklanmaktadır.”⁵⁶⁰

Sehârenpûrî, bazen seneddeki bir râvînin farklı rivayetlerde değişiklik göstermesi nedeniyle hadiste ızdırabın meydana gelebileceğini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Örneğin Sehârenpûrî, Muhammed b. Abdullah el-Ḥuzâî ve Abdullah b. Mesleme > Abdullah b. ‘Amr > Ḳâsım b. Ğannâm > Bazı annelerinden > Ummu Ferve senedindeki Ḳâsım b. Ğannâm’ın hadislerinin muzdarib olduğu görüşündedir. Çünkü Ḳâsım b. Ğannâm, *Sünen*’deki senedde “Bazı annelerinden > Ummu Ferve” şeklinde rivayet etmektedir. Dâreḳutnî’nin tahriç ettiği hadisi⁵⁶¹ ise bazen “Ninesi > Ummu Ferve’den” şeklinde, bazen “Ninesinden o da Ummu Ferve’den” şeklinde, bazen “Bazı anneleri > Ummu Ferve’den” şeklinde, bazen “Ninesi babasının annesi ed-Dünya > Ummu Ferve’nin ninesinden” şeklinde, “Ailesinin bazılarından > Ummu Ferve’den” şeklinde bazen de

⁵⁵⁸ Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Mirḳātü’s-ṣu’ûd ilâ Sünen-i Ebî Dâvûd*, (Beyrut: Dâru İbn Ḥazm, 1433/2012), 10.

⁵⁵⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 231.

⁵⁶⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 232.

⁵⁶¹ Dâreḳutnî, *Sünen*, 1: 248.

“Biat eden kadınların birinden” şeklinde rivayet etmiştir. Ebû Dâvûd⁵⁶² ve Tirmizî⁵⁶³ bu hadisi *Sünen*’lerine almışlar ve hadisin senedinde Kâsım b. Ğannâm bulunması sebebiyle hadisi muzdarib kabul etmişlerdir. Nitekim Ebû Dâvûd hadisin sonuna “Huzâî rivayeti (yani Kâsım b. Ğannâm rivayeti) Ummu Ferve adındaki halasından -ki o, Hz. Peygambere biat edenlerdendir- “Allah Resûlû’ne soruldu” şeklindedir.” ilavesini yapmıştır. Ebû Dâvûd’un, hadisin sonuna Huzâî’nin sözünü ilâve etmedeki gayesi hadiste bir muzdariblik olduğunu göstermektir. Buna göre Huzâî, diğer râvî Abdullah b. Mesleme’ye muhalefet etmiştir. Çünkü hadisin başındaki senede bakıldığında Abdullah b. Mesleme, hadisin senedini “Kâsım b. Ğannâm > annelerinden, > Ümmü Ferve’den” şeklinde rivayet ettiği halde, Huzâî, “Kâsım b. Ğannâm > kendisine Ümmü Ferve denen halasından...” şeklinde rivayet etmiştir. Önceki rivayetten farklı olarak, “annelerinden birinden” ifadesini söylememiş, Ummu Ferve’yi kendi halası olarak tanıtmıştır. Dahası Abdullah b. Mesleme, Ummu Ferve’nin Hz. Peygambere biat ettiğini de söylememiştir. Huzâî ise hadisin sonunda bunu da belirtmiştir.

Sehârenpûrî’ye göre hadisteki ızdırabın bir başka sebebi de şu olabilir. Abdullah b. Mesleme senedde “Analarından birinden” ile “Ummu Ferve” arasında “Halasından” lafzını ve Ummu Ferve’nin biat ettiğini zikretmemiştir. Huzâî ise bunları senedine dâhil etmiştir. Diğer taraftan Ahmed b. Hanbel *Müsned*’ine aldığı Huzâî rivayeti yukarıda zikredilen iki ihtimale de aykırı durumdadır. Ahmed b. Hanbel’in senedi “Abdullah > Babam (Ahmed b. Hanbel) > Huzâî > Abdullah b. ‘Amr > > Ninesi ed-Dünya > Ummu Ferve” şeklindedir. “Biat etti” lafzı da zikredilmiştir. Bu senedin yukarıda zikredilen ilk ihtimale “Kâsım b. Ğannâm” ile “Ummu Ferve” arasına “Ninesi ed-Dünya” getirilerek; ikinci ihtimalde ise “halasından” denilmeyerek muhalefet edilmiştir.⁵⁶⁴

Bütün bu değerlendirmeler bize Sehârenpûrî’nin sened tahlilindeki yetkinliğini, her bir senedi derinlemesine incelediğini ve hadisleri saihlik ve zayıflık bakımından değerlendirmeye tabi tuttuğunu göstermektedir.

Bu konuda son olarak Sehârenpûrî’nin râvîlerden çokça mürsel rivayet edenleri senedlerde yeri geldikçe belirttiğini ilave edebiliriz. Sehârenpûrî, Muṭṭalib b. Abdullah b.

⁵⁶² Ebû Dâvûd, “Şalât”, 9.

⁵⁶³ Tirmizî, “Şalât”, 127.

⁵⁶⁴ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 3: 103, 104, 105.

Ḥanṭab'ın çokça mürsel rivayet naklettiğini⁵⁶⁵, Ebû Salih el-Ğifârî'nin ise özellikle Hz. Ali'den yaptığı rivayetlerin mürsel olduğunu ifade etmektedir.⁵⁶⁶

2.2.1.2. Senedde Geçen Mübhem Râvîyi Tespit Çabası

Sehârenpûrî, *Sünen*'in senedlerinde yer alan müphem râvîleri önceki şerhlerden istifadeyle ele almaktadır. Şöyle ki, senedde zikredilen râvî ismi bilinmeyen meçhul bir şahıs ise bu hadis zayıftır. Seneddeki râvînin ismi bilinmediğinden sened zincirindeki o halka kopmuş olup yok hükmündedir. Yani râvînin meçhuliyeti onun yok gibi değerlendirilmesine neden olur. Dolayısıyla o râvînin bulunduğu sened munkatı olur.

Bu minvalde örnek olarak değerlendirebileceğimiz rivayetlerden biri “Büyük abdest bozarken soyunma şekli nasıl olmalı?” babında zikredilen şu hadisin senedleridir: “İbn Ömer'den rivayet edilen hadiste şöyle geçmektedir: Allah Resûlü (s.a.v) kaza-i hacet yapacağı zaman yere çömeldikten sonra elbisesini toplardı.”⁵⁶⁷ Ebû Dâvûd bu hadisi Züheyr b. Ḥarb > Vekî' > A'meş > Mübhem râvî (رجل) > İbn Ömer kanalıyla tahriç etmiştir. Ebû Dâvûd hadisin sonunda bu hadisi başka bir senedle daha verir. İkinci sened, Ahmed b. Abdulvelîd > 'Amr b. 'Avn > Abdusselam b. Ḥarb > A'meş > Enes râvîler silsilesinden oluşmaktadır. Ayrıca Ebû Dâvûd ikinci senedin sonunda “وهو ضعيف” ifadesiyle hadisin zayıf olduğunu vurgulamıştır. Hadisin ilk senedinde meçhul bir râvî olmasına rağmen Ebû Dâvûd hadisin sonuna “وهو ضعيف” kaydı düşmemiştir. Oysa aynı hadis başka bir senedle meçhul bir râvîsi yokken bu ibareyi getirmiştir. Sehârenpûrî, Ebû Dâvûd'un bu tutumunu Süyûtî'nin *Mirḳâtü's-ṣu'ûd*'undan nakille şöyle izah etmeye çalışmıştır. Süyûtî: “Ebû Dâvûd'un, ikinci sened hakkında “وهو ضعيف” şeklindeki sözüyle anlatmak istediği şey, Buḥârî ve Müslim'in de güvenilir hadis hafızı râvîlerinden biri olan Abdüsselam'ın zayıf bir râvî olduğunu söylemek istememiştir. Ebû Dâvûd'un “وهو ضعيف” sözüyle vermek istediği mesaj, A'meş'in Enes'den doğrudan nakilde bulunduğunu gösteren rivayetin zayıflığını vurgulamaktır. Çünkü A'meş, Enes'den herhangi bir hadis işitmediği gibi sahabeden de hadis işitmemiştir” der. Sehârenpûrî devamla hadisin sened tahlilini şu şekilde sürdürmüştür. Kaldı ki; birinci senedde yer alan mübhem râvî, Beyhâkî'nin *Sünen*'inde bulunan bir hadisin Vekî' > A'meş > Kâsım b. Muhammed > İbn

⁵⁶⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 184.

⁵⁶⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 224.

⁵⁶⁷ Ebû Dâvûd “Ṭahâre”, 6.

Ömer şeklindeki senedinde Kâsım b. Muhammed olarak geçmektedir. Ayrıca İbn Hacer (ö. 852/1449) *Tehzîbu't-Tehzîb*'in "Bâbu'l-mübhemât" kısmında Süleyman el-A'meş'in bir adamdan "رجل", onun da İbn Ömer'den gelen tarikte meçhul râvînin "رجل" Kâsım b. Muhammed olduğunu belirtmektedir. Sehârenpûrî, buna ek olarak Ali b. Süleyman'ın *Derecâtü mirkâtü's-şu'ûd*⁵⁶⁸ adlı eserinden alıntılar yapmıştır. Eserde meçhul râvî hakkında Ziya el-Mağdîsî'nin, "Bazıları o meçhul râvî için Kâsım b. Muhammed'dir, dediler", sözü yer almaktadır. Hattâbî'nin, aynı hadisin Ahmed b. Muhammed > Vekî' > A'meş > Kâsım b. Muhammed > İbn Ömer'den oluşan senedinde Ebû Dâvûd'da meçhul râvî olarak "رجل" ifadesinin yerine Kâsım b. Muhammed'in bulunduğunu söylediğini ve Ebû Dâvûd'un hocaları Ahmed b. Hanbel, Müsedded, Muhammed b. İsmâ'nın, Abdullah b. Muhammed için Kâsım b. Muhammed'in kardeşi olduğu konusunda aralarında herhangi bir ihtilafın olmayıp aksine görüş birliğinin olduğunu" ifade etmek suretiyle seneddeki kapalılığı gidermeye çalışmaktadır.⁵⁶⁹

Öte yandan Ebû Dâvûd senedde inkıta⁵⁷⁰ olması nedeniyle Enes rivayetinde "وهو ضعيف" ibaresini kullanmış, İbn Ömer rivayetinde ise her ne kadar mübhem râvî olsa da "وهو" ibaresini kullanmamıştır. Meçhul râvî olmasına rağmen "وهو ضعيف" ibaresini kullanmayıp hadise zayıf hükmü vermemesinin nedeni, güvenilir râvî olan A'meş'in arada herhangi bir râvî olmaksızın İbn Ömer'den rivayet etmesinin mümkün olmamasıdır. A'meş ve İbn Ömer arasındaki râvî meçhul râvî de olsa, Ebû Dâvûd'un sika saydığı bir râvîdir. Öte yandan Tirmîzî her iki hadisi tahrir etmiş ve mürsel olduklarına hükmetmiştir.⁵⁷¹ Dolayısıyla Sehârenpûrî, Ebû Dâvûd'un bütün bunlara vâkıf olduğu varsayımından yola çıkarak İbn Ömer tarafından rivayet olunan hadisin zayıf olmadığına hükmetmiş olabileceği sonucuna varmıştır.⁵⁷²

Sehârenpûrî, Ebû Dâvûd'un tahâre babında geçen "Yemek hazırlarken namaz kılınmaz"⁵⁷³ hadisinin senedinde geçen râvînin kim olduğu konusundaki belirsizliği açıklığa kavuşturmaktadır. Hadisin senedi, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel > Müsedded ve Muhammed b. İsmâ > Yahyâ b. Sa'îd > Ebû Hezreme > Abdullah b. Muhammed b. Ebî

⁵⁶⁸ Dimnâtî, *Derecâtü mirkâtü's-şu'ûd*, 96; Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 209.

⁵⁶⁹ Beyhâkî, *Sünen*, 1: 96; Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 209.

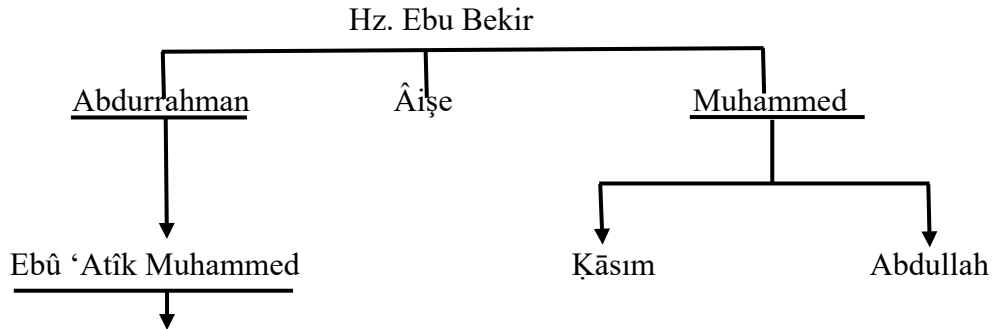
⁵⁷⁰ Yani mürsel bir rivayet.

⁵⁷¹ Tirmîzî, bu hadisi Muhammed b. Rebî'e > A'meş > Enes ve Vekî' ve el-Himmânî > İbn Ömer'den olan senedlerle tahric etmiştir. Karşılaştırma için bkz. Tirmîzî, "Tahâre", 10.

⁵⁷² Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 211.

⁵⁷³ Ebû Dâvûd, "Tahâre", 43.

Bekir > Âişe şeklindedir. Aynı manaya gelen hadisi Müslim Ebû Hezreme > Abdullah b. Ebî Atık (yani Abdullah b. Muhammed b. Abdurrahman) > Âişe'den rivayet etmiştir. Sehârenpûrî, bu iki hadisin senedinde geçen ve hakkında farklı değerlendirmeler bulunan Abdullah b. Muhammed b. Ebî Bekir'in kim olduğu konusundaki ihtilafı şu şekilde çözmeye çalışmıştır. Ebû Dâvûd'a göre Abdullah b. Muhammed b. Ebî Bekir, Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekir'in kardeşidir. Ebû Dâvûd'un hocaları, Ahmed b. Hanbel, Müsedded, Muhammed b. Îsâ da Abdullah b. Muhammed'in Kâsım b. Muhammed'in kardeşi olduğu konusunda görüş birliği içindedirler. Müslim'e göre ise Abdullah b. Muhammed b. Abdurrahman b. Ebi Bekir Kâsım'ın kardeşi değildir. O Kâsım'ın amcasının oğlunun oğludur. İkisi de üçüncü tabakadan olup Hz. Âişe'den rivayet etmişlerdir. Hz. Âişe'nin Müslim'de rivayet edilen şu sözü buna delildir: İbn Ebî Atık şöyle demiştir: Ben ve Kâsım, Hz. Âişe'nin yanında bir şeyler konuştuk... Hz. Âişe ona: "Ey Kâsım sen neden şu kardeşim oğlu ile güzelce konuşmuyorsun? Böyle kötü bir şekilde konuşmayı nasıl huy edindiğini ben biliyorum. Çünkü annen seni terbiye etti. Onu da annesi terbiye etti," dedi. Kâsım Hz. Âişe'nin kendisine bu şekilde hitabından dolayı Hz. Âişe'ye küstü ve sofranın kurulduğunu görünce de oradan ayrılmak istedi. Hz. Âişe: ona nereye gidiyorsun? dedi. Kâsım: Namaz kılacağını söyledi. Hz. Âişe: Otur (Oraya!) vefasız! Ben Allah Resulünü (s.a.v): "Yemek hazırlarken ve büyük ve küçük tuvalete sıkışmışken namaz kılınmaz." derken işittim; dedi.⁵⁷⁴ Sehârenpûrî, Hz. Âişe'nin bu sözünün mecaza hamledilmesi gerektiğini söyler. Çünkü İbn Ebi 'Atık yani Abdullah b. Muhammed b. Abdurrahman, Hz. Âişe'nin kardeşi değildir. Aksine o, kardeşinin oğlunun oğludur, diyerek kapalılığı gidermeye çalışmıştır.⁵⁷⁵ Bu anlatılan durumu şu şekilde formüle edebiliriz:

⁵⁷⁴ Müslim, "Mesâcid", 16.

⁵⁷⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 467, 468.

Şekil 9: Hz. Ebu Bekri'nin çocukları vasıtasıyla gelen isnad zinciri

Yukarıdaki örnekle aynı doğrultuda olan “Allah Resûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Cemaatle kılınan namaz, (tek kılınan) yirmi beş namaza eşittir. Kişi kırdâ/çölde namazını kılsa, rûkû ve secdelerini âdâbı ve erkânına riayet edip tam olarak yerine getirirse elli namaz sevabına ulaşır”⁵⁷⁶ hadisinin senedi Muhammed b. İsâ > Ebû Mu‘âviye > Hilâl b. Meymûn > ‘Aât b. Yezîd > Ebû Sa‘îd el-Ĥudrî (r.a) râvîlerden oluşmaktadır. Sehârenpûrî, bu hadisin aynı lafız ve senedle Ĥâkim’in *Müstedrek*’inde⁵⁷⁷ de yer aldığını ve senedindeki râvî Hilâl b. Meymûn hakkında ihtilaf edildiğini söylemektedir. Bu ihtilafı giderme adına Sehârenpûrî, iki kaynaktaki hadisin senedlerini karşılaştırarak ihtilafı şu şekilde gidermeye çalışmıştır: *Sünen*’de bulunan Hilâl b. Meymûn yerine *Müstedrek*’de Hilâl b. Ebi Meymûne geçmektedir. Hadisin sonunda Ĥâkim’in “Bu hadis Buĥârî ve Müslim’in şartlarına göre sahihtir” kaydı yer almaktadır. Yani bundan Buĥârî ve Müslim, Hilâl b. Ebi Meymûne’nin rivayetlerinin hüccet olduğu konusunda ittifak ettikleri anlaşılır. Zehebî (ö. 748/1348) *et-Telĥîş ‘ale’l-Müstedrek* adlı eserinde bu râvînin isminin Hilâl b. Ebi Meymûne olduğuna vurgu yapmıştır. Ancak bu isim Ebû Dâvûd’un bütün nüshalarında Hilâl b. Meymûn olarak geçmektedir. İbn Ĥacer (ö. 852/1449) onun biyografisini verirken de aynı ismi teyit etmektedir.⁵⁷⁸ Ayrıca İbn Mâce aynı hadisin senedinde bu râvîyi Hilâl b. Meymûn olarak zikretmiştir. Bu bilgileri serdettikten sonra Sehârenpûrî, iki farklı ismin de hadisçiler nazarında sika olmasından dolayı hadisin sıhhati zarar görmemiş olduğundan ve her ne kadar Ebû Dâvûd’un rivayet ettiği senedde Hilâl b. Meymûn’u tercih etse de, *Müstedrek*’de geçen Hilâl b. Ebi Meymûne’nin senedde bulunması gerektiğine işaret etmiştir.⁵⁷⁹

Sehârenpûrî, senedde geçen “رجل” gibi müphem ifadeleri bazen diğer kaynaklarda arar. Nitekim “Müezzinin görevi namaz vakitlerine riâyet etmektir,” babında bulunan bir hadisin senedinde geçen “رجل” müphem lafzını farklı kaynaklarda araştırarak açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır. Hadisin senedi, “Ahmed b. Hanbel > Muhammed b. Fuĥayl > A‘meş > رجل > Ebû Sâlih > Ebû Hureyre” adlı râvîlerden oluşmaktadır. Senedde geçen

⁵⁷⁶ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 49.

⁵⁷⁷ Krş. Ĥâkim, *Müstedrek*, 1: 327.

⁵⁷⁸ İbn Ĥacer el-‘Askalânî, *Tehzîbu’l-Tehzîb*, (Haydarâbâd: Dâiretü’l-Me‘ârif, 1326/1907), 11: 84.

⁵⁷⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 3: 405.

“رجل” ifadesinin müphemliğini gidermek için önce Tirmizî’den bu senedin izini sürer. Bu hadis hem Âişe’den (r.a) hem de Ebû Hureyre’den gelen bir hadistir. Tirmizî’nin Ebû Hureyre’den yaptığı rivayetler şu şekildedir.

“Hennâd > Ebu’l-Ahvaç > Ebû Mu‘âviye > A‘meş > Ebû Salih > Ebû Hureyre”,

“Süfyan es-Sevrî > A‘meş > Ebû Salih > Ebû Hureyre”,

“Esbât b. Muhammed > A‘meş > Ebû Salih > Ebû Hureyre”,⁵⁸⁰

Tirmizî’nin Âişe’den yaptığı rivayetler de şu şekildedir.

“Nâfi b. Süleyman > Muhammed b. Ebî Sâlih > Ebî Sâlih > Âişe”,

“Esbât b. Muhammed > A‘meş > Ebû Salih > Âişe”⁵⁸¹,

Sehârenpûrî yine bu hadisin izini Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde de sürmektedir. Burada hadis Ebû Hureyre’den rivayet edilmiştir. *Müsned*’de bulunan Ebû Hureyre tarikleri şöyledir.

“Ahmed b. Hanbel > Abdurrahman b. Mehdî ve Vekî > Süfyan es-Sevrî > A‘meş > Ebû Salih > Ebû Hureyre”,⁵⁸²

“Ahmed b. Hanbel > Abdurrezzak > Ma‘mer ve Süfyan es-Sevrî > A‘meş > Ebû Salih > Ebû Hureyre”,⁵⁸³

Esved b. Âmir > Şureyk > A‘meş > Ebû Salih > Ebû Hureyre”,⁵⁸⁴

“Ahmed b. Hanbel > Muhammed b. Fuḍayl > A‘meş > رجل > Ebû Sâlih > Ebû Hureyre”,⁵⁸⁵

“Ahmed b. Hanbel > Abdullah b. Numeyr > A‘meş > Ebû Şâlih > Ebû Hureyre”,⁵⁸⁶

Ahmed b. Hanbel *Müsned*’inde Kuteybe > Abdulaziz > Süheyl > Babası > Ebû Hureyre⁵⁸⁷.

⁵⁸⁰ Krş. Tirmizî, “Şalât”, 153.

⁵⁸¹ Krş. Tirmizî, “Şalât”, 153.

⁵⁸² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2: 461, 472, (Rkm. 9943, 10100).

⁵⁸³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2: 284, (Rkm. 7805).

⁵⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2: 424, (Rkm. 9472, 9473).

⁵⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2: 232, (Rkm. 7169).

⁵⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2: 382, (Rkm. 8958).

⁵⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 419.

Sehârenpûrî, bu senedler çerçevesinde müphem râvî analizini şu şekilde yapmıştır. Ebû Zûr'a'nın ifadesine göre senedlerden Ebû Hureyre hadisi daha sahihtir. Buḥârî bunun aksini söylemiştir. İbn Hıbbân ise “Ebû Şâlih bu hadisi hem Hz. Âişe hem de Ebû Hureyre’den dinlemiştir”, dolayısıyla iki hadisin eş değer sahlilikte olduğu görüşündedir. İbrahim b. Humejd er-Ruâ’sî, A’mes’in “Bu hadisi Ebû Şâlih’ten dinledim”, dediğini belirtir. Ali b. el-Medîni Hz. Âişe ve Ebû Hureyre’den bu şekilde bir hadis gelmediği kanaatindedir. Sehârenpûrî bütün bu mülâhazalardan şu neticeyi çıkarmıştır: “Sonuç olarak bu hadisin sıhhati konusunda hadis âlimleri ihtilaf etmiştir. Bir kısmı Ebû Hureyre rivayetini, bir kısmı Hz. Âişe rivayetini tercih etmiştir. Bir kısmı da Buḥârî ve Müslim bu tarikten hadis almadığı için iki rivayeti de zayıf saymıştır. Bütün bu tarikler ve beyanlar A’mes’in önce müphem râvîden, sonra da Ebû Şâlih ve başkalarından bu hadisi sema etmediğini göstermektedir. Müphem râvînin Ebû Şâlih’in oğulları Süheyl b. Ebî Şâlih veya Muhammed b. Ebî Şâlih olma ihtimali vardır.⁵⁸⁸ Sehârenpûrî, böylece hadisin senedinde bulunan müphem râvînin kimliğini ortaya çıkarma, senedi muttasıl yapma ve müphemliği giderme çabası içerisinde olmuştur.

Sehârenpûrî senedde yer alan meçhullüğü bütün araştırmalarına rağmen bazen gideremez. Mesela, küçük abdest bozmaya yer aramak babındaki hadisin⁵⁸⁹ senedinde (شيخ) ifadesi geçmektedir. Bu ifadenin yer aldığı sened şu şekildedir. Musa b. İsmâil > Hammâd > Ebû Teyyâh > Şeyh. Meçhul râvî “Şeyh”, Ebû Teyyâh’in hocalarından birisi olduğu anlaşılmaktadır. Sehârenpûrî bu şahsı tespit etmek için birtakım araştırmalar yapmış, bu şahsın hocasının Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde de geçtiğini görmüştür. Ama orada da “Uzun siyah bir adam” ve “İbn Abbâs’la beraber Basra’ya gelen ve Ebû Musa’dan çeşitli konularda yazı yazan” gibi ifadelerle nitelenen bir râvî olarak geçtiğine şahit olmuştur. Dolayısıyla meçhullüğü giderememiştir. “Bu hoca meçhuldür. İsmi ve sıfatı bilinmemektedir”⁵⁹⁰ diyerek daha fazla ayrıntıya girmemiştir.

Bazen meçhul râvî sahabeden biridir. Sehârenpûrî bu gibi durumlarda meçhullüğü gidermek için araştırmasını fazla da derinleştirmez. Çünkü sahabenin müphem olması hadisin sıhhatine zarar vermeyeceği, sahabe dışındaki râvîlerin müphemliği hadisi zayıf

⁵⁸⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 3: 317.

⁵⁸⁹ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 2.

⁵⁹⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 171.

yapacağı genel prensibi çerçevesinde bu meselelere yaklaşmaktadır.⁵⁹¹ Dolayısıyla İbn Abdurrahman Humejd el-Himyerî'nin rivayet ettiği hadiste: “Ben, Ebû Hureyre gibi Allah Resûlü (s.a.v) ile birkaç sene beraber olup onun sohbetinde bulunmuş bir sahabiyle karşılaştım. Sahabi bana: “Allah Resûlü (s.a.v) bizden birinin her gün saçlarını taramasını ve yıkandığı yere bevl etmesini yasakladı”⁵⁹² Senedde “bir sahabi” diye müphem bir isim geçmektedir. Bu hadisteki “bir sahabi” hakkında Sehârenpûrî, “Hadiste geçen ve ismi bilinmeyen kişi, sahabi olduğu bilindikten sonra isminin bilinmemesi hadisin sıhhatine herhangi bir zarar vermez. Çünkü sahabilerin hepsi Müslümanlar tarafından ‘udûl sıfatıyla vasıflanmışlardır” diyerek fazla ayrıntıya girmez. Bununla beraber mübhem sahabinin Abdullah b. Muğaffel el-Müzenî, Hakem b. ‘Amr el-Ğifârî veya Abdullah b. Sercis olduğuna dair farklı kaynaklarda rivayetler bulunmaktadır, diyerek bilgi verir.⁵⁹³

Sehârenpûrî'nin sened değerlendirmelerinde diğer hadisçilere itirazda bulunduğu da vakidir. “Müdârebe akdinin kâr-zarar bölüşümü nasıldır” babındaki birkaç hadisin senedlerini toplu şekilde değerlendirirken Tirmîzî'ye yaptığı itirazlar vardır. Ele aldığı hadislerin senedleri şu şekildedir.

“Musedded > Süfyân b. ‘Uyeyne > Şebîb b. Ğarqade > Bir Mahalle/Kabile > ‘Urve el-Bâriķ”

“Muhammed b. Keşîr el-‘Abdî > Süfyân b. ‘Uyeyne > Ebû Huşayn > Medine halkından bir Şeyh > Hakîm b. Hızâm”⁵⁹⁴

Sehârenpûrî sened değerlendirmesine Hattâbî'den (ö. 388/988) yaptığı şu alıntıyla başlamıştır. “Hattâbî yukarıdaki senedlerin muttasıl olmadığını söyler. Çünkü sahabi Hakîm b. Hızâm'ın rivayet ettiği bu hadisin senedinde meçhul bir râvî bulunmaktadır. Bu nedenle hadiste kusur vardır. Urve hadisinde ise rivayet zincirinde bulunan Şibîb b. Ğarqade, hadisi bir kabileden rivayet etmiştir ki; bu yolun rivayet yolu olmadığı söylenmiştir.” Bu ifadelerden anlıyoruz ki; Hattâbî (ö. 388/988) ve onun dışındaki bazı hadisçiler Hakîm b. Hızâm ve Urve hadisini zayıf sayarak hadisleri tenkid etmişlerdir. Çünkü bu durum senedde meçhullük oluşturmaktadır. Ayrıca Hakîm b. Hızâm'ın rivayet ettiği senedde yer alan Ebû Huşayn hadisi Medine ehlinde bir şeyhten rivayet etmiştir

⁵⁹¹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 237.

⁵⁹² Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 15.

⁵⁹³ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 261. Diğer örnek için bk. Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 237.

⁵⁹⁴ Ebû Dâvûd, “Buyû”, 28.

ki; bu da hadiste bir inkıta meydana getirmekte ve râvîyi meçhul yapmaktadır. Aynı hadisi Tirmizî rivayet etmiştir ama onda herhangi bir inkıta söz konusu değildir. Onun senedinde Hâkîm b. Hızâm'dan nakilde bulunan Medine ehlinde bir şeyh değil Hâbîb b. Ebî Sâbit'tir. Ancak Tirmizî bu hadisi tahric ettikten sonra hadis hakkında: "Hâkîm b. Hızâm'ın hadisi sadece bu yolla bilinmektedir. Bence Hâbîb b. Ebî Sâbit, Hâkîm b. Hızâm'dan hadis sema etmemiştir"⁵⁹⁵ ifadesini kullanmıştır. Sehârenpûrî, Hâbîb b. Ebî Sâbit'in, Hâkîm b. Hızâm'dan hadis dinleyip ondan rivayet etmediği konusunda Tirmizî'nin elinde bir delilinin olmadığını ve ondan hadis dinlemesine de hiçbir engelin bulunmadığını söyleyerek Tirmizî'ye itiraz etmiştir.⁵⁹⁶

Sehârenpûrî'nin Tirmizî'ye olan bir başka itirazı da rivayet ettiği hadisin senedindeki değerlendirmesini hadisçilerin usulüne uygun bulmaması yönüyledir. Ebû Dâvûd'un namaz bahsinde Müsedded > Abdulvehhâb > 'Amr b. Yahya > Babasından > Ebû Sa'îd el-Ĥudrî tarikiyle *Sünen*'ine aldığı hadisi Tirmizî, Abdulazîz b. Muhammed > 'Amr b. Yahya > Babasından > Ebû Sa'îd el-Ĥudrî tarikiyle tahric ettikten sonra şöyle demiştir: "Ebû Sa'îd el-Ĥudrî'nin rivayet ettiği hadis, Abdulazîz b. Muhammed'den muttasıl ve mürsel olmak üzere iki şekilde rivayet edilmiştir. Biri senedine Ebû Sa'îd el-Ĥudrî'yi dâhil etmiş, diğeri ise Ebû Sa'îd el-Ĥudrî'yi dâhil etmemiştir. Muttasıl rivayet, Hammâd b. Seleme > 'Amr b. Yahya > Babası > Ebû Sa'îd el-Ĥudrî şeklindedir. Mürsel rivayet, Süfyân eṣ-Ṣevrî > Amr b. Yahya > Babası ve Muhammed b. İshak > 'Amr b. Yahya > Babası şeklindedir. Bu yüzden hadis muzdarib hadistir." Tirmizî bu senedler arasında Süfyân eṣ-Ṣevrî mürsel rivayetinin daha sağlam ve sahih olduğu görüşündedir. Sehârenpûrî, Tirmizî'nin değerlendirmesinin hadisçilerin usulüne uygun olmadığını belirterek bu durumu şöyle açıklamıştır: "Süfyân eṣ-Ṣevrî, Hammâd b. Seleme'nin muttasıl olarak rivayet ettiği hadisi mürsel olarak rivayet etmiştir. Bu muttasıl rivayet, Ebû Dâvûd'daki Abdulvehhâb > 'Amr b. Yahya rivayetine destek olmaktadır. Öte yandan Tirmizî, râvî Muhammed b. İshâk hakkında: "Onun Ebû Sa'îd el-Ĥudrî'den rivayeti vardır", demektedir. Bu da ayrıca hadisin muttasıl olduğunu teyit etmektedir. Bütün bu deliller senedin muttasıl bir rivayet olduğunu ziyadesiyle ortaya koyarken Tirmizî'nin mürsel rivayeti muttasıl rivayete tercih etmesi nasıl mümkün olur. Tirmizî'nin bu şekilde

⁵⁹⁵ Krş. Tirmizî, "Buyû", 34.

⁵⁹⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 11: 82, 83.

bir tercihi hadisçilerin usulüne aykırıdır”,⁵⁹⁷ diyerek Tirmizî’nin bu tercihinin uygun bulmamıştır.

Sehârenpûrî hadisleri sıhhat, zayıflık ve senedde geçen kapalılığı giderme bakımından değerlendirirken çoğunlukla kendinden önceki ricâl ile ilgili kaynaklardan ve önceki hadis şerhlerinden faydalanmıştır. Hattâbî’nin (ö. 388/998) *Me’âlimü’s-Sünen* adlı şerhinden nakillerde bulunmuştur. Ayrıca Süyûtî’nin *Mirḳātü’ş-şu’ûd*’u, Ali b. Süleyman’ın *Derecâtü Mirḳātü’ş-şu’ûd*’u, Zehebî’nin (ö. 748/1348) *et-Telḥîs ‘ale’l-Müstedrek*’i ve İbn Hacer’in (ö. 852/1449) *Takrîb ve Tehzîbu’t-tehzîb*’i onun en çok müracaat ettiği kaynaklar olmuştur.

2.2.1.3. İsnaddaki Ziyade ve Düşmeleri Diğer Kaynaklarda ve Farklı Neşirlerde Araştırması

Hadis âlimleri farklı tariklerden olup mana bakımından benzer olan hadislerdeki ekleme ve düşmeleri uzun uğraşlar neticesinde üzerinde hassasiyetle durarak tespit etmişlerdir. Araştırmalarının neticesinde telfik, idrâc, ihtisâr, irsâl gibi bazı hadis ıstılahları ortaya çıkmış, hükümlerin sonucunu etkileme bakımından fıkıh ilmine de tesir etmiştir.⁵⁹⁸

Hadis ilminin konularından biri olan ekleme ve düşme, bazen hadisin senedinde bazen de metninde bulunabilmektedir. Hadis ıstılahında ziyâdedü’ş-şikât olarak geçen tabir: “Bir hadisi aynı hocadan rivayet eden sika râvîlerden birinin, bu hadisi, aynı hocadan rivayet eden diğer arkadaşlarından ayrı olarak bir fazlalıkla rivayet etmesi ve rivayet ettiği bu fazlalıktır”,⁵⁹⁹ diye tarif edilmiştir. Ziyadeyi, “Sika bir râvînin, bir hadisin senedinde veya metninde bulunan bir cümleyi veya kelimeyi rivayet etmede tek kalmasıdır” şeklinde tarif eden Nurettin İtr, senedde olan ziyadenin genellikle râvîlerin hadisi merfu veya mevkûf, muttasıl veya mürsel yapma ihtilafından kaynaklandığı görüşündedir.⁶⁰⁰ Bir hadisin senedinin bazen merfu bazen mevkuf yahut bazen muttasıl bazen mürsel olarak rivayet edilmesi, hadis senedine ekleme ve düşürmenin en bariz örneğidir. Bir kısım hadisçiler bu şekilde rivayet olunan hadislerden mevkûf rivayetin merfu rivayete tercih edilmesi

⁵⁹⁷ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 3: 228.

⁵⁹⁸ Ahmed Ürkmez, “Ebû Dâvûd Süneni’nde Ziyade ve Noksan”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (Mart, 2015): 1-25.

⁵⁹⁹ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 164.

⁶⁰⁰ Nureddin İtr, *Menhecü’n-naḳd fî ‘Ulûmi’l-ḥadîs* (Dimeşk: Dâru’l-Fikr, 1988), 423.

gerektiği görüşündedirler.⁶⁰¹ Hadis metnindeki düşme ise hadisin metnindeki bir kelimenin veya hadisin bir kısmının hadisi nakleden râvî tarafından hadisin o kısmı tam zabt edilememesi sebebiyle atlanarak rivayet edilmesidir. Hâlbuki bu kısımlar başka râvîler tarafından zapt edilip nakledilebilmiştir. *Sünen*'de bazı yerlerde (لم يذكر) ifadesinin yer alması, hadisin sened veya metnindeki bir önceki rivayete göre eksik bölümleri ifade etmektedir.⁶⁰² Dolayısıyla hadiste eksik kısımların tespiti önemli hale gelmektedir. Çoğu zaman hadisi eksik rivayet etmek râvî açısından riskli bir durumdur. Buna rağmen ilk üç asırda hadis rivayetiyle uğraşan pek çok hadis âlimi, hadise ziyade katmaktansa hadisi zapt edebildiği şekliyle eksik nakletmeyi tercih etmiştir. Bu konuda Mücahid'in (ö. 103/721) şu açıklamaları eksik rivayetin tercih edilmesini göstermesi bakımından önemlidir. "Hadise ziyade yapmaktansa hadisi eksik olarak rivayet etmem, bana daha cazip gelmektedir."; "Hadis rivayet ederken zapt edemediklerini eksilt; ancak asla hadise ziyade yapma!"⁶⁰³

Ekleme ve eksiltme konusu çalışmamızla doğrudan bir alakası olmayıp bir alt başlık olması nedeniyle değinilmesi gerektiğinden ve hakkında müstakil çalışmalar yapılabileceği varsayımından hareketle, değişik boyutları tartışılan isnadda ziyade, metne ziyade ve "el-Mezîd fî Muttaşılı'l-Esânîd" başlığı altında işlenen konulara doğrudan girilmeyerek daha çok *Sünen* nüshaları arasındaki ziyade ve düşmeler üzerinde durulacaktır.⁶⁰⁴

Sehârenpûrî'nin, ziyade, düşme veya râvîden kaynaklanan problemleri *Sünen*'in meşhur üç nüshasıyla ve isimleri *Bezlü'l-mechûd*'un kaynakları bölümünde verilen elindeki nüshalarla karşılaştırarak ele alması, onun sened tahlilinde takip ettiği metotlarından biridir. Sehârenpûrî, bu şekilde bir karşılaştırmayla ele aldığı hadisin, en doğru rivayetin hangi nüshada yer aldığını tespit ermeye çalışmıştır. *Sünen*'de bulunan bir rivayetin, *Sünen* dışındaki kaynaklarda bulunan aynı rivayetin diğer varyantlarıyla karşılaştırmalar yaparak en doğru isnadı bulmaya çalışmıştır.

⁶⁰¹ Hañîb Bağdâdî, *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*, 411; Itr, *Menhecü'n-Nakd*, 424.

⁶⁰² Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 2: 525, 556; 3: 368; 3: 379; 4: 89, 198, 268, 615.

⁶⁰³ İbn Hâllâd el-Hasen b. Abdurrahmân b. Hâllâd el-Fârisî er-Râmihürmüzî, *el-Muñaddisü'l-Fâşıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, thk. Muhammed Accâc el-Hañîb (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1404/1984), 542, 543....

⁶⁰⁴ Salih Karacabey, "Farklı Açılardan Hadiste Ziyade Meselesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi* 12/1 (2003):105-134.

Sehârenpûrî elinde bulunan Ebû Dâvûd nüshalarını birbiriyle karşılaştırarak seneddeki ziyade ve düşmelerin izini sürmüştür. Konu ile ilgili olarak “Taharetten sonra elin toprağa sürülmesi” babında metni “Ebû Hureyre şöyle demiştir: Allah Resûlü (s.a.v) tuvalet ihtiyacını giderdikten sonra tevr yahut rekve adı verilen kaplardan biriyle ona su götürürdüm. Allah Resûlü (s.a.v) götürdüğüm su ile temizlenir ve elini toprağa silerdi. Peşinden abdest alması için başka bir kapla ona su götürürdüm” şeklinde zikredilen hadis, *Sünen*’de şu isnadla geçmektedir: “İbrahim b. Hâlid > Esved b. ‘Âmir > Şerîk > İbrahim b. Cerîr > Muğîre > Ebû Zûr’a > Ebû Hureyre⁶⁰⁵. Sehârenpûrî’ye göre hadisin senedinde bulunan ve İbrahim b. Cerîr ile kardeşi Ebû Zûr’a arasında yer alan Muğîre, sadece matbu bazı Hint ve Mısır nüshalarında vardır. Muhaddis Mevlânâ Ahmed Ali Sehârenpûrî’nin⁶⁰⁶ (ö. 1297/1880) önce Mevlânâ Muhammed İshak ed-Dihlevî’ye⁶⁰⁷ (ö. 1262/1846) sonra da Muhâcir el-Mekkî’ye (ö. 1317/1899) okuduğu ve düzeltilerek tekrar yazılmış olan nüshada, arada Muğîre yoktur. Bu kişinin isnadda bulunması müstensihlerin bir hatasıdır. Çünkü hadis “İbrahim b. Cerîr Ebû Zûr’a’dan nakledilen bir hadistir. Böylece Sehârenpûrî isnadda Muğîre’nin ziyade edilmesinin bir hata olduğunu belirterek Mevlânâ Ahmed Ali Sehârenpûrî’nin okuduğu nüshada bu ziyadenin kaldırıldığını belirtmektedir.⁶⁰⁸

Konu ile ilgili verilebilecek bir başka örnek ise “Sarhoşlukla alakalı olan şeyler” babının ikinci hadisinin senedinde geçen “سَمِعْتُ التَّعْمَانَ” ifadesidir. Sehârenpûrî elinde bulunan yazma ve matbu *Sünen* nüshaların tamamını tarayarak bu senedi karşılaştırmış ve bütün bu nüshalarda “سَمِعْتُ التَّعْمَانَ” şeklinde geçtiğini müşahade etmiştir. Sadece “el-‘Avn” ve “el-Kânfûriyye” nüshalarında “بْنُ بَشِيرٍ” ilavesinin mevcut olduğunu tespit etmiştir. Sehârenpûrî, o nüshalarda bulunan ilavenin hatalı olduğunu, doğrusunun Nu‘mân b. Ebî Şeybe ‘Ubeyd es-San‘ânî veya el-Cenedî olması gerektiğini belirtmiştir.⁶⁰⁹

Yine aynı doğrultuda olan bir örnek “Velîme” konusuyla ilgili hadisin⁶¹⁰ senedindeki Ebân b. Târik’ın Nâfi’den yaptığı rivayettir. Sehârenpûrî bu hadisin senedindeki Ebân b. Târik’ın Nâfi’den rivayeti Müctebâî, Mısır ve yazma ve matbu Medine nüshalarında

⁶⁰⁵ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 24. Senedleri Ebû Dâvûd’la aynı olup Muğîre’nin geçmediği diğer kaynaklar: Nesâî, “Tahâre”, 43; İbn Mâce, “Tahâre”, 29.

⁶⁰⁶ Hasenî, *Nüzhetü’l-havâtır*, 7: 20.

⁶⁰⁷ Hasenî, *Nüzhetü’l-havâtır*, 7: 59.

⁶⁰⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 308.

⁶⁰⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 11: 413.

⁶¹⁰ Ebû Dâvûd, “Eṭ’ime”, 1.

mevcut olduğunu bilgisini vermektedir. Fakat “‘Avn” ve Kânfûriyye nüshalarında Ebân ile Nâfi‘ arasında da Ebân’ın babası Târiq ziyadesi vardır. Yani Târiq’ın Nâfi‘den rivayeti söz konusudur. Sehârenpûrî bunun nasihlerin hatalarından kaynaklanan bir ziyade olduğunu belirtir. Çünkü Ebân’ın, babası Târiq’tan herhangi rivayeti yoktur.⁶¹¹

Sehârenpûrî’nin seneddeki tercihi sadece nüshalar arasında olmazdı. *Sünen* dışındaki farklı hadis kitaplarında geçen senedler arasında da gerçekleşebilmekteydi. Bu konuda yukarıdaki İbrahim b. Cerîr’in Muğîre’den rivayet ettiği hadisi⁶¹² zikredebiliriz. Hadisin isnadı *Sünen*’de şu şekilde geçmektedir: “İbrahim b. Hâlid > Esved b. ‘Âmir > Şerîk > İbrahim b. Cerîr > Muğîre > Ebû Zür’a > Ebû Hureyre.” Senedin tamamını almaksızın hadisin isnadında geçen râvî Muğîre’yi araştırmakla yola çıkan Sehârenpûrî, seneddeki İbrahim b. Cerîr’in, Muğîre’den hadis işitmediği sonucuna varmıştır. Bu durumu Nesâî ve İbn Mâce’nin aynı hadisi rivayet ederken senedlerinde Muğîre’ye yer vermediklerini söyleyerek delillendirmiştir. Buna ek olarak Suyûfî’nin (ö. 911/1505) *Zehru’r-rubâ* adlı eserinde Taberânî’nin, “Ebû Zür’a’dan İbrahim b. Cerîr dışında kimsenin rivayette bulunmadığını” söylediğini ve İbn Hacer’in (ö. 852/1449) *Tehzîbu’t-tehîb* adlı eserinde İbrahim b. Cerîr’den söz ederken, İbrahim b. Cerîr’in babasından ve Ebû Zür’a’dan rivayette bulunduğunu nakleder. *Sünen*’deki Muğîre ziyadesinin nasihlerin hatasından kaynaklandığı belirterek kendi görüşünü kuvvetlendirmek için diğer otoritelerin görüşlerinden faydalanmıştır. Sehârenpûrî’ye göre doğru olan isnad Nesaî ve İbn Mâce’nin tahrîc ettiği şekilde olmalıdır. Buna göre isnadda Muğîre olmamalıdır.⁶¹³

Sehârenpûrî senede ilave edilen ziyadeyi tespit edip bunun doğru olmadığını gerekçeleri ile beraber ortaya koyar. Ancak bu tespitin hadisin sıhhati ile ilgili hükme tesirinin ne olduğu konusunda Sehârenpûrî’nin suskun kaldığı gözlemlenmiştir. Ebû Dâvûd’un “Bayram namazlarında okunacak sûre” babının ilk hadisi bununla ilgilidir. Hadis şöyledir: Ka‘nebî > Mâlik > Dâma b. Sa‘îd el-Mâzinî > Ubeydullah b. Abdullah b. ‘Utbe b. Mes‘ûd > Ömer b. Haţţâb, Ebû Vâkid el-Leysi’ye⁶¹⁴ “Allah Resulü’nün (s.a.v) ramazan ve kurban bayramlarında okuduğu sûreler nelerdi’, diye sordu. O: ‘Kâf ve Kamer

⁶¹¹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 11: 469.

⁶¹² Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 24; Nesâî, “Tahâre”, 43; İbn Mâce, “Tahâre”, 29.

⁶¹³ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 309.

⁶¹⁴ İsmi Hâris b. Mâlik olup sahabidir. İsmi İbn ‘Avf ve ‘Avf b. el-Hâris olabileceği de söylenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-gâbe*, 6: 325; İbn Hacer el-‘Askalânî, *el-İşâbe fî temyîzi’s-şahâbe*, thk. ‘Âdil Ahmed Abdulmevcûd/Alî Muhammed Mu‘avvið (Beyrut: Dâru Kütübî’l-‘İlmiyye, 1995/1415), 4: 215; Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 5: 244.

sürelerini okurdu' diye cevap verdi.”⁶¹⁵ Ebû Dâvûd'un 'Ubeydullah b. 'Utbe b. Mes'ûd kanalı ile naklettiği hadisi, senedine râvî eklenen hadis bağlamında değerlendiren Sehârenpûrî, Ömer b. Hattâb, Allah Resulü'nün (s.a.v) bayramlarda ne okuduğunu Ebû Vâkid'a sorduğunda, hadisi nakleden 'Ubeydullah'ın sanki onların yanında olduğu intibamı verdiği görüşündedir. Sehârenpûrî bu durumu şöyle gerekçelendirir: 'Ubeydullah, Ömer b. Hattâb'ı görmemiştir ki, Ömer b. Hattâb'ın Ebû Vâkid'e sorduğu soruda yanında bulunsun. Dolayısıyla bu senedle hadis munkatı konumuna düşmüştür. Ancak 'Ubeydullah, Ebû Vâkid'i görmüş ve bu hadisi Ebû Vâkid ona rivayet etmiştir. Eğer hadisin senedi böyle olsaydı hadis muttasıl olurdu. Nitekim hadisi "Dâma b. Sa'îd el-Mâzinî > Ubeydullah b. Abdullah b. 'Utbe > Ebû Vâkid el-Leysî" şeklinde bir senedle rivayet eden Müslim, hadisin muttasıl halini *Sahih*'ine almıştır. Dolayısıyla Sehârenpûrî *Sünen*'deki rivayetin senede ziyade sebebiyle munkatı bir rivayet olduğunu bu nedenle Müslim'in rivayetin daha tercihe şayan olduğunu belirtmiştir.⁶¹⁶

2.2.2. Râvî Değerlendirmesi

Dinin delil ve prensiplerinin bilinebilmesi için râvîlerin cerh ve tadil yönlerinin bilinmesi gerekir.⁶¹⁷ Kuşkusuz bir hadis âliminin veya bir şârihin, râvîlerin durumlarını bilmemesi, râvîleri tanımaması, râvîlerin cerh ve tadile tâbi tutarak onlar hakkında eserinde bilgi vermemesi düşünülemez. *Bezlü'l-mechûd* tetkik edildiğinde bir muhaddis ve şârih olan Sehârenpûrî'nin, râvîler konusunda etraflıca bir bilgiye sahip olduğu, râvîleri iyi bir şekilde tanıdığı ve tanıttığı görülecektir. Râvîler hakkında vermiş olduğu bilgiler genellikle eserinin ilk kısımlarında çok daha yoğunken, sonraki kısımlarda bu bilgilerin azaldığı müşahade edilmektedir. Sonraki kısımlarda aynı râvîlerin isimleri tekrarlandığı için şârih, aynı bilgileri vermekten kaçınmıştır. Sehârenpûrî'nin bu tür bilgileri vermedeki amacı, teknik olarak şerhe bakan okuyucuları senedlerde geçen râvîler hakkında bilgilendirmektir.

Herhangi bir hadisin hadis kriterleri çerçevesinde sahih kabul edilebilmesi, öncelikle onu rivayet eden râvîlerin her bakımdan güvenilir kişiler olmasıyla yakından alakalıdır. Râvîlerin güvenilir kabul edilebilmesi için ise cerh ve tadil ilmiyle belirlenen bazı

⁶¹⁵ Müslim, "İdeyn", 15.

⁶¹⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 5: 244.

⁶¹⁷ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve't-Ta'dil*, 1: 5, 6.

özellikleri taşıması gerekir. *Sehârenpûrî, Sünen-i Ebû Dâvûd*'da bulunan senedlerin tamamını incelemiş ve cerh ve tadil kitaplarından istifadeyle bütün isnadlar hakkında gerekli açıklamalar yapmıştır. Bu çerçevede hadislerin senedinde geçen râvî ilk defa zikrediliyorsa, onun cerh ve tadildeki durumu ağırlıklı olmak üzere gerekli diğer bilgileri vermiş,⁶¹⁸ sonraki yerlerde bazen râvînin en belirgin nisbesiyle birlikte senedde geçtiği kadarıyla ismini bazen de sadece ismini vermekle yetinmiştir.⁶¹⁹ Kısmen bazı râvîler hakkında kendi bilgileri çerçevesinde lehte ve bazı râvîler hakkında ise aleyhte olan değerlendirmeler yapmışsa da şerhin tamamı dikkate alındığında sayı itibariyle yok denilebilecek ölçüdedir.⁶²⁰ Ulaşabildiği cerh ve tadil kitaplarında râvîyle ilgili bilgileri toplamaya çalışmıştır. Özellikle bazı râvîlerin tabakalarını, isimlerini, künyelerini, nisbelerini, beldelerini, cerh-tadil durumlarını, bazen yakınlarının kim olduğunu, bazen doğum tarihlerini, çoğu zaman vefat tarihlerini kitabına almıştır. Zayıf râvîler hakkında verdiği bilgiler sadece cerhe konu olan yönü ile ilgilidir. Mesela, bazı râvîlerin meçhul olduğunu belirtirken, haklarında herhangi bir yönden tenkit yapılan râvîleri, tenkit yapılan yönleriyle tanıtmaktadır. Başkalarının cerh edilen ama kendisinin bu tenkide katılmadığı bazı râvîler hakkında da gerekçelerini açıklayarak bunu belirtir. Bu bilgiler muvacehesinde râvîlerin durumuyla ilgili açıklamaları şu şekilde sıralamak mümkündür.

2.2.2.1. Sahabi Râvîler Hakkındaki Açıklamaları

Sehârenpûrî, sahabeyi hadis rivayeti açısından “sahabenin hepsi âdildir”⁶²¹ genel prensibi çerçevesinde değerlendirmektedir. Dolayısıyla hadislerin senedinde geçen sahabeyi tanıtıcı bilgiler dışında herhangi bir ayrıntıya girmeyerek bu bilgileri ön plana çıkarmıştır. Sehârenpûrî'nin Enes b. Mâlik'i tanıtımını bu konuya örnek olarak verebiliriz. “Adı Enes b. Mâlik b. Nağr el-Enşârî el-Neccârî el-Hazrecî'dir. Allah Resûlü'ne on yıl hizmet ettiği için “Hâdimü'n-Nebî” lakabıyla anıldı. Künyesi Ebû Hamza'dır. Topladığı ekşi bir bakla çeşidi yüzünden kendisine “Ebû Hamza” künyesini Hz. Peygamber vermiştir. Medine'de ikamet etmiş ve daha sonraki hayatında Basra'da yaşamıştır. Basra'da en son vefat eden sahabidir. Hz. Peygamber'den (s.a.v) 2286 hadis rivayet etmiştir.” Burada görüldüğü gibi

⁶¹⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 165, 166, 167, 168, 169 vb.

⁶¹⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 466, 529; 5: 46, 47, 112, 113, 153 vb.

⁶²⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 177, 207; 3: 243, 320; 11: 243, 244.

⁶²¹ Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 2: 214; Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 439.

Sehârenpûrî, hadisın sahabî râvîsini *Sünen*’de ilk geçtiği yerde fazla ayrıntıya girmeden tanıtmıştır.⁶²²

Sehârenpûrî, bazen de sahabî râvîyi meşhur olayıyla tanıtmıştır. Topluca yemek yeme⁶²³ hadisinin sahabî râvîsi Vahşî b. Harb’ı (r.a), herkes tarafından bilinen tarihi kıssayla tanıtır. Vahşî Uhud’da Hz. Hamza’yı (r.a) şehit etmiş, Mekke’nin fethinde Müslüman olmuştur. Kendisi Müslüman olduktan sonra peygamberlik iddiasında bulunan Müseylemetü’l-Kezzâb’ı öldürerek kâfirlik döneminde üstlenip yaptığı cinayetten duyduğu vicdan azabını hafifletmeye çalışmıştır. Hz. Hamza’yı nasıl şehit ettiğini Taîf heyetiyle beraber Allah Resûlü’ne (s.a.v) geldiğinde ona anlatmış, Allah Resûlü de engin merhametiyle onu affetmiştir. Fakat onu görmek kendisine ağır gelir ve çok sevdiği amcasının acısını hatırlatır endişesiyle Vahşî’ye: “Bir daha bana görünme” diye tavsiyede bulunmuştur.⁶²⁴

Sehârenpûrî’nin, Ebû Dâvûd’da bulunan sahabe râvîler hakkında verdiği bilgileri Ebû Dâvûd’un en çok hadis naklettiği sahabileri konu alan şu tabloda daha iyi görebiliriz.

Tablo 1: Sehârenpûrî’nin Sahabe Râvîler Hakkında Verdiği Bilgiler

Sahabi İsmi, Künyesi ve Nisbesi	Doğumu ve Vefatı	Hakkındaki Diğer Bilgiler
Ebû Hureyre Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî el-Yemânî ⁶²⁵	(ö. 57/678)	Ebû Dâvûd’un kendisinden 580 hadis aldığı Ebû Hureyre, sahabenin hafızlarındandır.
Âişe bint Ebî Bekr eş-Şiddîk Ümmü Abdullah ⁶²⁶	(h. ö. 6-7 /57)	Ebû Dâvûd’un kendisinden 472 hadis aldığı Hz. Âişe’nin annesi Ümmü Rûmân’dır. Sehârenpûrî, Hz. Peygamber’in (s.a.v) Hz. Âişe ile 6 yaşında iken nikâhlandığını, 9 yaşında iken de fiili evliliğin gerçekleştiği görüşünü kabul etmektedir.

⁶²² Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 175. Krş. İbn Sa’d, *Tabakât*, 7: 17; Buḥârî, *et-Târiḫü’l-kebir*, 2: 27; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, 1: 151; Zehebî, *Tezkiretü’l-ḫuffâz*, 1: 42; İbn Hacer, *el-İşâbe*, 1: 71.

⁶²³ Ebû Dâvûd, “Eṭ’ime” 16.

⁶²⁴ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 11: 490.

⁶²⁵ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, 5: 119, (sıra sayısı: 6328); Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 191.

⁶²⁶ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, 5: 341, (sıra sayısı: 7094); Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 227.

Abdullah b. Abbâs b. Abdulmuṭṭalib b. Hâşim Ebu'l-Abbâs ⁶²⁷	(h. ö. 3 / 68)	Ebû Dâvûd'un kendisinden 411 hadis aldığı Abdullah b. Abbas Hz. Peygamber'in (s.a.v) amcasının oğludur. Annesi Ümmü-l'faḍl Lübbâbe bint el-Hâris'tir. Kendisi Basra ve Tâif'te ikamet etmiş ve Tâif'te vefat etmiştir.
Abdullah b. Ömer b. Ḥaṭṭâb Ebû Abdurrahman el-'Adevî ⁶²⁸	(h. ö. 11 / 73)	Müksirûndan olan Abdullah b. Ömer'den Ebû Dâvûd 363 hadis almıştır.
Enes b. Mâlik b. en-Naḍr el-Enşârî, en-Neccârî, el-Ḥazrecî Ebû Ḥamza ⁶²⁹	(ö. 90)	Ebû Dâvûd'un kendisinden 279 hadis aldığı Enes b. Mâlik genelde Medine ikamet etmiş daha sonra Basra'ya gitmiş ve orada vefat etmiştir. Ali b. Medînî onun hakkında "Basra'da vefat eden en son sahabidir" demiştir.
Câbir b. Abdillâh b. 'Amr b. Ḥarâm el-Enşârî, el-Ḥazrecî, es-Selemî ⁶³⁰	(ö. 78)	Müksirûndan olan ve Ebû Dâvûd'un kendisinden 252 hadis aldığı Cabir b. Abdillâh, Medine'de ikamet etmiştir. Bedir ve Uhud savaşına katılıp katılmadığına dair muhtelif rivayetler söz konusudur. Ömrünün sonuna doğru gözleri ââmâ olmuştur. 94 yaşında Medine'de vefat etmiştir.
Abdullah b. Amr b. 'Âs b. Vâil b. Hâşim Ebû Abdillâh Ebû Abdurrahman es-Sehmî el-Ḳureşî ⁶³¹	(ö. 65)	Ebû Dâvûd'un kendisinden 175 hadis aldığı Abdullah b. Amr, müksirûndan olup sahabenin fakihlerindendir. Taif'te vefat etmiştir.
Sa'd b. Mâlik b. Sinân Ebû Sa'îd el-Ḥudrî el-Enşârî ⁶³²	(ö. 63, 64, veya 65)	Çok hadis rivayet eden sahabeden biri olan Ebû Sa'îd el-Ḥudrî'den Ebû Dâvûd 130 hadis almıştır. Medine'de vefat etmiştir.

⁶²⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3: 8, (sıra sayısı: 3037); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 171.

⁶²⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3: 42, (sıra sayısı: 3082); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 200

⁶²⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 1: 148, (sıra sayısı: 258); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 175.

⁶³⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 1: 294, (sıra sayısı: 647); Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 168.

⁶³¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3: 349, (sıra sayısı: 3082); İbn Hacer, *İşâbe*, 2: 351; Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 289.

⁶³² İbnü'l-Esîr, *gâbe*, 4: 467, (sıra: 5962); İbn Hacer, *İşâbe*, 2: 35; Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 213; 3: 405.

Abdullah b. Mesud b. Ğāfil el-Hüzeli Ebû Abdurrahman ⁶³³	(ö. 32 veya 33)	Sahabenin büyük âlimlerinden biri olan Abdullah b. Mesûd'dan Ebû Dâvûd 122 hadis almıştır. Annesi Ümmü 'Abd'dır. Mekke'de Müslüman olmuştur. Habeşistan'a yapılan iki hicrete de katılmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.v) ayakkabılarını çevirip hazırlar ve onları muhafaza ederdi. Hz. Ömer tarafından Kûfe kadılığına görevlendirildi. Medine'de vefat etmiştir.
Alî b. Ebî Tâlib b. Abdulmuttalib b. Hâşim el-Hâşimî Ebû'l-Hasan, Ebû't-turâb ⁶³⁴	(ö. 40)	Ebû Dâvûd'un kendisinden 115 hadis aldığı Ali b. Ebî Tâlib ilk sahabelen olup Hz. Peygamber'in (s.a.v) kızı Fâtıma ile evlenmiştir. Ahmed b. Hanbel: "Ali'nin fezaili hakkında gelen rivayetler hiçbir sahabe hakkında yoktur," demiştir. Abdurrahman b. Mülcem tarafından öldürülmüştür. Kabri bilinmemektedir.

Ebû Dâvûd'un en fazla rivayette bulunduğu on sahabiye içine alan tabloyu incelediğimizde Sehârenpûrî sahabe hakkında şu konuları öne çıkarmıştır: Sahabenin rivayette zikredilmeyen künyesi veya varsa diğer ismi, nisbesi doğumu ve vefatı gibi konuları şerhe dâhil etmiştir. Çok nadir de olsa evlilikleri, nerede İslâm'a girdikleri, hangi hicrete ve savaşlara katıldıkları ve Hz. Peygamberden sonra hangi görevlere getirildikleri, akrabaları ve Hz. Peygamberle akrabalıkları hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca ikamet ettikleri yerlere, çok hadis rivayet edip müksirûndan sayılanlara, fakih sahabelen olup olmadıklarına ve kim tarafından nerede öldürüldüklerine dair genel bilgileri de şerhine almıştır.

2.2.2.2. Diğer Râvîler Hakkında Bilgi Vermesi

Hadisleri rivayet eden râvîlerin cerh ve tadile dair durumları, bir hadisin sahih veya zayıflığına tesir edeceğinden râvîler hakkında birtakım bilgilerin ortaya konulması hadis ilimleri açısından büyük bir önem taşımaktadır. Bu sebeple râvîlerin şahsi hallerini yani sika ya da zayıf olma durumlarını tespiti imkân sağlayan kitaplar kaleme alınmıştır. Sonra

⁶³³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğābe*, 3: 74, (sıra: 3182); Sehârenpûrî, *Bezlu'l-mechûd*, 1: 453.

⁶³⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğābe*, 3: 282, (sıra: 3789); Sehârenpûrî, *Bezlu'l-mechûd*, 1: 366.

gelen hadis âlimleri, râvîler hakkında yazılan biyografi eserleri sayesinde, râvîleri sıkı ve zayıf olma yönleriyle tanıyabilmişler ve hadis hakkında hüküm verebilmişlerdir.

Sehârenpûrî bir yandan bu bilgileri vererek okuyucuya Ebû Dâvûd râvîlerini tanıtırken diğer yandan râvîler hakkında araştırma yapacaklara yol göstermeyi amaçlamıştır. Şöyle ki, Ebû Dâvûd, bazı râvîlerin isimlerini tam vermemiş, bazılarının nisbelerini belirtmemiştir. Oysaki hadis külliyyatında aynı ismi taşıyan birçok râvî bulunmaktadır. Bunu bilmeyenler sıkı bir râvîyi, zayıf olan ile karıştırıp Ebû Dâvûd hadisi hakkında yanlış bir sonuca ulaşabilir. Bu bilgiler muvacehesinde Sehârenpûrî'nin sahabe dışındaki râvî tanıtımı konusunda yaptığı çalışmalar hakkında şunlar söylenebilir:

Sehârenpûrî, sahabi râvîler için uyguladığı yöntemi diğer râvîler içinde uygulamış, ilk geçtiği yerde tanıtımlarını yapıp sonraki kısımlarda ise sadece isimlerini vermiştir. Buna Tahare kitabında geçen bir hadisin senedini örnek verebiliriz: “Ebû Dâvûd bu hadisi Hasan b. ‘Amr es-Sedûsî > Vekî’ > Şu‘be > ‘Abdul‘azîz yani Şuheyb > Enes haber verdi” şeklinde hadis nakledilmiştir.⁶³⁵

Sehârenpûrî, bu hadisin senedinde geçen râvîlerin tanıtımını şöyle yapar. Birinci râvî: Hasan b. ‘Amr es-Sedûsî el-Basrî’dir. Şadûk’tur.⁶³⁶ el-Ezdî, (ö. 334/946-46) onun hakkında ‘münkeru’l-hadis’tir⁶³⁷ diye zayıf sayılmasını onaylamamıştır. Kendisi 224 yılında vefat etmiştir.⁶³⁸ İkinci râvî, Vekî’ b. Cerrâh b. Melîh er-Ruâsî’dir. Künyesi el-Kûfî’dir. Sıkı ve hafızdır.⁶³⁹ Hüseyin b. Hıbbân, onun hakkında İbn Ma‘în’in (ö. 233/848): “Vekî’ kibleye dönerek hadisi ezberler, gece ibadete, gündüz de oruca devam eder ve Ebû Hanife’nin sözüyle fetva verirdi” dediğini aktarmıştır. 196 veya 197 yılında vefat etmiştir. Üçüncü râvî, Şu‘be b. Haccâc b. el-Verd el-Atekî’dir. Künyesi el-Vâsitî sonra da Basrî’dir. Sıkı, hafız ve mutkindir.⁶⁴⁰ Sevrî (ö. 161/778) onun hakkında şöyle der: “O hadiste Emiri’l-müminîn’dir⁶⁴¹. Dârekuṭnî (ö. 385/995) ise *el-İlel* adlı kitabında

⁶³⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 177.

⁶³⁶ Tadilin, üçüncü veya beşinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan sigadır. Böyle râvînin rivayet ettiği hadis yazılır ve araştırılır. Bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 266.

⁶³⁷ Cerhin, üçüncü veya dördüncü mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan sigadır. Böyle râvînin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani İ’tibâr için alınır. Bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 217.

⁶³⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 177.

⁶³⁹ Hadisi delil olarak alınan râvîdir. Bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 282.

⁶⁴⁰ Hadis öğrenim ve öğretiminde ciddi davranan, işini sağlam tutan, güvenilir râvî, âlim. Bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 240.

⁶⁴¹ Hadis ilmindeki derin vukufu ve liyakati sebebiyle bu ilimde önder sayılan âlim, muhaddis. Bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 80.

“Şu‘be, hadis metinlerini ezberlemekle fazla uğraştığından rical isimleri konusunda hata yapardı” demiştir. 82 yılında doğup 160 yılında vefat etmiştir. Buḥârî *Târîḥ*’inde “o Sevrî’den yirmi yaş büyüktür” demiştir.⁶⁴²

Sehârenpûrî’nin râvîlerin tanıtımını nasıl yaptığına dair metodunu zikrettikten sonra tekrar başka râvîlerden örnekler ele almak yerine, Ebû Dâvûd’un en çok hadis aldığı hocalarından bir kısmı seçilerek, tabakât kitaplarının genel olarak esas aldığı râvînin hocaları, talebeleri, doğumu ve vefatı, rihleleri, cerh-tadil durumu vb. gibi temel noktalarda Sehârenpûrî’nin değerlendirmesini daha iyi görebilmemiz için kısaca tablo içerisinde göstermeyi tercih ettik.

Tablo 2: Sehârenpûrî’nin Ebû Dâvûd’un En Çok Hadis Aldığı Hocaları Hakkında Verdiği Bilgiler

Râvînin İsmi, Künyesi ve Nisbesi	Râvînin Cerh-Tadil Durumu	Râvî Hakkında Diğer Bilgiler
Ebü’l-Hasen Musedded b. Muserhed b. Muserbel el-Esedî el-Basrî ⁶⁴³	Şıka ve hâfızdır.	Diğer ismi: Abdulmelik b. Abdul‘aziz’dir. Ebû Dâvûd kendisinden 558 hadis almıştır. 228/843 yılında Basra’da vefat etmiştir.
Ebü Seleme Mûsâ b. İsmâîl el-Minkarî, et-Tebûzekî, el-Basrî ⁶⁴⁴	Hâfız, hücce ve şadûktur.	Ebü Dâvûd kendisinden 361 hadis almıştır. 223/838’de vefat etmiştir.
Ebü Abdurrahmân Abdullah b. Mesleme b. Ka‘neb el-Ka‘nebî el-Basrî ⁶⁴⁵	Şıka, ve ‘âbidtir. ‘İclî ve Ebû Hâtim tarafından tevsik edilmiştir.	Ebü Dâvûd kendisinden 334 hadis almıştır. 221/836 yılında Mekke’de vefat etmiştir.

⁶⁴² Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 177.

⁶⁴³ Ebü’l-Hüseyn Muhammed İbn Ebî Ya‘lâ el-Bağdâdî, *Ṭabaḳâtü’l-Ḥanâbile*, tsh. Muhammed Hâmid (Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, ts.), 1: 341-345; Zehebî, *Siyer*, 10: 591-595; Zehebî, *Tezkiretü’l- huffâz*, 2: 421-422; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 10: 107-109; İbn Hacer, *Lisânü’l-mizân*, thk. Abdülfettah Ebû Gude (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 2002), 7: 106; Ziriklî, *el- A‘lâm*, 7: 215; Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 167. Detay için bk. Zekeriyâ Güler, “Musedded b. Müserhed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 82-83.

⁶⁴⁴ Zehebî, *Siyer*, 10: 360; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 10: 333; Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 170. Detay için bk. Abdullah Karahan, “Tebûzekî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 227.

⁶⁴⁵ Zehebî, *Siyer*, 10: 257; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 6: 31; Ebû’l-Felâh Abdulhay b. el-‘İmâd el-Ḥanbelî, *Şezerâtu’z-zeheb fi ahbâri men zeheb* (Dimeşk: Y.y., 1399/1979), 2: 49; Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 165. Detay için bk. Salahattin Polat, “Ka‘nebî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 305-306.

Ebü'l-Hasen Osmân b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî ⁶⁴⁶	Şîka ve hâfızdır. Buḥârî ve Müslim ondan rivayet etmiştir. Ahmed b. Hanbel onun Kur'an'ı yanlış okumasını eleştirmiş ve cerh sebebi saymıştır.	Osman b. Muhammed, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe'nin büyük kardeşidir. 239/853'te vefat etmiştir. Ebû Dâvûd kendisinden 233 hadis almıştır.
Ebü Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, el-Mervezî, el-Bağdâdî ⁶⁴⁷	Şîka, hâfız ve fakihdir.	Bağdat'ta doğmuştur. İmamlardan biridir. 241/855'te vefat etmiştir. Ebû Dâvûd kendisinden 231 hadis almıştır.
Ebü Recâ' Kuteybe b. Saîd b. Cemîl eş-Seḳafî el-Beghlânî ⁶⁴⁸	Şîka ve şebttir.	Lakabı Kuteybe'dir. İsmine Yahyâ veya Ali denilmiştir. 240/855'te vefat etmiştir. Ebû Dâvûd kendisinden 193 hadis almıştır.
Ebü Ca'fer Ahmed b. Sâlih et-Taberî el-Mısrî ⁶⁴⁹	Şîka, hâfız ve şadûktur. Buḥârî: Onun hüccet olmadığını söyleyen görmedim. Ahmed b. Hanbel, Ali b. Medînî, İbn Numeyr onu şika sayarlar. el-İclî: o şika ve sünnet sahibidir. Ebû Hâtim: şikadır, ondan hadis yazdım, demiştir. Nesâî: Leyse bi şika ve la me'mun, demiştir. Haṭîb el-Bağdâdî: "Nesâî dışında hadis imamlarının tamamı onu hadiste hüccet görmüştür" demiştir.	248/862'de vefat etmiştir. Ebû Dâvûd kendisinden 154 hadis rivayet etmiştir.
Ebü Ca'fer Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Nüfeyl	Şîka, hâfız ve me'mundur.	234/848'de vefat etmiştir. Ebû Dâvûd kendisinden 143 hadis rivayet etmiştir.

⁶⁴⁶ İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, 2: 92; Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 91, 218.

⁶⁴⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Haṭîb el-Bağdâdî, *Tarihü Bağdât*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002), 4: 412; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6: 31; Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 256.

⁶⁴⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 252. Detay için bk. Kâmil Çakın, "Kuteybe b. Saîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26: 491-492.

⁶⁴⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 629. Detay için bk. Kemal Sandıkçı, "Ahmed b. Sâlih et-Taberî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 132.

en-Nüfeylî el-Kağâî el- Ḥarrânî ⁶⁵⁰		
Ebû Abdullah Muhammed b. Kesir el-‘Abdî el-Basrî. ⁶⁵¹	Ahmed b. Hanbel: o, şıkadır, demiştir. İbn Ma‘în: O şıka değildir, der. İbn Ḥibbân: onu <i>Şikât</i> ’ında zikreder.	Hocaları: Abisi, es-Sevrî ve Şu‘be’dir. Öğrencileri: Buḥârî, Ebû Dâvûd ve diğerleridir. Kendisinden 50 yaş büyük kardeşi Süleyman’dan rivayet etmiştir. 223/838’de 90 yaşında ölmüştür. Ebû Dâvûd kendisinden 143 hadis rivayet etmiştir.
Ebû Amr Müslim b. İbrahim el-Ferâhidî, el-Ezdî el-Basrî ⁶⁵²	Şıka, me‘mun ve muksîru’l-hadîştir.	222/837 yılında Basra’da vefat etmiştir. Ebû Dâvûd’un en büyük hocasıdır. Ondan 113 hadis almıştır.

Bu tablodaki verilerden hareketle şu neticelere varmamız mümkündür. Râvînin ismi, künyesi ve nisbesi başlıklı sütunda Sehârenpûrî’nin, Ebû Dâvûd’un hocalarının hepsinin künyelerini ve ulaşabildiği nisbelerini şerhe dâhil ettiğini görmekteyiz. Râvîlerin cerh-tadil durumunu bildiren sütunda genellikle cerh-tadil imamlarının râvî hakkındaki görüşlerini hiçbir yorum eklemekten almıştır. Diğer bilgiler sütununda ise râvînin çok nadir de olsa doğum yılını verir. Buna karşılık bazı râvîlerin hangi şehirde ve hicri kaç yılında vefat ettiğinin bilgisini verir. Ayrıca bazı râvîlerin ikamet ettikleri yerleri, akrabalarını şerhinde zikretmiştir. Râvînin isminin şerhin ilk geçtiği yer dışında ek bilgi mahiyetinde başka bir yerde bazen bilgi verdiği de görülür. Bazı râvîlerin ikinci isimlerini veya eğer râvî künyesiyle meşhursa künyesinin gölgesinde kalan ismini de zikrettiğini müşahade etmekteyiz.

Sehârenpûrî, tabakât kitaplarının râvî hakkında genel olarak esas aldığı râvînin hocaları, talebeleri, doğumu ve vefatı, rihleleri gibi temel noktalardan râvîlerin doğumu, hocaları ve talebeleri konusuna çok az da olsa değindiğini rihleleriyle ilgili ise herhangi bir ayrıntıya girmediğini söyleyebiliriz. Sehârenpûrî, Ebû Dâvûd’un hocalarından kaç hadis aldığı bilgisine herhangi bir atıfta bulunmamıştır. Tablodaki sıralamayı oluşturabilmek için şerhin 14. cildinden faydalanarak bu bilgi buraya dâhil edilmiştir.

⁶⁵⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 190. Detay için bk. Ali Osman Koçkuzu, “Ebû Ca‘fer en-Nüfeylî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 117.

⁶⁵¹ Zehebî, *Siyer*, 10: 383; Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 348.

⁶⁵² Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 1: 292; Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 91, 245.

Sehârenpûrî'nin Ebû Dâvûd'un en çok hadis aldığı hocalarının dışındaki diğer hocaları hakkında verdiği bilgileri daha iyi görebilmek için aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

Tablo 3: Sehârenpûrî'nin Ebû Dâvûd'un Diğer Hocaları Hakkında Verdiği Bilgiler

Râvînin İsmi, Künyesi ve Nisbesi	Râvînin Cerh-Tadil Durumu	Râvî Hakkında Diğer Bilgiler
Ebû Mûsâ Muhammed b. el-Müsennâ b. Ubeyd el-Basrî el-Anezî ⁶⁵³	<u>Sîka</u> , <u>şebt</u> ve <u>hâfız</u> dır. Salih b. Muhammed: O, şadûku'l-lehce'dir. Nesâî: Lâ be'se bih'dir ve yazmada değişiklik yapar, demiştir.	167'de doğmuş, 252/866'da vefat etmiştir. Ebû Dâvûd kendisinden 112 hadis rivayet etmiştir.
Ebû 'Amr Hâfş b. Ömer b. el-Hâris el-Ezdî en-Nemerî el-Havdî el-Basrî ⁶⁵⁴	<u>Sîka</u> ve <u>şebt</u> dir. Hadis rivayetine karşılık ücret aldığı için ayıplanmıştır.	Ebû 'Amr el-Havdî el-Basrî künyesiyle meşhurdur. 225/842'de vefat etmiştir. Ebû Dâvûd kendisinden 104 hadis rivayet etmiştir.
Ebû Küreyb Muhammed b. 'Alâ b. Küreyb el-Hemedânî el-Kûfî ⁶⁵⁵	<u>Sîka</u> ve <u>hâfız</u> dır. Mukşirûn (çok hadis rivayet eden) listesinde.	248/862'de vefat etmiştir. Ebû Dâvûd kendisinden 100 hadis rivayet etmiştir.
İbn Abdullah Ahmed b. Yunus b. Abdullah b. Kays el-Kûfî, et-Temîmî ⁶⁵⁶	<u>Sîka</u> ve <u>hâfız</u> dır.	227/844'de vefat etmiştir. Ebû Dâvûd kendisinden 88 hadis rivayet etmiştir.
Muhammed b. Yahyâ b. Abdullah b. Hâlid b. Fâris b. Züeyb ez-Zühli ⁶⁵⁷	<u>Sîka</u> ve <u>hâfız</u> dır.	258/872'de vefat etmiştir. Ebû Dâvûd kendisinden 80 hadis rivayet etmiştir.
Ebû Bekr Bundâr Muhammed b. Beşşâr b. Osmân el-'Abdî el-Basrî ⁶⁵⁸	'Amr b. Ali: Bundâr, Yahyâ'dan yaptığı rivayetlerde yalan söylediğine yemin etmiştir. İbn Ma'in onu zayıf saymıştır. el-Ezdî: İnsanlar ondan hadis yazdı	252/866'da vefat etmiştir. Ebû Dâvûd kendisinden 76 hadis rivayet etmiştir.

⁶⁵³ Zehebî, *Siyer*, 12: 123; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 9: 425; Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 222. Detay için bk. Ali Toksarı, "İbnü'l-Müsennâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 160.

⁶⁵⁴ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 245.

⁶⁵⁵ Zehebî, *Siyer*, 11: 394; Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 225.

⁶⁵⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 260

⁶⁵⁷ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 199.

⁶⁵⁸ Zehebî, *Siyer*, 12, 144; Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 92, 205. Detay için bk. Mücteba Uğur, "Bundâr, Muhammed b. Beşşâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 488-489.

	ve kabul ettiler. Onu hayırla yâd etmeyen kimse görmedim, demiştir.	
Ebû Ca'fer İbnü't-Tabbâ' Muhammed b. İsa b. Necîh el-Bağdâdî ⁶⁵⁹	Şıka ve fakihtir.	Ezene'de ikamet etmiştir. Ezene (Adana) Tarsus'un yanında Şam sahilindeki meşhur beldelerdendir. 224/841'de vefat etmiştir. Ebû Dâvûd kendisinden 71 hadis rivayet etmiştir.
Ebû Sa'id 'Ubeydullah b. Ömer b. Meysere el-Kavârîrî, el-Cüşemî, el-Basrî ⁶⁶⁰	Şıka ve şebttir.	Hzrecî'nin <i>el-Hülâşa</i> adlı kitabında Ebû Şu'ayb el-Basrî şeklinde geçen künyesi müstensih hatasıdır. 235/850'de vefat etmiştir. Ebû Dâvûd kendisinden 50 hadis rivayet etmiştir.
Nasr b. Ali el-Cehdamî, el-Ezdî ⁶⁶¹	Şıka ve şebttir.	250/864'te vefat etmiştir. Ebû Dâvûd kendisinden 50 hadis rivayet etmiştir.
Ebû Hayseme Züheyr b. Harb b. Şeddâd en-Nesâî ⁶⁶²	Şıka ve şebttir.	Dedesinin ismi Eştâl'dır. Bağdat'ta ikamet etmiştir. 234/849 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Ebû Dâvûd kendisinden 43 hadis rivayet etmiştir.
Ebû Osmân 'Amr b. Merzûk el-Bâhilî el-Basrî ⁶⁶³	Ebû Hatim, İbn Sa'd 'Amr b. Merzûk hakkında şıka Ahmed b. Hanbel, İbn Ma'in ise şıka ve me'mun demiştir. Ali b. Medîni: 'Amr b. Merzûk'un hadisini terk ediniz demiştir. Amr b. Merzûk hakkında Mevşîlî: Leyse bi şey'in, Dârekuţnî: Şadûk ve	Sehârenpûrî 'Amr b. Merzûk'un şerhte ikinci geçtiği yerde önceki bütün bilgileri tekrarlamıştır. Sadece Ahmed b. Hanbel'in onu tevsik edici başka bir sözü alınmıştır. 224/839'da vefat etmiştir. Ebû Dâvûd kendisinden 13 hadis rivayet etmiştir.

⁶⁵⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 249.

⁶⁶⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 212. Detay için bk. Zekeriya Güler, "Kavârîrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25: 65-66.

⁶⁶¹ Zehebî, *Siyer*, 12: 133; Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 228.

⁶⁶² Zehebî, *Siyer*, 11: 489; Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 209. Detay için bk. Salih Tuğ, "Ebû Hayseme, Züheyr b. Harb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 151.

⁶⁶³ Zehebî, *Siyer*, 10: 417; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8: 98; Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 93, 3: 271.

	keşîru'l-vehm, Hâkim: Seyyiu'l-hıfz, 'İclî ise: Zayıf demiştir.	
Hasan b. 'Amr es-Sedûsî, el-Basrî ⁶⁶⁴	Şadûktur. Sehârenpûrî, el-Ezdî'ye <i>ed-Du'afâ</i> adlı eserinde Hasan b. 'Amr'ı "münkeru'l-hadistir" diye zayıf râvîlerden saymasına karşı çıkmış ve "Ezdî bu görüşünde isabetli değildir", diyerek onu eleştirmiştir.	224/841'de vefat etmiştir. Ebû Dâvûd kendisinden 4 hadis rivayet etmiştir.
Ebû Osman Amr b. Muhammed b. Bükeyr en-Nâkid, el-Bağdâdî ⁶⁶⁵	<u>Sıka</u> , hâfız ve vehm fî hadistir.	232/849 yılında Rakka'da vefat etmiştir. Ebû Dâvûd kendisinden 3 hadis rivayet etmiştir.

Yukarıdaki tablonun râvînin ismi, künyesi ve nisbesi sütununda Sehârenpûrî bütün râvîlerin senedde eksik verilmiş isimlerini tamamlamış, kaç tane nisbesi varsa hepsine ulaşmaya çalışmış ve râvîlerin varsa künyelerini şerhine dâhil etmiştir. Sehârenpûrî, râvîlerin cerh-tadil durumlarıyla ilgili sütunda genellikle cerh-tadil imamlarından râvî hakkında gelen cerh görüşlerini ağırlıklı olarak almakla birlikte, tadil görüşleri varsa o görüşlere de yer verdiği müşahede edilmiştir. Râvî hakkında diğer bilgiler sütununda ise râvîlerin ne zaman ve nerede vefat ettikleri, nadir de olsa doğum tarihleri, en meşhur nisbeleri, nerede ikamet ettikleri, bazen yakınlarının isimleri ve Ebû Dâvûd'un ilgili râvîden kaç hadis rivayet ettiği bilgileri yer almaktadır.

Râvîler hakkında diğer ayrıntıları aşağıdaki başlıklar altında toplamaya çalıştık.

2.2.2.3. Râvî İsimlerinin Zabıtında Titizlik göstermesi

Hadisi nakleden râvîlerin isimlerinin doğru tespiti, hadisin senedini tahlil edebilmek için önemlidir. Sehârenpûrî hadisin bizlere ulaşmasında köprü vazifesi gören hadis râvîlerinin isimlerinin doğru telâffuz edilmesine dikkat etmiştir. Bu yüzden râvî zincirinde seyrek olarak geçen bazı râvî isimlerinin hatalı okunmaması için ismin nasıl harekelenmesi gerektiğini vermekte ve aynı ismi taşıyan diğer râvîlerle karışıklığı önlemek için de bazen râvîlerin nisbeleriyle ilgili açıklamalarda bulunmaktadır. Sehârenpûrî'nin bu konuyla ilgili şerhinde yer verdiği birkaç örneği ele alalım. Mesela "ابن عقيل" şeklinde yazılan râvînin isminin ism-i tasgîr şeklinde okunmayacağını belirten Sehârenpûrî, "إِبْنُ عَقِيلٍ"

⁶⁶⁴ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 177.

⁶⁶⁵ Zehebî, *Siyer*, 11: 146; Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 92, 264.

şeklinde okunmasının daha doğru olduğunu söyledikten sonra bu râvînin isminin Abdullah b. Muhammed b. ‘Akîl b. Ebû Tâlib Ebû Muhammed el-Medenî olduğunu söylemiştir⁶⁶⁶ Yine Sehârenpûrî “حريز بن عثمان” (Harîz b. Osman) adlı râvînin isminin nasıl harekelenmesi gerektiğini açıkladıktan sonra onun nisbesinin “الرَّحْبِيَّ الْجَمَصِيَّ” (er-Rahbi el-Hımşî) olduğunu belirtmiştir.⁶⁶⁷ Sehârenpûrî başka bir hadisin senedinde ismi “الأَجَلَحُ” olarak geçen kişinin ismini, nisbesini ve künyesini verdikten sonra onun, Yaḥyâ b. Abdullah Mu‘âviye el-Kindî Ebû Huceyye olduğunu, el-Eclâḥ lakabıyla şöhret bulduğunu söylemiştir.⁶⁶⁸

Sehârenpûrî, künye ve nisbe verilmemesinden kaynaklanan râvî karışıklığını da çözmek için gayret sarf etmiştir. Muhammed b. ‘Amr⁶⁶⁹ gibi bazı râvîlerin senedde sadece ismi verilmesine rağmen künyesi ve nisbesi zikredilmemiştir. Bu durum hadisçilerin o râvî hakkında ihtilafa düşme nedenleri arasındadır. Nitekim Beyhaḳî yukarıda ismi Muhammed b. ‘Amr olarak geçen râvînin nisbesinin el-Vâkifî olduğunu söylemiş, Hâkim gibi bazı hadisçiler künyesinin Ebû Sehl olduğunu söylemişlerdir. Sehârenpûrî bu ihtilafı İbn Hacer’in (ö. 852/1449) *et-Tehzîbu’t-tehzîb*’inden yaptığı iktibasla şu şekilde çözmeye çalışmıştır. İbn Hacer’e (ö. 852/1449) göre Muhammed b. ‘Amr iki farklı kişidir. Birisi Muhammed b. ‘Amr el-Ensârî el-Medenî’dir ki şerhte ismi zikredilen ve kendisi hakkında ihtilafa düşülen râvî bu kişidir. Diğeri ise Muhammed b. ‘Amr b. ‘Ubeydullah b. Hanzala el-Ensârî el-Vâkifî’dir. Ebû Sehl el-Basrî künye ve nisbesiyle tanınır. Bu şahsın Kütüb-i sitte’de rivayeti yoktur.⁶⁷⁰

2.2.2.4. Râvîlerin Beldeleri ve Nisbeleri Hakkında Bilgi Vermesi

Sehârenpûrî, şerhinde râvîlerin beldeleri ve nisbeleri ile ilgili bilgilere de yer vermektedir. Halef b. Hişâm el-Muḳrî’yi kaynaklardan tanıtırken, kıraatıyla şöhret bulduğunu belirtir. Ancak Azîmâbâdî’nin (1857-1911) *Gâyetü’l-maḳşûd fî ḥalli Sünen-i Ebî Dâvûd*⁶⁷¹ ve *Avnû’l-ma’bûd* adlı eserlerinde Halef b. Hişâm’a verilen nisbenin Şam’ın köylerinden biri olan مُقْرَأ (Muḳra’a) nisbetle مُقْرَأِي olarak verildiği görüşünde olduğunu aktarır. Öte

⁶⁶⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 364.

⁶⁶⁷ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 560.

⁶⁶⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 8: 324.

⁶⁶⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 3: 303.

⁶⁷⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 3: 303.

⁶⁷¹ Bk. Şerefü’l-Haḳ (Şemsü’l-Haḳ) ‘Azîmâbâdî, *Gâyetü’l-maḳşûd fî ḥalli Sünen-i Ebî Dâvûd* (Karâçî: el-Mecma‘u’l-İlmî, 1414/1993).

yandan Fîrûzâbâdî (ö.817/1415) *Kâmus*'unda Muğra'ın Şam'ın köyü değil, Yemen'de akik madeni çıkarılan Muğra' şehri olduğunu, Sem'ânî'nin (ö. 562/1166) ise *el-Ensâb*'ında Şam'ın köyü Muğra⁶⁷² ifadesi hakkında elinde bulunan tabakât kitaplarını titizlikle incelediğini fakat Halef b. Hişâm'ı bu köye nisbet eden birine rastlamadığını söylediklerini belirtir. Şârih, bütün bu ihtimalleri saydıktan sonra, el-Muğrî nisbesinin ona Kur'an'ı çok okuduğu ve meşhur kurralardan olduğundan dolayı bu nisbenin kendisine verildiğinin daha doğru bir yaklaşım olduğu görüşünü ön plana çıkarmıştır.⁶⁷³

Sehârenpûrî, nisbesi el-Misîsî olan Muhammed b. Âdem hakkında bilgi verirken Şam'ın deniz sahilinde bulunan ve büyük bir şehir olan Misis şehrinden olduğunu bu sebeple el-Misîsî nisbesini aldığını söyler. Misis⁶⁷⁴ şehrini anlatırken kendi yaşadığı dönemdeki güncel siyasi olaylarla ilgili haberlerden de söz eder. O dönemde Misis şehrinin Avrupalılar tarafından ele geçirildiğini ve bu istilanın halen devam ettiği bilgisini aktarır.⁶⁷⁵ Dolayısıyla Sehârenpûrî şerhinde birinci dünya savaşı yıllarında batılılar tarafından Anadolu'nun işgaline atıfta bulunmuştur.

Sehârenpûrî'nin râvîlerin nisbesiyle ilgili bir diğer değerlendirmesi ise Ebû Dâvûd'un bir râvîye verdiği nisbenin o râvîye ait bir nisbe olmadığıdır. Nitekim Abdülvehhâb b. Abdulhakem el-Hezzâz (ö. 250/864) adlı râvînin nisbesini Ebû Dâvûd el-Hezzâz yani ipekçi olarak nitelemektedir. Ancak Sehârenpûrî, bu râvînin rical kitaplarında nisbesinin el-Hezzâz değil de el-Verrâk olarak geçtiğini, Ebû Dâvûd'un bu nitelemesini hiçbir rical kitabında bulamadığını belirtmektedir.⁶⁷⁶

2.2.2.5. Râvîlerin İtikadî Eğilimleri Hakkında Bilgi Vermesi

Sehârenpûrî, râvîler hakkında bilgi verirken bazı râvîlerin itikadî eğilimleri üzerinde durmuştur. Mürcî⁶⁷⁷ görüşleriyle ön plana çıkan ve Ebû Mu'âviye künyesiyle senedde geçen Muhammed b. Hâzim et-Temîmî el-Kûfî hakkında bazı kaynaklardan da

⁶⁷² Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ (Haydarâbâd: Meclis-i Dâireti'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, 1382/1962), 2: 42.

⁶⁷³ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 299.

⁶⁷⁴ Çukurova'da tarihî bir şehirdir. Detay için bk. Işın Demirkent, "Misis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 30:78-181.

⁶⁷⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 271.

⁶⁷⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 183.

⁶⁷⁷ İslâm'ın ilk dönemlerinde ortaya çıkıp ılımlı ve uzlaşmacı fikirleriyle tanınan itikadî ve siyâsî fırka. Detay için bk. Sönmez Kutlu, "Mürcie", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32: 41.

yararlanarak şu açıklamada bulunmuştur. Ebû Mu‘âviye, A‘meş dışındaki râvîlerden rivayet ettiğinde vehm⁶⁷⁸ yaparken, A‘meş’in hadislerini en iyi bilen kişi olarak nitelendirilmiş ve çoğu kişi tarafından mürcîî görüşlü olmakla itham edilmiştir. Onu bu görüşüyle itham edenler Yakup b. Şeybe, Âcurrî ve İbn Hıbbân’dır. Yakup b. Şeybe “Ebû Mu‘âviye’nin şıka râvîlerden olduğunu, bazen tedlis yaptığını ve Mürcie’nin görüşlerini kabul ettiğini” söylerken, Âcurrî, Ebû Dâvûd’un Ebû Mu‘âviye hakkında “o Mürcie mensubudur” ve bir keresinde de “Kûfe’deki Mürcie mensuplarının reisidir” dediğini naklettiğini, İbn Hıbbân ise Ebû Mu‘âviye’yi *es-Sikât* adlı eserine aldığını, kendisini tevşîk ifade eden “hâfız ve mutkîn” lafızlarla anmasına rağmen “o Mürciedendir”⁶⁷⁹ diyerek itikadî görüşlerini tasvip etmediğini belirtmiştir.⁶⁸⁰ Sehârenpûrî Mürcie görüşlerini benimseyen diğer bir râvî Abdülmecid b. Abdulaziz b. Ebi Revvâd (ö. 206) hakkında ise, aşırı derecede Mürcie taraftarı olduğunu, bunu da ilan etmekten çekinmediğini söylemiştir.⁶⁸¹ Mürcie’nin görüşlerini kabul eden diğer râvîler de aynı şekilde râvî analizi yapılırken Mürcie’ye mensup oldukları ve bu sebeple ta’n edildikleri Sehârenpûrî tarafından ortaya konulmuştur.⁶⁸²

Sehârenpûrî, Mürcie mensubu dışındaki râvîleri de yeri geldiğinde beyan etmiştir. Bunlardan Muhammed b. Füdayl b. Gazefân’ın çok hadis nakleden ve şıka bir râvî olmakla birlikte aşırı bir Şîa taraftarı olduğunu ifade etmektedir.⁶⁸³ Sehârenpûrî, meşhur râvîlerden biri olan Abdulvâris b. Sa‘îd’in hadis tenkitçileri tarafından “şıka” ve “sebt” tadil lafızlarıyla nitelendirilmesine rağmen Kaderiyye Mezhebi görüşlerini taassup derecesinde benimsediğinden tenkide uğradığını belirtmiştir. Onun hakkında Yezîd b. Zürayi’in “Abdulvâris’in meclisine giden benim yanıma yanaşmasın” dediğini, Hammâd b. Zeyd ise “Hadisçiler ondan hadis almayı yasaklardı” dediğini kaydetmiştir.⁶⁸⁴ Katâde

⁶⁷⁸ Vehm râvînin hadisi hep zanla, bazen böyle, bazen şöyle olarak tereddütlü rivayet etmesidir. Bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 211.

⁶⁷⁹ Krş. İbn Hıbbân el-Bustî, *es-Sikât* (Haydarâbâd: Dâiretü’l-Me‘ârifî’l-Osmâniyye, 1393/1973), 7: 442-443.

⁶⁸⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 182.

⁶⁸¹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 3: 183.

⁶⁸² Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 226. Mürcie mensubu olmakla itham olunan diğer râvîler için bk. 1: 334, 356, 662; 2: 169, 208, 500, 537; 3: 183, 349, 361, 509; 5: 55; 6: 442; 11: 100; 12: 391, 394; 13: 93, 108.

⁶⁸³ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 3: 316. Şîa’ya mensup olmakla itham olunan diğer râvîler için bk. 1: 257, 481, 489, 496, 535, 538; 2: 308, 312, 348, 381, 438, 448, 495; 3: 316, 317, 549, 671; 5: 77, 304; 6: 461, 463, 533; 8: 348, 712; 9: 176; 10: 114; 11: 454, 691; 13: 386, 643.

⁶⁸⁴ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 175.

b. Di‘âme⁶⁸⁵ adlı râvînin bazı konularda kaderî görüşleri benimsemesi nedeniyle yine “şika” ve “sebt” niteliklere haiz olmakla birlikte kaderî sayıldığını belirtmiştir.⁶⁸⁶

Sehârenpûrî râvîlerin itikadî eğilimleri hakkında bilgi verirken Ebû Dâvûd’un *Sünen*’ine bu râvîleri neden aldığı konusunda herhangi bir değerlendirmesi yoktur. Sadece râvîler hakkında münekkitlerin değerlendirmelerini şerhine dahil etmiştir.

2.2.2.6. Münekkitlerin Tenkitlerine Karşı Çıkması

Sehârenpûrî bazı hadis âlimlerinin yaptığı tenkitlerine karşı çıkmıştır. İbn ‘Abdilber’in *Temhîd*’de ve İbn Hâzım’ın *el-Muḥallâ*’da Ebân b. Sâlih’i zayıf râvî kabul etmelerine karşılık “Bu onların gaflette olmalarından ve Ebân hakkında hatada benzeşmelerinden kaynaklanmaktadır. Onlardan önce Ebân’ı zayıf râvî kabul eden hiç kimse yoktur”⁶⁸⁷ diyerek Ebân’a sahip çıkmıştır. Sehârenpûrî buna benzer bir sahiplenmeyi Hasan b. ‘Amr es-Sedûsî el-Basrî (ö. 224) adlı râvî için yapmıştır. el-Ezdî tarafından *ed-Du‘afâ* adlı eserinde münkeru’l-hadis olarak tenkit edilen râvînin bu şekilde anılmasının isabetli olmadığını, bu râvînin sadûk olduğunu söyleyerek râvînin tevsikini onaylamıştır.⁶⁸⁸

2.2.2.7. Râvîler Hakkında Ayrıntılara Girmesi

Sehârenpûrî şerhinde bazen râvîler hakkında dikkat çekici ayrıntıları zikreder. Râvî Muhammed b. ‘Aclân’ı tanıtırken, onun hadis münekkitleri tarafından cerh edildiği bilgisini verdikten sonra İbn ‘Aclân’ın annesinin karnında üç sene kaldığından, annesi ölünce karnı yarılarak çıkarıldığında dişlerinin büyüdüğünden⁶⁸⁹ herhangi bir itiraz kaydı koymaksızın bahsetmiştir. Şârihin, abid ve zahid bir râvî olduğundan söz ettiği Haccâc b. Furâfise hakkında Süfyan es-Sevrî’nin “Ben onun yanında on üç gece kaldım. O ne yemek yiyor ne içiyor ne de uyuyordu.” sözünü yine herhangi bir eleştiriye tabi tutmadan kitabına almıştır.⁶⁹⁰ İbn Raslân’dan yaptığı alıntıda râvî ‘Amr b. Merzûk’u (ö. 224)

⁶⁸⁵ Detay için bk. Abdulhamit Birişik, “Katâde b. Di‘âme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 22-23.

⁶⁸⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 180. Kaderiyye Mezhebi mensubu olmakla itham olunan diğer râvîler için bk. 1: 222, 267, 275, 304, 585, 609; 2: 169, 202, 352, 392, 480, 481, 532, 628; 3: 190, 199; 4: 228; 5: 68, 136; 8: 306; 9: 81; 13: 9.

⁶⁸⁷ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 207.

⁶⁸⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 177.

⁶⁸⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 191.

⁶⁹⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 13: 220.

tanıtırken binden fazla kadınla nikâhlandığından söz etmektedir.⁶⁹¹

Sehârenpûrî, râvîler hakkında dikkat çekici bütün bu ayrıntılara eleştirme getirmeden veya herhangi bir değerlendirme yapmaksızın şerhine dahil etmesi, onun bu bilgileri kinaye olarak düşünüp bu nedenle herhangi bir eleştiriye tabi tutmadan şerhine dahil ettiği şeklinde yorumlanabilir.

2.2.2.8. Râvî Tabakalarını Belirtmesi

Sehârenpûrî, râvî tanıtımı yaparken bazen râvîlerin hangi tabakadan⁶⁹² olduklarını belirtme gereği duymuştur. Sehârenpûrî, Hz. Âişe'nin kölesi Ebû Yunus'un, İbn Sa'd tarafından ikinci tabakadan sayıldığını, Müslim tarafından ise Medinelilerin birinci tabakasından sayıldığını zikretmiştir.⁶⁹³ 'Âsım b. Humejd es-Sekûnî'nin Şamlı tâbiînin en üstün tabakasından olduğunu söylemiştir.⁶⁹⁴ Aynı şekilde Basra halkından olup nesebi Hünat b. Mâlik el-Hemedânî'ye dayanan Ebû Şeyh el-Hünâî'nin, isminin Heyvân b. Halde olduğunu, tâbiînden olup, Basra'nın ikinci tabaka kurrallarından olduğunu ifade etmiştir.⁶⁹⁵ Ayrıca İbn Sa'd, Bilal b. el-Hâris el-Müzenî ve Ebû Abdurrahman el-Medenî'nin, muhacirlerin üçüncü tabakasından olduğunu belirtmiştir.⁶⁹⁶

Sehârenpûrî bazen râvîlerin hangi tabakadan oldukları konusunda ihtilaflı durumlara müdahil olur. Örnek olarak İbrahim en-Neḥaî'nin tâbiînden mi, tebei tâbiînden mi olduğu tartışmasına taraf olmuştur. Ali b. Medînî'nin "İbrahim en-Neḥaî hiçbir sahabiyle karşılaşmadı", İbn Ebî Hâtim'in "İbrahim en-Neḥaî Âişe ve Enes dışında hiçbir sahabiyle karşılaşmadı. Onlardan da hiçbir şey dinlemedi" sözlerine karşılık, "Ben şunu biliyorum ki, onların kabullerine göre İbrahim en-Neḥaî elli beş yılında doğmuştur. Bu zamanda Kûfe, Basra, Mekke, Medine ve bunlar dışındaki şehirlerde İbn Ebi Evfâ, Enes b. Mâlik ve Ebû Tüfeyl gibi çok sayıda sahabi yaşamaktadır. Ebû Tüfeyl gibi bazı sahabiler ondan sonra vefat etmişlerdir. Sahabiler bu kadar çok sayıda olmasına rağmen nasıl oluyor da onlardan herhangi bir şey dinlememiş oluyor. Hatta onun Enes b. Mâlik'ten semaini doğrulayan Ḥavârizmî'nin *Müsned*'inde "İlim talep etmek farzdır" rivayeti vardır, deyip

⁶⁹¹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 179.

⁶⁹² Yaş ve öğrenimde (isnadda) veya sadece öğrenimde birbirine yakın olan kimselerden oluşan küme, grup. Detay için bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 301.

⁶⁹³ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 69.

⁶⁹⁴ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 88.

⁶⁹⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 7: 132.

⁶⁹⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 7: 152.

aklî bir kıyaslama yaparak tâbiî olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır.⁶⁹⁷

2.2.2.9. Râvînin Hangi Hadis Kaynağında Kaç Hadisi Olduğunu Tespiti

Sehârenpûrî, genelde az rivayeti olan râvîlerin *Sünen-i Ebî Dâvûd*'da ne kadar hadisi olduğunu tespit etmeye çalışır. Bu bilgileri diğer hadis kaynaklarından da destekler. Bunu birkaç örnekle açmaya çalışalım. Sehârenpûrî, “Hâkimliğe talip ve hırslı olmak” babının ilk hadisinin râvîleri arasında bulunan Abdurrahman b. Bişr el-Enşarî el-Ezrâk'ın *Sünen*'de bir rivayeti⁶⁹⁸ “Azl” konusunda Müslim'de⁶⁹⁹ bir rivayeti, Nesâî'de ise biri aynı konuda⁷⁰⁰ diğeri de “Hz. Peygamber'in (s.a.v) namazının keyfiyeti”⁷⁰¹ hakkında olmak üzere iki rivayeti olduğunu belirtir. Hz. Âişe'nin kölesi Ebû Yunus'un Ebû Dâvûd⁷⁰² ve Müslim'de Hz. Âişe'den iki hadisi, Buḥârî'de ise edeb bahsinde bir hadisi vardır.⁷⁰³ Kesîr b. Mudrik el-Eşcaî'nin telbiye konusunda Müslim'de bir hadisi vardır. O hadisi de mutabaât için almıştır.⁷⁰⁴ Zibrekan b. Abdullah ed-Damrî'nin namaz konusunda *Süneni Ebî Dâvûd*'da bir hadisi vardır.⁷⁰⁵ Cafer b. Saîd b. Semure'nin *Süneni Ebî Dâvûd*'da altı hadisi vardır.⁷⁰⁶ Abdumelik b. Saîd b. Süveyd'in *Süneni Ebî Dâvûd*'da iki hadisi vardır.⁷⁰⁷ Ebû Dâvûd, Ahmed b. Muhammed b. Eyyûb'den sadece ezan konusunda bir hadis almıştır.⁷⁰⁸ Bu gibi ifadeler şerhte birçok yerde geçmektedir.

Buraya kadar aktardığımız örnekler, Sehârenpûrî'nin *Sünen*'deki hadislerin sened kısmını şerh ederken öne çıkardığı konuların neler olduğu bilgisini aksettirir mahiyettedir. Buna göre Sehârenpûrî hadisin sened kısmında râvîden kaynaklanan zayıflık problemini ortadan kaldırmaya çalışmış, râvî zincirinde kopukluk meydana getiren unsurları çözmeye uğraşı içerisinde olmuş ve hadislerin muttasıl halini bulmak için kaynak taraması yapmıştır. Râvîleri cerh ve tadil yönleriyle detaylı değerlendirmeye tabi tutmuş ve kimlik araştırması yapmıştır.

⁶⁹⁷ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 183-184.

⁶⁹⁸ Ebû Dâvûd, “Kaḏâ”, 2.

⁶⁹⁹ Müslim, “Nikâh”, 22.

⁷⁰⁰ Nesâî, “Nikâh”, 79.

⁷⁰¹ Nesâî, “Kitâbu's-sehv”, 59.

⁷⁰² Ebû Dâvûd, “Şalât”, 5; “Şavm”, 35.

⁷⁰³ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 69.

⁷⁰⁴ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 52.

⁷⁰⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 149.

⁷⁰⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 175.

⁷⁰⁷ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 189.

⁷⁰⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 320.

2.3. Sehârenpûrî'nin Metin Şerh Metodu

Bu kısımda *Sünen* hadislerinde ve bab başlıklarında geçen kelimelerin tahlilleri ve sözlük anlamları ile bab başlıkları ve hadis metinlerinin Sehârenpûrî tarafından nasıl şerh edildiği konuları üzerinde durulacaktır.

2.3.1. Bab Başlıklarını Şerh Etme Metodu

Burada Sehârenpûrî'nin, bab başlıklarını şerh ederken hangi usulü takip ettiği üzerinde durulacaktır. Sehârenpûrî, *Bezlü 'l-mechûd*'u yazarken, *Sünen* 'deki konu başlığı silsilesini takip ederek, kitap ve bab sıralamasına müdahale etmemiştir.

2.3.1.1. Bab ve Kitap Başlıklarının Muhtevalarını ve Tertiplerini Açıklaması

Sehârenpûrî bab başlığında geçen kelime ve kavramların lügat ve ıstılah manalarını verir. Mesela “Akika” kelimesini bu yönden tahlil etmiştir.⁷⁰⁹

Sehârenpûrî, Ebû Dâvûd'un oruç bahsini namaz, zekât veya hacdan sonra kitabına almayıp da talak bahsinden sonra almasını şöyle yorumlamıştır. “Asıl yapılması gereken oruç bahsini nikâhın peşinden getirmektir. Çünkü nikâh başka kadına gitmeye sınır koyarak şehveti kestiği gibi oruç da nefse sınır koyar. Nitekim Allah Resûlü “Oruç (nefsin arzularını kesen) bir kalkandır” buyurmuştur. Ancak orucu talaktan sonra getirmesi, talakın nikâhla çok yakın irtibatı olması sebebiyledir. Bu sebeple oruç talaktan sonraya bırakılmıştır.”⁷¹⁰ Diğer taraftan oruç ve itikâf ile cihad bölümlerinin aralarında sıkı bir ilişkinin bulunmasından dolayı peş peşe getirilmiş olmasını da aynı bakış açısıyla yorumlamıştır. Çünkü ikisinde de nefisle cihat söz konusudur. Müslüman önce nefesine

⁷⁰⁹ “Akika; sözlükte yeni doğmuş bebeğin başında bulunan tüylere denir. Fakihler bu kelimenin fıkhi tanımını; yeni doğmuş bir bebeğin doğumunun yedinci günü Allah rızası için kesilen kurban şeklinde tarif etmişlerdir. Ayrıca “الْعَقُّ الشَّقُّ” kökünden türetilmiş olan bu kelime bölmek ve yarmak anlamlarına gelir. Dolayısıyla yeni doğmuş bir bebeğin başındaki tüylerin doğumundan yedi gün sonra kesilmesine “Akika” ismi verildiği gibi, tüylerin kesilmesiyle birlikte Allah için kesilen kurban da bu isimle müsemma kılınmıştır. Hanefî Mezhebi âlimlerinden olan İbn Âbidîn *Reddu 'l-Muhtâr* adlı eserinde bu konuyla ilgili şunları söylemektedir: ‘Yeni bebeği olan bir kimsenin, bebeğine doğumunun ilk haftasında isim vererek başındaki tüyleri tıraş edip ne kadar geliyorsa o miktarda gümüş ya da altın tasadduk etmesi müstehaptır. Ayrıca Taḥâvî *Şerhu Me'âni 'l-âşâr* isimli eserinde bebeğin tüyleri kesildiği zaman akika adıyla bir kurban kesmenin caiz olduğunu ve bunun nafîle bir ibadet olduğunu söylemiştir. Diğer kurbanların kesimi sırasında gerekli olan şartların Akika kurbanında da aynen bulunması gerekir.” Sehârenpûrî, *Bezlü 'l-mechûd*, 9: 605.

⁷¹⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü 'l-mechûd*, 8: 422.

karşı cihat edecek, onu eğitecek ve temizleyecek sonra da düşmana karşı cihat edecektir.⁷¹¹

2.3.1.2. Bab Başlıklarını Ayetlerle İzahı

Sehârenpûrî, bab başlıklarını açıklarken ayetlerden faydalanmıştır. “بَابُ فِي الْقَصَصِ” bab başlığının kıssalar ve tarihî olaylar manasına gelmediği, bundan maksadın “vaaz ve nasihat etmek, beyan etmek” olduğu, hatta vaizin Arapça’da “قَاصٌّ” “beyan eden açıklayan” olarak ifade edildiği görüşündedir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de “نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ” “Biz bu Kur’an’ı sana vahyetmek suretiyle, en güzel kıssaları sana açıklıyoruz” (Yusuf 12/3) şeklinde geçmektedir,⁷¹² der. Yine Kitâbu’t-Ṭîb’da geçen “فِي الْجَنَةِ”, “diyet/perhiz” hakkındaki bab başlığını açıklarken abdest ayetinde geçen “وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ”, “Eğer hasta olur veya yolculuk halinde bulunursanız...” (en-Nisâ 4/43) ifadesi hasta olanlara, kendilerine zararlı olacak bir şeyle karşı karşıya kaldıklarında bundan korunmak için su yerine toprakla abdest alabileceklerin mubah olacağını⁷¹³ belirterek bab başlığıyla ayet arasında irtibat kurmaya çalışmıştır.

Sehârenpûrî başka bir örnekte “mescide giren müşrik hakkında” bab başlığının konulma nedenini, müşriklerin mescitlere girmelerinin caiz olabileceğini ortaya koymak için konulduğunu kanaatindedir. Ebû Dâvûd ayette geçen “إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ” “Müşrikler pistirler. Mescid-i Haram’a yaklaşmasınlar.” (et-Tevbe 9/28) yasağından anlaşılması gerekenin onların bedenlerinin değil inançlarının necis/pis olduğunu belirtmek için bab başlığını bu şekilde koyduğunu ifade etmektedir. Ancak bu konuda mezhepler aralarında farklı görüşler mevcuttur. Hanefîler müşriklerin mescitlere girmelerinin mutlak manada caiz, Mâlikîler mutlak manada yasak, Şâfiîler ise sadece Mescid-i Harâm’a girmelerinin yasak olduğunu söylemişlerdir.⁷¹⁴

2.3.1.3. Bab Başlığının Hadislerle Uyuşmamasını Açıklaması

Sehârenpûrî, bazen musannifin koyduğu bab başlığı altında zikrettiği hadislerin mutabakat halinde olmadığından bahseder. “Abdest bozarken kibleye yönelmenin

⁷¹¹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 9: 7.

⁷¹² Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 11: 396.

⁷¹³ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 11: 584.

⁷¹⁴ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 3: 218-219.

ruhsatı” babında geçen “Bir gün evimin damına çıkmıştım. Allah Resûlü’nü (s.a.v) öñü Mescid-i Aksâ’ya dönük bir şekilde iki kerpiç arasında abdest bozarken gördüm” rivayetinin kibleye önünü dönmeye bir alakasının olmadığını aksine kibleye arkanın dönülmesiyle ilgili olduğunu söyler. Alternatif bab başlığının “Abdest bozarken kibleye yönelme ve arkasını dönme ruhsatı” olması gerektiğini ifade eder.⁷¹⁵ Ebû Dâvûd’un “Tavafta dua” bab başlığı altında kaydettiği “Allah Resûlü (s.a.v) Mekke’ye ilk geldiğinde hac veya umre için tavaf ederken Kâbe’yi üç kere hızlı bir şekilde dolaşır sonra dört kez normal yürür ardından da iki rekât namaz kılardı” hadisinin mevcut babla hiçbir alakasının olmadığı görüşünde olan Sehârenpûrî, alternatif olarak da “Tavafin vaciplerinden olan tavaftan sonra iki rekât namaz” diye bab başlığı önerisinde bulunmuştur.⁷¹⁶ Hadisin bab başlığıyla uyuşmamasının bir diğer örneği ise “فِي التَّخَصُّرِ وَالْإِفْعَاءِ” (Namazdaki kıyamda) elleri böğürde tutmak ve kalçaları yere yapıştırıp iki yanına ellerini koyarak elleri üzerine abanma babındaki “الْإِفْعَاءِ” kelimesi, Sehârenpûrî tarafından konuyla alakası olmadığından babın başlığında bulunması uygun görülmemiştir.⁷¹⁷

2.3.1.4. Bab Başlıkları Arasındaki İrtibatı Değerlendirmesi

Sehârenpûrî, bazen bab başlıkları arasındaki münasebeti irdeler. “Su ile yapılan istincâ” bab başlığı altındaki konuları şerh ederken Ebû Dâvûd’un bu konuları daha önce “İnsanın idrarından temizlenmesi”⁷¹⁸ ve “Taharet alma”⁷¹⁹ bab başlıkları altında işlemiş olmasına rağmen, üçüncü kez aynı konuyu “su ile yapılan istincâ” başlığını vererek tekrar işleme yoluna gitmesine değinir. Sehârenpûrî bu bab başlıkları arasında herhangi bir fark yokken acaba musannif Ebû Dâvûd bu tekrara neden gerek görmüştür? sorusunu sorar. Sonra da şu açıklamaları yaparak bablar arasındaki münasebeti kurmaya çalışır. Önceki bablar titiz bir araştırmayla gözden geçirilecek olursa görülür ki, Ebû Dâvûd birinci başlık olan “İnsanın idrarından temizlenmesi” babında insanın idrardan hem vücudunu ve hem de elbisesini korumasının gerekliliği ve önemi üzerinde durmuştur. Bunun sonucunda insanın zihninde taharet almada suyun kullanılmasının farz olduğu intibai uyanmaktadır. Ebû Dâvûd işte bu yanlış kanaati gidermek için, taharetlenmenin mutlaka su ile yapılmasının farz olmadığını ortaya çıkaracak olan ikinci başlığa gerek duymuştur. İkinci

⁷¹⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 205.

⁷¹⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 7: 305.

⁷¹⁷ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 4: 379.

⁷¹⁸ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 11.

⁷¹⁹ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 22.

başlıkta taharetlenmenin mutlaka su ile yapılmasının farz olmadığı fikri hadisler muvacehesinde açıklanınca, bu kez de “acaba su ile tahareti terk mi etmek gerekiyor”, “sünnet olan taharet sadece taşla yapıldığı zaman mı olur”, diye bir başka sorunun akla gelme ihtimali söz konusudur. İşte bu yanlış algılama ihtimalini gidermek için Ebû Dâvûd üçüncü kez aynı konuya tekrar dönmüştür. Bu başlıkta insanda kalan ağır pisliğin dirhem miktarını geçmemesi durumunda sadece taşla taharetlenmedeki hükmün caiz, sadece su ile taharetlenmenin hükmünün ise müstehab olduğunu delillendirmiştir. Ayrıca Ebû Dâvûd’un bu üçüncü başlığa ihtiyaç duymasının bir diğer gerekçesi ise suyun bir gıda maddesi olduğu bunun için de taharette kullanılmasının caiz olmadığını iddia edenlerin dayandıkları delilleri çürütmektir. Çünkü suyun hem temiz ve hem de temizleyici olma özelliği yaratılışında vardır. Temizleyicilik özelliği olmayan suyun dışındaki diğer içecekler ve gıda maddelerinin asla su ile mukayese edilmemesi gerekir. Aksi düşünüldüğü takdirde su ile yapılması icap eden birçok temizlik yapılamaz hale gelir ki hiçbir İslâm âlimi böyle bir görüşü savunmamıştır.⁷²⁰

2.3.1.5. Bab Başlıklarını Diğer Hadis Kaynaklarındakilerle Kıyaslaması

Sehârenpûrî, *Sünen*’deki bazı bab başlıklarını diğer hadis kitaplarındaki bab başlıklarıyla mukayese eder. Mesela, Ebû Dâvûd’da “Mescitte oturup beklemenin fazileti” olarak konulan bab başlığı Buḥârî’de “Mescitte oturup namazı bekleyen kimse ve mescitlerin fazileti” bab başlığıyla oluşturulmuştur. Buḥârî’nin bu şekilde bab başlığını oluşturmadaki maksadı şudur ki, o konuda *Şaḥih*’ine aldığı hadisler, sadece mescitte namazı bekleyen kişiye hastır. Ancak Ebû Dâvûd’un bab başlığından, babın altında zikredilen hadislerin daha umumi olduğu anlaşılmaktadır. Sadece mescitte namaz kılmak için bekleyene değil, namazı bitirdikten sonra zikir, Kur’an okuma vb. ibadetler için mescitte bekleyen de bab başlığı altındaki hadislerin kapsamına girmesi mümkündür.⁷²¹

2.3.1.6. Bab Sonlarında Konuyu Özetlemesi ve Genel İlkeler Oluşturma Çabası

Sehârenpûrî, şerhinde babın en sonunda bazen konuyu özetlemiştir. Şuf’a babının sonunda şuf’a konusunu şu şekilde özetlemiştir. İslâm âlimleri, şuf’a konusunda farklı görüşler serdetmişlerdir. Mâlik, Şafîî, Evzâî, Leys, Ahmed b. Ḥanbel, Ebû Sevr ve İshâk

⁷²⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 302, 303.

⁷²¹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 3: 195. Diğer mukayeseler için bk. Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 3: 138; 4: 512; 5: 102, 319; 9: 265, 271; 10: 422.

gibi âlimler; “İki kişinin ortak bir malı söz konusu olup bu mal herhangi bir şekilde bölüşülmemiş ise ortak olanlardan her iki taraf sadece şuf’a hakkına sahip olup, ortak olmayan ancak komşu olan kişinin şuf’a hakkı yoktur” görüşünü benimsemişlerdir. Neḥaî, Ḥammâd b. Ebî Süleyman, Hasan Basrî, Ebû Hanîfe ve onun öğrencisi Ebû Yusuf gibi bir kısım âlim de; “toprakta, ev ve evin bahçesinde şuf’a hakkı söz konusudur. Bu hak sırasıyla; önce malın kendisinde ortak olanlara, ikinci olarak malın hukukunda ortak olanlara aittir. Bunlardan sonuç çıkmazsa komşu da şuf’a hakkına sahiptir.”⁷²²

Sehârenpûrî bazen babların sonunda konunun mahiyetine göre genel ilkeler belirlemeye çalışmıştır. Bu bağlamda uzun izahlardan sonra bir hadisten çıkardığı genel ilkeleri bab sonunda “Tenbih” ifadesinden sonra ibadetlerin genel ilkeleri veya kendi mezhebinin o konuyla ilgili ilkelerini içeren bilgiler verir. Söz konusu çabası ile ilgili olarak “Kişi başkasının yerine hac yapabilir mi?” babının sonunda onun ortaya koyduğu çıkarım zikredilebilir. Sehârenpûrî, orada ibadetlerin genel durumlarıyla ilgili bir analiz yapmıştır. Bu babın başlığıyla zahiren direkt bir ilgisi olmamasına rağmen hadisin illetini farklı fikhî konulara yayarak açıklama cihetine gitmiştir. Şârihin babın sonunda yaptığı izahata göre: “İbadetler üç kısımdır. Namaz gibi sadece bedene ait olan ibadetler birinci kısmı içine alır. Hanefî mezhebine göre bu ibadetlerde niyabet kesinlikle yoktur. Zekât gibi sadece malın belli bir kısmından verilmek suretiyle yapılan ibadetler ikinci kısmı oluşturur. Bu ibadetleri ifa ederken niyabet caizdir. Bir de hac ibadetinde olduğu gibi hem beden hem de malın belli bir kısmından verilmek suretiyle yapılan ibadetler vardır. Yine Hanefî Mezhebi’ne göre özürsüz niyabet caiz değildir. Bu özür de salt özür olmayıp, özür sahibinden özrün yok olması umulmuyor olması gerekir.”⁷²³ Böylece Sehârenpûrî babın sonunda ibadetler için genel bir kategori çizmiştir.

2.3.2. Hadislerde Geçen Kelimeleri Anlama Yöntemi

Sehârenpûrî, *Sünen*’deki hadislerin senedleriyle ilgili yukarıda izah edilen çalışmasını hadisin metin kısmında da sürdürmüştür. Öncelikle şunu ifade etmek gerekir: Dinin tebliğcisi olan Hz. Peygamber’in (s.a.v) sözlerinin doğru anlaşılabilmesi dinin de anlaşılabilmesi demektir. Dolayısıyla peygamberin sözlerinin doğru anlaşılması, öncelikle hadislerde geçen anlaşılması zor olan kelime ve kavramların kökenine inilip

⁷²² Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 11: 244.

⁷²³ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 7: 161, 165.

kastedilen anlamı bulmaya ve yanlış anlaşılmaya müsait kelimelerin anlamlarının bilinmesine bağlıdır. Hadislerin anlaşılmasında veya yanlış anlaşılması problemi ya râvîlerin Hz. Peygamber'in sözlerini tam olarak zapt etmemelerinden ya da Hz. Peygamber'den sonra Müslümanların giriştikleri fetih hareketleriyle Arap olmayan topluluklarla kurulan irtibattan kaynaklanmaktadır. Çünkü Arap olan Müslümanlarla Arap olmayan topluluklar arasında her konuda bir etkileşim olduğu gibi kültürün taşıyıcısı olan dil de direkt olarak etkilenmiştir. Diller arasındaki karşılıklı etkileşim, kelime ve kavramların anlamlarının genişlemesine, anlam kaymalarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Buna paralel olarak bu etkileşim sayesinde hadislerdeki bir kısım kelime ve kavramların Hz. Peygamber'in kastının dışında anlaşılması problemi ortaya çıkmıştır. Müslümanlar Kur'an ve hadiste karşılaştıkları ve kendi dillerinde herhangi bir karşılığı olmayan bu kelimeleri anlayabilmek ve muktezalarını kavrayabilmek için Hz. Peygamber veya onun sahabesine başvurma imkanlarına da sahip değillerdi. Bu nedenle Arap kelimelerine ve özellikle cahiliye dönemi şiirlerine müracaat edip, onları inceleyerek söz konusu kavramları tanımlama yoluna gitmişlerdir.

Öte yandan hadisleri oluşturan kelimelerin ve kelimelerin manalarının hadislerin söylendiği dille irtibatı olduğundan ve dilin bir beyan aracı olmasından dolayı, hadislerin dilinin çok iyi bilinmesi gerekmektedir. Yani Arap dili ve gramerine hâkimiyet, hadislerin anlaşılmasında kişiye en büyük katkıyı sağlayacaktı. Bu sebeple dinin beyanı mesabesinde olan hadis metinlerinin anlaşılması için İslâm tarihi boyunca çokça çalışmalar yapılmıştır. Yürütülen bu çalışma genelde hadis lafızlarının bilinmesi ve bu lafızların manalarının anlaşılması amacına yönelik olmuştur.

Sehârenpûrî, şerhinde genel olarak diğer şârihlerin yaptığı gibi rivayetleri şerh ederken, hadislerde geçen kelimelerin kazandığı değişik anlamları göstermek ve sözlük anlamlarını açıklamak için çoğunlukla konuya vakıf olan dil bilimci âlimlerin bilgi ve görüşlerine yer vermektedir. Bu âlimlerin isimlerini genelde zikretmekle beraber, bazen de bu âlimlerin kitap isimlerini vererek görüşlerini nakletmiştir. Bunun yanı sıra Sehârenpûrî, kelimelerin anlaşılması için açıklamalarını zaman zaman ayet, hadis ve şiirlerle delillendirmektedir. Ayrıca kelimelerin Araplar tarafından kullanım tarzları ve istikakları üzerinde durmaktadır.

Bu kısımda mezkûr konularda Sehârenpûrî'nin uyguladığı ve takip ettiği usul ve metodunu tespit etmeye çalışacağız. *Bezîlü 'l-mechûd* okumaları sırasında Sehârenpûrî'nin açıklama yaptığı yaklaşık 1650 civarında kelime taranmış olup aralarından bazıları örnek olarak seçilmiştir. Diğerlerine dipnotta atıf yapılmıştır.

2.3.2.1. Hadislerde Yer Alan Kelimeleri İncelemesi ve Açıklaması

Sehârenpûrî, hadislerde geçen kelimelerden izahı gerekli olanlarla ilgili açıklamalar yapmıştır. Sehârenpûrî'nin kelimelerle ilgili yaptığı tahlil ve açıklamalar örneklerle şu şekilde gösterilmeye çalışılmıştır.

2.3.2.1.1. Hadislerde Geçen İsimlerin Anlamlarını Açıklaması

Hadis lafızlarının ancak dil bilimcilerinin bildikleri manalara hamledilebileceği görüşünde olan Sehârenpûrî, genellikle hadislerin yanlış anlamlandırılabilceği yerlerde kelimelerin sözlük anlamlarını belirtir. Konuyla alakalı olan örnekler şunlardır:

Birinci örnek: Sehârenpûrî, “فَقَالَ بَخْ بَخْ”⁷²⁴, kelimesinin “oh, oh, aferin, çok iyi, bravo” manasına geldiğini, bir şeyi övme veya bir şeyden hoşnut olma durumunda bu kelimenin kullanıldığını, tekrar edilmesinin ise mübalağa ifade ettiğini söylemiştir.⁷²⁵

İkinci örnek: Sehârenpûrî, “سَلَامِي” kelimesiyle ilgili olarak, “سَلَامِيَّة” kelimesinin çoğulu olduğunu, “parmak kemiği veya eklemi” anlamına geldiğini belirtir. Bu kelime hakkında İbn Esîr'in *en-Nihâye*'sinde: Eğer “سَلَامِيَّة” kelimesinin çoğulu “سَلَامِي” olarak geldiğinde parmak eklemlerinin kendi aralarındaki bölümlerini ifade etse de zamanla bu kelime “insan bedeninde bulunan bütün kemikleri ve eklemleri içine alacak bir şekilde kullanılır olmuştur,” dediğini nakleder. Bu bilgiler muvacehesinde Sehârenpûrî, hadiste bütün eklemler ve kemikler kastedildiği düşüncesini tercih etmektedir.⁷²⁶

Üçüncü örnek: Şârih, “إِكْلِيل” kelimesini “Yakut ve inci gibi değerli taşlarla süslenmiş alın bağı veya sargıyı insanın başına geçirmesi” olarak tanımlar ve hadiste: “Bulutun gökyüzünü ortasından kesmesi ve ufukta “إِكْلِيل” yani sanki bir tâç halini alması manasında kullanılmıştır”, diye ifade etmiştir.⁷²⁷

⁷²⁴ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 66.

⁷²⁵ Sehârenpûrî, *Bezîlü 'l-mechûd*, 2: 15.

⁷²⁶ Sehârenpûrî, *Bezîlü 'l-mechûd*, 5: 510.

⁷²⁷ Sehârenpûrî, *Bezîlü 'l-mechûd*, 5: 286.

Dördüncü örnek: Sehârenpûrî hadiste geçen “حَرَّة” kelimesinden maksadın, Medine’ye birkaç mil uzaklıkta bulunan ve sanki içerisinde ateş yanmış ve bu nedenle simsiyah kesilmiş taşlardan oluşan bir taşlıkta bulunan köye verilen isim olduğunu söylemiştir.⁷²⁸

Beşinci örnek: Sehârenpûrî, “جَلَب” kelimesini, “Zekât memurunun zekât verecek kişilerin zekâtı verilmesi gereken hayvanların zekâtını almak için bir yerde konaklayıp hayvan sahiplerine zekât vermeleri için haber göndererek hayvanların kendi konakladığı yere getirilmesini istemesi” olarak, “جَنَّب” kelimesini ise, “Mal sahibinin zekât vereceği malını zekât memurlarına kolaylık olsun diye evinden alarak zekât memuruna getirmesidir”, diye tarif etmiştir.⁷²⁹

2.3.2.1.2. Kelime Kökleri, Okunuşları, Vezinleri ve Mana Farklarını Belirtmesi

Sehârenpûrî, bazı kelimelerin türetildiği kökü, okunuşlarını, vezinlerini ve buna göre ortaya çıkan mana farklarını belirtmiştir. Çok nadir olarak kelimelerin manalarına etkisi olan veya olmayan yazılış, i’lâl vb. durumları hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Bu konudaki örnekler şunlardır:

Birinci örnek: Şârih “السَّه” kelimesiyle ilgili şu tahlilleri yapmıştır: Bu kelimenin harfleri eksiktir. Kelimenin aslı “فَرَس” vezninde olan “سَتَّة” kelimesidir. Cemisi “أَسْتَاه” şeklindedir. Bu kelimedden “ه” harfî kaldırılıp yerine “أ” getirilmiştir. Kelime “أَسَتْ” haline dönüşmüştür. “ه” harfi, lâme’l-fiil olarak kelimeye tekrar döndürülerek kelime “أَسْتَه” şekline dönüşmüştür. ‘Ayne’l-fiili olan “ت” ve sonradan “ه” harfinin yerine ilave olan “أ” kelimedden i’lâl gereği kaldırılmıştır. Sehârenpûrî, bütün bu i’lâllerin kök harfleri “سَتَّة” olan kelimedden “السَّه” kelimesinin türetilmesi için yapıldığını belirtmiştir.⁷³⁰

İkinci örnek: Bir hadiste Allah Resûlü (s.a.v), “... Secdelerde dualarınızı artırın. Zira secdede yaptığınız dua kabul olunur”⁷³¹ buyurmuştur. Sehârenpûrî, hadiste geçen “قَمِنٌ” kelimesinin manaları aynı olmakla beraber yaygın iki farklı okunuşu olduğunu söyler. Eğer kelime fetha ile “قَمِنٌ” okunursa mastar olup müennesi ve cemisi olmaz. Zamme ile “قَمِنٌ” okunursa sıfat olup müennesi ve cemisi olur. Bu kelime için üçüncü bir okuyuş şekli

⁷²⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 5: 70.

⁷²⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 6: 402, 5: 28, 212, 285, 6: 381, 597, 9: 162.

⁷³⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 2: 139.

⁷³¹ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 154.

daha mevcuttur. “قَمِينٌ” kelimesindeki “م” harfî ile “ن” harfî arasına bir “ي” ilave edilir. O zaman kelime “قَمِينٌ” şeklini alıp “hak eden, layık olan” manasına gelir.⁷³²

Üçüncü örnek: Menâsik konusunda geçen bir hadiste “Yavrularım, güneş doğmadan Cemre-i Akabe’ye taş atmayınız”⁷³³, ifadesi geçmektedir. Sehârenpûrî, bu hadiste Allah Resûlü “أَبْنَيْي” “yavrularım” sözünü sadece çocuklara değil kadınlara da söylediği kanaatindedir. Çünkü bayram gecesi Hz. Peygamber’in Müzdelife vakfesinden sonra Mina’ya şeytan taşlamaya gönderdiği çocuklar arasında kadınlar da vardır. Özeldir çocukları kastetmiş, ancak tağlîb yoluyla kadınları da işaret etmiştir. Bu kelime “أَبْنَى” kelimesinin ism-i tasğîri olup tekil olmasına rağmen çoğulluğu da ifade eden bir kelimedir. Bu kelimenin “بَنَى” kelimesinin ism-i tasğîri olup, “إِنِّ” kelimesinin çoğulu olduğunu söyleyenler de vardır. Şair şiirinde bu kelimeyi şu şekilde kullanmıştır: “عَمَتْ تَمَاضِرُ أَنَّنِي إِمَّا أُمْتُ = يَسُدُّ أَبْيُوها الْأَصَاغِرُ خَلَّتِي”⁷³⁴.

Dördüncü örnek: Tahare kitabının “Uzak bir yere çekilerek abdest bozma” babının ikinci hadisinde geçen “الْبَرَّاز” kelimesiyle ilgili olarak Sehârenpûrî, “geniş boş arazi” manasına geldiğini ve kinaye yoluyla tuvalet ihtiyacını giderme anlamında kullanıldığını belirtir. Şârih, şerhinde Hattâbî’nin ve dil âlimlerinin bu kelime hakkındaki görüşlerine de yer verir. Hattâbî’nin bu kelimeyi “ب” nin esresiyle “الْبَرَّاز” şeklinde okunması gerektiği görüşünde olduğunu, dil âlimlerinden Cevherî ve Fîrûzâbâdî’nin ise “الْبَرَّاز” kelimesi “ب” nin esresiyle okunduğunda “savaşta düello” anlamına geleceğini söyleyerek Hattâbî’ye karşı çıktıklarını aktarmıştır.⁷³⁵

Beşinci örnek: Sehârenpûrî, tuvalete girişte okunması tavsiye edilen duada yer alan “خَبِيثٌ” ve “الْخَبَائِث” kelimelerini tahlil ederken hadiste geçen “خُبْتُ” kelimesinin “خَبِيثٌ” kelimesinin çoğulu olduğunu ve “erkek şeytanlar” anlamına geldiğini, “خَبَائِث” kelimesi ise “خَبِيثَةٌ” kelimesinin çoğulu olduğunu ve “dişi şeytanlar” demek olduğunu söyler. Ayrıca bu kelimenin hoşlanılmayan şey, ahlaktan yoksunluk ve zina manasına geldiği ve kullanım yerine göre çirkin, âdi ve yerilen şeyler gibi değişik anlamlar aldığı görüşlerine de yer vermiştir.⁷³⁶

⁷³² Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 4: 351.

⁷³³ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 64.

⁷³⁴ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 7: 403.

⁷³⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 169;

⁷³⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 176; 5: 285.

Örneklerde görüldüğü gibi Sehârenpûrî, genellikle kelimelerden ayrı kökten türetilmiş olma ihtimali bulunan, bu nedenle de hadislerle farklı veya yanlış mana verilebileceğini tahmin ettiği yerlerde, kelimelerin türediği kökleri ve buna göre hadise verilmesi gereken doğru manayı ortaya çıkarmaya çalışmıştır.

2.3.1.1.3. Kelimelerin Yapılarına, Çeşitlerine, Okunuşlarına Göre Tespitleri

Sehârenpûrî hadislerde geçen bazı kelimelerin daha iyi kavranılabilmesi için kelimelerin yapılarına, çeşitlerine, okunuşlarına göre tespitler yapmıştır.

Birinci örnek: Sehârenpûrî, ⁷³⁷“فَتَنْظُرُ الثَّوْبَ الَّذِي كَانَتْ تَقْلُبُ فِيهِ” hadisindeki “تَقْلُبُ” kelimesinin, tefe‘ul vezninde olduğunu ⁷³⁸“أَوْ يَأْخُذُهُمْ فِي تَقْلِبِهِمْ” ayetinde olduğu gibi “ت” harfinin hazfedildiğini belirterek, ⁷³⁸ bu kelimenin yapısını tespitte ayetten istifade ederek açıklamaya çalışmıştır.

İkinci örnek: Sehârenpûrî, Tahare kitabında geçen ⁷³⁹“قَالَ أَنْفَاءً” ibaresindeki “إ” harfinin meşhur okunuşta uzatarak okunduğunu ancak doğru lisana göre “إ” harfinin uzatılmadan okunması gerektiğini belirterek ⁷⁴⁰ kelimenin okunuşuna göre bir tespit yapmıştır.

Üçüncü örnek: “Buruna su verip dışarı atmak” babında “مَرَّاحٌ” kelimesi ile ilgili olarak Sehârenpûrî der ki: “مَرَّاحٌ” kelimesinin “م” harfi damme (ötre) ile okunursa, “sığınak, barınak” anlamındadır. *Nihâye* sahibi İbnü’l-Esîr el-Cezerî (ö. 606/1209) bu şekilde okunduğunda “Büyükbaş veya çiftlik hayvanlarının gece götürüldükleri barınak” ⁷⁴¹ anlamında olduğunu söylemiştir. Eğer “مَرَّاحٌ” diye “mim” harfinin fethası (üstün) ile okunması durumunda: “Bir topluluğun sabah akşam uğrak yeri” anlamını taşımaktadır. İbn Raslân ise fetha kullanımının hatalı olduğunu görüşündedir. Çünkü kelime ismi mekândır. İf‘âl babının ismi zaman ve ismi mekân ve mastar gibi türevleri zammeli olur. Dolayısıyla hadisteki mim harfinin zammeli okunması doğruya en yakın olanıdır. ⁷⁴²

Dördüncü örnek: Sehârenpûrî’nin kelime tahlili yaptığı başka bir hadis şöyledir: “فَوَجَدْنَا مَرَّاحِيضَ قَدْ بُنِيَتْ قَبْلَ الْقِبْلَةِ”. Sehârenpûrî bu rivayette geçen “مَرَّاحِيضَ” kelimesinin okunuşunu ve manasını şöyle açıklamıştır: Bu kelimenin ilk harfinin fethalı olarak okunması gerekir.

⁷³⁷ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 132.

⁷³⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 2: 580.

⁷³⁹ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 66.

⁷⁴⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 2: 15.

⁷⁴¹ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 381.

⁷⁴² Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 615.

“مِرْحَاضٌ” kelimesinin çoğulu olup, yıkanma yerleri ve hela manasındadır. Müslümanlar Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin de içinde bulunduğu ordu ile Şam’ın fethine gittiklerinde Hristiyanların oturdukları evlerde hela olduğunu ve bu helaların yönlerinin de kibleye doğru olduğunu görmüşlerdir.⁷⁴³

Beşinci Örnek: Vereceğimiz son örnek “جُهدٌ” kelimesiyle ilgili tahlildir. Sehârenpûrî, bu kelime “ج” harfinin zammesiyle okunduğunda “güç yetirme”, fethasıyla okunduğunda ise “zorluk meşakkat” anlamına geldiğini⁷⁴⁴ belirtir.

2.3.2.1.4. Sözlük Anlamı Dışında Kullanılan Kelimeleri Tespiti

Sehârenpûrî, sözlük anlamı dışında bir manada kullanılan kelimeleri de tespit etmiş ve manalarını zikretmiştir.

Birinci Örnek: “فَاعْمَلْ مِنْ وَرَاءِ الْبَحَارِ” “Allah Resûlü ona, sen şehirlerin yakınında değil uzakta (yani Allah’ın emirlerini uygulamaya) çalış” hadisindeki (الْبَحَارِ) kelimesinin Sehârenpûrî, “Deniz manasında olmayıp belde ve köy” manasında olduğunu söylemektedir.⁷⁴⁵

İkinci örnek: Kitabu’t-ṭahâre’de geçen bir hadiste “حُكِّيهِ بِضِلْعٍ” ifadesindeki “ضِلْعٌ” kelimesi köken bakımından kaburga kemiğinin Arapçası olduğu halde hadiste, bu kelimeyle kaburga kemiğine benzeyen eğri çubuk için kullanılan ad olmuştur ki⁷⁴⁶ Sehârenpûrî’nin tercih ettiği mana budur. Hadisin bütünü açısından değerlendirildiğinde bu mana daha uygun olur.

Üçüncü örnek: Âişe’den (r.a), rivayet olunan bir hadiste:

قَالَتْ: كُنَّا نَغْتَسِلُ وَعَلَيْنَا الضِّمَادُ وَنَحْنُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ مُحَلَّاتٌ وَمُحْرَمَاتٌ

“Bizler ihramlı ve ihramsız olarak Allah Resûlü (s.a.v) ile beraberken ve saçlarımızın örgülerini çözmeden yıkanırđık”⁷⁴⁷ hadisinde geçen “ضِمَادٌ” kelimesi aslında bir organ yaralanınca üzerine sarılan sargı bezi manasına gelir. Sehârenpûrî’ye göre “ضِمَادٌ”

⁷⁴³ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 197.

⁷⁴⁴ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 6: 155; 2: 94, 630.

⁷⁴⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 9: 9.

⁷⁴⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 2: 585.

⁷⁴⁷ Ebû Dâvûd, “Ṭahâre”, 101.

kelimesi, hadiste saça kokulu hatmi⁷⁴⁸ bitkisinden sürünmek manasında kullanılmıştır. Dolayısıyla hadisin muhtemel manası şu şekilde olabilir: “Biz guslederken hatmi bitkisi karıştırılmış su ile ıktifa eder, başka bir su kullanma ihtiyacı duymazdık.”⁷⁴⁹

Dördüncü örnek: Yine Âişe (r.a) tarafından rivayet olunan başka bir hadiste “أَحْرُورِيَّةُ أَنْتِ” “Harûrâ” Kûfe yakınlarında bir köy olmasına rağmen Sehârenpûrî, hadiste “Harûrîler” den kastedilenin Hariciler olduğunu söylemiştir. Çünkü Hariciler ve taraftarlarının toplandığı yer Harûrâ’dır.⁷⁵⁰

Beşinci örnek: Sehârenpûrî, Abdullah b. Mesûd’dan (r.a) rivayet olunan hadiste kinayeli bir anlatımın söz konusu olduğunu şu şekilde tespit etmiştir: “Allah Resûlü (s.a.v) dört rekât kılacağı bir namazın ilk iki rekâtından sonra tahiyyatta otururken sanki kızgın bir taş üzerinde oturur gibi otururdu.”⁷⁵¹ Bu hadiste geçen “الرَّضْفُ” kelimesi “Ateş içine atılarak kıpkırmızı kor haline getirilen taş” manasındadır. Yani Hz. Peygamber’in kıldığı namazın ilk teşehhüdünü son teşehhütten daha kısa tuttuğu anlaşılmaktadır. Abdullah b. Mesud (r.a) bu kısalığı kinayeli bir şekilde “Allah Resûlü (s.a.v) sanki aşırı derecede ısıtılan taş üzerinde otururdu” diye ifade etmiştir.⁷⁵²

Altıncı örnek: “كَانَ عَمَلُهُ دِيمَةً” ifadesindeki “ديمة” kelimesi ile ilgili olarak Sehârenpûrî, “daima” manasına geldiğini ifade eder. Dil âlimleri “ديمة” kelimesine bu manayı günlerce devam eden yağmur sebebiyle vermişlerdir. Sehârenpûrî, “Sonraki zamanlarda bu kelime aslı mananın dışına çıkarak devam eden her şey için kullanılmaya başlanmıştır,” demiştir.⁷⁵³

Yedinci örnek: Sehârenpûrî, “Kur’an-ı Kerim’i ezberleyip sonra da onu unutan kimse hakkında tehdit” babında bulunan ve ilk akla gelen manası “eli kesilmiş” diye geçen “أَجْذَمَ” kelimesine çok farklı manalar verildiğini ifade etmiştir. Bunlar arasında “dişleri dökülmüş”, “elleri, ayakları hayırdan yoksun”, “vücut azaları kesilmiş”, “delilsiz”, “cüzam hastalığına tutulmuş”, “Allah’a karşı hayâsı sebebiyle başı önüne düşmüş”, “unutmasına özür bulamayan” ve “konuşacak sözü kalmamış” gibi manalar bunlardandır.

⁷⁴⁸ Hatmi: Ebegümeci familyasından bitki olup yaprakları yaşken ezilip suyu çıkarılarak sabun yerine kullanılan bir bitkidir. İbrahim Mustafa v.dğr., *el-Mu‘cemu’l-vasîf* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996), 245.

⁷⁴⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 2: 282.

⁷⁵⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 2: 301.

⁷⁵¹ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 190.

⁷⁵² Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 4: 559.

⁷⁵³ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 5: 635.

Ancak verilen ifadeler birbirinden farklı da olsa, bu sözlerin hepsinin içerdiği ortak mana bir kusuru, bir noksanlığı bünyelerinde barındırmalarıdır. Sehârenpûrî'ye göre “أَحْذَمُ” kelimesinin içine aldığı bu anlamlardan hangisi ele alınırsa alınsın, hadisten çıkarılacak anlam; “Kur'an-ı Kerîm'i ezberleyip de bir süre sonra onu unutan kimse hesap günü Allah'ın huzuruna mutlaka bir kusurla çıkarılacaktır”, şeklinde olanıdır.⁷⁵⁴

2.3.2.1.5. Eş Anlamlı Bazı Kelimelerin Aralarındaki Farkı Belirtmesi

Sehârenpûrî, bazı kelimelerin sözlük manalarını verirken, onların eş anlamlısı olan veya ilk bakışta öyle görünen kelimelerin de manalarını naklederek, aralarındaki farkın daha iyi görülmesini ve böylece de hadisin doğru anlaşılmasını sağlamıştır.

Birinci örnek: Hz. Peygamber “اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُوعِ فَإِنَّهُ يَنْسُ الضَّجِيعُ” “Allah'ım, açlıktan sana sığınırım. Muhakkak ki o çok kötü bir yatak arkadaşıdır”⁷⁵⁵ duasında geçen açlık kavramını muhatabına daha iyi hissettirebilmek için “yatak arkadaşı” tabirini uygun bulmuştur. Sehârenpûrî'ye göre Hz. Peygamber'in (s.a.v) “ضَجِيعُ” kelimesine bu manayı vermesinin nedeninin “مَضَاجِعُ” kelimesiyle aynı manada olmasındandır ki, bu kelime “Nerede yatarsa yatsın yattığı yerde arkadaşından ayrılmayan” anlamına gelmektedir. Açlık da her zaman insan üzerinde tesirini hissettirdiği ve etkilediği kişiden hiç uzaklaşmadığından dolayı “yatak arkadaşı” şeklinde ifade edilmiştir. Dolayısıyla Allah'a sığınılması gereken açlığın insan bedenine veya düşünme yetisine zarar veren, ibadetine engel olabilecek derecede onu halsiz bırakan açlık olduğu anlaşılmalıdır.⁷⁵⁶

İkinci örnek: Sehârenpûrî, “Kuraklık yaşayan ve bu kuraklığın sona ermesi için Hz. Peygamber'in duasını istemek maksadıyla birkaç ağlayan kadının Hz. Peygamber'e geldiğini”,⁷⁵⁷ bildiren hadiste geçen “بَوَاكِي” kelimesi hakkında der ki: “Ağlayan kadınlar” manasına gelen bu kelimeye “Ağlayan nefisler” şeklinde mana vermek de mümkündür. Bu kelime bazı Ebû Dâvûd nüshalarında ve Hattâbî'de “رَأَيْتُ النَّبِيَّ يَبْكِي”، “Hz. Peygamber'i ellerine dayanmış/onları uzatmış olarak gördüm” şeklinde geçmektedir. Ayrıca bu hadisin Ferrâ el-Beğavî'nin (ö. 516/1122) *Meşâbîhu's-sünne* ve Hattîb et-Tebrîzî'nin (ö. 741/1340) *Mişkâtü'l-Meşâbîh*'inde de aynı şekilde geçtiğini ve Aliyyu'l-Kârî (ö. 1014/1605) de *Mişkâtü'l-Meşâbîh*'e yazdığı şerh olan *Mirkâtü'l-mefâtiḥ*'de bunu

⁷⁵⁴ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 6: 190.

⁷⁵⁵ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 368.

⁷⁵⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 6: 286.

⁷⁵⁷ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 261.

teyit ettiğini bildirir. Nevevî (ö. 676/1277) ise, “رَأَيْتُ النَّبِيَّ يُوَاقِي” şeklinde vârid olan rivayetin sahih olmadığını, zaten böyle bir rivayetten bariz bir mananın ortaya çıkmayacağını söyler. Beyhakî’de geçen rivayet ise, yukarıdakilerin hiçbirine benzemez. Orada “بَوَاكِي” kelimesinin yerinde “هَوَازِل” kelimesi, “هَوَازِلَ أَنْتَ النَّبِيُّ”, “zayıf kimseler Hz. Peygamber’e geldi” şeklinde yer almıştır.⁷⁵⁸

Üçüncü örnek: Şârih, “اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ”⁷⁵⁹ hadisinde geçen “الْهَمِّ” ve “الْحَزَنِ” kelimelerin “üzüntü, gam, tasa, keder, kaygı” manalarına geldiğini, fakat “الْهَمِّ” kelimesinin “Hâlihazırda veya ileride olacak üzüntü ve kederlerle” alakalı bir kelime olduğunu, “الْحَزَنِ” kelimesinin ise “Geçmişte yapılmayan dünya ve ahiret iyiliklerinden dolayı duyulan pişmanlık, gam ve kederlerle ilgili” olduğunu söyleyerek aralarında çok ince bir farklılığın olduğunu belirtir.⁷⁶⁰

Dördüncü örnek: Sehârenpûrî, “مَنْ سَأَلَ وَلَهُ مَا يُغْنِيهِ جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ خُمُوشٌ أَوْ خُدُوشٌ أَوْ كُدُوحٌ”, “Zengin olduğu halde dilencilik yapan kimse, kıyamet günü yüzü tırnak izi veya yara bere olduğu bir halde gelir”⁷⁶¹ hadisinde geçen “خُدُوشٌ”, “خُمُوشٌ” ve “كُدُوحٌ” kelimelerinin peş peşe gelme nedenlerinin râvî tereddüdünden kaynaklandığını söyleyenler olduğu gibi eş anlamlı veya yakın anlamlı kelimeler olduğunu söyleyenlerin de olduğunu, bu görüşlerini kelimelerin arasındaki “أَوْ”, “veya” kelimesine dayandırdıklarını söylemiştir. Yani hadiste vârid olan bu üç kelimedenden birisini Hz. Peygamber söylemiş, ama râvî Hz. Peygamber’in hangi kelimeyi söylendiğini tam kavrayıp, hatırlayamamıştır. Buna göre, hepsi tırnaklama ve yaralama izleri anlamlarına gelir. Sehârenpûrî, bazı dil bilimcilerin “أَوْ”, kelimesinin, tereddüt ifade etmediği kanaatinde olduklarından yola çıkarak bu kelimeye, dilencilerden “çok az dilenenler”, “çok dilenenler” ve “dilenmeyi meslek haline getirip aşırı derecede dilenenler” diye dilenciler arasındaki dilenme derecelerine işaret etmek için peş peşe geldiğini söyler. Şöyle ki; yüzdeki tırnakla tırmalama ve yaralama ile oluşan iz, “خُمُوشٌ” kelimesiyle ifade edilmiş ve aşırı derecede dilenenler için kullanılmış; yüz dışındaki vücudun diğer organlarında bulunan yaralama izi, “خُدُوشٌ” kelimesi ifade edilmiş ve çok dilenenler için kullanılmış; yüz dışında vücutta bulunan çizikler ise “كُدُوحٌ” kelimesiyle ifade edilmiş ve az dilenenler için kullanılmıştır. Bununla beraber “خُمُوشٌ”, kelimesi mana

⁷⁵⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 5: 275-276.

⁷⁵⁹ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 368.

⁷⁶⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 6: 280.

⁷⁶¹ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 23.

itibariyle “خُدُوش” kelimesinden, “خُدُوش” da “كُدُوح” kelimesinden daha belîğdir. Sehârenpûrî, “خُدُوش” kelimesine “deride değnek veya tahta parçasıyla yapılan çizik veya yaralama”, “خُدُوش” kelimesine “tırnakla yapılan çizik” ve “كُدُوح” kelimesine ise “dişlerle yapılan yaralamadır”, diye farklı manalar verenler de olduğunu ifade ederek aralarındaki farkı göstermiş ve böylece okuyucunun hadise nasıl anlam vermesi ve onu nasıl yorumlaması gerektiğine işaret etmiştir.⁷⁶²

Beşinci örnek: Sehârenpûrî, “الْخُاعَةُ فِي الْمَسْجِدِ خَطِيئَةٌ”⁷⁶³ hadisinde geçen “الْخُاعَةُ” kelimesinin baştan gelen (sümük) manasına geldiğini, “الْخُامَةُ” kelimesiyle bir harfî farklı olmasına rağmen aynı manaya geldiğini ifade ederek iki kelime arasındaki ince ayırma dikkat çekmiştir.⁷⁶⁴

2.3.2.1.6. Kelimelerin Sözlük Manalarıyla Birlikte İstilah Manalarını Vermesi

Sehârenpûrî, bazen sadece kelimelerin sözlük anlamlarını değil, bu kelimelerin ıstilah anlamları sayılabilecek veya fıkhi boyuta varabilecek geniş açıklamalar yapar.

Birinci örnek: Şârih Sehârenpûrî “تَيَمُّمٌ” kelimesini etraflıca açıklamaya çalışmıştır. Teyemmüm “Suyun bulunmadığı durumlarda veya bulunup da kullanma imkânı olmadığı takdirde, abdestsizliği gidermek için, toprak cinsinin temizine elli dokundurarak önce yüzü, sonra elleri dirseklere kadar mesh etme ameliyesine” denir. Teyemmümün meşruiyeti Kitap, Sünnet ve icma ile sabit olup, Muhammed (s.a.v) ümmetine has bir ruhsattır. Önceki ümmetler için böyle bir ruhsat söz konusu değildir. İslâm âlimlerinde teyemmümün azimet mi, yoksa ruhsat mı olduğunu konusunda fikir birliği yoktur. Bir kısım âlim suyun bulunamaması durumunda azimet olduğunu; hastalık vb. bir özürden dolayı su kullanılamıyorsa, ruhsat olduğunu söylemişlerdir.⁷⁶⁵

İkinci örnek: Sehârenpûrî, “الْجِهَادُ” kelimesinin çok detaylı bir açıklamasını şu şekilde yapmıştır: Cihadın sözlük manası meşakkat demektir. İstilahta manası ise kâfirlerle savaşmak için gayret sarfetmektir. Ayrıca nefisle, şeytanla ve fasıklarla mücadeleye de cihad denir. Nefisle mücadele şu şekilde olur. Dini öğrenme, öğrendikleriyle amel etme sonra da onları öğretmektir. Şeytanla mücadele, kalbe şüphe veren ve şehvetleri süsleyen

⁷⁶² Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 6: 461-462.

⁷⁶³ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 22.

⁷⁶⁴ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 204.

⁷⁶⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 2: 456.

şeyleri def etme şeklinde olur. Kâfirlerle mücadeleye gelince elle, malla, dille ve kalple olur. Fasıklarla ise elle, dille ve kalple olur. Cihad için Hz. Peygamber zamanı ve ondan sonraki zamanlar diye iki unsur söz konusudur. Birincisi, Medine’de meşru kılındığına dair ittifakın vuku bulduğu Hz. Peygamber zamanındaki cihattır. Hz. Peygamber zamanında kâfirlere karşı yapılan cihad, farz-ı ayn mı? yoksa kifaye mi? diye İslâm âlimleri arasında ihtilaf vardır. Bir kısım âlime göre cihad sadece muhacirlere faz-ı ayindir. Bir kısmına göre ise sadece ensara farz-ı ayndır. Nitekim onların akabe gecesinde Hz. Peygamber’i koruyacaklarına ve ona yardım edeceklerine dair söz vermeleri bunu teyit eder. İki görüşten farklı görüşler de vardır. Ensar ve muhacire farz-ı ayin, bunlar dışında kalanlara kifayedir diyenler olduğu gibi Hz. Peygamber’in (s.a.v) içinde bulunduğu gazve farz-ı ayin bunun dışındakiler kifayedir, diyenler de olmuştur. İkincisi ise Hz. Peygamber zamanından sonraki cihaddır. Yaygın görüşe göre düşman saldırısı veya devlet başkanının belirleyeceği tarafa saldırı gibi ihtiyaç hâsıl olması dışında kalan bu cihad kifayedir. Cumhura göre farz-ı kifaye olan cihad senede bir kere yapmakla ifa edilir. İşin aslı küffar ile cihad, her bir Müslümanın eliyle, diliyle, malıyla ve kalbiyle yaptığı cihada göre değişiklik arz eder.⁷⁶⁶

Üçüncü örnek: Sehârenpûrî, “قَالَ رَسُولُ اللَّهِ إِنَّهُ لَيُغَانُ عَلَى قَلْبِي”⁷⁶⁷ Hz. Peygamber (s.a.v): “Mutlaka benim kalbimin üzeri de perdelenir.” hadisinde geçen “يُغَانُ” kelimesinin anlam örgüsünü ortaya çıkarmak için şu tahlilleri yapmıştır. Bu kelime “kapladı, perdeleni, örtüldü” anlamlarını ihtiva eder. “Gökyüzünü bulut kapladı” cümlesindeki “kapladı” kelimesiyle mana olarak örtüşmektedir. Hz. Peygamber’in (s.a.v) kalbinin perdelenmesi meselesi, büsbütün Allah Resulü’nün beşer oluşu itibariyle kaçınılması mümkün olmayan birtakım dalgınlıkların kendisinden neşet etmesidir. Yoksa Hz. Peygamber’in kalbi her daim Allah’ı zikir ile meşguldü. Sehârenpûrî bu bilgilere ek olarak, bu kelimenin daha iyi anlaşılması için Aliyyü’l-Ķārî’den şu alıntılarını yapar: “غَيْنٌ” örtü demektir. Hz. Peygamber’in sözü “İnsanoğlunun kaçınamayacağı dalgınlık ve nefsin naz ve hazlarına iltifat durumu bir bulut gibi kalbimi kaplar” manasınadır. Sehârenpûrî, kelime hakkında geniş açıklamalar yaptıktan sonra “Ancak genel kabul gören görüşe göre bu kelime,

⁷⁶⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 9: 5-7.

⁷⁶⁷ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 362.

manası çok iyi anlaşılamayan müteşabih hadislerdendir”⁷⁶⁸ diyerek bir anlamda kelimeyi hali üzere bırakır.

2.3.2.1.7. Hadislerde ve Farklı Nüshalardaki Bazı Kelimelerin Yazı Benzerliğine veya İhtilafına Dikkat Çekmesi

Sehârenpûrî, hadislerde ve farklı nüshalarda geçen kelimelerin anlam ve yazı benzerliğine veya ihtilafına dikkat çeker. Anlam değişmese dahi Sehârenpûrî açıklama yapma gereği duymuştur.

Birinci örnek: Hadiste geçen “تَمَضْمَضَ وَاسْتَنْثَرَ” cümlesiyle ilgili olarak Sehârenpûrî şöyle demektedir: “استنثر” yani “burundan suyu dışarı atmak” kelimesi bulunmaktayken başka nüshalarda ise “استنشق” kelimesi ile birlikte “استنشق” yani, “buruna su çekmek” kelimesi mevcuttur⁷⁶⁹, diyerek nüshalar arasındaki farklılıkları ortaya koymaya çalışır. Ancak hangi nüshalar olduğuna değinmemiştir. Sehârenpûrî’nin nüshadan kastı o an elinde bulunan matbu *Sünen* nüshalarıdır.

İkinci örnek: Sehârenpûrî, “Camilere minber konulması” babındaki hadislerden birinde geçen “بَدُنَ” “yaşlandı” kelimesi ile ilgili nüshaların çoğunda “د” harfinin şeddesi ile “بَدْنٌ” şeklinde olduğunun tespitini yapmıştır. Ayrıca bu kelimeyi “şişmanladı” manasında “د” harfinin zammesi ile “بَدْنٌ” şeklinde okunmasının da mümkün olduğunu söyleyenlerin olduğunu ifade etmiştir. Ancak Ebû Ubeyd ve et-Tîbî (ö. 743/1343) gibi âlimler şişmanlığın Hz. Peygamber’e has bir özellik olmadığını, dolayısıyla “بَدْنٌ” “yaşlandı” şeklinde okunması gerektiğini söylemişlerdir. Kâdî ‘Îyâd (ö. 544/1149) ise, tam aksine “د” harfinin zammesi ile “بَدْنٌ”, “şişmanladı” diye okunması gerektiğini savunmuştur. Zira Hz. Âişe vâlidemizin Hz. Peygamber hakkında “Yaşlanıp kiloları artınca” rivayetini hatırlatarak kelimenin “بَدْنٌ” olması gerektiğine işaret etmiştir.⁷⁷⁰

Üçüncü örnek: Sehârenpûrî, Abdurrahman b. Mesud’un Sehl b. Ebî Hâşme’nin “أَمَرَنَا”⁷⁷¹ “Allah Resûlü (s.a.v) bize: Ağaçtaki meyvelerin olgunlaştığını tahmin ettiğinizde onları toplayın” diye emretti”, şeklinde nakledilen hadiste geçen “فَجَدُّوا” kelimesi şu şekilde açıklanmıştır: “الجد” kelimesi “kesmek/koparmak” manasında

⁷⁶⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 6: 250. Benzer örnekler için bk. 2: 298; 4: 423, 541; 6: 401.

⁷⁶⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 510.

⁷⁷⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 5: 99.

⁷⁷¹ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 13.

olup, hadis metninde (meyvelerin olgunlaşma aşaması tamamlandıktan sonra onları) “kesin” emir kipinde kullanılmıştır. *Sünen*’in yazma ve matbu nüshalarının bazılarında da bu şekildedir. “الْجُدَّ” kelimesi, bazı nüshalarda “خُدُوا”, “الِنْ” şeklinde geçmekte olup hadisin anlamı: “Ağaçlardaki meyveler olgunlaştığı zaman zekâtını alın” şeklindedir. Aliyyu’l-*Qārî*’nin de şerhi *Mirkātü’l-mefâtiḥ*’de tercih ettiği kelime “خُدُوا” kelimesidir. Hadiste geçen “فَجُدُّوا” “koparın” emri mubahlık ifade etmekte olup ağaçlardaki meyveler olgunlaşınca, zekât memuru tarafından takdir edildikten sonra “meyveleri koparabilirsiniz” şeklinde anlaşılmalıdır. Haşiyelerin bir kısmında ise “فَجُدُّوا” şeklinde “د” harfiyle geçmektedir.⁷⁷²

Dördüncü örnek: “يُهْشُ هَشًّا رَقِيقًا” “Hz. Peygamber’in (s.a.v) (sit alanı/harem ilan ettiği ağaçlara sopa vb. şeylerle) vurulamaz ve (o ağaçlar) kesilemez. Ancak (ağaçlara zarar vermeyen) yumuşak bir vuruşla vurulabilir.” hadisinde geçen “رَقِيق” kelimesi yazma Ahmedîyye nüshasında ve matbu Kâdiriyye ve Müctebâiyye nüshasında iki “ق” harfiyle, Kânfüriyye, Mısıriyye ve ‘Avn nüshasında iki “ف” harfiyle yazılmıştır. Ancak anlam bakımından bir değişiklik söz konusu değildir.⁷⁷³

2.3.2.1.8. Kelimleri Ayetle, Hadisle ve Şiirle Bağlantı Kurarak Açıklaması

Sehârenpûrî, bazı kelimelerin hadislerde geçen anlamını tespit ederken kelimelerin aynı anlamı ifade ettiği ayetlerle olan bağlantılarına, diğer hadislerle ve şiirle olan ilişkisine zaman zaman işaret ederek kelimeleri açıklamaya çalışmıştır.

a. Hadislerde geçen kelimelerin ayetlerle bağlantısı kurularak açıklanmasına örnekler: Tahâre kitabında “فَقَالَ أَبُو ذَرٍّ: فَكُنْتُ أَعْرَبُ عَنِ الْمَاءِ وَمَعِيَ أَهْلِي”, Ebû Zerr (sözünün devamında) şöyle dedi: “Hanımım ile beraberken, ben sudan uzaktaydım”⁷⁷⁴ şeklinde geçen rivayet konusunda Sehârenpûrî der ki; hadisteki “أَعْرَبُ” kelimesi “Bulunmama, gizlilik, görünmeme, uzak/ırak/ötede olmak” anlamlarına gelmektedir. Daha sonra bu manayı desteklemek için Yûnus Suresi’nde geçen ve hadisle aynı manada olan şu ayeti “وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ” “Rabbinden gizli ve uzak kalmaz” (Yûnus 10/61) şahit getirerek, manasının açıklanmasına ihtiyaç duyulan “أَعْرَبُ” kelimesini açıklamaya çalışmıştır.⁷⁷⁵

⁷⁷² Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 6: 419, 420.

⁷⁷³ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 7: 566. Diğer örnekler için bk. 2: 545.

⁷⁷⁴ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 261.

⁷⁷⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 2: 521.

Hadiste geçen kelimeyi ayetle açıklama bağlamında bir diğer örnek “صَعَقَةً” kelimesiyle ilgilidir. Sehârenpûrî, “İnsanın işittiği anda korkudan öldüğü ürkütücü ses” manasına gelen ve hadiste “صَعَقَةً” şeklinde geçen kelimeyi, ayette kıyametin kopmasında birinci nefha olarak ifade edilen şu ayetle açıklamaya çalışmıştır: “وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي” “Sûr’a üflenir ve Allah’ın diledikleri kimseler hariç göklerde ve yerde bulunan ne varsa hepsi ölür.” (ez-Zümer 39/68)⁷⁷⁶ Bu bağlamda son örnek ise zekât kitabında bir rivayette geçen “إِلْحَافٌ” kelimesiyle ilgilidir. Sehârenpûrî, “فَقَدْ سَأَلَ إِلْحَافًا”, “...o kişi yüzüstlük yaparak istemiştir”⁷⁷⁷ hadisinde geçen “إِلْحَافٌ” kelimesi ile Bakara süresindeki “لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا”, “Çünkü onlar insanlardan yüzüstlük ederek istemezler” ayetindeki “إِلْحَافٌ” kelimesinin aynı anlamlara geldiğini, anlamının da “arsızlık, yüzüstlük, haddi aşmak” olduğunu belirtmiştir.⁷⁷⁸

b. Hadislerdeki kelimelerin en iyi şekilde anlaşılması için başvurulması gereken kaynaklardan biri de diğer hadislerdir. Bu konuda da Sehârenpûrî’nin hadislerden yoğun bir şekilde faydalandığını görmekteyiz. Sehârenpûrî, “إِذَا كَانَ يَوْمُ الْجُمُعَةِ غَدَتِ الشَّيَاطِينُ بِرَأْيَاتِهَا”, “Cuma günü olduğu zaman şeytanlar sancaklarıyla sokaklara çıkarlar”⁷⁷⁹ hadisinde geçen “رَأْيَاتٌ”, “sancaklar” kelimesinin, “ordudaki sancak” manasına geldiğini, “Esirlerin boyunlarındaki demir halka veya bukağı” anlamlarına gelme ihtimalinin de bulunduğunu söylemektedir. Sehârenpûrî, bu iki manayı da teyit eden Hâkim’in *Müstedrek*’inde tahrîc ettiği bir hadisi şahit göstermiştir: “الَّذِينَ رَأَوْهُ اللَّهُ فِي الْأَرْضِ يَجْعَلُهَا فِي”, “Din, Allah’ın kendisine itaat edenlerin boynuna bir halka olarak geçirdiği yeryüzündeki sancağıdır.”⁷⁸¹

c. Sehârenpûrî bazen de rivayetlerdeki kelimeleri açıklarken Arap şiirinden örnekler vermektedir. Hz. Âişe’nin (r.a) şu rivayetini buna örnek verebiliriz: “Peygamber (s.a.v) cünüplükten dolayı yıkanacağı zaman içine süt konan kaba benzer bir şey isterdi”⁷⁸² hadisinde geçen “جَلَابٌ” kelimesini Sehârenpûrî şöyle izah eder: “İçine devenin sütü sağılan kap anlamına gelir ki, külek ve susak” diye tabir olunurdu. Buna göre râvînin sözünün manası, “جَلَابٌ”, “İçinde küleğin aldığı su kadar su barındıran bir kap istedi”, olur.

⁷⁷⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 5: 15.

⁷⁷⁷ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 23.

⁷⁷⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 6: 465. Diğer örnekler için bk. 5: 96, 6: 286.

⁷⁷⁹ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 203.

⁷⁸⁰ Hâkim, *Müstedrek*, 2: 24.

⁷⁸¹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 5: 26. Diğer örnekler için bk. 6: 13, 161, 244, 282, 576; 7: 230; 8: 479.

⁷⁸² Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 99.

Yani Hz. Peygamber Hz. Âişe'den yıkanmak için istediği kova, külek dolusu kadar su alan bir kabı kendisine vermesini istedi, demek istemiştir. Buḥârî, *Şaḥîḥ*'inde bu kelimeyi güzel kokuyu yıkanmadan önce kullanma olarak tevil etmiş ve onu bab başlığı olarak kullanmıştır. Sehârenpûrî, Buḥârî'nin “جَلَاب” kelimesine bu manayı vermesini doğru bulmamış ve şairin şu sözüyle: “صَاحِبُ! هَلْ رَأَيْتَ أَوْ سَمِعْتَ بِرَاعٍ رَدَّ فِي الضَّرْعِ مَا قَرَى فِي الْجَلَابِ” “(Ey) Dostum! Hayvanın memesindeki (sütü) küleğin içerisinde ağırladığı şeyi reddeden bir çobanı gördün mü, duydun mu? bu iddiasını delillendirmeye çalışmıştır.⁷⁸³

d. Sehârenpûrî bir kelimeyi izah ederken bazen ayetlerden, bazen hadislerden, bazen de salih insanların sözleri ile istiḥâd etmiştir. Sehârenpûrî, “اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْفَقْرِ وَالْقِلَّةِ وَالذِّلَّةِ”, “Allah'ım! Fakirlikten, azlıktan ve alçalmaktan sana sığınırım”⁷⁸⁴ hadisinde geçen “الْفَقْرُ” kelimesinin izahını ayet, hadis ve salih insanların sözlerinden faydalanarak şu şekilde izah etmiştir. Fakirlik, yoksunluk, yoksulluk ve muhtaç olma demektir. Bu da dört şekilde açıklanmıştır. İlki, insanın zaruri ihtiyaçlarıyla ilgili fakirliğin olmasıdır. Bu nevi fakirlik, dünya döndüğü müddetçe zengin-fakir, zayıf-kuvvetli tüm insanlığa hatta tüm varlığa şamil olan fakirliktir. Kur'ân-ı Kerîm'de “يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ” “Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız” (el-Fâtır 35/15) buyurulması bu fakirliğe işaret etmiştir. İkincisi, mal azlığı ve malın elde bulunmamasıdır. Zekâtın verileceği yerlerinin belirtildiği “إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ” “Zekât ancak fakirler içindir” (et-Tevbe 11/60) ayetinde “فُقَرَاءُ” şeklinde geçen ve mal azlığını ifade eden fakirliktir. Üçüncüsü, Nefsin fakirliğidir. Bu nevi fakirlik, nefsin dünyaya tamah etmesi ve açgözlü olmasıdır. Sehârenpûrî'nin nefsin fakirliğiyle kastı “لَيْسَ الْغِنَى عَنْ كَثْرَةِ الْعَرَضِ وَلَكِنَّ الْغِنَى عَنِ النَّفْسِ” “Zenginlik malın çok olması değildir. Gerçek zenginlik, gönül zenginliğidir,”⁷⁸⁵ hadisinde geçen fakirliktir. Dördüncüsü, dünyada olduğumuz müddetçe Allah'a muhtaçlık hissiyatıyla yaşamaktır. Sehârenpûrî bu nevi fakirliği, salih zatların sürekli dualarında kullandıkları cümlelerden istiḥâd ederek delillendirmektedir. “اللَّهُمَّ أَغْنِنِي بِالْإِفْتِقَارِ إِلَيْكَ وَلا تَفْقُرُنِي بِالْإِسْتِغْنَاءِ عَنْكَ”, “Allah'ım! Beni sana ihtiyaç duymakla zenginleştir ve beni senden vazgeçirerek küçümseme/fakirleştirme.”⁷⁸⁶ Örneklerde de görüldüğü gibi Sehârenpûrî, bir kelimeyi hem ayetle hem hadisle hem de salih zatların sözleriyle izah etmeye çalışmıştır.

⁷⁸³ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 2: 254. Diğer örnekler için bk. 5: 11; 6: 16.

⁷⁸⁴ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 368.

⁷⁸⁵ Müslim, “Zekât”, 40.

⁷⁸⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 6: 282, 283. Diğer örnek için bk. 8: 178.

2.3.2.1.9. Fiillerin Anlam Örgüsü Üzerinde Durması

Sehârenpûrî, bazen fiillerin sadece sözlük manasını vermekle yetinirken, bazen de bu fiillerin detaylı bir şekilde anlam örgüsünü çıkarmaktadır.

Birinci örnek: Sehârenpûrî, Hz. Peygamber'in (s.a.v): “ثُمَّ رَاحَ فَكَأَنَّمَا قَرَّبَ بَدَنَةً”, “Sonra erkenden mescidin yolunu tutarsa, bir deve takarrub etmiş yani sadaka vermiş gibi olur”⁷⁸⁷ hadisinde geçen “رَاحَ” fiilini anlama bağlamında Nevevî'den (ö. 676/1277) alıntılar yapmıştır. Nevevî: “رَاحَ” fiilinin manasını “Gündüzün evvelinde camiye gitmek” olduğunu söylemiştir. Ancak ifade edilen mana hususunda birçok âlim değişik görüşler ortaya koymuşlardır. İmam Mâlik, Şâfiîlerden Kâdî Hüseyin ve İmâmü'l-Haremeyn bu hadiste belirtilen erkenden mescide gitme saatlerini “Güneş zevali aştıktan hemen sonraki anlar” diye anlamışlardır. Âlimlerin büyük bir çoğunluğuna göre cuma günü mescide gitmenin müstehap olduğu vakit günün evvelinde mescide gitmektir, şeklinde olmuştur. Ezherî'nin ifade ettiğine göre, Arap dilinde “رَاحَ” fiili mutlak manada gitmeyi ifade etmektedir, diyerek ister günün başında olsun, isterse sonunda olsun “رَاحَ” fiili gitmek manasında kullanılacağını ifade etmiştir.⁷⁸⁸ Sehârenpûrî'ye göre “رَاحَ” fiilinin içerdiği mana da budur.⁷⁸⁹

İkinci örnek: Sehârenpûrî, “يَا عَبَّاسُ يَا عَمَّاهُ أَلَا أَمْنُحُكَ”, “Ey Abbas! Ey Amcam! Sana güzel bir hediye vereyim mi?”⁷⁹⁰ hadisinde geçen “مَنْحَ” fiiline “güzel hediye vermek” manasını vermiştir. Bu manaya şu şekilde ulaşmıştır: Bir kişi devesini veya koyununu başka birisine sütü kesilinceye kadar sütünü sağıp, içmesi için verir. İşte bu karşılıksız faydalanma hadiselerinin çokça vuku bulmasıyla ilgili olarak “منح” kelimesi kullanılır.⁷⁹¹

2.3.2.1.10. Fiillerin Müzekker, Müennes, Malûm ve Meçhul Durumlarını İncelemesi

Sehârenpûrî, hadislerde geçen bazı fiillerin müzekker ve müenneslik, malûm ve meçhullük durumlarını ve buna göre aldıkları manalarını belirtir.

Birinci örnek: Sehârenpûrî, “أَنَّ النَّبِيَّ يُؤَلِّى يَوْمَ الْعِيدِ قَوْسًا”, “Bayram günü Hz. Nebi'ye (s.a.v)

⁷⁸⁷ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 129.

⁷⁸⁸ Nevevî, *el-Minhâc*, 3: 399.

⁷⁸⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 2: 565.

⁷⁹⁰ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 304.

⁷⁹¹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 5: 527. Diğer örnekler için bk. 2: 127, 296, 332, 497, 534; 4: 128, 487, 519, 632.

bir yay verildi”⁷⁹² hadisinin metninde geçen “نُؤِلَ”, “verildi” kelimesi hakkında şunları söyler: Kânfûriyye nüshası hariç diğer nüshaların tamamında burada olduğu gibi fiil tef’îl babından mazi meçhul sığasıyla mevcuttur. Kânfûriyye nüshasında ise müfâ‘ale babından mazi meçhul sığasıyla mevcut olup iki vâv ile yani “نُؤِلَ” şeklinde sabit olmuştur. Her ikisinin sözlükteki anlamları “verildi” şeklindedir.⁷⁹³

İkinci örnek: Sehârenpûrî, “Hac için hayızlının ihrama girmesi” babında yer alan “عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: نَفَسْتُ أَسْمَاءَ بِنْتِ عُمَيْسٍ”⁷⁹⁴ hadisinde yer alan “نَفَسَ” fiili, “نَفَسْتُ” şeklinde meçhul okunduğunda, “kadın doğurdu”, “نَفَسْتُ” malum okunduğunda ise “kadın hayız veya nifas oldu” anlamına geldiğini belirterek fiili mazi ve meçhul okumanın anlam farklılıklarını ortaya koymaya çalışmıştır.⁷⁹⁵

Üçüncü örnek: Sehârenpûrî, büyû‘ kitabında geçen şu hadisteki “أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ نَهَى عَنْ بَيْعِ النَّخْلِ حَتَّى تَرْهُوَ”⁷⁹⁶, “Hz. Peygamber (s.a.v) kızarıklık meydana gelinceye kadar (ağaçtaki) hurmayı satmayı yasakladı.”⁷⁹⁶ “زَهَا” kelimesini izah ederken “çiçek açmak, çiçeklenmek ve yetişmek” manalarına geldiğini belirtir. Bu kelime hadiste “تَرْهُوَ” şeklinde müennes sigasıyla gelmesinin sebebini “النخل” kelimesinin hem müzekker “يَرْهُوَ” şeklinin, hem de müennes “تَرْهُوَ” şeklinin caiz olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca “النخل” kelimesinin bu şekilde kullanımını Kur’an ayetlerinden örnekler vererek teyit etmektedir. “النخل” kelimesinin müennes sıfat almasına örneği “كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ”⁷⁹⁷ “Sanki onlar içleri (oyulup) bomboş (hale getirilmiş) hurma kütükleri gibi idiler.” (el-Hakka 69/7), şeklinde vermekte olup, müzekker sıfat almasına örnek ise “كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ”⁷⁹⁷ “Sanki onlar köklerinden sökülmiş hurma kütükleri gibi idiler” (el-Kamer 54/20) vermektedir.

2.3.2.1.11. Hadislerde Geçen Bazı Fiillerin Türetildiği Kökleri Tespiti

Sehârenpûrî, hadislerde geçen bazı fiillerin hangi kökten türetildiğini tespit etmekte ve buna göre hadisin aldığı manaları incelemektedir.

Birinci örnek: Sehârenpûrî, bazen fiilin türetildiği kökü tespit ederken birçok şârihten faydalanmıştır. “عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ قَالَتْ: كَانَ النَّاسُ يَنْتَابُونَ الْجُمُعَةَ مِنْ مَنَازِلِهِمْ”⁷⁹⁸, “Hz. Peygamber’in

⁷⁹² Ebû Dâvûd, “Salât”, 151.

⁷⁹³ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 5: 222.

⁷⁹⁴ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 9.

⁷⁹⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 7: 47.

⁷⁹⁶ Ebû Dâvûd, “Büyü”, 23.

⁷⁹⁷ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 11: 65, 66.

zevcesi Hz. Âişe'den rivayet olunduğuna göre o şöyle dedi: İnsanlar evlerinden Cuma namazına nöbetleşe gelirlerdi” şeklinde mana verdiğimiz “يَنْتَابُونَ” kelimesinin anlam örgüsünün ortaya çıkarılmasıyla ilgili olarak Sehârenpûrî, Kaşallânî (ö. 923/1517)⁷⁹⁸ ve ‘Aynî’den (ö. 855/1451)⁷⁹⁹ faydalanmıştır. Onlardan yaptığı alıntıya göre “يَنْتَابُونَ” “dönüşümlü/nöbetleşe yapmak” fiili, “نَابَ” fiilinin tefâ’ul babındandır. Bu fiil bazı rivayetlerde “يَنْتَابُونَ” şeklindedir. Dolayısıyla Sehârenpûrî “يَنْتَابُونَ” ve “يَنْتَابُونَ” fiillerinin eş anlamlı olduğunu vurgulamaya çalışmıştır.⁸⁰⁰

İkinci örnek: Sehârenpûrî, bazen fiilin türetildiği kökü tespit ederken farklı dil âlimlerinden yararlandığı gibi şairlerden de istişhâd etmiştir. “İmam hutbe îrâd ederken konuşmak” babında yer alan “إِذَا قُلْتَ أَنْصِتْ وَالْإِمَامُ يَخْطُبُ فَقَدْ لَعُوتَ”, “İmam hutbedeyken “sus” dedin mi boş iş yapmışsındır”⁸⁰¹ hadisinde geçen “أَنْصِتْ” kelimesinin “أَنْصَتَ” fiilinin ifal babından emri olduğunu ancak kişi sustuğu zaman “نَصَتَ” şeklinde sülasi de olabileceğinin tespitini yapar. “أَنْصَتَ” fiiline “susmak” ve “dinlemek” şeklinde iki şekilde mana vermiştir. Nitekim Şâir Luḥaym b. Şa‘b şöyle der: “إِذَا قَالَتْ جَدَامُ فَأَنْصِتُوهَا”, “Hâzâm konuştuğu zaman onu dinleyin.”⁸⁰² Ayrıca dinlemek için susmak manasına geldiğini Şair Râğıb’ın şiirinden “السَّمْعُ لِلْأَنْصَاتِ وَالْأَنْصَاتُ لِلْأُذُنِ”, “İşitme dinlemek içindir. Dinlemek de kulak içindir,” şeklinde istişhâd ederek açıklamıştır.⁸⁰³

Üçüncü örnek: Sehârenpûrî, hadislerde geçen “سَمَتَ” kelimesini “ش” ile okumanın mümkün olduğu gibi “سَمَتَ” şeklinde “س” harfi ile de okumanın mümkün olabileceğini ve buna göre mana verilebileceğini kanaatindedir. Her ikisinde de mana hayır ve bereket için duadır. Eğer kelime “سَمَتَ” kökünden türemişse, sanki bu, hapsirana Allah’a itaatte sebat etmesi için duadır. Duadan maksat şu olabilir: “Allah seni istihza/alaydan ve seni üzen şeylerden uzaklaştırsın.” Şayet kelime “سَمَتَ” kökünden türemişse bundan maksat da “güzel tarz ve tavırdır” demek ve bu kelimenin alacağı manayı “Allah, hapsirani kişinin hapsirirliğinin rahatsız ettiği kişinin huyunu güzelleştirsin” şeklinde olacağını ifade etmektedir.⁸⁰⁴

⁷⁹⁸ Kaşallânî, *İrşâdû’s-sârî*, 3: 647.

⁷⁹⁹ ‘Aynî, *Umde*, 5: 54.

⁸⁰⁰ Sehârenpûrî, *Bezlû’l-mechûd*, 5: 34.

⁸⁰¹ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 237.

⁸⁰² İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 2: 99.

⁸⁰³ Sehârenpûrî, *Bezlû’l-mechûd*, 5: 153.

⁸⁰⁴ Sehârenpûrî, *Bezlû’l-mechûd*, 4: 424. Diğer örnek için bk. 4: 428.

2.3.2.1.12. Kelimelerin İzahında Arap Örf ve Adetinden Faydalanması

Sehârenpûrî, *Sünen* hadislerindeki kelimeleri veya deyimleri izah ederken Arapların örf ve adetlerinden de faydalanmıştır. Örneğin, Sehârenpûrî, fıkıh ıstılahında değiş-tokuş yapmak suretiyle mehirsiz evlenmek manasına gelen “الشِّغَارَ”, “Şigâr” bab başlığının altında ve daha sonra hadis metninde geçecek olan şigârla ilgili bilgi verirken Nevevî’den (ö. 676/1277) şunu nakleder: Şigâr’ın sözlükteki manası “ayağı kaldırmak” demektir. Köpek bevl etmek için ayağını kaldırıncı “شَعَرَ الْكَلْبِ” denir. Sanki şigâr yapacak kişi: “Ben senin kızının ayağını kaldırmadıkça sen de benim kızımın ayağını kaldırma,” demiş gibi oluyor. Yahut da böyle bir nikâhta mehir olmadığı için bir şehirde bulunan bir kişinin o şehirden gitmesi manasına gelen “هُوَ مَنْ شَعَرَ الْبَلَدَ”, “Ülkeyi terk eden odur,” ifadesinden mülhemdir. Şigâr suretiyle nikâh, cahiliye dönemi nikâh çeşitlerindendir. Şigâr yoluyla evlenmek dinen haram kılınmıştır. İslâm âlimleri bu konuda ittifak etmiştir.”⁸⁰⁵ Böylece Sehârenpûrî, rivayetlerde bulunan bazı kelimeleri tahlil etmiş ve kelimelerin sözlük anlamlarını, Arapların örf ve adetlerindeki bir kısım uygulamalarından yola çıkarak izah etmek suretiyle hadisteki maksadı ortaya çıkarmaya çalışmıştır.

2.3.2.1.13. Mahallî Özellik Taşıyan Eşya, Giyecek, Takı, Yiyecek, Hayvan, Mabet, Kabile Adı, Ölçü Aletleri ve Coğrafi Mekân İsimlerini Açıklaması

Sehârenpûrî’nin lafzî anlamın tespiti amacıyla, şerhinde üzerinde ağırlıklı durduğu hususlardan biri de hadislerdeki mahallî özellik taşıyan pek çok eşya, giyecek, takı, yiyecek, hayvan, mabet, kabile adı, ölçü aletleri ile coğrafi mekân isimlerini açıklamaya dikkat etmesidir.

a) Sehârenpûrî, Hz. Peygamber zamanında kullanılan ve isimleri hadislerde geçen eşya isimleriyle ilgili şu bilgileri vermektedir.

Mesela “Taharetten sonra elin toprağa sürülmesi” babının ilk hadisinde geçen “تَوْرَ” ve “زَكْوَةَ” ismiyle anılan kapların mahalli olarak kullanıldığı intibayı verdiği için bu kelimeleri açıklama gereği duymuştur. Şöyle ki; “تَوْرَ” kelimesini, “taşın yontularak oyulmasıyla veya bakırdan yapılmış, abdest suyunun içerisine konulduğu veya içme suyunun içinde muhafazasına yarayan küçük kaplara verilen isim” şeklinde tanımlarken, “زَكْوَةَ” kelimesi de aynı maksatla kullanılan ancak deriden yapılmış küçük kap demektir”

⁸⁰⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 7: 639.

diye tanımlamıştır.⁸⁰⁶ Ayrıca, “جَفَنَة” diye isimlendirilen kabın, bakırdan veya tahtadan yapılmış bir tas veya kazan olduğunu,⁸⁰⁷ “مِضْنَاءُ” isminde olan kabın, abdest suyu alacak kadar bir kap olup “مِفْعَلَة” ve “مِفْعَال” vezinlerinde kullanılabilen kelime olduğunu,⁸⁰⁸ “تَطْع” isminin ise yere serilen ve deriden yapılmış halı türünde bir sergi olduğunu,⁸⁰⁹ beyan etmiştir.⁸¹⁰ Bunların dışında, Sehârenpûrî’nin hadislerde geçen bazı eşya isimlerini özellikle tanıtım ve tarifini yapması hadislerdeki bu isimlerin mahalli bir özellik taşımasından kaynaklanmaktadır.

b) Sehârenpûrî, hadislerde isimleri zikredilen dönemin giysi ve takı isimleriyle ilgili şu şekilde açıklamalar yapmıştır:

Sehârenpûrî, “... وَعَلَيْهِمْ بَرَانِسٌ وَأَكْسِيَّةٌ”, “Üzerlerinde aba ve başlıklı elbiseler vardı”⁸¹¹ hadisinde, “بَرَانِسٌ” şeklinde vârid olan kelimenin “Önü açık, kolları bol, başlıklı ve pamuktan örülmüş elbise veya cübbeye” verilen bir isim olduğunu, el-Cevherî’nin, bu elbise hakkında “İslâm’ın ilk yıllarında dünyadan el etek çekmiş Hristiyan dindarların giydiği başlıklı elbisedir” dediğini nakletmiştir. Sehârenpûrî Medine’ye ilk gittiği yıllarda bu elbisenin yensiz olanının Mağrib ahalisi tarafından çokça kullanıldığına şahit olmuş ve bunun ne olduğunu Mağripten gelen ilim adamlarına sorduğunu nakletmektedir.⁸¹² Şârih Sehârenpûrî, “Hz. Peygamber, üzerinde “مِرْطٌ” olduğu halde namaz kıldı”⁸¹³ hadisinde geçen “مِرْطٌ” kelimesini, “Yün, kumaş, ketenden veya başka bir malzemeden yapılmış, erkek ve kadınların kullanabildiği bir elbise çeşididir”⁸¹⁴ şeklinde açıklamıştır. Ayrıca Sehârenpûrî, hadislerde “مُوقٌ” ismiyle geçen kelimenin bir mest çeşidi olduğunu,⁸¹⁵ “فَتْخَاتٌ” ismiyle geçen kelimenin “فَتْخَة” kelimesinin çoğulu olup, büyük yüzük veya cahiliyet dönemindeki kadınların, ayak parmaklarına, bir rivayete göre el parmaklarına taktıkları yüzüklerden kaşsız olanına verdikleri isim,⁸¹⁶ “سِخَابٌ” ismiyle

⁸⁰⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 310.

⁸⁰⁷ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 399.

⁸⁰⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 305, 518.

⁸⁰⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 5: 543.

⁸¹⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 305. Diğer örnekler için bk. 1: 518; 6: 408, 411.

⁸¹¹ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 118.

⁸¹² Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 4: 60.

⁸¹³ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 135.

⁸¹⁴ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 2: 592. Diğer örnekler için bk. 5: 82, 218, 220, 263.

⁸¹⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 654.

⁸¹⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 6: 326.

geçen kelimenin ise özellikle çocukların taktığı inciden yapılmış kolyelere veya gerdanlıklara verilen isim olduğunu,⁸¹⁷ açıklamıştır.

c) Hadislerde geçen yiyecek ve içecek isimleriyle ilgili kelimeleri açıklama bağlamında Sehârenpûrî şu açıklamaları yapmaktadır:

Sehârenpûrî, "...مؤمنين عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ قَالَ: فَأَمَرْتُ لَنَا بِخَزِيرَةٍ فَصُنِعَتْ", "...Müminlerin annesi Âişe'ye rastladık. Bizim için "خَزِيرَةٍ" hâzîre adı verilen bir yemek yapılmasını emretti, hâzîre hemen hazırlandı"⁸¹⁸ hadisinde geçen "خَزِيرَةٍ" kelimesini şu şekilde açıklamıştır: Et küçük parçalara ayrılarak tencereye konur. Üzerine bolca su konur ve yeterince tuz ilave edilerek pişirilir. Et yenecek kıvama gelince üzerine un serpilir ve unla karıştırılır.⁸¹⁹ Bu yemeğin et olmaksızın un ve yağ karıştırdıktan sonra pişirilip bulamaç haline getirilmesine ise "عَصِيدَةٍ" denir.⁸²⁰ Aynı hadiste geçen "قِنَاعٍ" kelimesi ise yemek yemeye ve içine meyve konmaya yarayan bir tabaktır.⁸²¹ Şârih Sehârenpûrî, "أَنَا رَسُولُ اللَّهِ", "فِي مَسْجِدِنَا هَذَا وَفِي يَدِهِ غُرْجُونُ ابْنِ طَابٍ", "Hz. Peygamber bu mescide elinde İbn Tâb hurması ile geldi"⁸²² hadisinde meyve ismi olarak geçen "ابْنِ طَابٍ" hurması sözünü ise şöyle açıklamıştır: "İbn Tâb hurması, Medine'deki İbn Tâb ailesine mensup bir şahsa nispetle isimlendirilen Medine hurma çeşitlerinden bir hurma cinsidir. İbn Tâb hurması veya İbn Tâb salkımı diye söylenir"⁸²³ diyerek, Medine'ye ya da o bölgeye mahsus bir meyve cinsi olduğunu açıklamıştır. Ayrıca "نَبِيذٍ" kelimesinin üzüm, hurma vb. meyvelerin su içine konularak az bir müddet kaynatılarak elde edilen içeceğe verilen isim olduğunu, sarhoş edene de etmeyene de nebîz dendiğini,⁸²⁴ "جُغُرُورٍ" isminin çok âdi bir hurmaya verilen bir ad olduğunu, "لَوْنُ الْحَبِيقِ" kelimesinin ise oldukça ufak ve âdi bir hurmanın adı olduğunu⁸²⁵ ifade etmiştir.

d) Sehârenpûrî, Ebû Dâvûd hadislerinde geçen hayvanlarla ilgili kelimeleri de açıklamıştır.

Örneğin, "بِضْنُو" ⁸²⁶ isminin "Sıska develere verilen isim" olduğunu, *Lisânu'l-'Arab*'ın bu

⁸¹⁷ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 5: 254.

⁸¹⁸ Ebû Dâvûd, "Tahâre", 56.

⁸¹⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 614.

⁸²⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 620.

⁸²¹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 614.

⁸²² Ebû Dâvûd, "Salât", 22.

⁸²³ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 212.

⁸²⁴ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 449.

⁸²⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 6: 427.

⁸²⁶ Ebû Dâvûd, "Tahâre", 20.

kelimeye “Seferlerde zayıflamış hayvan olarak” mana verdiğini,⁸²⁷ “الجدّة” kelimesinin kuş cinsinden çaylağa verilen ad olduğunu⁸²⁸ ifade etmiştir.

e) Sehârenpûrî, hadislerde geçen dini mekânlarla ilgili kelimeleri de izah eder.

Sehârenpûrî, “الدَّيْر” kelimesinin manastır anlamında kullanılıp daha çok şehir dışlarında dağ başlarında kurulan rahiplerin yaşadıkları ve yetiştikleri Hristiyan mabetlerine verilen isim olduğunu, şehirlerde ise bu gibi mabetlere “كَنِيسَة” veya “بَيْعَة”, “kilise” dendiğini söylemiştir.⁸²⁹

f) Hz. Peygamber dönemindeki insanlar mutlaka kabileye mensup idiler. Hz. Peygamber de Kureyş Kabinesi’ndendi. Herhangi bir kişiden bahsedilirken o kişinin mensup olduğu kabilenin ismi bazen hadislerde zikredilmiştir. Sehârenpûrî bu kabilelerin isimlerini açıklamaya gayret göstermiştir.

Sehârenpûrî, hac bahsinde bir hadiste⁸³⁰ geçen “الْحُمْس” kelimesinin gayretli, hevesli manalarına geldiğini ve Kureyş kabilesine mensup bir kol olup kuvvetli ve cesaretli oluşları, üstün kahramanlıkları sebebiyle kendilerine “الْحُمْس” denildiğini söylemektedir. Sehârenpûrî bu kabilenin dinlerine çok bağlı olduğunu, dinleri uğruna her türlü fedakârlık ve feragatten çekinmediklerini belirtmektedir.⁸³¹ Sehârenpûrî ayrıca “بَنَى بَيَاضَة” kelimesinin Ensâr’dan bir kabilenin adı olduğunu,⁸³² “أَخْلَف” kelimesinin Sakîf kabilesinden bir sülâleye verilen ad olduğunu⁸³³ ve “نَبَيْت” kelimesinin ise Yemen’de bir kabilenin veya mahallenin adı olduğunu beyan etmektedir.⁸³⁴

g) Hadislerde izahı gerektiren kelimelerden bazıları şehir, köy, bölge, şehirdeki herhangi bir mahalle veya mevki ve mekân isimleridir. Sehârenpûrî hadislerin içeriğinde zikredilen bu yerlerin tespitini yapmakta, bunları açıklamaya gayret göstermektedir.

Birinci örnek: Hadiste “Hz. Âişe’nin Zıfâr (damarlı akik taşı) boncuğundan yapılmış gerdanlığının ipi kopup gerdanlık kayboldu”⁸³⁵ geçmektedir. Sehârenpûrî, “ظِفَار” kelimesinin Yemen’deki Himyer bölgesi şehirlerinin birinin adı olduğunu, bazı

⁸²⁷ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 286.

⁸²⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 7: 228.

⁸²⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 8: 460.

⁸³⁰ Ebû Dâvûd, “Hac”, 56.

⁸³¹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 7: 367.

⁸³² Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 5: 70.

⁸³³ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 6: 47.

⁸³⁴ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 5: 70.

⁸³⁵ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 123.

kaynaklarda “أظفار” şeklindeki rivayetin doğru olmadığını bildirmiştir.⁸³⁶

İkinci örnek: Sehârenpûrî, “عَوَالِي”⁸³⁷ hakkında “غَالِيَّة” kelimesinin çoğulu olup, Medine’nin doğusundaki Necid tarafında iki ile sekiz mil arasındaki mesafe arasında yer alan köylere ve yerleşim bölgelerine verilen isim olduğunu belirtmiştir.⁸³⁸

Üçüncü örnek: Sehârenpûrî, bir rivayette yer alan “كُومُ شَرِيك”⁸³⁹ terkinbinde muzâf olan “كُومُ” kelimesinin anlamının yerden biraz yüksek bir tepe olup, Mısır’da İskenderiye yolu üzerinde bir mevkiinin adı olduğunu, “شَرِيك” isminden kastedilen ise ‘Amr b. ‘Âs’ın Mısır’ı fethettiğinde onun ordusunun öncü birliğinde bulunan Şerîk b. Sümeyye el-Murâdî el-Ğuḍayfî⁸⁴⁰ adındaki sahâbi olduğunu söylemektedir. Yine aynı rivayette geçen “عَلَقَمَاء” isimli yerin ise Mısır’da bir bölgeye verilen bir isim olduğu bilgisini vermiştir.⁸⁴¹

Dördüncü örnek: “أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ عَزَّ بِأُولَاتِ الْجَيْشِ وَمَعَهُ عَائِشَةُ”, “Hz. Peygamber yanında Hz. Âişe varken Ūlâtü’l-ceyş denen yerde konakladı”⁸⁴² hadisinde “أُولَاتُ الْجَيْشِ” denilen yeri Sehârenpûrî, Medine ile Mekke arasında bulunan konaklama yerlerinden biri olduğunu ve Akîk denen yer ile arasında yedi mil kadar bir mesafe bulunduğunu ve bu rivayetin Buḥârî’de, Zâtü’l-ceyş diye geçtiğini bildirmektedir.⁸⁴³

Beşinci örnek: “عَنْ عَقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ وَنَحْنُ فِي الصُّفَّةِ”, “Ukbe b. ‘Âmir’den şöyle rivayet edilmiştir: Biz Suffe’de iken Hz. Peygamber çıkageldi...”⁸⁴⁴ hadisindeki “الصُّفَّةُ” kelimesinin açıklamasını Sehârenpûrî şu şekilde yapmıştır: Medine’deki Mescid-i Nebvî’nin arka kısımlarında mescide bitişik olan gölgeliktir. Mekke’den Medine’ye hicret etmiş fakir muhacirlerin, meskenleri olmayan kimsesizlerin yatıp kalktıkları, iaşelerinin karşılandığı yerdir. Asıl meşgaleleri Kur’an-ı Kerim öğrenmekti. Burada kalanların sayısı her zaman aynı olmaz, sürekli değişirdi. Bazen iki yüze bulduğu halde, savaşa katıldıkları zaman veya Allah Resûlü tarafından çeşitli yerlere Kur’an öğretimine gönderildikleri zamanlarda sayıları oldukça azalırdı.⁸⁴⁵

⁸³⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 2: 466.

⁸³⁷ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 5.

⁸³⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 3: 59.

⁸³⁹ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 20.

⁸⁴⁰ İbn Hacer, *el-İşâbe*, 3: 279, no: 3919.

⁸⁴¹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 285.

⁸⁴² Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 123.

⁸⁴³ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 2: 466.

⁸⁴⁴ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 350.

⁸⁴⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 6: 163.

Sehârenpûrî yukarıdaki örneklere ilave olarak *Sünen* hadislerinde sıkça rastlanan şehir, köy, bölge, şehirdeki herhangi bir mahalle veya mevki ve mekânlarla ilgili şu izahatları yapmıştır: Bir rivayette geçen “حُرُورَاءَ”, kelimesinin Hariciler ve taraftarlarının toplandığı Kûfe yakınlarındaki bir köye verilen isim olduğunu,⁸⁴⁶ başka bir rivayetteki “طَرْفَاءُ الْغَابَةِ” kelimesinin asıl itibariyle orman manasına geldiği halde hadiste, Medine’ye dokuz mil mesafede Şam tarafına doğru bir yerin ismi olduğunu,⁸⁴⁷ aynı şekilde “حَرَّةُ بَنِي بَيَاضَةَ” adlı yerin Medine’ye bir mil mesafedeki bir köyün ismi olduğunu⁸⁴⁸ “هَزْمُ النَّبِيتِ”⁸⁴⁹ terkihiyle kastedilen yerin “حَرَّةُ بَنِي بَيَاضَةَ” köyündeki bir mevkiye verilen ad olduğunu, yine aynı rivayette geçen “تَقْيَعُ” kelimesinin anlamının “Yağmur suları biriken çukurların suları kuruduktan veya çekildikten sonraki ot bitmiş haline verilen isim olduğu bilgisini vermektedir. Bu kelimeyle birlikte muzâf ve muzâfun ileyh şeklinden terkip oluşturularak kullanılan “تَقْيَعُ الْخَضِمَاتِ” terkihinin ise yine Medine civarında bir yerin adı olduğunu ifade etmiştir.⁸⁴⁹ Sehârenpûrî “الْأَسْوَفُ” kelimesinin Medine’deki harem bölgesine verilen isim olduğunu, ayrıca Bakî’ mezarlığının bir köşesinin de aynı isimle anıldığını söylemiştir.⁸⁵⁰ Bu kısım ile ilgili son örnek ise “النَّجْدُ” kelimesidir. Sözlükte dip ve en alttaki derinliğin tam zıttı olan yüksek rakımlı yerlere verilen isim olduğunu, ancak hadiste Hicaz ile Irak arasındaki bölgeye verilen özel isim olduğunu belirtmiştir.⁸⁵¹

h) Sehârenpûrî yeri geldikçe hadislerde geçen ve Hz. Peygamber zamanında kullanılan ölçü aletlerini de izah etmeye çalışmıştır.

Birinci örnek: Sehârenpûrî, “كَانَ النَّبِيُّ يَتَوَضَّأُ بِمَكُّوكَ”, “Hz. Peygamber (s.a.v) bir mekkûk kadar bir su ile abdest alırdı”⁸⁵² hadisinde geçen “مَكُّوكَ” kelimesinin izahında şunları belirtmektedir: Bir buçuk sâ’a denk gelen bir hacim ölçüsüdür. Nevevî’ye (ö. 676/1277) ve bu hadisteki zahîrî manaya göre “مَكُّوكَ” bir müddür.⁸⁵³ Beğavî de aynı görüştedir. İbn Esîr *Nihâye*’sinde belirttiğine göre ise “مَكُّوكَ” bölgelere göre değişiklik gösterir. Burada “مَكُّوكَ” ile kastedilen müddür. Çünkü diğer hadisler “مَكُّوكَ” kelimesini müdd hacim

⁸⁴⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 2: 301.

⁸⁴⁷ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 5: 98.

⁸⁴⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 5: 70.

⁸⁴⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 5: 70.

⁸⁵⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 10: 53.

⁸⁵¹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 3: 7. Diğer örnekler için bk. 7: 63, 345, 367.

⁸⁵² Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 44. Krş. Nesâî, “Tahâre”, 58, 143; “Miyâh”, 13; Tirmizî, “Cennet”, 76.

⁸⁵³ Müd, bir hacim ölçüsü birimidir. 1 müd yaklaşık 832 grama denk gelmektedir. Bk. Cengiz Kallek, “Müd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 457-459.

ölçüsüyle açıklamıştır.⁸⁵⁴ Bu konuda Nevevî ile İbn Esir aynı görüştedir.⁸⁵⁵

İkinci örnek: Hz. Peygamber zamanında kullanılan mîl⁸⁵⁶ konusunda Sehârenpûrî şu açıklamayı yapmıştır: Mîl, gözün ufukta ulaşip görebileceği son nokta neresiyse oraya kadar olan mesafeye verilen addır. Çünkü göz ufukta ulaşabildiği bu son noktaya eriştikten sonra o noktadan daha ilerisine ulaşmasının imkânsız olduğunu fark ettiğinden artık kesin görme yetisini kaybedip etrafına meyletmeye başlar. Verilen bu mana ile milin bağlantısından dolayı gözün kesin görme yetisini kaybedip etrafına meyletmeye başladığı yere kadarki mesafeye “mîl” denildiği söylenmiştir. Ayrıca karşıdan gelen kimsenin erkek mi, kadın mı olduğunun gözle fark edilemeyeceği kadar olan uzaklığın “mil” olarak ifade edildiğini söyleyenler de vardır. Bütün bu varsayımlar kesin bir mesafeyi ortaya çıkarabilen tanımlar değildir. Nevevî (ö. 676/1277) bu tanımları biraz daha somutlaştırmıştır. Ona göre bir mil 6000 zirâ’dır.⁸⁵⁷ Zirâ’nın ise birçok çeşidi vardır.⁸⁵⁸

2.3.2.1.14. Diğer Dillerden Arapça’ya Geçmiş Kelimeleri Tespiti

Sehârenpûrî, farklı dillerden Arap diline geçmiş olan veya o dillerde kullanılan kelimeleri tespit edip anlamlarını bulmaya çalışmıştır.

Birinci örnek: “عَنْ قَيْسِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ: فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ فَقُلْتُ: إِيَّيْ أَنْتَ الْحَبِيرَةُ فَرَأَيْتُمْ يَسْجُدُونَ لِمَرْزُبَانَ لَهُمْ”, “Kays b. Sa’d’tan rivayet edildiğine göre o şöyle dedi: Hz. Peygamber’e geldim ve ona şöyle dedim: (Ya Resûlellah) Hîre’ye gitmiştim. Hîrelileri başkumandanlarına secde ediyorlarken gördüm.”⁸⁵⁹ Sehârenpûrî, hadiste geçen “مَرْزُبَان” kelimesi hakkında şunları söyler: “Mim” harfinin fetha ve zammesiyle, “ra” harfinin sükûnuyla “ze” harfinin zammesiyle okunabilen bir kelimedir. Fârisîlerin cesaretli başkomutanlarına verdikleri isimdir. Arapça’ya Farsça’dan dâhil olan isim olmasına rağmen mu‘rabtır. Dil âlimlerinin bir kısmı bu kelimenin mu‘rab olmasının nedenini kelimenin başındaki “mim” harfinin

⁸⁵⁴ Müslim, “Hayd”, 50,51; Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 44; Nesâî, “Tahâre”, 58; Tirmizî, “Cennet”, 76.

⁸⁵⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 483.

⁸⁵⁶ Mil, bir uzunluk ölçüsü birimidir. Hanefilere göre mil 3500-4000 arşın, bazı Mâlikîler’e göre 2000, müteahhir Şâfiîler’e göre 3500, mütakaddim Şâfiîler ile Hanbelîler’e göre ise 6000 arşındır. Arşın ise 46,2 cm’dir. Bk. Cengiz Kallek, “Mil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 53-54.

⁸⁵⁷ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 5: 341. Diğer örnekler için bk. 7: 19; 8: 19.

⁸⁵⁸ Zirâ, bir uzunluk ölçüsü birimidir. Zirâ’nın ise birçok çeşidi vardır. Zirâ’u’l-yed (el arşını) çeşidi dikkate alındığında bir zirâ’ altı kabza ve bir kabza da dört parmak uzunluğu ifade eder; buna göre 1 el arşını = 24 parmaktır. Ali Mübârek’in araştırmalarına göre bu zirâ’, “zirâ’u’l-Mısri’l-atika” (eski Mısır arşını) olup 46,2 cm. uzunluğundadır. Bk. Mehmet Erkal, “Arşın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 411-413.

⁸⁵⁹ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 40.

zammelenerek okunmasına bağlamıştır. Yoksa gayri munsarif olarak telakki etmişlerdir. Sehârenpûrî ayrıca bu kelimenin kökeninin Arapça olmayıp Farsça bir söz olduğunu da ilave etmiştir.⁸⁶⁰

İkinci örnek: Sehârenpûrî bir hadisin senedinde Yezîd'in sıfatı olarak gelen “الرَّشْكُ” kelimesi hakkında İbnu'l-Cevzî'den “Bu kelimenin Farsça kökenli olduğunu ve sakaldaki çokluk ve sıklığı ifade etmek için söylendiğini” aktarmıştır. Hatta sakalın sıklığını ifade ederken, “sakalı o kadar sık ve çok ki, sakalının içine bir akrep girse ve orada üç gün yaşasa akrebin orada olduğundan haberdar olmazdı”, şeklinde izah etmiştir.⁸⁶¹

Üçüncü örnek: “Yeni elbise giyen kimse için yapılacak dua hakkında” babında Hz. Peygamber, Ümmü Hâlid'e doğru yönelerek elbisesinin güzelliğini ona şu şekilde ifade etmiştir: “سَنَاهُ يَا أُمَّ حَالِدٍ”, “Senâh, senâh (güzel, güzel) Ey Ümmü Hâlid”⁸⁶² diyerek Ümmü Hâlid'in giydiği sarı ya da kırmızı çizgili aba üzerine bakışlarını sıklaştırmıştır. Sehârenpûrî “Bu kelimenin Habeşçe bir kelime olup “güzel” manasına geldiğini ve hadiste geçtiği şekilden farklı olarak “سَنَا سَنَا” şeklinde “he'siz” ve “سَنَّهُ سَنَّهُ” şeklinde “elîf'siz” de söylenebildiğini ifade etmiştir.⁸⁶³

Dördüncü örnek: Sehârenpûrî “مَهَيْمٌ” kelimesi hakkında ise Yemen dilinde kullanılan bir kelime olduğunu, “bu nedir?”, “bunun durumu nedir” manasında istifham ifade eden, sonu sükûn üzere mebni olan isim fiil olduğunu ifade etmiştir.⁸⁶⁴

2.3.2.1.15. Açıklanmaya İhtiyaç Duyulan Kelimleri İzah Etmeyişi

Sehârenpûrî bazen de açıklanmaya ihtiyaç duyulan kelimeleri izah etmeden geçmiştir. Örnek olarak; genelde sözlüklerde manasına rastlanamayan, kurban olmaya engel kusurlardan sayılan hayvanların kulağının kökünden koptuktan sonraki yerini ifade eden “سِمَاحٌ” kelimesi izaha muhtaç olmasına rağmen herhangi bir izah yapmamıştır.⁸⁶⁵

Sehârenpûrî hadislerde geçen kelimeleri açıklarken çoğunlukla ilk dönem ğarîbî'l-hadîs kaynaklarından faydalanmıştır. En fazla müracaat edip nakillerde bulunduğu kaynaklar Hattâbî'nin (ö. 388/998) *Me'âlimü's-Sünen* ve hadis lügati mahiyetinde olan *Ġarîbu'l-*

⁸⁶⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 8: 74.

⁸⁶¹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 8: 152.

⁸⁶² Ebû Dâvûd, “Libâs”, 1.

⁸⁶³ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 12: 55.

⁸⁶⁴ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 8: 18.

⁸⁶⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 9: 553.

hadis adlı eserleridir. Bununla birlikte İbnü'l-Esîr el-Cezerî (ö. 606/1209) tarafından kaleme alınan ve kendi alanında o dönemdeki boşluğu dolduran *en-Nihâye fî ġarîbi'l-hadis*'i, el-Feyyûmî'nin (ö. 770/1368-69) *el-Misbâhu'l-münîr fî ġarîbi's-şerhi'l-kebîr*'i onun en çok müracaat ettiği kaynaklar olmuştur. Ayrıca o, hadiste geçen bir kısım kelimelerin anlamını ortaya çıkarmak için Arapça lügat müellifleri olan Tâhir b. Alî el-Fettenî'nin (ö. 986/1578), *Mecma'u bihâri'l-envâr*'ı, İbn Manzûr er-Rüveyfî'nin (ö. 711/1311), *Lisânü'l-'Arab*'ı, el-Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415), *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*'i gibi dil âlimlerinin eserlerinden ve önceki şârihlerin izaha muhtaç kelimeler hakkındaki açıklamalarından istifade etmiştir.

2.3.2.2. Kelime Düşmesi ve Ziyadeyi Tespiti

Sehârenpûrî'nin muhteva ile ilgili değerlendirmelerinde kelime düşmesi ve kelime ziyadesi ile ilgili birtakım kusurları belirleyerek bunları farklı nüshalarla karşılaştırarak ya da farklı kaynaklara başvurarak tashih ettiği görülmektedir.

Örneğin, “إِذَا أَتَيْتُمُ الْغَائِطَ فَلَا تَسْتَقْبِلُوا الْقِبْلَةَ بِغَائِطٍ وَلَا بَوْلٍ وَلَكِنْ شَرَّفُوا أَوْ غَرَّبُوا”, “Tuvalet ihtiyacını gidermeye gittiğinizde, kibleye karşı önünüzü dönerek büyük veya küçük abdestinizi bozmayın. Lâkin doğuya veya batıya doğru yönelerek abdest bozun”⁸⁶⁶ şeklindeki hadis hakkında Sehârenpûrî, bu hadisin farklı kaynaklarda da geçtiğini, *Müslim* ve *Sünen*’deki rivayetlerin birbirine yakın rivayetler olduğunu fakat *Buḥârî* ve bir başka *Müslim* rivayetinde “فَلَا تَسْتَقْبِلُوا الْقِبْلَةَ” cümlesinden sonra “وَلَا تَسْتَدْبِرُوهَا”, “arkanızı dönmeyiniz” ilavesinin olduğunu ifade etmiştir. Sehârenpûrî, *Buḥârî* ve *Müslim*’de olup *Sünen*’de bulunmayan bu lafzın düşürülmesinin musannif mi, râviler mi yoksa müstensihler tarafından mı yapıldığını bulamadığını belirtmiştir.⁸⁶⁷

Sehârenpûrî, farklı kaynaklarda olmayıp da sadece birkaç nüshada bulunan ziyadeler konusundaki değerlendirmelerinde genelde bunların müstensihlerin hatalarından kaynaklanmış olabileceği kanaatindedir. Örneğin “Adamın istinca yaptıktan sonra elini yere sürmesi” babında;

⁸⁶⁶ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 4. Ebû Dâvûd’un lafızlarıyla aynı, biraz farklı veya bir kısmı aynı rivayetler için krş., Buḥârî, “Vudû” 11, “Şalât”, 29; Müslim, “Tahâre”, 59; Tirmizî, “Tahâre”, 6; Nesâî, “Tahâre”, 19, 60; İbn Mâce, “Tahâre”, 16.

⁸⁶⁷ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 2: 196.

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ خَالِدٍ نَا أَسْوَدُ بْنُ عَامِرٍ نَا شَرِيكَ وَهَذَا لَفْظُهُ (ح) وَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ ثَنَا وَكِيعٌ عَنْ شَرِيكَ الْمَعْنَى، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ جَرِيرٍ عَنِ الْمُغِيرَةِ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ إِذَا أَتَى الْخَلَاءَ أَتَيْتُهُ بِمَاءٍ فِي ثَوْرٍ أَوْ رَكْوَةٍ فَاسْتَنْجَى. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: فِي حَدِيثٍ وَكِيعٍ، ثُمَّ مَسَحَ يَدَهُ عَلَى الْأَرْضِ ثُمَّ أَتَيْتُهُ بِإِنَاءٍ آخَرَ فَتَوَضَّأَ” قَالَ أَبُو دَاوُدَ: حَدِيثُ أَسْوَدِ بْنِ عَامِرٍ أَتَمُّ.

“Ebû Hureyre’nin rivayet ettiği hadiste o şöyle demiştir: “Hz. Peygamber (s.a.v) (tuvalet ihtiyacını gidermek için) helaya gittiği zaman “تَوْر”, “tevr” ya da “رَكْوَةٍ”, “rekve” adı verilen su kaplarından biriyle ona su götürürdüm. Hz. Peygamber (s.a.v) onunla istinca ederdi. Ebû Dâvûd: Vekî’nin rivayet ettiği hadiste “sonra elini toprağa sürdü. Sonra başka bir kapla ona yine su getirdim, getirdiğim o su ile de abdest aldı.” ziyadesi vardır, dedi. Ebû Dâvûd, “Hadisin el-Esved b. Âmir kanalıyla gelen rivayeti daha tamdır”, dedi,⁸⁶⁸ şeklinde bir rivayet geçmektedir.

Sehârenpûrî’ye göre hadisin sonunda yer alan “ قَالَ أَبُو دَاوُدَ: فِي حَدِيثٍ وَكِيعٍ، ثُمَّ مَسَحَ يَدَهُ عَلَى ” Ebû Dâvûd dedi ki: Hadisin Vekî’ tarikiyle gelen “sonra elini toprağa sürer ve sonra başka bir kapla ona yine su getirirdim, getirdiğim o su ile de abdest alırdı”, ifadesinin ne Ahmed Ali Sehârenpûrî’nin yanında bulunan şerhte Ahmedîyye olarak geçen *Sünen* nüshasında ne de matbu Mısriyye nüshasında vardır. Sadece matbu Hint nüshasında bu ifade mevcuttur. Bu ifade Nesâî⁸⁶⁹ İbn Mâce’de⁸⁷⁰ Vekî’ tarikiyle gelen hadiste ise “أَتَيْتُهُ بِإِنَاءٍ آخَرَ فَتَوَضَّأَ” kısmı mevcut değildir.⁸⁷¹ Sehârenpûrî, Ebû Dâvûd’un babın sonunda “el-Esved b. Âmir kanalıyla gelen rivayeti daha tamdır” sözünden yola çıkarak “أَتَيْتُهُ بِإِنَاءٍ آخَرَ فَتَوَضَّأَ”, “Sonra başka bir kapla ona yine su getirdim, getirdiğim o su ile de abdest aldı,” ifadesinin hadis cümleleri arasına müstensihler tarafından hataen sokulduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Çünkü Ebû Dâvûd bu sözülle, el-Esved b. Âmir’in sözünün daha kısa olmasına rağmen daha tam olduğundan bahsetmektedir. Eğer el-Esved b. Âmir’in sözü daha uzun olsaydı, Ebû Dâvûd senedde geçen tahvil harfi “ح”dan önce söylediği “وَهَذَا لَفْظُهُ” ifadesine aykırı olurdu. Bütün bunlar Vekî’nin söylediği zannedilen kısmın sadece bir zandan ibaret olduğunu, gerçeğin ise hadisin “أَتَيْتُهُ بِإِنَاءٍ آخَرَ فَتَوَضَّأَ” kısmının müstensihlerin hataen yaptıkları ziyadeden ibaret olduğunu ifade etmiştir.⁸⁷²

⁸⁶⁸ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 24.

⁸⁶⁹ Nesâî, “Tahâre”, 43.

⁸⁷⁰ İbn Mâce, “Tahâre”, 29.

⁸⁷¹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 310. Diğer örnek için bk. 5: 33.

⁸⁷² Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 311.

Sehârenpûrî, *Sünen*'de ihtisar yapılmış hadisleri veya kelime düşmesi gibi kusurları diğer kaynaklarda bularak tashih etmiştir. Namazda etrafa bakınma babında geçen aşağıdaki rivayet parçalı bir şekilde olup Müslim'de vârid olan kısımları *Sünen*'de eksiktir. Sehârenpûrî bu ihtisar edilen kısımları bulmaya gayret etmiştir. Hadis şu şekildedir:

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، (ح) وَحَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، - وَهَذَا حَدِيثُهُ وَهُوَ أَثَمٌ - عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ الْمُسَيَّبِ بْنِ رَافِعٍ، عَنْ تَمِيمِ بْنِ طَرْفَةَ الطَّائِيِّ، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ، - قَالَ عُثْمَانُ - قَالَ دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَسْجِدَ فَرَأَى فِيهِ نَاسًا يُصَلُّونَ رَافِعِي أَيْدِيهِمْ (و فِي نُسَخَةٍ: رَافِعِي أَبْصَارِهِمْ) إِلَى السَّمَاءِ - ثُمَّ اتَّفَقَا - فَقَالَ: "لَيَنْتَهِيَنَّ رِجَالٌ يَشْخَصُونَ أَبْصَارَهُمْ إِلَى السَّمَاءِ - قَالَ مُسَدَّدٌ فِي الصَّلَاةِ - أَوْ لَا تَرْجِعْ إِلَيْهِمْ أَبْصَارُهُمْ"

“Müsedded > Ebû Mu‘âviye ve Osman b. Ebî Şeybe > Cerîr, her iki râvî yani Ebû Mu‘âviye, Cerîr > A‘meş > Müseyyeb b. Râfî‘ > Temîm b. Tarafe et-Tâî > Câbir b. Semura’dan rivayet edildiğine göre Osman b. Ebî Şeybe dedi ki, hocam Cerîr, Câbir b. Semura’dan yaptığı rivayetine göre, Câbir şöyle demiştir: Allah Resûlü (s.a.v) mescide girdi. Ellerini (bir nüshaya göre gözlerini) semaya kaldırmış birtakım insanlar gördü. (Sehârenpûrî’ye göre bu cümle, hadisin râvîlerinden olan Müsedded tarafından yapılan rivayetinde yoktur. Zaten Ebû Dâvûd, *Sünen*’e aldığı hadisin metninin Ebû Mu‘âviye’ye değil Cerîr’e ait olduğunu söylemiştir. Ona göre tam olan metin de Cerîr’in metnidir.) Ancak (Ebû Dâvûd’un kendilerinden rivayet yaptığı hocaları Osman b. Ebî Şeybe ve Müsedded) hadis metninin bundan sonraki kalan kısmında ittifak ederek şu sözleri naklettiler: Buna binaen Hz. Peygamber (s.a.v) buyurdu ki: “Bu insanlar bakışlarını semaya doğru dikmekten alıkoyacaklar.” Râvî Müsedded’in (bu cümleye ilave olarak) “namazdayken” ifadesiyle nakletti. (Hadisin kalan kısmında yine Mu‘âviye ve Osman ittifak ederek şu şekilde tamamladılar:) “Yoksa onların gözleri kendilerine (görür bir şekilde) dönmeyecektir.”⁸⁷³ Sehârenpûrî, *Sünen*’de rivayet edilen bu hadisin, uzunca bir hadisin bazı yerlerindeki eksiltmeler nedeniyle kısaltılmış hali olduğu kanaatindedir. Nitekim farklı kaynaklardan araştırdığından bu kanaatini Müslim’in rivayet ettiği şu hadis doğrular nitelikte olup, Ebû Dâvûd hadisinin eksik kalan bölümlerini tamamlayıcı mahiyettedir. “Hz. Peygamber (s.a.v) yanıma çıkageldi ve: “niçin sizleri huysuz atların kuyruklarını kaldırdıkları gibi ellerini semaya kaldırmış görüyorum. Namaz kılarken sakınleşin” buyurdular. Hz. Peygamber (s.a.v) yine başka bir zaman yanıma çıkageldi ve bizi halka halka olmuş bir şekilde gördü. Bunun üzerine bize: “dağınık gruplar halinde

⁸⁷³ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 169.

olmanızın sebebi nedir” buyurdu. Başka bir zaman yine yanımıza geldi ve bize şöyle buyurdu: “Meleklerin Rablerinin huzurunda saf saf olup dizildikleri gibi sizler saf saf olunuz.” Bizler; Ey Allah’ın Elçisi, onların duruş şekli nasıldır? diye sorduk. O da: “Melekler öndeki safları tamamlarlar ve safları sıklaştırırlar” buyurdu.⁸⁷⁴ Görülüyor ki Sehârenpûrî, *Müslim*’den nakilde bulunduğu bu hadisle râvîler tarafından *Sünen*’de eksik bırakılan kısımları tamamlamaya çalışmıştır. Ebû Davud’daki rivayet Müsedded - Ebû Mu‘âviye tariki ve Osman b. Ebî Şeybe - Cerîr tarikiyle olmak üzere iki tarikten gelmiştir. Osman b. Ebî Şeybe - Cerîr tarikiyle gelen hadisin metni Müslim rivayetine göre eksik olmasına rağmen Müsedded - Ebû Mu‘âviye tarikine oranla daha uzundur. Sehârenpûrî’nin metnini şerhine dâhil ettiği *Müslim* hadisleri ise, Ebû Dâvûd hadisinin eksik kalan kısımlarını tamamlar niteliktedir.⁸⁷⁵

2.3.3. Hadis Metinlerinin Muhtevasına Yönelik İzahları

Hadis metinlerini anlama faaliyeti çerçevesinde genelde hadis şerhlerinde uygulanan yöntem, öncelikle hadis metnini cümleler halinde ele alıp, bu cümleleri öğelerine kadar ayırıp incelemek suretiyle kastedilen manaya ulaşma şeklinde uygulanmaktadır. Metni anlama uğraşında dikkat edilmesi gereken temel kıstas, hadis metnini oluşturan cümlelerin kendi aralarında kurdukları ahengi yakalayabilmedir. Bunun için de cümleler arasındaki anlam ilişkisinin iyi saptanması gerekiyor. Bu konu başlığı altında Sehârenpûrî’nin hadis metinlerini anlama bağlamında yaptığı uğraşının mahiyeti tespit edilmeye çalışılacaktır.

2.3.3.1. Hadislerin Metin Kısmıyla İlgili İzahları

Sehârenpûrî, hadislerde kastedilen manayı ortaya çıkarmak için hadislerde geçen bazı cümleleri ele alıp kendi belirlediği kıstaslar çerçevesinde bir yol izleyerek, birçok yönden incelemiş ve doğru manayı tespit etmeye çalışmıştır. O, hadisi oluşturan bütün cümleleri tahlil etmemiş; aksine farklı anlaşılmalara imkân veren veya tahlil yapılmadığında bazı ince nüktelerin gözden kaçabilme ihtimali olan cümleleri ele alıp tahliller yapmıştır. Yani okuyucu için gerekli gördüğü cümleler hakkında açıklamaları olmuştur. Bu açıklamaları yaparken dil konusunda ve muhteva ile ilgili konularda, kendisinden önceki âlimlerden

⁸⁷⁴ Müslim, “Şalât”, 119.

⁸⁷⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 3: 392-395.

yoğun bir şekilde istifade etmiş, şerhini sıkıcı bir şerh olmaktan kurtarmaya çalışmıştır. Bundan dolayı *Bezli l-mechûd*, usandırıcı ve gereksiz dil tahlilleriyle dolu bir şerh değil, aksine okuyucunun ihtiyaç duyacağı yani gerekli yerlerde ve yeterli miktarda açıklamaların yapıldığı bir şerhtir.

Sehârenpûrî, cümleleri tahlil etme aşamasında, hadis içinde yer alan bir zamirin farklı kaynaklardaki rivayetlerle düşünüldüğünde anlam farklılığının ortaya çıkmasından dolayı cümlelerin anlam örgüsünü etkileyeceğine dikkat çekmektedir. Şöyle ki;

” أَنَّ رَجُلًا، أَتَى النَّبِيَّ وَهُوَ بِالْجِعْرَانَةِ وَعَلَيْهِ أَثَرُ خُلُقٍ - أَوْ قَالَ صُفْرَةٍ - وَعَلَيْهِ جُبَّةٌ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ تَأْمُرُنِي أَنْ أَصْنَعَ فِي عُمْرَتِي فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ الْوَحْيَ فَلَمَّا سُرِّيَ عَنْهُ قَالَ (النَّبِيُّ): ”أَيُّنَ السَّائِلُ عَنِ الْعُمْرَةِ؟“ قَالَ: ”إِغْسِلْ عَنْكَ أَثَرَ الْخُلُقِ - أَوْ قَالَ أَثَرَ الصُّفْرَةِ - وَاخْلَعْ الْجُبَّةَ عَنْكَ وَاصْنَعْ فِي عُمْرَتِكَ مَا صَنَعْتَ فِي حَجَّتِكَ“

Hiz. Peygamber (s.a.v) Ci'râne denen mevkideyken cübbe giymiş bir adam üzerinde “halûk” adlı bitkinin kokusu -veya sarının (izi)/sarılığı- bulunduğu halde geldi. (Bu adam): Ey Allah'ın elçisi! Umremi yapma konusunda hangi şekilde davranmamı emredersiniz? diye sordu. Ardından Allah (c.c), Hiz. Peygamber'e (s.a.v) vahiy indirdi. Vahiy hali Hiz. Peygamber'den gidince; Hiz. Peygamber; “Umreden soran kişi nerede?” diye sordu. (sonra da o kişiye hitaben), “Sendeki “halûk” adlı bitkinin kokusunu -veya sarının izini/sarılığını- yıka, cübbeni üzerinden çıkar, haccında yaptığın şeyi, umrende de yap!” buyurdu.⁸⁷⁶ Sehârenpûrî'ye göre hadisin zahiri, özellikle “عليه” ifadesindeki “ه” zamirinin mercii Hiz. Peygamber'e gelen ve soru soran kişinin bizzat kendisi olup, “halûk” kokusunun elbiseye sinmiş olmasını veya soru soranın elbisesinde sarı boyanın sürülmüş olmasını değil, “halûk” adlı bitkinin kokusunun veya sarı rengin, soru soran kişinin vücuduna sürüldüğünü göstermektedir. Nitekim aynı babın sonunda “وَهُوَ مُصَفَّرٌ” şeklinde hadisi rivayet eden râvî de buna işaret etmektedir. Eğer “halûk” kokusu cübbesinde olsaydı, ihrama girecek olan kişinin cübbesini çıkarması ihram açısından yeterliydi. Ancak Buḥârî'de bulunan rivayet bu hadisin zahirine aykırı gibi gözükmektedir. Bu kişi hakkında “عَلَيْهِ”⁸⁷⁸ rivayeti varken, Ebû Dâvûd eṭ-Ṭayâlisî'nin *Müsned*'inde “رَأَى رَجُلًا عَلَيْهِ جُبَّةٌ عَلَيْهَا أَثَرُ خُلُقٍ”, “Adamın üzerinde sarı boya izlerinin bulunduğu bir gömlek vardı,”⁸⁷⁸ rivayeti varken, Ebû Dâvûd eṭ-Ṭayâlisî'nin *Müsned*'inde “رَأَى رَجُلًا عَلَيْهِ جُبَّةٌ عَلَيْهَا أَثَرُ خُلُقٍ”, “Hz. Peygamber (s.a.v), üzerinde “halûk” kokusu sinmiş bir cübbe bulunan adamı

⁸⁷⁶ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 29.

⁸⁷⁷ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 29;

⁸⁷⁸ Buḥârî, “Umre”, 10.

gördü”⁸⁷⁹ ifadesi yer almaktadır. İki rivayette de zamirin mercii adam değil, elbisedir. Ayrıca Müslim’in ‘Atâ’dan yaptığı rivayette, “كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ فَاتَّاهُ رَجُلٌ عَلَيْهِ جُبَّةٌ بِهَا أَثَرٌ مِنْ ”، “Hz. Peygamber (s.a.v) ile beraberdik. Üzerinde cübbe bulunan bir adam yanına geldi. Cübbesinin üzerinde “ḥalûk” kokusu sinmişti,”⁸⁸⁰ denilmiştir. Sonuç olarak söz konusu hadisleri bir arada getirip değerlendirmesini yapan Sehârenpûrî, zahirde hadisler arasında “عليه” ifadesindeki “هـ” zamirinin mercii konusunda bir çelişki varmış gibi gözükken durumun aksine, ḥalûk kokusu ve sarılık izlerinin soruyu soran kişinin hem teninde hem de giydiği cübbesinde var olduğunu, bu nedenle Hz. Peygamber’in (s.a.v) o kişiye, “Önce giydiğin cübbeni çıkar ve vücudunu (sürülen kokuyu) yıka” şeklinde anlaşılması gerekir. Dolayısıyla “عليه” ifadesindeki “هـ” zamirinin mercii hem soru soran kişinin tenine hem de giydiği cübbeye racii olduğunu göstermektedir.⁸⁸¹

Sehârenpûrî’nin şerhte ele aldığı konular arasında, hadis içinde yer alan bir edat sebebiyle, hadiste meydana gelebilecek anlam farklılığına değinmek, okuyucunun hadisten algılayabileceği ihtimalli anlamları ortaya koymak vardır. Örneğin, Cuma namazını terk eden kimsenin kefareti nedir? babında geçen rivayet konuyla alakalıdır. Şöyle ki;

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ”مَنْ فَاتَتْهُ الْجُمُعَةُ مِنْ غَيْرِ عَذْرِ فَلْيَتَصَدَّقْ بِدِرْهِمٍ أَوْ نِصْفِ دِرْهِمٍ أَوْ صَاعِ حِنْطَةٍ أَوْ نِصْفِ صَاعٍ“

Allah Resûlü (s.a.v) şöyle buyurdu: “Kim herhangi bir özrü olmaksızın cumayı terk ederse, bir veya yarım dirhem, ya da bir veya yarım sâ‘ buğday sadaka olarak versin.”⁸⁸² Bu rivayetle ilgili Sehârenpûrî der ki: Hadisin zahirine bakıldığında “أَوْ” kelimesi, her ne kadar râvînin rivayeti hatırlamaması sebebiyle bir tereddüdü gibi gözükse de, cumanın kefareti için tasadduk edilecek şeylerde bir tertibin (peş peşe gelmenin) söz konusu olduğu açıktır. Yani cuma namazını, özrü olmaksızın terk eden kişinin öncelikle bulabilirse bir dinar tasadduk etmesini, bunu bulamazsa yarım dinar tasadduk etmesini veya bulabilirse bir sâ‘ buğdayı tasadduk etmesini, bunu da bulamazsa yarım sâ‘ buğday sadaka olarak vermesini öngörmektedir. Ancak “أَوْ” kelimesine, Bakara Suresinin 135. ayetinde olduğu gibi “وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا” (Yahudiler ve Hristiyanlar Müslümanlara) dediler ki: Yahudi olun veya Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız.” (el-

⁸⁷⁹ Ebû Dâvûd et-Ṭayâlisî, *Müsned*, 1323.

⁸⁸⁰ Müslim, “Hac”, 1.

⁸⁸¹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 7: 172.

⁸⁸² Ebû Dâvûd, “Şalât”, 213.

Bakara 2/135) muhayyerlik anlamı da yüklenebilir. O zaman da “ister birinci, isterse ikinci gruptakilerden” anlamı çıkar ki hadiste kastedilen mana bu olsa gerektir.⁸⁸³

Sehârenpûrî, şerhinde gerekli gördüğü yerlerde cümlelerin irabını yapmış ve iraba göre ortaya çıkan manaları belirtmiştir. Bu uygulamayı hadisin her cümlesi veya cümlede bulunan her kelime için değil, mana oluşumunun kendisine bağlı olduğu kelime veya cümleciklerde yapmıştır. Mesela; “قَالَ مَعَادُ اللَّهِ”, “Allah korusun, dedi” hadisinin⁸⁸⁴ irab açısından tahlilini yaparken “مَعَادُ” kelimesinin mastar olup cümle başında olmasına rağmen son harekesi mensup olduğunu beyan eder. Cümlenin “نَتَعَوَّذُ بِاللَّهِ تَعَوُّذًا”, “Allah’a sığınırım” olması gerekirken, cümle daha fasih olsun diye başındaki fiil hazfedilip, sondaki mastar da mimli mastar yapılmıştır. Dolayısıyla Arapça dil kuralları açısından değerlendirdiği hadiste, mana açısından herhangi değişiklik meydana gelmediğini belirtmiştir.⁸⁸⁵ Başka bir hadiste “يَا عَبَّاسُ، يَا عَمَّاهُ”, “Ey Abbâs, Ey amcam!”⁸⁸⁶ ifadesi geçmektedir. Sehârenpûrî, bu terkihi açıklarken, sükûn üzere durulan “هـ” harfinin, hazfedilen/kaldırılan bir harfin yerine sonradan ilave edilen bir fazlalık olduğunu ifade etmiştir. Münâdânın yâ-i mütekellime muzâf olduğunu, sonra Arapça kural gereği yâ-i mütekellimin “ل”, “Elif” harfine dönüştürüldüğünü ve “ل”, “Elif” harfinden sonra sakın/harekesiz bir “هـ” getirildiğini söylemiştir. Sehârenpûrî, hadiste “يَا عَبَّاسُ، يَا عَمَّاهُ” şeklindeki tekrarın, önemli bir şeyi muhataba daha vurgulu anlatmak için kullanıldığını ifade etmiştir.⁸⁸⁷ Sehârenpûrî’ye göre “تَرَبَّثْ يَدَاكَ” cümlesi “Ellerin topraklansın”, “Erdemden yoksun kalasın” ve “Seni akı zayıf” anlamlarına gelen bir beddua cümlesi olmasına rağmen burada beddua manasında değildir. Tam aksine Araplar bu cümleyi zahirde beddua şeklinde kullansalar da asıl kastettikleri, bir şeye teşvik, taaccüp, inkâr ve tazimdir. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in (s.a.v) bu sözünden kastı “Haydi göreyim seni, sen bunu yapabilirsin” anlamında muhatabını yapacağı işe teşviktir.⁸⁸⁸

Şarih, bazen nahiv veya sarf kurallarını kullanarak hadisleri izah etmektedir. Şöyle ki;

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ: خَمْسُ صَلَوَاتٍ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ قَالَ: هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهُنَّ؟ قَالَ: لَا، إِلَّا أَنْ تَطَّوَعَ.

⁸⁸³ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 5: 33.

⁸⁸⁴ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 269.

⁸⁸⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 5: 327.

⁸⁸⁶ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 303.

⁸⁸⁷ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 5: 527, 608.

⁸⁸⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 7: 582.

“Allah Resûlü (s.a.v) gece ve gündüzde beş vakit namaz” buyurdu. Soruyu soran kişi: Benim için onlardan başkası var mı? diye sordu. Allah Resûlü (s.a.v) “Nafile dışında hayır,” cevabını verdi.⁸⁸⁹ Bu hadiste “خَمْسُ صَلَّاتٍ” kelimesi cümlede mübteda pozisyonunda olup mübtedanın haberi hazf edilmiştir. Hadise hazfedilen kısım eklenirse cümle: “فَرَضَ الْإِسْلَامُ خَمْسُ صَلَّاتٍ” “sana beş vakit namaz gerekir” ya da “إِسْلَامُ”ın farzı beş vakit namazdır” şeklinde olur. “إِلَّا أَنْ تَطَّوَّعَ” şeklinde hadiste üç defa tekrarlanan istisnaların hem munkatı hem de muttasıl olmaları mümkündür. İbn Raslân bu konuda: “Şâfiîler bunu “لَكِنْ” manasına munkatı olarak kabul etmişler ve “Ancak senin nafile olarak yapman müstehaptır” şeklinde anlamışlardır. Bu nedenle de “Nafile bir ibadete başlanınca onu bitirmenin vacip değil, müstehap” olduğu görüşündelerdir. Hanefiler ve Mâlikîler ise, muttasıl olarak kabul etmişlerdir” demektedir. Buna göre mana, “Hayır ama nafileye başlarsan tamamlaman vacip olur” şeklinde anlamışlardır. Nitekim “Amellerinizi bozmayınız” (Muhammed 47/23) ayeti nafile olarak başlanan bir ibadetin tamamlanmasının doğru olacağı görüşünü savunan Hanefileri haklı çıkarmaktadır. Dolayısıyla bu görüş sahiplerine göre başlanmış olan bir nafile ibadeti tamamlamayıp yarıda bırakan kimsenin kaza etmesi vaciptir. Şârih “تَطَّوَّعَ” kelimesini sarf açısından incelemiştir. Kelimenin aslının “تَطَّوَّعَ” olduğunu, iki “ت” harfinden birisinin “ط” harfinin okunuşunu kolaylaştırmak için kaldırıldığını diğer “ت” harfinin ise “ط” harfine idğam edildiğini ifade etmiştir.⁸⁹⁰ Konuyla ilgili son örnek ise “فَلَمَّا كَانَ مِنَ الْغَدِ” ifadesinde “كَانَ” kelimesinin nakıs fiil olup olmamasıyla ilgili hadise olan tesiridir. “كَانَ” kelimesi eğer nakıs fiil kabul edilirse, o zaman ismi gizli “هُوَ” olup, mercii “الوقت” kelimesi olur. “كَانَ” kelimesinin haberi olur. “كَانَ” kelimesi eğer tam fiil olursa o zaman da faili “الغد” olur. “مِنْ” harf-i ceri ise zâid kabul edilir.⁸⁹¹

2.3.3.2. Hadislerden Anlaşılması Gereken Maksadı Bulmaya Çalışması

Hadis metnlerinin doğru anlaşılması konusundaki önemli meselelerden biri de hadiste kastedilen mananın tespitidir. Hz. Peygamber (s.a.v) ifadelerinde bazen lafzi manayı kastederken bazen de dil kuralları çerçevesinde mecazi manaları da kastedebilmektedir. Hadisten kastedilen mananın tespiti ve hadis metninin daha iyi anlaşılabilmesi için şârihler şerhlerinde üzerinde hassasiyetle durmuşlardır. Şerhlerinde yaptıkları

⁸⁸⁹ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 1.

⁸⁹⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 8.

⁸⁹¹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 34.

açıklamalar, kendi zaviyelerinden hadisten anladıkları manadır. İşte bu bağlamda Sehârenpûrî, hadislerin muhteva açıklamalarına ayrı bir hassasiyet göstermiştir. Hadislerde nâsîh-mensûh ilişkisi olabildiği gibi, bazılarında âmm-hâss, hakikat-mecâz, mücmel-mübeyyen, mutlak-mukayyet ve müphem-müfesser cerh ilişkisi bulunabilmektedir. Hadislerin bu yönlerini birbirinden ayırabilmek için ana kaynaklarımız Kur’ân ve sünnet bilgisinin yanında, bu iki kaynağın alt disiplini mahiyetinde olan diğer bilgilere de sahip olmak gerekir. Dolayısıyla Sehârenpûrî, hadislerden anlaşılması gereken manayı ortaya çıkarma noktasında hakikat yanında mecaz gibi dolaylı anlatımın bütün vecihlerinden istifade etmiştir.

Bu konuyla ilgili şerhten şu örnekleri verebiliriz: Hz. Peygamber;

إِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ فَإِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ فَأَبْرَدُوا بِالصَّلَاةِ

“Şüphesiz (öğle vaktindeki) sıcaklığın şiddeti cehennemin kaynamasındandır. Sıcaklık artıp şiddetlendiği zaman (öğle) namazını (geciktirin) serinliğe bırakın,” buyurmuştur.⁸⁹² Şöyle ki; hadiste ifade edilen “فَيْحِ جَهَنَّمَ”, “Cehennemin kaynaması” hususunda birçok görüş olmasına rağmen birbirinin zıddı iki görüş ortaya çıkmıştır. Birincisi, Hz. Peygamber’in bu sözü “Bir teşbihtir”, görüşünü savunanlardır. Yani öğle vaktindeki sıcaklığın şiddeti, bir benzetme yapılarak, kinaye ve mecâzî bir anlatımla cehennemin kaynaması gibi şiddetli bir sıcaklığa benzetilmiştir. İkincisi ise cehennemin kaynaması, sıcağın şiddeti yerine söylenerek hakiki manasında anlayanların görüşüdür. Öğle vaktindeki şiddetli sıcağın sebebi, o vakitte cehennemin tutuşturulduktan sonraki kaynama halidir. Buḥârî ve Müslim’de bu görüşü destekler nitelikte hadisler vârid olmasından dolayı, bu görüş diğerinden daha fazla kabul görmüştür. Hadis şu şekildedir:

اشْتَكْتُ النَّارَ إِلَى رَبِّهَا فَقَالَتْ: يَا رَبِّ أَكَلِ بَعْضِي بَعْضًا، فَأَذِنَ لَهَا بِنَفْسَيْنِ: نَفْسٍ فِي الشِّتَاءِ، وَنَفْسٍ فِي الصَّيْفِ، فَهُوَ أَشَدُّ مَا تَجِدُونَ مِنَ الْحَرِّ، وَأَشَدُّ مَا تَجِدُونَ مِنَ الزَّمْهَرِيرِ

“Cehennem rabbine şikâyet arz ederek: Ey Rabbim! Benim bir kısmım diğer kısmımı yedi, dedi. Allah da ona iki sefer nefes almasına müsaade etti. Bir nefes kışın, diğeri yazın. İşte en ziyâde hissettiğiniz sıcağın en şiddetlisi ile hissettiğiniz soğuğun en şiddetlisi budur, buyurdular.”⁸⁹³ Sehârenpûrî, Buḥârî ve Müslim’de geçen bu hadisi şerhine alarak

⁸⁹² Ebû Dâvûd, “Şalât”, 4.

⁸⁹³ Buḥârî, “Mevâḳîṭ”, 9, 10; “Bed’u’l-halk”, 18; Müslim, “Mesâcid”, 180, 181.

hadisten anlaşılması gereken mananın hakiki manada cehennemin kaynamasını savunanların görüşü olduğuna işaret etmiştir.⁸⁹⁴

Sehârenpûrî, hadislerde geçen bazı kelimelerin asıl manalarının dışında mecaz kullanımını *Mecma' u bihâri 'l-envâr*'a atıfta bulunarak açıklamaya çalışmıştır.⁸⁹⁵ Nitekim o, “ثُمَّ لِيَقُلْ بِهِ”، “Sonra da onu (tükürüğünü ayağı ile basarak ileri geri) sürtsün”⁸⁹⁶ hadisinde geçen “قول”, “demek” kelimesinin mecaz bir kullanım olduğunu söyler. Gerekçesini Arapların bu kelimeyi birçok fiilde kullanarak asıl manasının dışında mecaz manasında kullandıklarını şu örneklerle izah etmektedir: Araplar: “قَالَ بِيَدِهِ” dediklerinde “أَخَذَ” anlamını, “قَالَ بِرَجْلِهِ” tabirinden “مَشَى” anlamını, “قَالَتْ لَهُ الْعَيْنَانِ سَمْعًا وَ طَاعَةً”, “onu işitip ve ona itaat ettiğini gözleriyle îma etti” sözünden de “أَوْمَأَتْ” anlamını kastederler. Yine “وَقَالَ” “ellerini suyla yıkadı/çevirdi,” cümlesinde “قَلَبَ” anlamını vermişlerdir. Nitekim Müslim’de rivayet edilen bir hadiste yine böyle bir kullanım söz konusudur. “مَا يَقُولُ ذُو الْيَدَيْنِ؟ قَالُوا: صَدَقَ” “Hz. Peygamber (s.a.v), Zülyedeyn ne diyor? buyurdu. Ashâb: başlarıyla ima ettiler” yani evet dediler”⁸⁹⁷ anlamındadır. Sehârenpûrî bu ifadelerde mecazî kullanım olduğunu ifade etmiştir.⁸⁹⁸

Sehârenpûrî, namaz bahsinin birinci babındaki;

جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ، مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ تَأْتِرُ الرَّأْسَ يُسْمِعُ دَوِيَّ صَوْتِهِ وَلَا يُفْقَهُ مَا يَقُولُ حَتَّى دَنَا

“Necid halkından, saçı başı dağınık halde olan, kendisine iyice yaklaşmadıkça ne dediği anlaşılmayıp ancak sesinin uğultusu duyulan bir adam Hz. Peygamber’e (s.a.v) geldi,” hadisinde geçen “تَأْتِرُ الرَّأْسَ”, “başı hareketli, dağınık” manasına gelen tabirin gerçek manasında olmayıp mecaz bir kullanım olduğu kanaatindedir. Hadisten anlaşılan mananın “Saçı taranmamış dağınık bir halde olan” olması gerekir. Yani hadiste hâl, mahal yerinde kullanılmıştır. Ayrıca Sehârenpûrî, hadiste başın saçlar gibi dağınık bir şekilde tasvir edilmesinin mübalağa olduğunu ancak hadisin bu şekilde de anlaşılabilirliğini ifade etmiştir.⁸⁹⁹

⁸⁹⁴ Sehârenpûrî, *Bezlü 'l-mechûd*, 3: 56.

⁸⁹⁵ Ali el-Fettenî, *Mecma' u bihâri 'l-envâr*, 4: 334.

⁸⁹⁶ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 22.

⁸⁹⁷ Müslim, “Mesâcid”, 97.

⁸⁹⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü 'l-mechûd*, 3: 207.

⁸⁹⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü 'l-mechûd*, 3: 7.

2.3.3.3. Hadisleri Ayetlerle Bağlantı Kurarak Açıklaması

Kur'an ve sünnet dinin iki temel kaynağı olmakla birlikte sünnet, Kur'an'ı açıklayan/beyan eden konumundadır. (en-Nahl 16/44) Her ikisi de vahiy mahsulü olup bir bütünün parçalarını oluştururlar. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in açıklamaları Kur'an çerçevesinin dışına taşmaz. Zira açıklayan ile açıklanan arasında herhangi bir ihtilafın olması düşünülemez. Bu açıdan bakıldığında hadisleri anlama ve onlardan hüküm istinbât etme aşamasında derin bir hadis bilgisinin yanında, iyi bir Kur'an bilgisine de ihtiyaç duyulmaktadır. İşte hadis şârihleri şerhlerinde ayet-hadis irtibatını ön plana çıkarmakta ve ayet ve hadisleri birbirinden ayırt etmeksizin bir bütün halinde ele almaktadırlar. Bu bağlamda Sehârenpûrî, hadislerin gerek kelimelerini gerekse cümlelerini açıklarken veya bunların anlamlarını pekiştirmek maksadıyla her şârih gibi ayetlere müracaat etmiştir. Çünkü bu yöntem hadislerin daha doğru ve kolay bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında Sehârenpûrî'nin iyi bir Kur'an bilgisine sahip olduğu ve ayet hadis ilişkisini başarılı bir şekilde ortaya koyduğu söylenebilir. Bu manada onun hem hadislerin anlamını pekiştirme hem de hadisleri açıklama sadedinde yoğun bir şekilde ayetlere müracaat ettiği görülmektedir. Böylece hadislerin manalarını ayetlerle desteklemektedir.

Bezlü'l-mechûd'un son cildindeki fihrist çalışmasında Sehârenpûrî'nin, Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinden ne oranda istifade ettiği bilgisi verilmektedir. Mükerrerlerle birlikte toplam 1422 ayetten istifade etmiştir. Mükerrerler çıktıktan sonra 965 ayetten istifade ettiği tespit edilmiştir. Şerhinde en çok faydalanmak için başvurduğu ayet 14 defayla 'Alâ suresinin ilk ayetidir.⁹⁰⁰

Sehârenpûrî, hadisleri ayetlere müracaat ederek açıklaması bağlamında ilk olarak Enes b. Mâlik'ten rivayet olunan şu hadisi örnek verilebilir: “أَنَّ النَّبِيَّ بِمَرِّ عَتِيقٍ فَجَعَلَ يُفْتِشُهُ يُخْرِجُ السُّوسَ مِنْهُ”, Peygamber'e (s.a.v) önceki senelerden kalma eski hurma getirildi. Hz. Peygamber (s.a.v) hurmanın içinde bulunma ihtimali olan kurtları çıkarmak üzere hurmayı incelemeye başladı.”⁹⁰¹ Sehârenpûrî, bu hadisi şerh ederken ayetle irtibat kurarak yaptığı değerlendirmede şunları söylemiştir: “İçinde kurtlar bulunan hurmanın yenilebilmesi için kurtların çıkarılması gerekir. Şayet çıkarılmazsa o hurmayı yemek caiz olmaz. Çünkü

⁹⁰⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 4: 183. 'Alâ suresinin ilk ayetlerinin şerhte bulunduğu diğer yerler: 4: 256, 257, 258, 261, 340, 349, 358; 5: 186, 188, 245; 6: 106, 119, 124.

⁹⁰¹ Ebû Dâvûd, “Eṭ'ime”, 43.

meyve kurtları pistir. Pis olan şeyleri yemek de “...Allah onlara güzel/iyi olan şeyleri helâl, çirkin/pis olan şeyleri haram kılar” (el-A‘raf 7/157) ayetiyle yasaklanmıştır.⁹⁰²

Sehârenpûrî, bazı kelimelerin hadiste kullanıldıkları anlamı tespit ederken kelimenin aynı anlamı ifade ettiği Kur’an ayetlerinden de misal getirmiştir. Örneğin, Hz. Peygamber (s.a.v) arkadaşları ile birlikte bir seferde iken uyuyakalıp sabah namazının vaktini geçirmişlerdi. Hadiste bu durumu anlatmak için “فَضْرَبَ عَلَى آذَانِهِمْ”, “Kulaklarına (kilit) vuruldu/uyuyakaldılar,” ifadesi kullanılmaktadır. Sehârenpûrî bu ifadeyi “Kur’an-ı Kerim’den iktibas ederek şöyle açıklamıştır: Bu tabir Arapçada çokça kullanılan yaygın ve fasih bir terimdir. “فَضْرَبْنَا عَلَى آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا”, “Böylelikle biz mağarada kulaklarına nice yıllar (perde) vurduk” (el-Kehf 18/11) ayetinde olduğu gibi, “ses veya başka bir şeyin onların kulaklarına varıp uyandırılmalarına engel olundu” anlamına gelmektedir.⁹⁰³

Hadiste geçen bir kelimenin, aynı anlamı ifade eden Kur’ân-ı Kerîm ayetlerinden şahit getirilmesiyle ilgili başka bir örnekte ise Sehârenpûrî, Hz. Peygamber’in (s.a.v), mescitten çıkarken söylediği “وَإِذَا خَرَجَ فَلْيَقُلِ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ”, “Sizden birisi mescitten çıktığı zaman ‘Allah’ım, senin fazlından isterim’ desin”,⁹⁰⁴ sözündeki “فَضْلٍ” kelimesini “helâl rızık” diye izah etmiştir. Hadiste yer alan “فَضْلٍ” kelimesinin anlamıyla, Kur’ân-ı Kerîm’deki: “(Cuma namazını kıldıktan sonra) yeryüzüne yayılın ve Allah’ın fazlından (helâl rızıkından) isteyiniz,” (el-Cuma 62/10) ayetindeki “فَضْلٍ” kelimesinin aynı manaya geldiğini belirtmiştir.⁹⁰⁵

Hadisteki mananın, ayetin zahiriyle çelişmesi gibi durumlarda Sehârenpûrî’nin hadisi ayetle açıklama yöntemine örnek olarak şu hadisi verebiliriz: Gözünün görmemesi ve evinin mescide uzak olması sebebiyle mescitte kılınacak cemaatle namaza katılmaması için ruhsat isteyen İbn-i Ümmi Mektûm’a (r.a) Hz. Peygamber’in, (s.a.v) “Ezanı duyabiliyor musun?” sorusuna, İbn-i Ümmi Mektûm (r.a) “evet” cevabını vermiştir. Bu cevap üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) “Sana herhangi bir ruhsat bulamıyorum” buyurmuştur.⁹⁰⁶ Bu hadisin zahiri manası Kur’an-ı Kerim’deki bir kısım ayetlere muarız gibi gözükmektedir. Nitekim, “Dinde zorlama yoktur” (el-Bakara 2/256), “Köre hiçbir

⁹⁰² Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 11: 557.

⁹⁰³ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 3: 134.

⁹⁰⁴ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 18.

⁹⁰⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 3: 190.

⁹⁰⁶ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 47.

zorluk yoktur” (en-Nur 24/61) ve “Din konusunda sizin üzerinize hiçbir zorluk yükledi” (el-Hac 22/78) ayetleri özürli olanlara ruhsat verildiğini göstermektedir. Ayrıca İslâm âlimlerinin mazereti olanın mescide gelmesinin gerekmediği konusunda icmalarına da aykırı gözükmeaktadır. Hal böyleyken hadiste Hz. Peygamber, İbn-i Ümmi Mektûm’un (r.a) evde namaz kılmasına ruhsat vermeyişinden söz edilmiştir. Nasıl olurda İbn Mektûm (r.a) Hz. Peygamber’e (s.a.v) özrünü beyan etmesine rağmen Hz. Peygamber (s.a.v) ona ruhsat vermemiştir.

Sehârenpûrî, bu durumu cemaatle namaz kılmanın faziletinden istifade edememe olarak yorumlamıştır. Diğer taraftan hadiste Hz. Peygamber (s.a.v) ile İbn-i Ümmi Mektûm (r.a) arasında gerçekleşen hadisenin, ayetin inzalından önce vuku bulma ihtimalinin olduğunu, dolayısıyla ayet inzalından sonra, hadisin hükmünü nesh ettiğini söylemiştir. Hz. Peygamber’in (s.a.v) engeli nedeniyle mescide gelemeyen kimseye ruhsat vermeme hadisesinin sadece İbn-i Ümmi Mektûm’a (r.a) has bir tasarruf olması da ihtimal dâhilindedir. Yani hadisin hükmü umumi değildir.⁹⁰⁷ Sehârenpûrî bu hadisi yorumlarken diğer şârihlerden istifade etmediği anlaşılmaktadır. Eğer diğer şârihlerden istifade etseydi daha iyi sonuç ortaya çıkabilirdi.

Birkaç örnekle aktarmaya çalıştığımız Sehârenpûrî’nin hadisleri ayetlere müracaat ederek açıklanma usulünü, şerhin tamamında sürdürdüğü müşahede edilmiştir. Bu sayede okuyucuya hadiste anlatılan konuyu ayetler ışığında daha net bir şekilde aktarmayı ve kavratmayı hedeflemiştir.

2.3.3.4 Hadisleri Diğer Hadislerle Bağlantı Kurarak Açıklaması

Sehârenpûrî’nin şerhinde takip ettiği yöntemlerden biri de *Sünen* hadislerini açıklarken *Sünen* içinden veya *Sünen* dışındaki diğer hadis kaynaklarından azami derecede istifade etmiş olmasıdır. Bunun nedeni, hadislerin bir kısmı diğerleriyle irtibat halinde olduğundan bazen bir hadis, başka hadisleri açıklar nitelikte olabilir. Bazen bir hadis, diğer bir hadisin veya hadislerin hükmünü ortadan kaldırıp, onları nesh etmiş olabilir. Bazen de yine bir hadis, mutlak manalı bir hadisin veya hadislerin manalarından bir kısmının çıkarılmasını gerektirecek bir durum nedeniyle o hadisi takyid veya tahsis etmiş olabilir. Bütün bu ihtimal nedeniyle, herhangi bir konuda varit olan bir hadis

⁹⁰⁷ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 3: 387.

değerlendirilirken diğer hadisleri görmezden gelmek, sadece o hadise odaklanmak, tek başına o hadisi ele alıp değerlendirmek çoğu zaman hadisten kastedilen manayı bulmada sorunlara yol açabilir. Belki de hadisin yanlış anlaşılmasına vesile olabilir. Bu nedenle hadis şârihlerinin, içerikleri benzer ya da farklı hadisleri derinlemesine bilmesi, bu gibi hadisler arasındaki münasebeti doğru kurabilmesi hatta bütün yönleriyle hadis bilgisine vâkıf olup, bu bilgiye hâkim olması zaruri bir durumdur. Bu açıdan konunun ehemmiyetini çok iyi bilen Sehârenpûrî, hadisleri şerh ederken diğer hadislerle sık sık atıfta bulunmuştur.⁹⁰⁸ Sehârenpûrî şerhinde hadisi hadisle izah ederken sık sık atıfta bulunarak delil olarak kullandığı hadisleri bazen senediyle bazen senedsiz zikretmiştir.

a. Senedli hadisleri delil göstererek hadisleri açıklaması

Sehârenpûrî, hadisleri şerh ederken örnek verdiği hadisin hem senedini hem de metnini birlikte zikrederek hadisleri açıklamıştır. Hac kitabında bulunan, “hac ihramının vakti” babında Hz. Peygamber’in (s.a.v) Medine’den Mekke’ye hac için yola çıktığında ihrama nerede girdiğiyle ilgili Sâlim b. Abdullah’tan rivayet edilen hadisin şerhinde Buḥârî ve Müslim’den senedli hadisleri şahit göstererek yararlanmıştır. Sâlim b. Abdullah’ın babası Abdullah b. Ömer’den rivayet olunan hadiste o şöyle demiştir: Şurası (sizin) Hz. Peygamber (s.a.v) hakkında (burada ihrama girdi diye) iddia ettiğiniz ve Beydâ dediğiniz yerdir. Hâlbuki Hz. Peygamber (s.a.v) mescidin (yani Zülhuleyfe mescidinin) yanında, ihrama girdi.⁹⁰⁹ Sehârenpûrî, bu hadiste geçen Hz. Peygamber’in (s.a.v) ihrama girdiği yer konusunda âlimlerin farklı görüşte olduklarını söylemiştir. Bir kısım âlime göre Hz. Peygamber (s.a.v) Zülhuleyfe mescidindeyken ihrama girmiştir. Diğer bir kısım âlim ise Zülhuleyfe mescidinden çıktıktan sonra Beydâ denilen tepenin üzerindeki düzlükte telbiye getirerek ihrama girdiğini savunmuşlardır. Sehârenpûrî, şerh ettiği hadisin anlaşılabilirliğini ortaya koymak ve Hz. Peygamber’in (s.a.v) Zülhuleyfe’de ihrama girdiğini söyleyen âlimlerin görüşünü desteklemek için Buḥârî ve Müslim’den senedli olarak şerhine dâhil ettiği hadislerden örnek vermiştir. Buḥârî’nin tahric ettiği hadis şu şekildedir: Sâlih b. Keysân > Nâfi’ > İbn Ömer tarikiyle “Hz. Peygamber (s.a.v), devesi üzerindeyken devesi onu kaldırıp doğrulttuğu zaman telbiye getirirdi.”⁹¹⁰ Müslim’in rivayet ettiği hadis ise: Hâtim b. İsmâîl > Musa b. ‘Ukbe > İbn Ömer tarikiyle gelen

⁹⁰⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 2: 19, 383, 414, 505.

⁹⁰⁹ Ebû Dâvûd, “Hac”, 20.

⁹¹⁰ Buḥârî, “Hac”, 28; Müslim, “Hac”, 28.

“Resûlullah (s.a.v) ayağını üzengiye koyup da hayvanı kendisini kaldırdığı vakit Zülhuleyfe’de telbiye getirdi”⁹¹¹ şeklindedir.⁹¹²

Sehârenpûrî, mahiyeti aynı olan bir hadisin, bazen senedinin değişmesiyle, hadisin metnindeki kelimelerde farklılık olduğunu, bunun da hadisin anlaşılmasında âlimler arasında ihtilafa yol açtığını senedli hadislerden örnek vermek suretiyle izah etmektedir. Örneğin “köpeğin artığı ile abdest alma” babında geçen bir hadiste Allah Resûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Köpek bir kabın içerisinden dilini bandırarak su içtiği zaman, bu kabı yedi kez yıkayın. Yedincisinde toprakla ovalayın.”⁹¹³ Bu hadis Musa b. İsmâîl > Ebân el-‘Atîâr > Kâtâde > Muhammed b. Sîrîn > Ebû Hureyre’den rivayet edilmiştir. Sehârenpûrî, hadisin bu sened haricinde başka tariklerinin de bulunduğunu ve hepsinde köpeğin su kabın yedi defa su ile yıkanmasının geçtiğini, bazısında kabı toprak ile ovalamanın gerektiğini ancak tarikler değiştikçe kabı toprak ile ovalamanın kaçınıcı yıkamada olacağı konusunun da değiştiğini söylemektedir. Bu ise hadisle hüküm vermede mezhepler arasında ihtilafa yol açmaktadır. Sehârenpûrî, hadisin farklı senedlerini vererek şu şekilde izah etmektedir: “Dârekuṭnî’nin Hammâd b. Zeyd > Eyyûb > Muhammed > Ebû Hureyre vasıtasıyla rivayet ettiği hadiste toprakla ovalama hiç geçmemektedir. Tahâvî’nin Mu‘temir b. Süleyman > Eyyûb > Muhammed > Ebû Hureyre kanalıyla zikrettiği hadiste “أَوْ لَا هُنَّ بِالتُّرَابِ” ifadesi geçmektedir. Ebû Dâvûd’un Mu‘temir b. Süleyman > Hammâd b. Zeyd > Eyyûb > Muhammed b. Sîrîn > Ebû Hureyre vasıtasıyla rivayet ettiği başka bir hadiste ise yine “أَوْ لَا هُنَّ بِالتُّرَابِ” ifadesi geçmektedir. Bu farklı rivayetler hüküm istinbatında mezhepler arasında ihtilafa neden olmuştur.”⁹¹⁴

Sehârenpûrî bazen kendi fikhî düşüncesini desteklemek için senedli hadislerden örnekler vermiştir. Örneğin, “Meshin nasıl yapılacağı” babında Ebu’l-Sevdâ’nın İbn ‘Abd-i Ḥayr kanalıyla babası Abd-i Ḥayr’dan rivayet ettiği hadiste Abd-i Ḥayr şöyle demiştir: “Ali’yi abdest alırken gördüm. (Sıra ayaklarına geldiğinde) Ayaklarının üzerini mesh etti. Sonra da: ‘Ben Hz. Peygamber’i (s.a.v) böyle yaparken görmeseydim altını mesh ederdim’ dedi.”⁹¹⁵ Sehârenpûrî, mesh konusundaki hadisleri araştırdığında muhtelif rivayetlerin olduğunu; söz konusu rivayetlerde, abdest alırken ayakların üzerini yıkamanın, ayakların

⁹¹¹ Müslim, “Hac”, 27.

⁹¹² Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 7: 90.

⁹¹³ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 37.

⁹¹⁴ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 415.

⁹¹⁵ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 64.

üzerine mesh etmenin, mestin üzerine veya altına mesh vermenin yer aldığını söylemiştir. Ancak Beyhaķî'nin Ebû Ali er-Rûzibârî > Ebû Muhammed b. Şûzeb el-Mukrî > Şu'ayb b. Eyyûb > Ebû Nu'aym > Yunus b. Ebî İshâk > Ebû İshak > Abd-i Hâyr'dan rivayet ettiği hadiste, Abd-i Hâyr'in: "Ben Ali'yi abdest alırken ayaklarını mesh edip sonra da şöyle derken gördüm: 'Eğer ben Hz. Peygamber'i (s.a.v) ayaklarının üzerine mesh verirken görmeseydim altını mesh etmeyi daha uygun görürdüm' dedi," hadisini kendi fikhî görüşünü desteklemek için senediyle birlikte şerhine dâhil ederek mezhepler arasındaki fikhî ihtilafta hangi tarafta durduğunu izah etmeye çalışmıştır.⁹¹⁶

b. Senedini vermeden hadisleri delil göstererek hadisleri açıklaması

Sehârenpûrî, hadisleri şerh ederken delil getirdiği diğer hadisler içerisinde senedini hazf ettiği hadisler de vardır. Şerhine aldığı senedi hazf edilmiş hadislerin senedlerinden haberdâr olması yüksek bir ihtimaldir. Sehârenpûrî'nin genelde bu yolu seçmesinin en önemli nedeni eserinin hacmini genişletmeme düşüncesinden kaynaklanmış olmalıdır. Sehârenpûrî, senedi hazf edilmiş hadisleri örnek verirken bazen hadisin ilk râvîsinin ismini zikretmiş bazen de sadece metnini yalın olarak almıştır.

Sehârenpûrî, namaz vakitlerinin izah edildiği bölümde şerh ettiği bir hadisi, senedini hazf ettiği hadislerden delil getirmek suretiyle açıklamaktadır. Örneğin, İbn Abbas'tan rivayet olunan hadiste Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle dedi: "Cebrail (a.s.) bana beytin (Kâbe'nin) yanında (her vaktin evvelinde ve sonunda gelmek üzere) iki kez (iki gün peşpeşe gelerek) imam olarak namaz kıldırdı. ...Akşam namazı için (geldiği her iki günde de) oruç tutan kimsenin iftar ettiği zamanda geldi", buyurmaktadır.⁹¹⁷ Sehârenpûrî, bu hadisi izah ederken yatsı namazı vaktinin, akşam namazı vaktinin çıkmasından itibaren başlayacağını, ancak akşam namazı vaktinin ne zaman çıkacağı konusunda kesin bir bilgi olmadığından mezhepler arasında ihtilaflı bir mevzu olduğunu söylemektedir. Bu ihtilaflın, yatsı namazı vaktinin ne zaman çıkacağı konusunda da mevcut olduğunu vurgulamaktadır.⁹¹⁸ Konuyu senedini hazf ettiği hadislerden örnek vererek şu şekilde izah etmektedir: Cebrail'in (a.s.) Hz. Peygamber'e (s.a.v) iki gün peş peşe gelerek her namaz vaktinin evvelini ve sonunu beyan ettiği hadisle⁹¹⁹ amel eden Şafii Mezhebi, Mâlik ve

⁹¹⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 693.

⁹¹⁷ Ebû Dâvûd, "Şalât", 2.

⁹¹⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 19.

⁹¹⁹ Ebû Dâvûd, "Şalât", 2.

Evzâ'î'ye göre akşam namazının vaktinin genişliği, güneş battıktan sonra abdest alınıp, ezan ve kamet getirilip sonra da üç rekât namaz kılincaya kadar ki geçen zaman dilimidir. Bu zamanda kılınmayan namaz kazaya kalır. Bu görüşte olanlar bir anlamda Ebû Dâvûd hadisiyle amel etmişlerdir. Diğer taraftan Hanefî Mezhebi, Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği: "...Akşam namazının vakti şafağın kaybolmasına kadardır..."⁹²⁰, Abdullah b. Ömer'in rivayet ettiği: "Şafak batmadıkça akşam namazı kılınır..."⁹²¹ ve yine İbn Ömer'in rivayet ettiği: "...Akşam namazının vakti şafaktaki kırmızılığın kaybolacağı zamana kadardır..."⁹²² hadisleriyle amel ederek; akşam namazının son vaktinin, şafağın ufukta kaybolacağı zamana kadar olacağı görüşündedir. Sehârenpûrî böylece hem mezhepler arasındaki fikhî bir ihtilafı hadisler muvacehesinde değerlendirmiş, hem de bu ihtilaftan bahsederken örnek verdiği hadislerin senedlerini zikretmemiştir.⁹²³

Yatsı namazı vaktinin ne zamana kadar devam edeceği konusu da hadislerdeki farklı rivayetler nedeniyle ihtilaflı bir konudur. Sehârenpûrî, yatsı namazının vaktinin fecr-i sadığın doğuşunda, gecenin üçte birinde ve gece yarısında son bulacağını söyleyen âlimlerinden bahseder. Gecenin üçte birinde son bulacağını savunan âlimlerin dayanaklarına, senedini hazf ettiği şu hadisi örnek vermiştir. Ömer b. Hattâb ve Ebû Hureyre'den rivayet olunan hadiste Allah Resûlü (s.a.v): "Yatsı namazının vakti gecenin üçte birinde son bulur,"⁹²⁴ buyurmuştur. Gece yarısında son bulacağını söyleyen âlimlerin delilini yine senedini hazf ettiği Abdullah b. 'Amr'dan rivayet olunan şu hadisi şerhine dâhil etmiştir: "Yatsı namazının vakti gecenin yarısında son bulur."⁹²⁵ Fecrin doğuşunda son bulacağını söyleyenlerin delilini de yine senedsiz olarak İbn Abbâs'tan aldığı rivayeti gösterir: "Yatsı namazının vakti fecr-i sadığa kadar çıkmaz." Ancak şârih, İbn Abbâs tarafından rivayet olunan hadisin kaynağına muttali olamadığını belirtmiştir.⁹²⁶

Sehârenpûrî, "abdestin olup olmadığından şüphe edilmesi" babındaki Hz. Peygamber'in (s.a.v) "(Kişi) ses duymadıkça veya koku hissetmedikçe namazdan ayrılmasın"⁹²⁷

⁹²⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 12: 161; Dârekutnî, *es-Sünen*, 1: 576; Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhaqî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Aâtâ, 3. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 1:376.

⁹²¹ Beyhaqî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1:366; Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsât*, thk. Târik b. 'Avdullâh (Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1981), 7:76.

⁹²² Müslim, "Mesâcid", 171; Ebû Dâvûd, "Şalât", 2.

⁹²³ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 20.

⁹²⁴ Müslim, "Mesâcid", 176, 177.

⁹²⁵ Müslim, "Mesâcid", 171, 172.

⁹²⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 21.

⁹²⁷ Ebû Dâvûd, "Tahâre", 67.

hadisinin konusuyla bir benzerliğinin olduğunu düşündüğü İbn Mâce'den senedsiz bir şekilde aldığı şu hadisle açıklamaya çalışmıştır: “Bebek doğduğunda sesi duyulup sonra da ölürse bebek hem yakınlarına mirasçı olur hem de kendisine yakınları mirasçı olur. Üzerine cenaze namazı da kılınır” buyurmuştur.⁹²⁸ Şârih bu iki hadisi şu şekilde bağlantı kurarak açıklamıştır. “Kişinin yellendiğini ancak ses işiterek veya koku hissederek anlama imkânı vardır. Nasıl ki bebek ölü doğmaz ve ondan bir ses duyulunca bu ses dikkate alınarak üzerinde hüküm bina ediliyorsa, koku ve ses duyulmadıkça abdestten şüphe edilmemesi gerekir.” Ayrıca bir takım fıkıh kaidelerinin temelini de bu hadise dayandığını ifade etmiştir. Şöyle ki; “Bir zamanda sabit olmuş bir şeyin hilafına delil bulunmadıkça, sabit olan haliyle hüküm verilir” kaidesi bu hadis dikkate alınarak konulmuştur. Dolayısıyla bu hadis, fıkhıdaki istishab hükmünün oluşumunu sağlamıştır.⁹²⁹

Sehârenpûrî, senedini zikretmeksizin hadislerden şahit getirme bağlamında bazen şerh edeceği hadisle başka hadisler arasında içerik benzerlikleri kurmakta ve böylece hadislerde kastedilen manayı ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Sehârenpûrî, “Allah’a ve âhiret gününe inanmış kişiye, kendisine herhangi bir topluluk izin vermeden o topluluğa imam olması helâl değildir”⁹³⁰ hadisiyle, senedsiz olarak şerhine dâhil ettiği “Bir adam başka birinin hâkim olduğu yerde, ona imam olmasın”⁹³¹ hadisi arasında içerik benzerliği nedeniyle bir bağ kurmaktadır. Her iki hadis de kişinin izin almadan başkasına imam olamayacağından bahsetmektedir. Dolayısıyla eğer bir kişiye izin verilmeden herhangi bir topluluğa imam olmuşsa, Sehârenpûrî, bu durumun imam olmada atılğan davranan kişinin aceleciliğinden kaynaklandığını, bu aceleciliğin de kişide kendini beğenme ve kibir olarak tezahür ettiğini ifade etmiştir.⁹³²

Sehârenpûrî, bazen şerh edeceği hadisi hem ayet hem de sened zikretmeksizin şahit getirdiği hadislerle izah etmektedir. Örneğin, “ilmin fazileti” babındaki “Şüphesiz ki melekler, ilim yolculuğuna çıkan bir kimseden razı olduklarından dolayı (ona) kanatlarını gererler”⁹³³ hadisini şu şekilde açıklamıştır: “Meleklerin kanatlarını germelerinden

⁹²⁸ İbn Mâce, “Cenâiz”, 26; “Ferâiz”, 17.

⁹²⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 2: 69.

⁹³⁰ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 43.

⁹³¹ Müslim, “Mesâcid”, 53.

⁹³² Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 473, 474.

⁹³³ Ebû Dâvûd, “İlim”, 1.

anlaşılması gereken mana, meleklerin ilim öğrencilerine hoşgörü göstermeleri, saygıdeğer olmalarından dolayı onlara yardım etmeleri ve edindikleri ilimlerine saygı göstermeleridir. Nitekim İsrâ Süresinde geçen “Onlara acıyarak alçakgönüllülük kanatlarını indir” (İsrâ 17/27) ayetinde bu mana kastedilmiştir.” Sehârenpûrî, ayrıca bu hadisi şu şekilde de izah etmeye çalışmıştır: “Hadiste, meleklerin ilim öğrencilerinin bulunduğu yere inmeleri manası da kastedilmiş olabilir. Nitekim Müslim’de geçen bir rivayette Hz. Peygamber: “Allah’ı zikreden topluluğun yanına melekler iner ve rahmet onları çepeçevre kuşatır,”⁹³⁴ buyurmuştur. Sehârenpûrî, böylece hadisi hem ayet hem de senedini zikretmeksizin Müslim’den aldığı hadisle izah etmiştir.⁹³⁵

2.3.3.5. Hadisleri Yorumlamada Deyim, Şiir ve Hikmetli Sözleri Kullanması

Genel olarak şârihler, bir hadisi izah etme sadedinde hem anlam bakımından hem de gramer açısından istişhâd etmek ve hadisin anlamını pekiştirmek amacıyla ayet, hadis ve şiirleri şahit olarak kullanmışlardır. Bu bağlamda Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*’da hadisleri izah ederken hem muhteva hem de gramer açısından birçok yerde bu irtibatları sıkça kurmuştur. Hadislerde geçen bazı kelimeler hakkında açıklayıcı bilgiler vermenin yanında anlatım gücünü ziyadeleştirmek için şiir, edebî sanatlar vs. kullandığını görmekteyiz. Hadiste geçen kelimedden anlaşılması gerekeni belirttikten sonra aynı kelimeyi, delil olarak getirdiği şiirde, kullanıldığı mana ile desteklemektedir.

Bu çerçevede Sehârenpûrî, bazen kelime açıklamasında şiiri kullanmıştır. “Cünüplükten temizlenme” babında bulunan bir hadiste geçen “süt, yağ veya pekmez kabı/külek” anlamına gelen “جَلَاب” kelimesini şairin şu sözüyle açıklamaya çalışmıştır: “صَاح! هَلْ رَأَيْتَ “(Ey) Dostum! Hayvanın memesindeki (sütü) küleğin içerisinde ağırladığı şeyi reddeden bir çobanı gördün mü, duydun mu? açıklamaya çalışmıştır.⁹³⁶

Bazen bir râvîyi tanıtırken şiiri kullanmıştır. Tabiinin büyüklerinden Şehr b. Havaşeb el-Eş‘arî’yi (ö. 111/729) tanıtırken, onun İbn Abbâs’tan Kur’an okuduğundan dolayı iyi bir kırî olmasını ön plana çıkarır. Yahya b. Bükeyr’den (ö. 155/772) yaptığı alıntıda ise onun

⁹³⁴ Müslim, “Tevbe”, 39.

⁹³⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 11: 374.

⁹³⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 2: 254.

Beytü'l-mal'de görevli olduğunu ancak Beytü'l-mal'den dinar aldığını bu sebeple Yahya b. Bükeyr'in babasının onu şu şiirle andığını aktarır.

لَقَدْ بَاعَ شَهْرُ دِينِهِ بِحَرِيطَةٍ فَمَنْ يَأْمَنُ الْقُرَاءَ بَعْدَكَ يَا شَهْرُ

“Şehr dinini deri bir kâseye sattı. Ey Şehr senden sonra artık Kurrâlara kim güvenir.”⁹³⁷

Şârih, şiiri hadisin anlamını vurgulamak maksadıyla da kullanmıştır. “İmam hutbedeyken konuşmak” babında geçen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v):

“إِذَا قُلْتُ: أَنْصِتْ، وَ الْإِمَامُ يَخْطُبُ، فَقَدْ لَعَوْتُ”

“İmam hutbedeyken, birisine “sus” dedin mi, boş işle uğraşmış olursun”,⁹³⁸ buyurmuştur. Bu hadiste geçen “أَنْصِتْ”, “sus” kelimesinin anlamını daha da vurgulamak için şu şiiri şerhine dâhil etmiştir:

إِذَا قَالَتِ الْحَذَامُ فَأَنْصِتُوا السَّمْعُ لِلْعَيْنِ وَالْإِنْصَاتُ لِلْأَذُنِ

“Hâzâm konuştuğunda susun”, “Dinlemek göz içindir, susmak kulak içindir.”⁹³⁹

Sehârenpûrî hadis muhtevalarının daha iyi anlaşılması ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) meramının bizler tarafından öğrenilmesi için şerhini güzel sözleri kullanarak da süslemektedir. Örneğin İbn Ömer'den rivayet edilen hadisin sonunda o, şöyle demiştir: “...Allah Resûlü (s.a.v) çıktığında: ‘Sizler (şu yatsı) namazını mı beklemektesiniz? Şayet yatsı namazını bu vakitte kıldırmak ümmetime zahmet vermeyecek olsaydı, yatsı namazını onlara bu vakitlerde kıldırırdım” buyurdu.⁹⁴⁰ Sehârenpûrî bu hadisi şerh ederken yatsı namazını Hz. Peygamber ile beraber kılmak için gecenin son üçte birine kadar beklemenin Allah'ın bu ümmete has kıldığı özelliklerden biri olup çok mükâfatının olduğunu söyler. Sonra da şerhini Aliyyu'l-Kârî'nin şu güzel sözüyle süsler. “Sevap meşakkat miktarına göre verilir.” ve “Gafiller içindeki zâkir, kaçaklar içindeki sabırlı kişi gibidir.”⁹⁴¹

⁹³⁷ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 588.

⁹³⁸ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 234.

⁹³⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 5: 153.

⁹⁴⁰ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 7.

⁹⁴¹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 87.

2.3.3.6. Hz. Peygamber'in Kastının Sahabe Tarafından Tam Kavranamamasından Kaynaklanan Yanlış Anlamaları Belirtmesi

Bazen Hz. Peygamber'in söylediği sözlerden neyi kastettiği veya ifadesinin kimi ilgilendirdiği Hz. Peygamber'in meclisinde bulunan sahabe tarafından tam kavranamamasından kaynaklanan yanlış anlamalar olmuştur. Örneğin, Vâil b. Hucr'un (r.a) rivayet ettiği bir hadiste: "Uzun saçlarımın olduğu bir dönemde Hz. Peygamber'e (s.a.v) geldim. Beni gördüğünde (-ki, ben öyle hissettim); "Musibet, musibet" buyurdu. (Hz. Peygamber bu sözleri bana söyledi diye anladım. Hiç vakit geçirmeden) gidip saçlarımı kestirdim. Sonra ertesi gün onun yanına tekrar gittim. Bana: "Sözlerimle seni kastetmemiştim, böyle daha güzel olmuş" buyurdu.⁹⁴² Sehârenpûrî'ye göre bu ve buna benzer hadislerde olduğu gibi bazen bir kısım sahabinin Hz. Peygamber'in (s.a.v) sözlerinden veya davranışlarından neyi kastettiğini anlamadan kendilerine pay çıkaranlar olmuştur. Bu durum hadisleri anlama problemi ortaya çıkarmıştır. Sehârenpûrî'ye göre bu hadis sahabenin Hz. Peygamber'in muradını anlamada bazen hata yaptıklarını gösteren delillerden biridir.⁹⁴³

2.3.3.7. Sahabenin İcmaına Muhalif Münferid Rivayetleri İzahı

Sehârenpûrî, Hz. Peygamber'in yaptığı bir uygulamanın sahabe tarafından bilinip ve o konuda icmanın vuku bulduğu bir uygulamanın tam zıddına, başka bir sahabînin Hz. Peygamber'den farklı bir uygulamayı aktarması durumunda ortaya çıkan tearuzu çözmeye çalışmaktadır. Örneğin, Hz. Peygamber'in (s.a.v) hac mevsiminde hac görevini ifa etmeden önce iki kez umre yaptığı herkes tarafından bilinip, durum bu haliyle sabitken, Hz. Peygamber'in (s.a.v) sahabîlerinden birisi Hz. Ömer'e gelerek; "Hz. Peygamber'in (s.a.v), kendisine ölüm vaki olduğu hastalığında Hz. Peygamber'den (s.a.v) 'hacdan önce umre yapılmasını yasakladığını' duyduğunu söyledi."⁹⁴⁴ Sehârenpûrî bu hadisi sahabenin icmaına aykırı bulduğundan Hattâbî'den (ö. 388/988) yaptığı şu alıntıyla tetkike tabi tutmuştur: "Bu hadis, senedinde İbnu'l-Ğattân tarafından durumları meçhul kabul edilen Ebû İsâ ile Abdullah b. Kâsım'ın bulunmasından dolayı tenkid edilmiştir. Keza, senedinde bulunan meçhul râvîlere rağmen hadis eğer sağlam kabul

⁹⁴² Ebû Dâvûd, "Tereccül", 10.

⁹⁴³ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 12: 216.

⁹⁴⁴ Ebû Dâvûd, "Menâsik", 22.

edilse dahi, Hz. Peygamber'in hacdan önce umre yapılmaması yasağı, nehyin bağlayıcı olmadığına hamledilebilir. Zira haccın günleri sayılı olup umre yapılırca hac görevini kaçırmaya riski olduğundan haccı ifa etmeden önce umre görevi yerine getirilmeyebilir. Nitekim Allah (c.c) "Haccı da umreyi de Allah için tam yapın" (el-Bakara 2/196) ayetinde de haccı tamamlamayı umreden önce getirerek bu inceliğe dikkatleri çekmiştir. Dolayısıyla yukarıdaki hadiste zikredilen umre yasağına uymamada kerahet söz konusudur, denilebilir. Ancak bütün bu izahata gerek yoktur. Çünkü Hz. Peygamber'in daha veda haccını ifa etmemişken, hepsi de hac mevsimindeki aylarda olmak üzere iki defa umre⁹⁴⁵ yaptığı sahabe tarafından bilinmektedir. Bu nedenle, zan ifade eden bir rivayetle, sahabe arasında icma bulduğu bilinen fiili bir sünnet asla terk olunamaz. Uygulamada olan sünnet, herkes tarafından müşahade edildiğinden, Hz. Peygamber'in bizzat o işi yaptığı da herkes tarafından bilinmesi yadırganacak bir durum değildir. Dolayısıyla hacdan önce umre yapmanın caiz olduğu konusunda âlimler arasında herhangi bir ihtilaf yoktur.⁹⁴⁶

Sahabenin Hz. Peygamber'in (s.a.v) yaptığı iş hakkında görüş birliğine vardığı konulara muhalif gelen hadislerden biri de Mu'âviye'nin rivayet ettiği şu hadistir: "Mu'âviye, Hz. Peygamber'in sahabesine şöyle demiştir: 'Siz, Hz. Peygamber'in (s.a.v) hac (mevsiminde hac) ile umreyi bir araya getirerek ifa etmekten nehyettiğini biliyor musunuz?' Onlar da: 'hayır', cevabını vermişlerdir. Mu'âviye de onlara, 'Bu yasaklanan şeylerdendir ama siz unutmuş olabilirsiniz', dedi."⁹⁴⁷ Bu hadiste Mu'âviye hac çeşitlerinden biri olan kıran haccının Hz. Peygamber tarafından yasaklandığı görüşündedir. Ancak Sehârenpûrî, sahabeden hiç birinin Mu'âviye'nin ileri sürdüğü bu görüşü kabul etmediği kanaatindedir. Sehârenpûrî: "Eğer hadis sağlam bir senedle gelmişse o zaman hadisin manası hac çeşitlerinden biri olan kıran haccının diğer hac çeşitleri arasında hangisinden daha faziletli olup olmadığına hamledilir. Nitekim bazı mezhepler ifrad haccının kıran haccından fazilet bakımından daha üstün olduğunu söylemişlerdir," diyerek hadiste sıhhat problemi olabileceğine işaret etmiştir. Sehârenpûrî sözünü şu şekilde sürdürmüştür: "Şurası bir hakikat ki, Allah Resûlü, cahiliye döneminden beri geleneksel hale gelmiş "Hac aylarında umrenin asla yapılamayacağı" fikrini değiştirmek amacıyla veda haccında

⁹⁴⁵ Ebû Dâvûd, "Menâsik", 78.

⁹⁴⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 7: 131.

⁹⁴⁷ Ebû Dâvûd, "Menâsik", 22.

kendisiyle beraber hac yapmak niyetiyle ihrama girmiş olan ashabına; “Hac niyetiyle girdikleri ihramdan çıkmalarını o ihramı umre için giymelerini” emretmesi, o zamana kadar olan alışkanlığın tam aksi bir uygulama içerdiğinden onlara ağır gelmişti. Bunu hisseden Allah Resûlü (s.a.v): “Geride kalan şu işimi, eğer bir daha yapacak olsam yanıma kurbanlık almazdım. Kurbanlık olmadığı zaman ben de ihramdan çıkardım”⁹⁴⁸ şeklindeki konuşmasından Mu‘âviye, Hz. Peygamber’in hac yapacak olanlara kıran haccını nehyettiği sonucunu çıkarmıştır. Sehârenpûrî, “Mu‘âviye’nin bu rivayeti sahabenin icmâına aykırıdır,” diyerek hadisin tashihe muhtaç olduğunu ifade etmiştir.⁹⁴⁹

2.3.3.8. Nadir Bilgileri Şerhinde Kullanması

Sehârenpûrî, haccı ekber günü babının girişinde haccı ekberle ilgili görüşleri irdelerken konuyla alakalı farklı görüşler olduğunu, bu görüşlerden birinin de haccı ekberden maksadın Hz. Ebu Bekir’in haccı olduğunu belirtmektedir. Sehârenpûrî bu haccın vuku bulma şeklini şu şekilde anlatmıştır: “İşî ilginç hale getiren unsur ise bu hacda Müslümanların, Hristiyanlar, Yahudiler ve müşriklerin bir araya gelmiş olmalarıdır. Müslümanlar ve Müşrikler üç gün içinde haccı yerine getirmişler, Hristiyanlar ve Yahudiler ise üç gün peş peşe bu haccı ifa etmişlerdir. Böyle bir toplanma yer ve gökler yaratılalı beri o güne kadar hiç vuku bulmamış; o günden sonra da kıyamet kopana kadar olmayacaktır. Bu nedenle bu toplanmaya haccı ekber denilmiştir.”⁹⁵⁰

Sehârenpûrî, Müslümanlarla kâfirleri birbirinden ayıran birtakım alametlerden söz etmiştir. Zübeyb b. Sa‘lebe’den rivayet olunan uzun bir hadisin bir kısmında; “Hz. Peygamber’in (s.a.v) bir grup askeri Anber oğulları üzerine gönderdiğinden bahsedilmektedir. Askerler Anber oğullarını yakalayıp Hz. Peygamber’in huzuruna çıkarmadan önce aralarından kaçarak Hz. Peygamber’e ulaşan Zübeyb b. Sa‘lebe’nin Hz. Peygamber’e (s.a.v): “Senin askerlerin bize gelip bizi tutukladılar. Hâlbuki biz Müslüman olmuştuk...”⁹⁵¹ şeklinde geçen rivayette, o dönemdeki Müslümanları kâfirlerden ayırt etmenin emarelerinden söz edilmiştir. Sehârenpûrî, söz konusu emarelerden birisinin de

⁹⁴⁸ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 22.

⁹⁴⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 7: 133.

⁹⁵⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 7: 411. Detay için bk. Suyûtî, *ed-Dürri’l-mensûr fi’t-tefsîr bi’l-me’sûr*, 4: 128.

⁹⁵¹ Ebu Davud, “Kaḏâ” 21.

Müslüman olanların sahip oldukları hayvanların kulaklarının bir tarafından kesilmesi olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla Müslümanlar birbirlerini bu sayede tanıyorlardı.⁹⁵²

2.3.4. Hadisler Arasında Görülen İhtilafları Tespiti ve Çözüm Önerileri

Hadislerin içeriklerini doğru anlama, aralarındaki ilişkiyi net bir şekilde tespit etme ve hedeflenen neticeye ulaşma konusu, tarih boyunca hadis âlimlerinin üzerinde çokça vakit ayırdıkları bir konu olmuştur. Hadis âlimleri bu meşguliyetlerinde zahiren birbiriyle tenâkuz içerisinde görünen hadisler için ilmî usuller çerçevesinde bir takım çözüm önerileri geliştirmişlerdir. Muhtelifü'l-hadis denilen bu ilim, görünüşte muhtevaları birbiriyle çelişen veya aynı konuda kendisi gibi aynı değerde olan bir veya birçok hadisle yahut dini bir delille çelişen; ancak hadisler dikkatle incelendiğinde aralarında görünürde veya gerçekte bir zıtlığın olmadığını ortaya koyan; bir çelişki varsa bu çelişkinin giderilme yollarından bahseden bir ilim dalıdır.⁹⁵³ Hadisler arasında hakikatte bir ihtilaf olup olamayacağı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. İhtilafları giderme işlemi temelde, ihtilafın ortaya çıkmasına neden olan sebeplerin araştırılmasından ve neticede çözüm yollarının ortaya konulmasından ibarettir. Zahirî olarak hadislerde görülen ihtilaf, müşkil, tenâkuz ve teâruz gibi değişik isimlerle ifade edilmiştir. İslâm âlimleri, hadislerden kastedilen mananın anlaşılmasında zorluk meydana getiren bu durumları açıklarken tevil, cem ve telif, nesh, tercih veya tevakkuf gibi yöntemleri kullanmışlardır.⁹⁵⁴

Sehârenpûrî, hadisleri şerh ederken hadislerde gördüğü tearuzu gidermek için, ya nâsih mensûh ilişkisinden yola çıkarak çözümler üretmeye gayret etmiş veya hadisleri tevil ederek kastedilen manaya ulaşmaya çalışmış yahut da cem ve telif metodunu kullanmıştır. Genelde Hanefî metodunu takip etse de belli bir hiyerarşide kaldığı söylenemez. Bu metotlar arasındaki hiyerarşinin uygulanmasında âlimlerin üç sınıfa ayrıldıkları görülmektedir. Cumhurun sistemi, cem ve telif, tercih, nesh ve tevakkuf; Hanefilerin sistemi, nesh, tercih, cem ve telif ve tevakkuf; Hadisçilerin sistemi ise cem ve telif, nesh,

⁹⁵² Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 11: 345.

⁹⁵³ Bu konuda geniş bilgi için bk. Suyûtî, *Tedrib*, 2: 197; İbnu's-Salâh Ebî 'Amr Osman b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh ('Ulûmu'l-Hadis)* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1428/2007), 169-170; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisü'l-haşîş şerhi ihtisâri 'Ulûmi'l-hadis li'l-Hâfiz İbn Kesîr* (Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1416/1995), 175-176; İsmâîl Lütfî Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilâflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadis İlmi)* (İstanbul: M.Ü.İ.F.V. Yayınları, 1996), 33; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 211.

⁹⁵⁴ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, 78.

tercih ve tevakkuftur.⁹⁵⁵ Bu sistemler incelendiğinde Hanefiler ile Cumhurun sisteminde nesh ile cem ve te'lifin yer değiştirdiği fark edilir. Hanefiler, hiyerarşide neshe öncelik verirken, Cumhur, cem ve telife öncelik vermiştir. Sehârenpûrî'nin bu sistemlerden herhangi birine bağlı kaldığı söylenemez. O hadisleri vuzuha kavuşturma adına bütün metotları yeri geldiğinde hiyerarşiye bağlı kalmadan kullanmıştır. Biz konuyu açıklama bağlamında hadisçilerin metodunu tercih edip, Sehârenpûrî'nin hadislerin teâruzu durumunda müracaat ettiği çözüm yollarını farklı örneklerle açıklamaya çalışacağız.

2.3.4.1. Cem ve Telif

Cem ve telif, birbirine çelişik iki dini nas arasında vuku bulan çelişkinin giderilmesi ve ortaya çıkan hükümle amel edilmesinin sağlanmasıdır. Bir diğer ifadeyle “cem ve telif ilk bakışta aralarında bir çelişki varmış gibi gözükken hadislerin arasını, birini veya ikisini tevil etmek suretiyle veya başka bir şekilde uzlaştırmaktır,”⁹⁵⁶ diye de tarif edilmiştir. Örneğin, namaza yürüyerek gitmenin fazileti babında yer alan rivayette “Kişinin cemaatle beraber kıldığı farz namazının ecir ve sevabı evinde veya dükkânında kıldığı farz namazının ecir ve sevabından yirmi beş derece daha fazladır”⁹⁵⁷ hadisi yer almaktadır. Ebû Dâvûd'un bu rivayetinde, cemaatle kılınan bir namazın, tek başına kılınan bir namaza üstünlüğü yirmi beş derece olarak gösterilmiştir. Buĥârî'nin İbn Ömer'den yaptığı rivayette ise bu sevap üstünlüğü yirmi yedi derece olarak geçmektedir. İbn Ömer dışında bu içerikteki hadisleri nakleden râvîlerin neredeyse tamamı bu üstünlüğü yirmi beş derece olarak rivayet etmişlerdir. Sehârenpûrî hadislerdeki ihtilafı Taĥâvî'nin hadislerde geçen salih rüyanın nübüvvetin yetmişte biri, kırkaltıda biri, ellide biri olduğu konusunda varit olan rivayetleri cem etmedeki metodunu kullanarak çözmeye çalışmıştır. Taĥâvî, bu rivayetleri sıraladıktan sonra hadisler arasını şu şekilde telif etmiştir: “Muhtemelen Allah (c.c) ilk önce salih rüyayı nübüvvetin yetmişte biri kıldı. Daha sonra ikramda bulunarak bunu artırdı ve ellide bire çıkardı. İkramını tekrar artırdı ve nübüvvetin kırkaltıda biri yaptı.” Sehârenpûrî de Taĥâvî'ye yakın bir yorumla hadisleri şu şekilde birleştirerek telif etmiştir: Konuyla alakalı hadisler arasındaki ihtilafın arka planında büyük bir ihtimalle Allah'ın peygamberine bu meseleyi tedrici bir şekilde bildirmesi söz konusu olabilir.

⁹⁵⁵ Muhammed Enver şâh Hüseyin Keşmîrî, *Feyđü'l-bârî 'alâ řaĥîhi'l-Buĥârî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005), 1: 52-54.

⁹⁵⁶ Aydınlı, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 63.

⁹⁵⁷ Ebû Dâvûd, “şalât”, 49.

Çünkü Allah için yapılacak bir amelden hâsıl olacak sevabın ne kadar olacağının ilimle veya re'y ile bilinmesi mümkün değildir. Bunu ancak Allah (c.c) takdir etmiştir ve bunun kullar tarafından bilinmesi ancak nasla mümkün olabilir. Dolayısıyla Allah (c.c), cemaatle kılınacak bir namaz için önce yirmi beş kat sevap murâd ederken, daha sonra fazlı ve rahmeti gereği buna iki derece ekleyerek bu fazilet ve üstünlüğü yirmi yedi kata çıkarmıştır. Yani cemaatle namaza verilecek sevap Hz. Peygamber'e vahiy yoluyla bildirilen hususlar içerisinde yer almaktadır. Sehârenpûrî, cemaatle kılınan namazlara verilecek sevaplar konusunda vârid olan hadislerdeki ihtilafı başka bir tevil yoluyla da çözüme kavuşturmaya çalışmıştır. Bu teville göre muhtemeldir ki, namaza, namaz kılana ve namaz kılınan yere göre sevap farklılaşmaktadır. Yani namazın bütün rükünlarının eksiksiz bir şekilde yerine getirilerek tam kılınmasına, namaz kılacak kişinin içinde iç huzurun oluşup, huşûnun meydana gelmesine, namaz kılınacak yerin Kâbe veya mescit olmasına ve kıldırın kişinin Allah katındaki şerefine göre sevap farklılaşmakta, ta ki; sayılanlar tam olduğunda sevap elli katına kadar çıkabilmektedir. Şârih böylece hadislerin arasındaki ihtilafı tevil yoluyla cem etmektedir. Ayrıca bu tevilleri yaparken aynı zamanda sünnetin, vahyin bir parçası olduğunu da ortaya koymaktadır.⁹⁵⁸

Sehârenpûrî'nin cem ve telif yöntemini kullanarak birbirleriyle zahiren tearuz etmiş gibi görünen hadisleri izah etmesine İbn Abbas'ın (r.a) Hz. Peygamber'den (s.a.v) rivayet ettiği şu hadisleri de örnek olarak verebiliriz. Hz. Peygamber (s.a.v) fetih günü - Mekke'nin fethinde- şöyle buyurdu: “Hicret yoktur. Lakin cihad ve niyet vardır”⁹⁵⁹ ve “Fetihten (Mekke'nin fethinden) sonra hicret yoktur.” buyurmuştur.⁹⁶⁰ Hâlbuki *Sünen*'in cihad kitabında Mu'âviye b. Ebî Süfyân tarafından rivayet edilen babın ilk hadisinde Hz. Peygamber (s.a.v): “Tevbe kesintiye uğramadıkça/son bulmadıkça, hicret de kesintiye uğramaz/son bulmaz”,⁹⁶¹ buyurmuştur. Sehârenpûrî'ye göre rivayet edilen hadisler arasında zahiri bir çelişki gözükse de hadislerin aralarını cem etmek suretiyle bu çelişkinin ortadan kaldırılması mümkündür. Şöyle ki; İslâm'ın Mekke dönemi yıllarında Allah yolunda hicret etmek mendup idi. Ancak Mekke'deki azgın müşriklerin Müslümanlara uyguladıkları planlı zulümleri son merhaleye ulaşınca, Allah (c.c) Kur'an'da; “Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidilecek birçok güzel yer de

⁹⁵⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 402.

⁹⁵⁹ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 2.

⁹⁶⁰ Buḥârî, “Cihâd”, 27.

⁹⁶¹ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 2.

bulur, genişlik (bolluk imkânı) de bulur,” (en-Nisâ 4/100) buyurarak yeni Müslüman olanları Allah yolunda hicret etmeye teşvik etmiştir. Ardından Hz. Peygamber’e Mekke’den Medine’ye hicret etmek emredilince diğer Müslümanların -nerede bulunurlarsa bulunsunlar oradan- Hz. Peygamber’in bulunduğu Medine’ye hicret etmeleri, yeni girdikleri dinlerini peygamberlerinden görerek öğrenmeleri ve gerekiyorsa Müslümanların yanında yer alarak onlara her türlü yardımı yapmaları farz kılındı. Daha sonra Mekke, Müslümanlar tarafından fethedilip, İslâm dininin hükümlerinin uygulanabilirliği vuku bulunca, Mekke artık küfür ve harp yurdu olmaktan çıkmış ve İslâm yurdu olmuştur. İlk iki hadiste anlatılmak istenen hicretten maksat önceleri farz kılınan hicretin artık mendup ve müstehap hale dönüşmesidir. Dolayısıyla fetihten önceki şartlar değiştiğinden artık Müslümanların Medine’ye hicret etmesi zorunlu değildir. Mu’âviye b. Ebî Süfyân’ın rivayet ettiği hadiste ise, Mekke’nin fethinden sonra hicret için şartlar yeniden oluşursa, dinin hükümlerinin uygulanabilirliği kalmazsa ve Müslümanların tasavvurunda ikamet ettikleri yer küfür yurduna dönüşürse, Müslümanların oradan İslâm yurduna hicret etmeleri kıyamete kadar devam edecek kutlu bir hareket olduğuna işaret edilmektedir. Meseleye bu açıdan bakınca yukarıda zahiren çelişkili gibi görünen hadislerin arasını uzlaştırmak mümkün olabilir. Bir başka ifadeyle, fetihten sonra hükmü ilga edilen hicretin farziyeti olup, hükmü kıyamete kadar yürürlükte kalacak olan ise, hicretin mendubiyyetidir. Ancak şartlar değişirse hicretin farziyeti tekrar geçerli olur. Bu hadisi şu şekilde de izah edenler olmuştur: Küfür yurdundan İslâm yurduna göç etmek, dünya döndükçe Müslüman olan bütün topluluklar için yerine getirmeleri gereken dini bir görevdir. Mu’âviye b. Ebî Süfyân’ın rivayetinde “Tevbe kesintiye uğramadıkça/son bulmadıkça, hicret de kesintiye uğramaz/son bulmaz. Güneş batıdan doğmadıkça da tevbe vakti son bulmaz”,⁹⁶² geçmektedir. Hadiste hicretin, günahlardan ve yerilen şeylerden kurtulup övülen şeylere yönelme ve Allah’a dönme anlamlarına gelen tevbenin sona ereceği zamana kadar devam edeceğinden söz edilmesi bunu ifade etmektedir. Ayrıca hadis metninde geçen “tevbe vakti son bulmaz” cümlesinde, “...Ama rabbinin ayetlerinden (kıyamet alametleri) biri geldiği gün daha önce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmış olmayan kimseye, artık (o anki) inanması kendisine bir fayda sağlamaz” (el-En’âm 6/158) ayetine de bir işaret vardır.⁹⁶³

⁹⁶² Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 2.

⁹⁶³ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 9: 12.

Sehârenpûrî *Sünen*'den veya *Sünen* dışındaki kaynaklardan aralarında zahirde ihtilaf bulunan bazı hadisleri, gruplar halinde bir araya getirerek, aralarını telif etmekte ve ihtilafı gidermeye çalışmaktadır. Bu konuda ilk olarak “İhramlı için av eti” babında Abdullah b. Hâris'in babası Hâris'den rivayet olunan hadis ele alınabilir. Hâris, Hz. Osman (r.a) Tâîf'te iken ona hizmet ederdi. O (bir gün) Hz. Osman'a (r.a) mahiyeti keklik ve yaban eşiğinden oluşan bir yemek hazırladı. Hz. Osman (r.a), bir elçisini Hz. Ali'ye (r.a) göndererek onu yemeğe davet etti. Elçi Hz. Ali'nin (r.a) yanına vardığında o, develerine yiyecek olması için bir ağacın yapraklarını silkelemekteydi. Hz. Ali (r.a) daveti kabul edip, ellerine yapışan yaprakları temizleye temizleye gelerek davete katıldı. Hz. Osman (r.a) ve yanındakiler ona “yesene” dediler. O, “Ben ihramlıyım. Yemeği ihramsız kişilere ikram ediniz”, dedi. Daha sonra orada bulunanlara Hz. Ali (r.a): “Burada bulunanlardan bana cevap verebilecek cesur kişiler söylesin; Bir adam, ihramlı olan Hz. Peygamber'e vahşi eşek hediye ettiğinde Hz. Peygamber'in ondan yemediğini biliyor musunuz?” diye sordu da orada bulunanlar “evet” dediler.⁹⁶⁴ Sehârenpûrî'ye göre hadisin zahirinden kendisi ihramlı olan Hz. Ali, davet edildiği yerde ikram edilen vahşi eşek etinden yememesini, Hz. Peygamber'in ihramlıyken vahşî eşek eti yememesine bağladığı anlaşılmaktadır. Bu hadisi destekleyen Buḥârî'nin İbn Abbâs'tan rivayet ettiği, yaklaşık olarak aynı manadaki şu hadistir: Sa'b b. Cessâme, Hz. Peygamber (s.a.v) Ebvâ'da veya Veddân'da bulunduğu sırada Hz. Peygamber'e (s.a.v) bir yaban eşiği (zebra) hediye etti de yapılan bu hediyeyi Hz. Peygamber (s.a.v) kabul etmedi. Hz. Peygamber (s.a.v) hediyesi kabul edilmeyen Sa'b'ın yüzündeki üzüntüyü görünce, “(Yanlış anlama) İhramlıyken almıyorum, yoksa alırdım”, buyurdu.⁹⁶⁵ Sehârenpûrî mana içerikleri aynı olan bu iki hadisi İbn Hacer'in (ö. 852/1449) açıklamaları çerçevesinde şöyle değerlendirmiştir: “Bir kısım âlimler bu hadislerin zahirini dikkate alarak, Hz. Peygamber'in av eti yemekten kaçınmasını onun sırf ihramlı olmasıyla ilişkilendirmişler, dolayısıyla muhrim olanlara av etinin haram olduğunun hükmünü bu hadislerden çıkarmışlardır.⁹⁶⁶ Fakat Müslim'in naklettiği hadiste Muâz b. Abdurrahman'ın, babası Abdurrahman'dan rivayet ettiği hadiste Abdurrahman: “Biz, Talha b. 'Ubeydullah (r.a) ile beraber ihrama girdik. Kendisine kuş eti hediye edildi. Sonra Talha uyudu. Bizimle beraber olanlardan bir kısmı bu etten yediği halde diğerleri yemedi. Talha b. 'Ubeydullah

⁹⁶⁴ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 39.

⁹⁶⁵ Buḥârî, “Cezâu'ş-şayd”, 6.

⁹⁶⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 4: 33-34.

(r.a) uykudan uyanınca (durumu ona anlattık.) O, “Biz av etinden Hz. Peygamber (s.a.v) ile beraberken yedik” diyerek yiyenlerin doğru davranışta bulunduğunu ifade etti.⁹⁶⁷ Yine Müslim’in Ebû Kâtâde’den rivayet ettiği hadiste: “Ey Allah’ın Elçisi! (İhrama girmeden) avladığım avın bir parçası bendedir.” dedim de bunun üzerine Allah Resûlü (s.a.v): “İhramlı olan topluluğa dağıt ve onlara o avdan yiyin de” buyurdu.”⁹⁶⁸ Aynı anlam doğrultusunda başka bir rivayette ise “Bir kişi Hz. Peygamber’e (s.a.v) bir vahşi eşek hediye etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v), Hz. Ebu Bekir’i (r.a) bu hediyeyi arkadaşları arasında paylaşdırmakla görevlendirdi,”⁹⁶⁹ buyrulmaktadır. Son kısımdaki hadisler ihramlının av eti yemesine cevaz verme bakımından birbirini mana itibarıyla destekleyen ama aynı zamanda yukarıdaki hadislerle tezat oluşturan hadislerdir. Hadis âlimleri bu iki grupta bulunan hadislerin arasını; “İhramlı kimsenin av eti yemesine cevaz veren hadislerde kastedilen mana, ihramlının bizzat kendisinin avlayıp da yediği av eti değildir. Bu durum ihrama girmemiş birinin kendisi için avdan elde ettiği eti ihramlı birine ikram etmesiyle alakalıdır. İhramlı kimseye av eti yemesine cevaz vermeyen hadislerde kastedilen mana ise ihrama girmiş bir kişi, ihrama girmeyen birine kendisi için bir av hayvanını avlayıp vermesini istemesi ve ihramlı kişinin de avlanan bu hayvanın etinden yemesidir,” şekilde telif etmeye çalışmışlardır. Bu konuda Sehârenpûrî ise bu teville bir katkı sunmak amacıyla şunları söylemektedir: “Ashabımız Hanefilere göre Hz. Peygamber’in (s.a.v) kendisine hediye olarak sunulan vahşi eşeği kabul etmemesinin nedeni, o eşeğin av sırasında öldürülmemiş de canlı olarak yakalanmış bir vahşi eşeğin hediye edilmesiyle alakalı bir durum olmasıdır. Eğer bu vahşi eşek avlandıktan sonra Hz. Peygamber’e (s.a.v) hediye olarak verildiği düşünülürse, o zaman da Hz. Peygamber’in (s.a.v) muhrim olmayan bir avcıya kendisi için o hayvanı avlamasını söylemiş olabilir. Böyle olunca da Hz. Peygamber (s.a.v) muhrimken avlanmış vahşi eşeğin etini yemekten kaçındığı düşünülebilir. Yoksa muhrîmin avdan elde edilmiş etten yemesinde herhangi bir mahsur yoktur.”⁹⁷⁰

Sehârenpûrî’nin hadislerin anlaşılması bağlamında başvurduğu metotlardan birisi de cem ve telif kapsamı içerisinde değerlendirebileceğimiz hadisleri tevil ederek açıklaması

⁹⁶⁷ Müslim, “Hac”, 65.

⁹⁶⁸ Müslim, “Hac”, 59.

⁹⁶⁹ Nesâî, “Hac”, 78.

⁹⁷⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 7: 234.

olmuştur. Sözlük manası geri dönmek⁹⁷¹ olan tevil, “birbirleriyle çelişik durumda bulunan hadislerden her birini vürutlarına sebep olan yöne yani farklı olaylara hamletme ve her iki hadisin baktığı tarafı ortaya koyarak aralarındaki tearuzu gidermeye denir.”⁹⁷² Kadim eserlere bakıldığında hadisler arasındaki ihtilafların çözümünde kahir ekseriyetle başvurulmuş yol tevil olduğu görülecektir. Tevil, Sehârenpûrî’nin de hadisler arasındaki ihtilafları çözmede sık sık başvurduğu yollardan biri olmuştur. Sehârenpûrî, şerhinin genelinde takip ettiği bir yöntem olan kendi görüş ve anlayışını öne çıkarmama prensibini hadisleri tevil ederken de sürdürmüş, çoğu zaman hadislerle ilgili farklı anlamaları, hadis hakkında yapılan yorumları aktarmakla yetinmiştir. Sehârenpûrî’nin hadisler arasındaki ihtilafları teville izah etmesini birkaç örnekle açıklamaya çalışalım. “Hz. Peygamber (s.a.v) bir kavmin (kabilenin) çöplüğüne geldi, ayakta bevletti ve ardından su istedi”⁹⁷³ şeklindeki hadisin zahirini ele alanlar, Hz. Âişe’den gelen “Kim size Hz. Peygamber (s.a.v) ayakta bevl etti derse, inanmayın, o ancak oturarak bevl ederdi”⁹⁷⁴ hadislerle çeliştiğini söylemişlerdir. Sehârenpûrî, Hz. Peygamber’in (s.a.v) sözlerinde asla çelişki olmayacağı düsturundan hareketle şu izahları yaparak hadisleri cem yöntemiyle tevil etmeye çalışmıştır: “Hz. Âişe, Hz. Peygamber’in (s.a.v) sadece evdeki yaptığını, davranışını ve halini bilebilir. Ev dışındaki haline ve davranışlarına çoğu zaman muttali olamayabilir. Hâlbuki birinci hadisin râvîsi sahabenin büyüklerinden olan Hz. Huzeyfe, Hz. Peygamber’i (s.a.v) Medine’deki bir çöplükte ayakta bevlederken gördüğünü söylemektedir. Bu da ayakta bevledilebilmenin ruhsatıdır. Ancak bu ruhsatın geçerli olabilmesi için birçok neden söz konusu olmalıdır. Şafî’ye göre bunun nedenlerinden birisi şudur: O zamanki yaygın anlayışa göre ayakta idrar yapmanın bel ağrılarını dindirdiğine inanılırdı. Araplar da bu nedenden ötürü ayakta bevl ederlerdi. Hz. Peygamber’in (s.a.v) ayakta bevletmesi bu nedene bağlı olabilir. Bu hadisler hakkında şu şekilde izahatı da yapan olmuştur: Çöplükler, necasetlerin biriktirildiği alanlar olduğu için oturulup ihtiyaç giderilmesi çoğu zaman mümkün ve müsait olmayabilir. Bu nedenle Hz. Peygamber’in (s.a.v), adet haline getirdiği oturarak bevletme işini necasetlerim bolca bulunduğu çöplükte ayakta bevl etmiş olabilir. Bir de Hz. Peygamber’in (s.a.v), idrarın insanın üzerine sıçrama ihtimalinin bulunmadığı mekânlarda ayakta bevl etmenin caiz

⁹⁷¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 11: 32.

⁹⁷² Şubhî eş-Şâlih, *‘Ulûmu’l-Hadîs ve Muştalahuhu* (Beyrut: Dâru’l-‘İlim, 1984), 111.

⁹⁷³ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 12.

⁹⁷⁴ Tirmizî, “Tahâre”, 8; Nesâî, “Tahâre”, 24. İbn Mâce, “Tahâre”, 14.

olduğunu ümmetine bizzat göstermek için böyle davranmış olması ihtimâli de söz konusudur,”⁹⁷⁵ diyerek hadisleri tevil etmiştir.

Sehârenpûrî, tevil yöntemiyle hadisler arasındaki ihtilafları gidermesine şu hadisleri de örnek olarak verebiliriz: Tahâre bahsinde bulunan bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v) “Tuvalette ne büyük abdest bozarken ne de küçük abdest bozarken kibleye doğru dönmeyiniz. Yönünüz doğuya veya batıya doğru olsun”⁹⁷⁶ buyurmuştur. Başka bir rivayette ise Câbir b. Abdullah’ın şöyle dediği geçmektedir: “Allah Resûlü (s.a.v) küçük abdest bozarken kibleye karşı dönmeyi yasaklamıştı. Ancak Hz. Peygamber’in vefatından yaklaşık bir yıl önce onu kibleye doğru bevlederken gördüm.”⁹⁷⁷ Bu iki hadisi değerlendiren Sehârenpûrî, bazı kimselerin iki hadisten birisini nâsih, diğerini mensûh kabul ettiklerini, büyük veya küçük abdest bozarken her halükârda kibleye doğru dönmenin hiçbir sakıncasının olmadığını savunduklarını aktarmaktadır. Daha sonra Abdullah b. Ömer’den (r.a) şu rivayeti nakletmiştir: “Bir gün evin üstüne çıkmıştım. Hz. Peygamber’i (s.a.v), önu Mescid-i Aksâ’ya doğru dönük bir şekilde (sırtını Kâbe’ye doğru çevirmiş olarak) iki kerpiç arasında tuvalet ihtiyacını giderirken gördüm.”⁹⁷⁸ Sehârenpûrî bu rivayetler arasındaki zahirde görünen tearuzu şu şekilde izale etmeye çalışmıştır: “Hz. Peygamber’in küçük veya büyük abdestte kibleye doğru dönmekten ve sırt çevirmekten nehyetmesi, evlerin bulunduğu yerler dışındaki boş arazilerde ve etrafı herhangi bir şeyle ihata edilmemiş açık yerlere mahsustur. Evin tuvaletinde büyük veya küçük abdest bozarken veya kible ile kişi arasında perde veyahut bir duvar bulunduğu Kâbe’ye doğru büyük veya küçük abdest bozmada hiçbir sakınca yoktur. Dolayısıyla hadisler birbirlerini nesh etmemektedirler. Hadisler tevil edildiklerinde kastedilen mana ortaya çıkmaktadır. Ruhsat da bu doğrultuda verilmiştir.”⁹⁷⁹

Sehârenpûrî, *Sünen*’de şerhini yaptığı bir hadisin, diğer kaynaklardaki hadislerle zahiri bir çelişki durumu varsa o hadisleri tevil etmeyi de ihmal etmemiştir. Nitekim ifrâd haccı babında Câbir’den (r.a) rivayet olunan bir hadiste Câbir (r.a) şöyle demiştir: Allah Resûlü (s.a.v) ve beraberindeki ashabı Zilhicce ayının dördünde Mekke’ye geldiler. Kâbe’yi tavaf edip Safa Merve arasını sa’y ettiklerinde, Hz. Peygamber (s.a.v); “Yanında

⁹⁷⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 246-248.

⁹⁷⁶ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 4.

⁹⁷⁷ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 5; Tirmizî, “Tahâre”, 7; İbn Mâce, “Tahâre”, 18.

⁹⁷⁸ Buḥârî, “Vudû”, 12, 14; Müslim, “Tahâre”, 61.

⁹⁷⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 196-198.

kurbanlık bulunmayanlar niyetlendikleri haclarını umre ile değiştirsınlar (hac niyetlerini iptal edip umre niyeti yapsınlar),” buyurdu. Zilhicce ayının sekizinci günü olan terviye günü gelince (haclarını umreye tebdil edip ihramdan çıkanlar) bu sefer hac niyetiyle tekrar ihrama girdiler. (Arafat vakfesi ve diğ r hac menasikini yerine getirdikten sonra) Bayramın birinci günü K be’ye gelip ziyaret tavafını yaptılar ancak Safa ile Merve arasını sa’y etmediler.⁹⁸⁰ Seh renp r , hadis  limleri arasında bu hadiste geçen “Safa ile Merve arasını sa’y etmediler” ifadesiyle, Bu  r ’nin tahriç ettiği hadisle çeliştiğini söyleyenlerin varlığından bahsetmiştir. Bu  r ’nin Kur’an-ı Kerim’den “... Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram’da bulunmayanlar içindir...” (el-Bakara, 2/196) ayetini bab başlığı yaptığı bölümde geçen hadisin bir bölümü, İbn Abb s tarafında şöyle rivayet edilmiştir: “...nihayet biz Arafat’ta ve Müzdelife’de vakfe vb. hac menasikini yerine getirdik. (Bayramın birinci günü) K be’yi tavaf ettik. Ardından Safa ile Merve arasını sa’y ettiğimizde hac vazifesini yerine getirdiğimiz için artık üzerimize kurbanlıkları kesmek vacip olmuştu.”⁹⁸¹ Seh renp r , bu ihtilafı ř  şekilde tevil etmeye çalışmıştır: Ziyaret tavafı yapıldıktan sonra Safa ve Merve’nin sa’y edilmesine gerek kalmadığını vurgulayan Eb  D v d hadisi, temettü haccına niyetlenenlerle ilgili olmayıp, kıran haccına niyetlenen, beraberinde hedy kurbanı getiren ve kud m tavafından sonra hac için Safa ile Merve arasını sa’y etmiş olan kimselerle alakalı bir durumdur. Kıran haccına niyetlenip de yanında kurbanlık bulunanlar öncelikle umre görevini ifa ederler. Ardından kud m tavafı yaparlar eğer isterlerse haccın sa’yini ziyaret tavafından önce yerine getirirler. Hac menasikini ifa ettikten sonra ziyaret tavafını yaparlar. Ziyaret tavafını ifa ettikten sonra artık tekrar sa’y yapılması gerekmez. Çünkü bu görev kud m tavafında zaten yerine getirilmiştir. Hadisi ř  şekilde de tevil mümkündür: “Safa ile Merve arasında sa’y yapmadılar” ifadesi sadece temettü haccına niyetlenenlerden bir bölümü için söylenmiş olabilir. Çünkü onlar içerisinde hac ihramına girmeden önce nafile bir tavaf yapıp tavafın ardından Safa ile Merve arasını sa’y yapmış olanlar vardır. Bundan dolayı böyle yapanlara ziyaret tavafından sonra Safa ile Merve arasını sa’y yapmak gerekmez.⁹⁸²

Seh renp r  bazen bir  limin görüşünü ön plana çıkararak, hadisler arasını telif etmektedir. Örneğin, namaz kitabının ikinci babındaki hadiste, Cebrail (a.s.) Hz.

⁹⁸⁰ Eb  D v d, “Men sik”, 22.

⁹⁸¹ Bu  r , “Hac”, 37.

⁹⁸² Seh renp r , *Bezl ’l-mech d*, 7: 122.

Peygamber’e (s.a.v) namazın vakitlerini bildirmek için geldiği ikinci günü, Hz. Peygamber’e (s.a.v) imam olup beraber namaz kıldıktan sonra, beş vakit namazdan herhangi birini diğerinden ayırt etmeden: “Ey Muhammed (s.a.v), bu sana gösterdiğim namaz vakitleri, senden önceki peygamberlerin de namaz vakitleridir”,⁹⁸³ demiştir. Oysaki Hz. Peygamber’den (s.a.v) gelen diğer bir kısım rivayetlerde, özellikle yatsı namazının Hz. Peygamber’in (s.a.v) ümmetine has kılınmış bir namaz olduğu bulunmaktadır. Örneğin, Taḥâvî’nin ‘Ubeydullah b. Muhammed vasıtasıyla Hz. Âişe (r.a) validemizden yaptığı rivayette biz Muhammed (s.a.v) ümmetine farz kılınan beş vakit namazdan her birinin en önce hangi peygamberlerin kıldığını haber vermektedir. Şöyle ki; sabah namazını en önce tevbesi kabul olunduğunda Hz. Âdem (a.s.) iki rekât olarak kıldı. Öğle vaktinde kurbanı kesen Hz. İbrahim (a.s.) peşinden ilk defa dört rekât namaz kıldı ve öğle namazı bize ondan miras kaldı. Yıllarca uyutulan Hz. Üzeyir (a.s.) uyandıktan sonra kendisine sorulan “ne kadar uyudun” sorusuna “bir gün veya bir günün belli bir bölümü kadar” diye cevap verdi. Sonra da dört rekât namaz kıldı. İlk kez Hz. Üzeyir (a.s.) tarafından bu vakitte kılınan ikindi ondan bize miras kaldı. Akşam vaktinde bağışlanan Hz. Davud (a.s.), bunun şükrünü ifa için dört rekât namaz kılmaya kalktı ancak namazdayken işlediği suçun ağırlığını üzerinde hissederek ağladı ve ağlamaktan yoruldu ve üçüncü rekâtta kaldı. Akşam namazı bu sebeple üç rekât olarak ondan bize miras kaldı. Yatsı namazı ise Hz. Muhammed (s.a.v) ümmetine has kılınan bir namaz olup, ilk kez Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından kılınmıştır. Ayrıca yine namaz kitabının yedinci babındaki Muâz b. Cebel’in (r.a) şu rivayeti de yatsı namazının Hz. Muhammed (s.a.v) ümmetine has bir namaz olduğu ifade etmektedir. “Yatsı namazını kılmak için Hz. Peygamber’i (s.a.v) beklemeye başladık. Ta ki içimizden birileri Hz. Peygamber (s.a.v) hiç çıkmayacak düşüncesine kapıldı. Birileri de Hz. Peygamber (s.a.v) namazını kılmıştır, diye içinden geçiriyordu. Bu düşünceler içinde Hz. Peygamber’i (s.a.v) beklerken Hz. Peygamber (s.a.v) mescide geldi ve bize: ‘Siz bu namazla sizden önceki ümmetlere üstün kılınıyorsunuz. Onun için bu namazı geciktiriniz. Sizden önceki ümmetlerden onu kılan yoktur’, buyurdu.”⁹⁸⁴ Sehârenpûrî, iki hadis beraber değerlendirildiğinde, aralarında zahiri olarak bir çelişkinin varlığından söz edilebileceğini söylemiştir. Bu çelişkinin giderilmesi konusunda birçok âlim ve şârih farklı görüşler serdetmiştir. Görüşlerin geneli hadisler

⁹⁸³ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 2.

⁹⁸⁴ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 7.

arasını telif etmenin, hadisleri anlama bağlamında daha muvafık olacağı doğrultusundadır. Sehârenpûrî, bu görüşler içerisinde Kâdî Beydâvî'nin görüşünü şu şekilde ön plana çıkarmaktadır: “Yatsı namazı diğer peygamberler zamanında da vardı fakat onlar bu namazı nafile olarak kılarlardı. Yatsı namazı sadece biz Muhammed (s.a.v) ümmetine farz kılınmıştır.” Bu açıdan bakıldığında hadisler arasında herhangi bir tenakuz söz konusu değildir.⁹⁸⁵

Şârih, hadisler arasında vuku bulan anlam zıtlığını, aklî karineler getirerek hadisler arasını te'lif etmiş ve anlam zıtlığını şu şekilde vuzuha kavuşturmuştur. Örneğin, Ömer b. el-Hattâb'tan rivayet olunan hadiste Hz. Peygamber (s.a.v) Aklık vadisindeyken şöyle demiştir: “Bu gece yanıma rabbimin bir elçisi geldi ve bana: ‘Şu mübarek vadide namazını kıl. Hac ve umreye birlikte niyet et’, dedi.”⁹⁸⁶ Bu hadis ile Câbir b. Abdullah'ın “Hz. Peygamber (s.a.v) ‘Geride kalan şu işim eğer bir daha karşıma çıksa, asla yanımda kurbanlıklarla gelmezdim. Eğer yanımda getirdiğim şu kurbanlıklar olmasa, ben (sizin gibi) ihramdan çıkardım’ buyurdu”,⁹⁸⁷ hadisi arasında ilk bakışta anlam zıtlığı bulunmaktadır. İlk hadiste Hz. Peygamber'in (s.a.v) Allah'ın emriyle kıran haccı yaptığı rivayeti varken nasıl olur da Hz. Peygamber'den “...Ben de ihramdan çıkardım” diye bir rivayet gelebilir. Bu müşkil ortadayken Sehârenpûrî, iki rivayet arasında bir anlam zıtlığı olmadığını, cem ve te'lif, nesh ve tercih gibi önceki âlimlerin tercih ettiği hadisler arasındaki ihtilafları çözme yöntemlerine girmeden şu şekilde çözüme kavuşturmuştur. Hacca umrenin bir ihramda yapılması yani kıran haccı yapmak ihramdan çıkmaya engel değildir. Umreden sonra ihramdan çıkmaya engel olan şey heyd kurbanlıklarının Kâbe'ye gönderilmiş olmasıdır. Eğer hac ve umrelerini birleştirenler kurbanlıklarını Kâbe'ye göndermemişler veya beraberlerinde getirmemişlerse umre yaptıktan sonra ihramdan çıkabilirler. Aynı şekilde Allah'tan gelen elçinin “Hac ile beraber umreye de niyetlen” emriyle hac ve umresini birleştiren Hz. Peygamber'in (s.a.v) de yanında kurbanlığı olmasaydı ashâbı gibi o da umresinden sonra ihramdan çıkardı. Dolayısıyla hadisler arasında herhangi bir anlam zıtlığı söz konusu değildir.”⁹⁸⁸

⁹⁸⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 16, 89.

⁹⁸⁶ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 23.

⁹⁸⁷ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 22.

⁹⁸⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 7: 142.

Şarih bazen kendi ilmi birikimi sayesinde iki hadis arasındaki müşkili tevil ederek izale eder. Örneğin Ebû Hureyre’den (r.a) rivayet edilen hadiste Allah Resûlü (s.a.v) Hayber gazvesi dönüşünde gece konaklayacakları mekânda Bilâl’e (r.a): “Gece için bize bekçi ol”, buyurdu. Fakat Bilâl (r.a), bineğine yaslanmış bir haldeyken uyku ona galip geldi ve uyudu. Güneş doğup, sabah namazını geçirinceye kadar ne Hz. Peygamber (s.a.v), ne Bilâl (r.a), ne de sahabeden biri uyanabildi.”⁹⁸⁹ Başka hadiste Hz. Peygamber (s.a.v) “Benim gözlerim uyusa da kalbim uyumaz”⁹⁹⁰, buyurmaktadır. Bu hadisi şerh sadedinde Sehârenpûrî akla gelebilecek soruları izale için iki hadis arasındaki tezadı kendi ilimi birikimi çerçevesinde şu şekilde gidermeye çalışır: “Kalp ancak sevinç, korku, elem, vs. kalpte inkişaf eden hissiyatı idrak edebilir. Güneşin doğuşu ve batışı, gece ve gündüzün devamlı olarak birbirini takip etmesi gibi kalple bir alakası olmayan şeylere muttali olamaz. Bunlar ancak gözle idrak edilebilir. Hadiste belirtilen Hz. Peygamber’in (s.a.v) kalbinin uyanıklığı ve gözlerini uyuması bununla bağlantılıdır.”⁹⁹¹

Sehârenpûrî, bazen birbiriyle çekişki halinde olan hadisleri ayetle destekleyerek tevil etmiş ve hadisler arasındaki çelişkiyi izale etmiştir. Örneğin, Talhâ b. ‘Ubeydullah’dan (r.a) rivayet edilen hadisin sonunda yer alan “...Eğer doğru söylediyse cennete girecek”⁹⁹² ifadesi, Ebû Hureyre’nin rivayet ettiği aynı olayın anlatıldığı başka bir rivayetle çelişmektedir. Ebû Hureyre’den rivayet edilen hadisin sonu: “Hz. Peygamber (s.a.v): Cennetlik birini görmek isteyen şu adama baksın, buyurdu”,⁹⁹³ şeklindedir. Ebû Hureyre rivayetinde ahiretteki kurtuluş kesinlik arz etmektedir. Oysaki diğer rivayette ahiretteki kurtuluş dünyada doğru sözlü olmaya bağlanmıştır. Yani kesin bir kurtuluş olmayıp tereddüt söz konusudur. Bu işkâli Sehârenpûrî şu şekilde çözmüştür: Hz. Peygamber’in (s.a.v) kendisine soru soran kişinin sorularına cevap verirken ahiretteki kurtuluşu dünyadayken verdiği söze sadık kalmaya bağlaması, soru soranın “Nasıl olsa kurtulduk” diyerek aldanmaması ve gurur yapmaması için kullandığı ifadedir. Soru soran yanlarından ayrıldığında Hz. Peygamber’in (s.a.v) “Cennetlik birini görmekten dolayı biri sevinecekse, şu adama baksın” ifadesi mutlak kurtuluşu ifade etmez. Çünkü cennet ehlinde olmak kurtulmuş olmayı gerektirmez. Kurtulmak cehennem azabından beri

⁹⁸⁹ Ebu Davud, “Şalât”, 11.

⁹⁹⁰ Buḥârî, “Teheccüd”, 16.

⁹⁹¹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 3: 124.

⁹⁹² Ebû Dâvûd, “Şalât”, 1.

⁹⁹³ Buḥârî, “Zekât”, 34; Müslim, “İman”, 15.

olmak demektir. Bu sebeple Allah’a inanan her mümin cenneti hak etmiş demektir. Ancak her mümin mutlak kurtuluşu hak eden değildir. Nitekim Allah (c.c) “Kim ateşten (cehennemden) uzaklaştırılıp cennete konursa, gerçekten o kurtuluşa ermiştir” (Âli İmran 3/185) buyurarak azaptan mutlak kurtuluşu cehennemden uzaklaştırmaya bağlamıştır.⁹⁹⁴

2.3.4.2. Nesh

Zahirde aralarında çelişki varmış gibi görünen hadisleri vuzuha kavuşturmak ve aralarındaki çelişkileri gidermek için âlimler, kimi zaman hadisler arasındaki vuku bulan ihtilafların çözümünde kullanılan nesh metoduna başvurmuşlardır. Hadislerin nâsih ve mensûhu konusu, hadislerle ilgili sahaların en çetrefilli konularındandır. Aslında nesh, hadislerden daha ziyade fıkhn hatta usûl-i fikhın sahası içerisinde olup, hadislerden hüküm istinbât etme durumunda olan âlimlerin uğraş alanıdır. Ancak nâsih ve mensûh ilmi Kur’an-ı Kerim ile birlikte hadisleri de içine aldığından ikisi müşterek bir işlev icra ederler. Ayrıca neshin gerçekleşmesi ve cevazı hakkında âlimler arasında tam bir mutabakat olmayıp ihtilaf söz konusudur. Burada nâsih ve mensûh ilminin ihtilaflı meselelerine girilmeden nâsih ve mensûh konusuna kısaca temas edilip Sehârenpûrî’nin şerhte hadislerin nâsih ve mensûhuyla ilgili tahkikleri üzerinde durulacaktır.

Neshin, bir şeyi yok etmek, bertaraf etmek veya bir şeyin asli maddesini bozmadan, bir durumdan başka bir duruma nakletmek şeklinde tanımları yapılmıştır. Hadis ıstılahında nesh; “önceki şer’i bir hükmün veya bir hadisin hükmünün sonraki şer’i bir hükümle veya bir hadisin hükmüyle yürürlükten kaldırılmasıdır.”⁹⁹⁵ Kaldırmaktan maksat hadisin o zamana kadar ki muhatabı mahiyetinde olanlarla alakasını kesmek demektir. Bundan sonra artık mensûh hadislerle ilgili hüküm yürürlükten kaldırılıp, nâsih hadisin hükmüyle amel edilmeye başlanır. Neshin vukuunun gerçekleşebilmesi için ise nâsih ve mensûh hadislerin şer’î bir hüküm içermesi, nâsih hadisin vürudu zaman bakımından mensûh hadisten sonra olması ve nâsih hadislerle mensûh hadis arasında çok büyük bir oranda çelişkinin bulunmaması gerekir.⁹⁹⁶

İbn Şihâb ez-Zühri (ö. 124) hadis sahasında nâsih ve mensûh ile meşgul olan ilk âlim olarak bilinir. Zühri, “Hadisin nâsih ve mensûhunu ayırt edebilmek, âlimlerin çoğunu aciz

⁹⁹⁴ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 3: 11.

⁹⁹⁵ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 250.

⁹⁹⁶ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân* (Kahire: Matba‘atü ‘İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1362/1943), 2: 136, 137.

bıraktı” demiştir. Ancak bu konuda en yetkili âlim İmam Şafî olduğu Ahmed b. Hanbel’in, İbn Vâre’ye söylediği şu sözden anlaşılmaktadır: “Biz Şafî ile ilmi müzakereler yaptık. Bu süreçte nâsih ve mensûh ilmini hakkıyla bilmediğimizi anladık. Bunların mahiyet ve hakikatine dair bilgileri Şafî’den öğrendik”⁹⁹⁷

Nâsih ve mensûh ilmi konusunda eser yazanlar da olmuştur. *Keşfu’z-zünûn*⁹⁹⁸ müellifi Hacı Halîfe, eser yazanlardan bir kısmını eserinde zikretmiştir.⁹⁹⁹

Hadislerde vuku bulan neshi aklen veya kıyâsî bir delille tespit edebilmek mümkün değildir. Çünkü nesh ya şerî bir hükmü yürürlükten kaldırmakta ya da müddetinin bittiğini ortaya koymaktadır. “Nakil olmaksızın akılla anlama imkânı olsaydı hükümlerin sübûtu da nakil olmaksızın akılla anlaşılabilirdi. Dolayısıyla bunları akılla idrak etmek veya kıyaslamak mümkün değildir.”¹⁰⁰⁰

Nesh konusunda en kapsamlı eseri yazan Hâzîmî, “Hadisler arasında vuku bulabilecek olan neshi tespit etmenin başlıca üç yolunun olduğunu söylemiştir.”¹⁰⁰¹

Birincisi, hadise dair nesh bazen bizzat Hz. Peygamber’in (s.a.v) beyanıyla bilinir.¹⁰⁰² Buna örnek olarak şu hadisleri verebiliriz: Hz. Peygamber (s.a.v): “Ben size (daha önce) üç şeyin yapılmasını yasaklamıştım. Şimdi artık o şeyleri yapmanızı emrediyorum. Sizi kabir ziyaretinden menetmişim. Artık kabir ziyareti yapabilirsiniz. Çünkü kabir ziyaretinde (ölümü veya kıyameti) hatırlama vardır. Size içeceklerinizi sadece deriden yapılmış kaplardan içmenizi emretmiş, bunlar dışındaki kaplardan içmenizi menetmişim. Artık her türlü (maddeden yapılmış) kaptan içebilirsiniz. Ancak sarhoş eden içkileri içmeyiniz. Size üç günden fazla kurban etlerini (saklayıp yemeyi) yasaklamıştım. Artık kurban etlerini istediğiniz zaman yiyebilirsiniz ve yolculuğa çıktığınızda (yanınıza alıp)

⁹⁹⁷ İbn Kesîr, *el-Bâ’isu’l-ḥaşîs*, 154-155.

⁹⁹⁸ Bk. Kâtip Çelebî, Mustafa b. Abdullâh Hacı Halîfe, *Keşfu’z-zünûn ‘an Esâmi’l-Kütüb ve’l-Funûn*, thk. Muhammed Şerefettin Yaltkaya (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1982).

⁹⁹⁹ Nâsih-mensûh konusunda eser yazanlar arasında Ahmed b. İshak b. Behlûl et-Tenûhî (ö. 318/930), Ebû Bekir Muhammed b. Osman el-Ca’d (ö. 322/934), Kâsım b. Esbağ el-Ḳurtûbî gibi alimler vardır. İbn Kesîr ise bu konuda en kapsamlı eser yazanların başında Ebû Bekir Muhammed b. Musa el-Hâzîmî (ö. 584/1188) olduğunu söylemektedir. el-Hâzîmî eserine, *el-İ’tibâr fi’n-nâsih ve’l-mensûh fi’l-hadis* adını vermiştir. Bk. Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 3: 67; *Lisânu’l-mizân*, 4: 468; İbn Kesîr, *el-Bâ’isu’l-ḥaşîs*, 154; Kureşî, *el-Cevâhiru’l-muḍiyye*, 1: 57; Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-zünûn*, 2: 1920; İbnü’l-‘Îmâd, *Şezerâtu’z-zeheb*, 2: 276; Ziriklî, *A’lâm*, 4: 7; 7: 142; Nureddin İtr, *Menhecü’n-naḳd*, 335.

¹⁰⁰⁰ Ebû’r-Rebî’ Süleyman b. Abdülkavî et-Tûfî, *Şerhu Muhtaşari’r-Ravḍa*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1407/1987), 2: 261.

¹⁰⁰¹ Ebû Bekir Muhammed b. Musa el-Hâzîmî, *el-İ’tibâr fi’n-nâsihi ve’l-mensûhi mine’l-âsâr*, (Haydarâbâd: Dâiretü’l-Me’ârifî’l-‘Usmâniyye, 1359/1940), 41.

¹⁰⁰² Hâzîmî, *el-İ’tibâr*, 40- 51; İbnü’s-Şalâh, *Ulûmu’l-Hadis*, 277.

onlardan faydalanabilirsiniz” buyurmuştur.”¹⁰⁰³ Sehârenpûrî, bu hadisle alakalı yorumunu şu şekilde yapmıştır: Hz. Peygamber nübüvvetin ilk yıllarında kabirleri ziyaret etmeyi, tevhidi Müslümanların kalbine tam yerleştirmek ve kabir ziyareti esnasında oluşabilecek İslâm dışı hurafe ve bid’at içerikli davranışlardan korumak maksadıyla yasakladı. Hz. Peygamber’in getirdiği düstur, Müslümanların içtimai hayatında iyice yerleşip hâkim olunca, kabir ziyaretine müsaade etmiştir. Bu hadis nâsihtir, çünkü Hz. Peygamber bizzat kendi tarafından konulmuş olan üç yasağı kaldırmıştır. Daha önce yasakların bildirildiği hadisler ise mensûhtur.¹⁰⁰⁴

İkincisi Hz. Peygamber’in farklı uygulamaları arasında nesh olduğu bazen sahabenin durumu haber vermesiyle bilinir.¹⁰⁰⁵ Buna Hz. Peygamber’in bazı hadislerinde ateşte pişen şeyleri yemek sebebiyle abdest alınmasını emrettiği hadisleri örnek olarak verebiliriz: Ebû Süfyân b. Sa’îd b. Muğîre bir gün Ümmü Habîbe’nin yanına geldi. Ümmü Habîbe Ebû Süfyân’a içmesi için bir tas sevîk¹⁰⁰⁶ getirdi. Ebû Süfyân (sevîki içtikten sonra teyzesinden) su isteyip (abdest almadan sadece) mazmaza yaptı. Ümmü Habîbe Ebû Süfyân’a: Ey kız kardeşimin oğlu (yeğenim) abdest almayacak mısın? dedi. Çünkü Allah Resûlü (s.a.v): “Ateşin değiştirdiği veya dokunduğu şeylerden dolayı abdest alınız”, buyurdu.¹⁰⁰⁷ Bu hadisi destekler mahiyetteki bir diğer hadiste “Ateş üstünde pişeni yemekten dolayı abdest almak gerekir.”¹⁰⁰⁸ buyurulmuştur. Bu hadisler, ateşte pişen şeyler sebebiyle abdest almanın şart olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu hadisler hakkında ihtilaf söz konusudur. Sahabeden; dört halife, Hz. Âişe, Abdullah b. Mes’ûd, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Ömer ve Ebû Hureyre’nin de içinde bulunduğu büyük bir toplulukla, tabiinin neredeyse tamamı, fıkıh mezhep imamlarından Ebû Hanife, İmam Mâlik, İmam Şafî ve Ahmed b. Hanbel ateşin pişirdiği şeylerden dolayı abdest almanın şart olmadığı görüşündedirler. Yani abdestli olan birinin ateşte pişen şeylere dokunması sebebiyle yeniden abdest almasının vücûbunu ifade eden hadislerin nesh edildiği kanaatindedirler. Sehârenpûrî hadisleri nâsih-mensûh ilişkisi çerçevesinde şu şekilde tahlil etmiştir: Âlimler tarafından mensûh kabul edilen hadislerin metninde geçen “الوضوء” kelimesi Arap dilinde abdest almak demektir. Ayrıca el ve ağız yıkamak

¹⁰⁰³ Ebû Dâvûd; “Eşribe” 7, “Cenâiz”, 82.

¹⁰⁰⁴ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 10: 526; 11: 432.

¹⁰⁰⁵ Hâzîmî, *el-İ’tibâr*, 40- 51; İbnü’s-Şalâh, *‘Ulûmu’l-Hadîs*, 277.

¹⁰⁰⁶ Sevîk, buğday veya arpa kavutudur. Detay için bk. İbrahim Mustafa, *Mu’cemu’l-vasîf*, 465.

¹⁰⁰⁷ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 77.

¹⁰⁰⁸ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 77.

manasında da kullanıldığı vakidir. Hadislerde geçen “الوضوء” dan ilk anlaşılması gereken mana şer’i temizliktir ki, o da abdest almaktır. Hadis bu manaya hamledilirse hadis mensûh kabul edilir. Eğer el veya ağız yıkamaya hamledilirse, o zaman ateşin pişirdiği şeylere dokunduktan sonra el veya ağız yıkanmak müstehap olup hadisler mensûh olmaz. Bu tür rivayetlerin mensûh olduğunu kabul eden sahabe, Hz. Peygamber’in koyunun kürek kemiğinden yedikten sonra abdest almadan namaz kıldığı¹⁰⁰⁹ yönündeki rivayetlere dayanmaktadır. Nitekim Câbir b. Abdullah (78/697) bu hususta şöyle demektedir: “Allah Resûlü’nün (s.a.v) iki işinden sonuncusu, ateşin değiştirdiği şeylerden dolayı abdest almayı terk etmesidir.”¹⁰¹⁰ İbn Abbâs’tan rivayet olunan hadislerde ise; “Allah Resûlü (s.a.v) bir koyunun ateşte pişmiş olan küreğinin etini ısırarak yedi. Sonra da kalktı, abdest almadan namaz kıldı”¹⁰¹¹ ve yine İbn Abbâs: “Allah Resûlü’ne (s.a.v) ekmek ve et ikram ettim. Onları yedi ve benden abdest suyu istedi. (Ona getirdiğim su ile) abdest aldı sonra da öğle namazını kıldı. Namazı kıldıktan sonra yemeğinin kalanını isteyip yedi. Sonra da abdest almaksızın namaz kıldı,”¹⁰¹² demiştir. Bu hadisler ateşte pişen eti yeme sebebiyle abdest almanın gerekmediğine işaret etmektedir.¹⁰¹³ Ayrıca Nevevî (ö. 676/1277), ateşte pişen herhangi bir yiyeceği yemekten dolayı abdestin vacip olup olmadığıyla ilgili ihtilafın İslâm’ın ilk yıllarında olduğunu, sonraki yıllarda abdest alınmayacağına dair âlimler arasında icma vuku bulduğunu söylemiştir. Dolayısıyla ateşte pişen herhangi bir yiyeceği yeme sebebiyle abdestin vacip olmadığı görüşünü benimseyen âlimler bu hadislerin, Ebû Dâvûd’da ve diğer hadis kaynaklarında¹⁰¹⁴ geçen aksi manadaki hadislerle nesh edildiğini görüşündedirler. Sehârenpûrî, bütün bu tahlillerden sonra ateşte pişen şeyleri yemekten dolayı abdestin vacip olmadığı yönünde varit olan hadislerin, sahabenin uygulamaları çerçevesinde değerlendirildiğinde, ateşte pişen şeyleri yemekten dolayı abdestin vacip olduğu yönünde varit olan hadisleri nesh ettiği durumunun ortaya çıkacağını söylemiştir.¹⁰¹⁵

Üçüncüsü ise Hz. Peygamber’in farklı uygulamaları arasında neshin vâki olduğu bazen tarih yoluyla bilinebilmektedir. Vürut tarihleri tespit edilmiş birbirine muarız durumda

¹⁰⁰⁹ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 75. Krş. Buḥârî, “Vudû”, 30; Müslim, “Ḥayḍ”, 91.

¹⁰¹⁰ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 76. Krş. Buḥârî, “Eṭ’ime”, 53; Müslim, “Ḥayḍ”, 90.

¹⁰¹¹ Ebû Dâvûd, “Tahâre”; 76. Krş. Buḥârî, “Vudû” 30; Müslim, “Ḥayḍ”, 91.

¹⁰¹² Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 76.

¹⁰¹³ Sehârenpûrî, *Beḡlû’l-mechûd*, 2: 98.

¹⁰¹⁴ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 75, 76; Krş. Buḥârî, “Vudû”, 30; Müslim, “Ḥayḍ”, 90, 91.

¹⁰¹⁵ Sehârenpûrî, *Beḡlû’l-mechûd*, 2: 99, 100.

olan iki hadisten sonraki öncekinin nâsihi kabul edilir. Böyle bir tespit ya hadisi nakleden râvînin Hz. Peygamber falan zaman ve mekânda şöyle dedi veyahut ta birbirine muarız iki hadisten birinde Hz. Peygamber'in sonra söylendiğini gösteren bir ifade veya alamet bulunmalıdır.¹⁰¹⁶ Örnek olarak şu hadisleri verebiliriz: Sevbân'dan (r.a) rivayet olduğuna göre Allah Resûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Hem hacamat yapanın hem de yaptıranın orucu bozulmuştur”¹⁰¹⁷ ve aynı doğrultuda Şeddâd b. Evs (r.a) Allah Resûlü ile birlikte yürürken onun şöyle buyurduğunu söylemiştir: “Hem hacamat yapanın hem de yaptıranın orucu bozulmuştur”¹⁰¹⁸ İbn Abbâs'tan (r.a) rivayet edilen hadisler ise bu rivayetlerin tam tersini söylemektedir. İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: “Allah Resûlü (s.a.v) oruçlu iken hacamat yaptırmıştır”¹⁰¹⁹ ve “Allah Resûlü (s.a.v) ihramda oruçlu iken hacamat yaptırmıştır.”¹⁰²⁰ Sehârenpûrî bu hadisleri vürut tarihi itibarıyla değerlendirerek şu şekilde çözüme kavuşturmuştur: Görüldüğü gibi bu hadislerin ilk ikisinde, oruçluken bir kimsenin hacamat yaptırmasının ve kendisine hacamat yapanın orucunun bozulacağı bizzat Hz. Peygamber tarafından ifade edildiği rivayet olunmaktadır. Bu rivayetler bir yasaklama içermektedir. Bir şey yasaklandıktan sonra, onun tekrar yapılmasına ruhsat verilmesi yasaklanan şeyin yürürlükten kaldırılması olarak değerlendirileceğinden, bu durum yasaklamayı ifade eden hadislerin nesh edilmiş olduğu sonucuna götürür. Şöyle ki, İbn Abbas'tan gelen rivayetler İbn Abbâs'ın, ihramlı olarak veda haccında Hz. Peygamberle beraberken vuku bulmuştur. Hacamat yaptıranın ve yapanın oruçlarının bozulacağını bildiren hadisler ise Mekke'nin fethi esnasında vârid olmuştur. Dolayısıyla İbn Abbâs'tan gelen rivayetler zaman olarak diğer rivayetlerden daha sonradır ve o hadisleri nesh etmiştir.¹⁰²¹

Sehârenpûrî bazen herhangi bir kıstas ön plana çıkarmadan hadisler arasında nesh uygulamasının olduğunu diğer hadis kaynaklarından istifadeyle açıklamaktadır. Örneğin, Cibraîl (a.s.) Hz. Peygamber'in yanına deldi ve: “Biz (melekler), köpek ve resimlerin bulunduğu eve girmeyiz” dedi. Dolayısıyla Peygamber (s.a.v) sabah olunca köpeklerin öldürülmesini emretti. Öyle ki, bahçe köpeklerinin küçüklerinin öldürülmesini emrediyor,

¹⁰¹⁶ İbnu's-Şalâh, *'Ulûmu'l-Hadîs*, 278.

¹⁰¹⁷ Ebû Dâvûd, “Savm”, 28. Krş. Buḥârî, “Savm”, 32.

¹⁰¹⁸ Ebû Dâvûd, “Savm”, 28.

¹⁰¹⁹ Ebû Dâvûd, “Savm”, 29. Krş. Buḥârî, “Tıp”, 11.

¹⁰²⁰ Ebû Dâvûd, “Savm”, 29. Krş. Buḥârî, “Savm”, 32.

¹⁰²¹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 8: 514-519.

büyük bahçe köpeklerini bırakıyordu.¹⁰²² Sehârenpûrî, henüz işe yaramayan küçük bahçe köpeklerinin dahi öldürülebileceğine izin veren bu hadisin Müslim’de Câbir b. Abdullah’ın rivayet ettiği şu hadisle nesh edildiğini söylemektedir. “Allah Resûlü (s.a.v) bize köpekleri öldürmeyi emretti. Öyle ki, bir kadın köpeğiyle beraber çölden dönmüştü de biz o köpeği bile katlettik. Sonra Hz. Peygamber (s.a.v) köpeklerin öldürülmesini yasakladı.¹⁰²³

Sehârenpûrî, bazı hadislerle nesh hükmünün verilmesinde mezheplerin farklı yaklaşımları olduğuna da değinmiştir. Örneğin bir hadiste Allah Resûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Henüz güneş batmadan önce ikindi namazının bir rekâtına yetişen kimse, ikindi namazına yetişmiştir. Güneş doğmadan önce sabah namazının bir rekâtına yetişen kimse de sabah namazına yetişmiş sayılır.”¹⁰²⁴ Bu hadisi *Kütüb-i Sitte* imamlarının tamamı bazı farklı lâfızlarla kitaplarına almışlardır.¹⁰²⁵ Buḥârî ve Müslim’in bir rivayetinde “Bir rekâtına yetişen kimse” lâfzının yerine “Bir secdesine yetişen kimse” şeklinde yer almaktadır. Buḥârî’nin rivayetinde ayrıca “yetişmiştir” ifadesine ek olarak “Namazını tamamlasın” ifadesi bulunmaktadır. Üzerinde durduğumuz hadis, güneş batmadan önce ikindinin bir rekâtına ve güneş doğmadan önce sabahın bir rekâtına yetişmiş kişinin bu vakitlere kavuşmuş olacağına işaret etmektedir. Hadisin ilk bölümü konusunda âlimler arasında hiçbir ihtilaf yoktur. Yani ikindi namazını kılmaya başlayan bir kimse ikindi namazının ilk rekâtını kıldıktan sonra güneşin batması durumunda, namazını bozmadan namazın kalan kısmını tamamlanması gerekir. Ancak hadisin ikinci bölümünü oluşturan sabah namazı kısmı ise âlimler arasında ihtilafli bir mevzudur. Mezhep imamlarından Mâlik, Şafî ve Ahmed b. Hanbel hadisin ilk bölümünde geçerli olan hükmün, ikinci bölümü için de geçerli olacağı görüşündedirler. Yani kişi sabah namazının farzının ilk rekâtını kıldıktan sonra güneş doğsa, namazını bozmadan namaza devam etmesi gerekir. Ebû Hanîfe ise, sabah namazı kılınmaya başlanıp, namazın herhangi bir rekâtındayken güneşin doğması halinde namazın bozulacağı görüşündedir. Mevzumuzu oluşturan hadis Ebû Hanîfe’nin aleyhine delil gösterilmiştir. Ancak Taḥâvî, bu hadisin Ebû Hanîfe aleyhine bir delil olduğu şeklindeki görüşü reddederek Ebû Hanîfe’nin haklı olduğunu

¹⁰²² Ebû Dâvûd, “Taḥâre” 89. Krş. Buḥârî, “Bedü’l-ḥalk”, 7; Müslim, “Libâs”, 81-84.

¹⁰²³ Müslim, “Müsakât”, 47; Sehârenpûrî, *Beḡlû’l-mechûd*, 12: 184.

¹⁰²⁴ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 5.

¹⁰²⁵ Buḥârî, “Mevâkîṭ”, 28; Müslim, “Mesâcid”, 165; Tirmizî, “Mevâkîṭ”, 23; Nesâî, “Mevâkîṭ”, 11, 28; İbn Mâce, “Şalât”, 11.

ortaya çıkarmak için hadis hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır. “Hadiste namaza yetişmekten kastedilen mana şudur: Örneğin, bir çocuk güneş doğmadan önce bir rekât kılabilcek kadar bir zaman varken çocukluktan çıkarak bulûğa erse, inançsız ve başka inançlara sahip biri bu zaman zarfında Müslüman olsa, hayızlı olan kadın bu kısa zaman içerisinde temizlense veya deli olanın akli başına gelse sabah namazına yetişmiş olacağından sabah namazlarını kılmak onlara farz olur. Nitekim hadiste geçen “yetişmek” tabirinden kastedilen namazın kendisi değil bir şeye yetişmek/kavuşmaktır. O halde örnekte sözü edilen kimseler sabah namazının bir rekâtını kılabilcek kadar bir zaman dilimine yetişirlerse, o namazı yetiştikleri vakit içerisinde eda edemeyeceklerinden dolayı daha sonra kaza etmeleri kendilerine farz olur. Buḥârî’nin Ebû Hureyre’den yukarıdaki hadisten “Namazını tamamlasın” fazlalığıyla naklettiği rivayet ilk bakışta Ebû Hanîfe aleyhine açık bir delil olarak gözükmektedir. Bu ve buna benzer güneş doğarken sabah namazını tamamlamanın mubah olduğunu gösteren hadisler tevâtür derecesine ulaşmış değildir. Fakat güneş doğarken namaz kılmanın batıl olduğunu ifade eden hadisler mütevatir derecesindedir. Ayrıca bu konuda fıkhîta bir kaide vardır: “Bir şeyi haram yapan delillerle, mubah yapan deliller bir araya geldiğinde, haram yapan delillerle amel edilir mubah kılan deliller nesh edilmiş sayılır.” Bu kaide çerçevesinde düşünüldüğünde, güneş doğarken namazın kalan rekâtlarını kılmayı emreden hadislerin nesh edilmiş olabileceği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Sehârenpûrî yukarıdaki hadisin ikinci kısmının Hanefîler tarafından nesh edilmiş olarak kabul edildiğini ifade etmektedir.¹⁰²⁶

Sehârenpûrî bazen iki hadis arasındaki çelişkiyi bütün yönleriyle ortaya çıkarır ve aralarındaki çelişkiyi nâsih-mensûh çerçevesinde aklî ve naklî karinelere dayanarak çözmeye çalışır. Örneğin, Şalât kitabının ilk hadisinde Hz. Peygamber (s.a.v): “Babasına yemin olsun ki, eğer doğru söylediye kurtuldu. Yine babası üzerine yemin olsun ki, eğer doğru söylediye cennete girecek”, buyurdu.¹⁰²⁷ Ebû Dâvûd’un bu hadisinde Hz. Peygamber’in bizzat kendisi zikredilen şahsın babasına yemin etmesine rağmen başka rivayetlere bakıldığında bu hadisteki mananın tam tersi durumlar söz konusudur. Nitekim “Kim Allah’ın adından başkasına yemin ederse Allah’a şirk koşmuş olur”¹⁰²⁸ rivayeti ile “Hz. Peygamber (s.a.v) babaya yemin etmeyi yasakladı,¹⁰²⁹ rivayeti buna örnektir.

¹⁰²⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 75-76.

¹⁰²⁷ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 1.

¹⁰²⁸ Ebû Dâvûd, “Yemîn”, 5.

¹⁰²⁹ Ebû Dâvûd, “Yemîn”, 5.

Sehârenpûrî bu müşkili birkaç alternatif yorum getirerek şöyle izale etmeye çalışmıştır: Baba üzerine yemin edilen hadis; ya babaya yemini yasaklayan hadisten önce vârid olmuştur ya da hadisin ibaresinde bir hafz söz konusudur. İbarenin hafz olmadan önceki hali “Babasının Rabbine yemin olsun” şeklindedir. Yani muzâf konumunda olan “rabbine” kelimesi hafz edilmiştir. Ancak bu yorumlar eleştirilmiştir. Sehârenpûrî hadisin anlaşılmasında en güzel yorumu İbn Hacer el-‘Askalânî’nin (ö. 852/1449) yaptığını söyleyerek onun yorumunu şu şekilde aktarmaktadır: “Hadisteki baba üzerine yemin ifadesini Hz. Peygamber sözün gelişi itibariyle kullanmıştır. Yoksa maksatlı olarak baba üzerine yemin etmiş değildir. Çünkü bu gibi ifadeler insanlar arasında herhangi bir maksat gütmeksizin sadece söylediklerini pekiştirme amacı ile söylenir. Yemin maksadıyla söylenmez. Bundan dolayı Hz. Peygamber de yemin etme maksadıyla söylememiştir.”¹⁰³⁰

2.3.4.3. Tercih

Aralarında zıtlık bulunan hadislerin zıtlıklarını ortadan kaldırmanın hadis ilimleri alanında bir başka çözüm yolu da tercihtir. Tercih, aralarında zıtlık görülen iki hadisten/nasstan birini, diğerine üstün kılıcı bir özelliğinden dolayı üstün görüp kabul etmektir.¹⁰³¹ Hadisçilere göre zahiri olarak aralarında zıtlık var gibi gözükten hadislerin cem edilmesi veya nâsîh mensûh ilişkisi mevcut değilse bu hadislerden birisi diğerine tercih edilir.

Sehârenpûrî, konuyla alakalı olarak hac bahsinde Hz. Peygamber’in (s.a.v) Hz. Meymûne (r.a) ile nikâhlanması hakkında görünürde birbirine zıt olarak gelen rivayetleri yorumlarken Hanefilerin tercih edip görüşlerine dayanak yaptığı hadisleri diğer hadislerle tercih etmiştir. Diğer İslâm âlimleri bu rivayetlere Hanefilerin baktığı açıdan bakmadıklarından, hadislerden hüküm çıkarma bağlamında muhtelif tercih nedenleri zuhur etmiştir. Hanefilerin ve diğer İslâm âlimlerinin bu rivayetleri tercih etme sebepleri şu şekildedir: Ebân b. Osman’dan rivayet edildiğine göre Ebân: “Ben babam Osman b. Affân’dan Hz. Peygamber’i (s.a.v): ‘İhramlı olan birisi, ne nikâhlayabilir ne de nikâhlanabilir, derken işittim’ dediğini duydum.”¹⁰³² Hz. Peygamber’in eşi Meymûne (r.a) şöyle demiştir: “Allah Resûlü (s.a.v) benimle (Mekke’nin kuzey-batısında bir yer

¹⁰³⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 3: 8; 10: 546.

¹⁰³¹ Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 320.

¹⁰³² Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 37. Krş. Müslim, “Nikâh”, 41, 45; Tirmizî, “Hac”, 23.

olan) Serif'te ihramsızken nikâhlandı.”¹⁰³³ Sa'îd b. el-Müseyyeb şöyle demiştir: İbn Abbâs, Hz. Peygamber'in (s.a.v) Hz. Meymûne (r.a) ile ihramlı iken nikâhlandığına dair rivayetinde yanılmıştır.¹⁰³⁴ İbn Abbâs şöyle demiştir: Allah Resûlü (s.a.v) Hz. Meymûne (r.a) ile ihramlı iken nikâhlandı.¹⁰³⁵ Bu rivayetlerin ve diğer bir kısım hadis kaynaklarında geçen rivayetlerin büyük ekseriyeti Hz. Peygamber'in (s.a.v) Hz. Meymûne (r.a) ile ihramsızken nikâhlandığını göstermektedir. Ancak İbn Abbâs'ın sahih rivayeti ise ihramlıyken nikâhlandığını ifade etmektedir. Bu konu tercih sebebi olmuştur. Sehârenpûrî, ihramlı kimsenin nikâhlanamayacağı ve başkasını da nikâhlayamayacağı görüşünde olan âlimler ile karşı görüşte olan Hanefîler ve taraftarlarının tercih sebeplerini şu şekilde sıralamıştır:

1. Hanefîler dışındaki âlimlerin delilleri yukarıda geçen ilk üç hadis ve Süleyman b. Yesâr'ın, Ebû Râfi'den rivayet ettiği şu hadistir: “Allah Resûlü (s.a.v) Hz. Meymûne (r.a) ile ihramsız iken nikâhlandı ve ihramlı değilken gerdeğe girdi.”¹⁰³⁶ İhramlı kişinin nikâhlanamayacağını ifade eden hadisin râvîsi Ebû Râfi' bu hadisi rivayet ettiği dönemde bulûğ çağına ermişti. Tam aksine görüşü savunanların dayandıkları hadisin râvîsi İbn Abbâs ise Hz. Peygamber'in (s.a.v), Hz. Meymûne (r.a) ile nikâhlandığı zaman daha on yaşlarında bir çocuktü.
2. Ebû Râfi' Hz. Peygamber (s.a.v) ile Hz. Meymûne (r.a) arasında nikâh elçisiydi. Dolayısıyla bu konuyu İbn Abbâs'tan daha iyi bilmektedir.
3. İbn Abbâs Hz. Peygamber'in (s.a.v) nikâhının kıyıldığı kaza umresinde bulunmamış ancak Ebû Râfi' kaza umresinde Hz. Peygamber ile (s.a.v) beraber olmuştur. Bu sebeple vuku bulan olayların ve söylenen sözlerin şahidi olmuş olabilir.
4. Sahabe, İbn Abbâs'ın rivayetini hatalı bulmuş ancak Ebû Râfi'nin rivayetinde herhangi bir hata tespit etmemiştir.
5. Hz. Meymûne'nin kız kardeşinin oğlu Yezîd b. el-Aşam olaya bizzat şahit olmuş ve olayın ihramsızken vuku bulduğunu söylemiştir.

¹⁰³³ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 37. Krş. Müslim, “Hac”, 48; Tirmizî, “Hac”, 23.

¹⁰³⁴ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 37.

¹⁰³⁵ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 37. Krş. Buḥârî, “Cezâu's-sayd”, 12, “Nikâh”, 30, “Megâzî” 43; Müslim, “Nikâh”, 46, 48; Tirmizî, “Hac”, 24.

¹⁰³⁶ Beyhaḳî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 5: 66; Ebû Ca'fer eṭ-Ṭahâvî, *Şerḥu Me'âni'l-âsâr*, thk. Muhammed Zehrâ en-Neccâr (Medine: 'Âlimu'l-Kütüb, 1414/1994), 2: 270.

Sehârenpûrî yukarıdaki görüşleri tercih sebebi olarak kabul edenlerin görüşlerinin tamamının merdud olduğunu söyleyerek, Hanefilerin tercih sebeplerini şu şekilde izah etmiştir:

1. İbn Abbâs'ın (r.a) Ebû Râfi'den hafıza bakımından daha güçlü olduğu konusunda Sahabe ve Tâbiîn âlimleri ittifak etmiştir. Hafızanın güçlü olmasına ne dirayetin ne de rivayetin etki etmesi düşünülemez. Çünkü hafızanın güçlü oluşu fitridir. Yaşın büyüklüğüyle veya küçük olmasıyla bir bağlantısı yoktur. Nitekim Buḥârî'nin küçük yaştaki hafızası herkesin malumudur. Dolayısıyla İbn Abbâs'ın küçük yaşta oluşu onun hıfzına herhangi bir hâle getirmez. Hatta Abdurrahman b. 'Avf ve Hz. Ömer gibi sahâbi büyüklerinin bulunduğu bir mecliste “إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ” ayetinin manası sorulduğunda İbn Abbâs'tan başkası bu soruya cevap verememiştir.¹⁰³⁷

2. Hz. Peygamber (s.a.v) ile Hz. Meymûne (r.a) arasında Hz. Peygamber'in azatlı kölesi Ebû Râfi' ile ensârdan iki kişi elçi tayin edilmiştir. Ellerinde Hz. Peygamber'in Hz. Meymûne'nin vekil kıldığı kişiye verilmek üzere gönderdiği evlenme isteğini içeren sözlerin yazılı olduğu mektup bulunmaktaydı. Hz. Meymûne dünür işlerini konuşma işini kız kardeşi İbn Abbâs'ın annesi Ümmü'l-Faḍl'e tevdi etmiş o da eşi Abbâs'a bu işi havale etmişti. Ebû Râfi'nin Hz. Peygamber'in (s.a.v) mektubunu karşı tarafa ulaştırma dışında nikâhta bulunduğu dair kaynaklarımızda herhangi bir delil yoktur. Dünürlük ve nikâh işlemlerinin tamamını Abbâs b. Abdulmuttalib yürütmüş ve olaylara bizzat görgü tanığı olmuştur. Bu sebeple Hz. Meymûne'nin hangi halde nikâhlandığını İbn Abbâs herkesten daha iyi bilme ihtimali yüksektir.

3. İbn Abbâs Hz. Peygamber'in (s.a.v) nikâhının kıyıldığı kaza umresinde bulunmamış olsa da orada bulunanlardan olayı dinlemesinin ve olayları onlar üzerinden aktarmasının orada bulunmaktan ne farkı vardır? Dine ait bütün bilgiler rivayet kanalıyla sonrakilere ulaşmamış mıdır? Kaldı ki, dünürcülük ve nikâh işlemlerinin tamamını yürüten İbn Abbâs'ın babası Abbâs'tır. Ondan bütün olayları işitme ihtimali söz konusudur.

4. Sa'îd b. Müseyyeb rivayeti dışında sahabenin, İbn Abbâs'ın rivayetini hatalı bulduğunu söyleyen hiç kimse mevcut değildir.

¹⁰³⁷ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 7: 214.

5. Hz. Meymûne (r.a) hem İbn Abbâs'ın hem de Yezîd b. el-Aşam'ın teyzesidir. Ancak hiç kimse Yezîd b. el-Aşam'ın sözünü İbn Abbâs'ın sözünün önüne geçirmemiştir.

Netice olarak İbn Abbâs'ın rivayeti Hanefiler tarafından tercih edilmiştir. Sehârenpûrî bu tercihin doğru olduğu kanaatindedir.¹⁰³⁸

Hadislerin tercihinine yönelik olarak bir başka örnek ise şu hadislerdir. “Hz. Peygamber (s.a.v) (Müzdelife’de) her iki namaz için bir kamet getirtip aralarını birleştirerek akşam ve yatsı namazlarını kıldırdı. Namazın ilki (akşam namazı) için ezan okunmadı ve namazların sonunda her birisi için tesbihât ta yapılmadı.” Hadisin râvîlerinden biri olan Maḥled şöyle dedi: “O namazların -yani akşam ve yatsı namazı için- hiçbirisi için ezan okunmadı.”¹⁰³⁹ Sehârenpûrî, hadiste “Müzdelife’de akşam ve yatsı namazları cem edilerek kılınır ve bu namazlardan önce ezan okunmaz. Sadece akşam namazından önce bir kamet getirilir” denilmişse de bu hadis Câbir b. Abdullah’ın rivayet ettiği “Hz. Peygamber’in (s.a.v) veda haccını yaparken Müzdelife vakfesinden önce akşam ve yatsı namazını cem etti. Bu namazlardan önce bir ezan okuttu ve her iki farz namazından önce kamet getirterek namazları kıldırdı”¹⁰⁴⁰ şeklindeki hadise aykırı olduğu kanaatindedir. Çünkü Câbir b. Abdullah’ın rivayet ettiği hadisin manası müsbet yeni bir hüküm ispat eden bir hadis olduğundan, olumsuz mana taşıyan yani namazlardan önce ezan okunmadığı izlenimini veren birinci hadise tercih edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰⁴¹

Özetle şunu ifade edebiliriz: Sehârenpûrî, zahirde aralarında tenakuz görünen hadisler üzerinde derin mütalaalar yapmaktadır. Bu tür hadisler konusunda İslâm âlimlerin hadisler arasındaki ihtilafı gidermek için başvurdukları yollarından olan tevil, cem ve telif, nesh ve tercih yöntemini kullanarak hadisler arasındaki tenakuzları vuzuha kavuşturmaya çalışmıştır. Ancak hadisler arasındaki tenakuzları giderme yollarının sonuncusu olan tevakkuf veya tesâkut yöntemini kullandığına dair herhangi bir örnekle karşılaşılmamıştır. Diğer yöntemleri kullanma konusunda Sehârenpûrî, daha çok âlimlerin görüşlerine yer vererek konuyu izah etmektedir. Farklı düşünen âlimlerin görüşlerine de şerhinde yer veren Sehârenpûrî, bazen bu görüşlerden birini tercih etse de çoğu zaman bu farklı görüşlerden birini tercih etmediği müşahade edilmiştir. Eğer bir

¹⁰³⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 7: 215-225.

¹⁰³⁹ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 63.

¹⁰⁴⁰ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 55.

¹⁰⁴¹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 7: 394.

görüşü tercih edecekse genelde bu görüş Hanefilerin sistemi olan nesh, tercih, cem ve te'lif olmuştur.

2.3.5. Hadislerin Anlaşılmasında Kullandığı Diğer Yöntemler

Sehârenpûrî, hadisleri şerh ederken, onların Kur'ân ve diğer hadislerle olan irtibatını kurarak izah etmesinin yanında; akıl, tecrübe, tabîî-fiziki çevre, yaşanılan dönemin şartları ve tarihi bilgiler vb. gibi konular çerçevesinde hadislerden anlaşılması gereken manayı tespit etmeye ve eğer hadisler arasında tenakuz söz konusu ise bunu çözüme kavuşturmaya çalışmıştır. Sehârenpûrî'nin bu çabası birkaç alt başlıkla şu şekilde bir araya getirilip ele alınmıştır.

2.3.5.1. Anlaşılması Müşkil Hadisleri Aklî Karinelerle Çözmesi

Günümüz şartlarında değerlendirildiğinde aklî işkâl veya zahiri çelişkiler nedeniyle bir kısım hadislerin anlaşılmasında problem yaşanabilmektedir. Böyle hadisler, cem ve telif, nesh ve tercih gibi âlimlerin kullandığı hadisler arasındaki ihtilafları çözme yöntemlerinin dışında aklî karinelere ihtiyaç duyarlar. Sehârenpûrî bu tür hadislerdeki işkâli tespit edip, ortadan kaldırmak için aklî izahlar getirerek okuyucunun zihnindeki soruları gidermeye çalışmıştır. Bunu yaparken de diğer şârihlerin sözlerine atıfta bulunmuş ve kendi sahalarında seçkin muhaddislerin ifadelerinden yararlanmıştır. Dolayısıyla bütün hadislerin gerçek bir teâruz halinden münezzeh olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Sehârenpûrî'nin şerhinde hadislerde vuku bulan zahiri çelişkileri ortadan kaldırma konusundaki metodu şu şekildedir:

a) Sehârenpûrî, bazen zahirinde anlaşılması müşkil hadisleri “İtiraz reddedilmez”, “وَلَا يُرَدُّ الْإِعْتِرَاضُ” ibaresiyle başlayan sözleriyle izale etmeye çalışmıştır. Buna şu hadisi örnek verebiliriz:

Keşîr b. Kays'dan rivayet edildiğine göre Ebu'd-Derdâ Dımaşk mescidindeyken bir adamın ona gelip, onun Hz. Peygamber'den (s.a.v) rivayet ettiği bir hadisi sorması üzerine Ebu'd-Derdâ şöyle demiştir: “Ben Allah Resûlü'nü (s.a.v) şöyle söylerken dinledim: ‘...Âlimler, Peygamberlerin mirasçılarıdır. Peygamberler ne dinar ne de dirhem

miras olarak bırakırlar. Onlar ilmi miras bırakırlar. Kim (onların bıraktığı o) ilmi alırsa, büyük bir pay almış olur.”¹⁰⁴²

Sehârenpûrî, “Bu hadisin son kısmında geçen “وَإِنَّ الْأَنْبِيَاءَ لَمْ يُوْرَثُوا دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا” ibaresini okuyan kişi, zihninde bu ibareye itiraz ederse bu reddedilmez,” diyerek sorunu tespit edip sonra da bu itirazı şu şekilde izale etmiştir. “Biz biliyoruz ki, peygamberlerden bazıları vefat ettiklerinde arkalarında mal bırakmışlardır. Örneğin, Hz. Peygamber (s.a.v) vefat ettiğinde Beni Nadir yurdunda, Fedek arazisinde ve Hayber’in fethinde ele geçirilen yerlerden kalan topraklar bırakmıştır. Şuayb (a.s) vefat ettiğinde arkasında çokça davar sürüleri arkasında bırakmıştır. Yine Eyüp ve İbrahim (a.s) arkalarında çokça mal bırakmışlardır. Bu bilgilere bakıldığında yapılan itirazların haklı gerekçesi vardır. O zaman hadisin bu kısmında geçen “Peygamberler miras olarak dinar ve dirhem bırakmazlar” ibaresini nasıl anlamalıyız. Sehârenpûrî sorunun çözümünü de şu şekilde vermiştir: “Peygamberler miras olarak dinar ve dirhem bırakmazlar” ibaresinden maksat, peygamberlerin arkalarında bıraktıkları maldan çocuklarına ve eşlerine miras verilmez manası çıkarılmamalıdır. Vefat ettiklerinde arkalarına bıraktıkları mal, bütün Müslümanların istifade edeceği mal olarak kalmıştır.”¹⁰⁴³ Şârih, burada hadisi okuyup da zihninde azıcık bir soru işareti kalan okuyucunun zihnindeki bu soru işaretini güzel bir izahla giderme yoluna gitmiştir.

b) Sehârenpûrî’nin okuyucunun zihnindeki soru işaretlerini muhaddislerin görüşleri doğrultusunda gidermesi

Şârih, hadisi okuyan kişinin zihninde herhangi bir soru belirme ihtimaline karşılık bu soruyu muhaddislerin görüşleri doğrultusunda izale etmeye çalışmıştır. Bu konuda şu hadisi örnek verebiliriz:

Abdullah b. Feğâle’nin, babasından rivayet ettiğine göre babası şöyle demiştir. Allah Resûlü (s.a.v) bana (dinimi) öğretti. Allah Resûlü’nün (s.a.v) bana öğrettikleri arasında “(Günde) beş vakit namazı muhafaza et! (devam et!),” emri de vardı. Abdullah b. Feğâle’nin babası Allah Resûlü’ne (s.a.v) şöyle karşılık verdi: “Ey Allah’ın Resulü (s.a.v) bu zaman dilimlerinde benim başka uğraşlarım var. Yaptığım zaman bana yetecek ve bütün iyi işleri bir araya getiren şeyleri emret, yapayım.” Bunun üzerine Allah Resûlü

¹⁰⁴² Ebû Dâvûd, “İlim”, 1.

¹⁰⁴³ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 11: 376.

(s.a.v): “İki Asr’ı muhafaza et!” dedi. Bu söz dilimizde bulunmadığından dolayı “İki Asr nedir?” Ey Allah’ın Resulü diye sordum. Allah Resûlü (s.a.v): “Güneşin doğumundan ve batımından önce namaz kılmaktır,” dedi.¹⁰⁴⁴

Söz konusu hadisi anlama konusunda itiraz vuku bulmuştur. Sehârenpûrî, şerh sırasında kendi ibareleriyle değil diğer şârihlerin ve muhaddislerin sözleriyle bu itirazlara ve zihni meşgul eden sorulara cevap vermiştir. Ayrıca hadisteki sorunu ortaya koyduktan ve diğer şârihlerin ve muhaddislerin cevaplarını verdikten sonra o konudaki görüşünü de serdetmiştir.

Sehârenpûrî, hadisi şerh ederken hadisi anlama konusunda yaşanabilecek problemi *Derecâtü Mirkâti’s-şu’ûd* müellifi vasıtasıyla ortaya koymuştur. Müellif Dimnâfî *Derecâtü Mirkâti’s-şu’ûd* adlı eserinde: “Hadisin zahiri tereddütsüz müşkil durumdadır. Çünkü diğer üç vakti bırakıp bu iki namazla yetinmek kişiye yetecek vehmi vermektedir.” Sehârenpûrî, sorunu belirledikten sonra Beyhaķî’nin sözünü getirerek problemin cevabını bulmaya çalışmıştır. Beyhaķî bu hadisin tevilini *Sünen*’inde şu şekilde yapmıştır: “Hz Peygamber (s.a.v) bu sözüyle, iki namazı vakitlerinin hemen başında kılıp sonraya bırakılmamasını istemiş olabilir. Çünkü eğer bu iki namaz ilk vakitlerinden sonraya tehir edilecek olursa diğer meşgalelere dalma durumu ortaya çıkar. Dolayısıyla bu namazları kaçırma tehlikesi söz konusu olur. Hadis bu iki namazı hemen vakitleri girdiğinde geciktirmeden kılmayı emretmiştir.”

Sehârenpûrî’nin nakline göre bu hadisin tevilini İbn Hıbbân şöyle yapmıştır: “Hz. Peygamber (s.a.v) bütün namazları vakitlerinin başında kılma emri bâki kalmakla birlikte, sadece bu iki namazı hadiste zikretmesi, bir anlamda cûzi söyleyip küllü kastetme kabilinden olup, namazları vakitlerinin başında kılınmaları emrini tekit içindir.” Sehârenpûrî, Ahmed b. Hanbel’in problemin halline yaklaşımını ise onun *Müsned*’inde tahrîç ettiği şu hadis vasıtasıyla vermiştir: Nasr b. ‘Âsım’ın bir adamdan rivayet ettiğine göre adam şöyle demiştir: “Birisi Hz. Peygamber’e (s.a.v) gelerek sadece bu iki namazı kılma şartıyla Müslüman oldu. Hz. Peygamber de onun bu şartını kabul etti.” Sehârenpûrî hadisin işkâli ve bu işkâlin çözümü konusunda hadisçilerin görüşlerini verdikten sonra kendi görüşünü şöyle açıklamıştır: “Ahmed b. Hanbel’in rivayetine de bakılınca Hz. Peygamber (s.a.v) iki namazı şart koşan kişiye diğer üç namazı düşürdüğü açık bir şekilde

¹⁰⁴⁴ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 9.

gözükmetedir. Bu durum Hz. Peygamber'in (s.a.v) hasaisindendir. O dilediği kimseye dilediği hükümleri vacip kılabilir. Dilediği kimseden de dilediği yükümlülükleri ıskat edebilir.”¹⁰⁴⁵ Sehârenpûrî'nin hadisi tahlilinde tercih ettiği görüş Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiği hadise paralel durumdadır.

c) “Problem şudur, cevabı da budur” diyerek hadisteki şüpheyi izale etmesi.

Sehârenpûrî, bazen hadisteki problemi kendi ibareleriyle tespit edip ve bu konuda herhangi bir muhaddis ve şârihin görüşünü zikretmeden çözmeye çalışmıştır. Bu konuda şu hadisi örnek olarak verebiliriz:

Nâfi'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: “İbn Ömer (r.a) (bir yere giderken) bir kaval sesi duydu. (Sesi duymamak için) Parmaklarıyla kulaklarını tıkadı ve bulunduğu yerden uzaklaştı. Sonra da bana: Ey Nâfi, hala kaval sesinin duyuyor musun? diye sordu. Ben: Hayır (duymuyorum), cevabını verince parmaklarını kulaklarından çıkardı ve şöyle dedi: (bir gün) Ben, Allah Resûlü ile beraberken o, buna benzer bir ses duydu da aynen şu anda benim yaptığım gibi yaptı,” dedi.¹⁰⁴⁶

Hadise bakıldığında ilk etapta itiraz edilebilen hadisler arasında yer alır. Hadisteki problem Sehârenpûrî tarafından şu şekilde ortaya konmuştur. “Hadiste İbn Ömer (r.a) sesi dinlemekten kaçınmış ancak Nâfi'ye sesi dinleme konusunda izin vermiştir. Eğer kaval (sesi) dinlemek haramsa ve İbn Ömer (r.a) bu sebeple parmaklarıyla kulağını tıkıyor ve haram olmasa bile yolunu değiştiriyorsa neden Nâfi'yi o sesi dinlemekten men etmedi, yasaklamadı. Bu bir problemdir,” diyerek kendi sözleriyle problemi ortaya koymuştur.

Sehârenpûrî hadisteki anlama problemini ortaya koymasının ardından problemi iki cevap şeklinde şöyle çözmüştür: “İlk cevap şu şekilde olabilir. İbn Ömer'in (r.a) sesi dinlemekten kaçınması sesin haram kılınmış olmasından dolayı değildir. Hadiste de dinlemekten kastedilen şey haram kılınmış değildir. Parmaklarını kulaklarına tıkaması da yine tıkamayan kimse haram işlemiştir, manasına gelmez. İbn Ömer'in (r.a) bu şekildeki davranışı onun Hz. Peygamber'e ittibai ve ona saygısından ötürüdür. Dolayısıyla Nâfi'nin ellerini kulaklarına götürmeme konusunda herhangi bir kabahati yoktur. İkinci cevap olarak da şunu söyleyebiliriz. İbn Ömer'in (r.a) kendi işitmek istemediği seslere kulağını kaparken, yanında bulunan Nâfi'ye “Sen bir şeyler duyuyor musun?” diyerek “Etrafa iyi

¹⁰⁴⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 106, 107.

¹⁰⁴⁶ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 53.

kulak ver de bir şeyler duyuyorsan bana da haber ver” demeye getirmesi aslında bir tezat gibi görülürse de o sırada Nâfi’nin bulûğ çağına ermemiş, mükellef olmayan bir çocuk olduğu düşünülürse böyle bir tezatın söz konusu olmadığı kolayca anlaşılır.” Daha sonra Sehârenpûrî sözünü şu şekilde desteklemektedir. “İbn Ömer’in (r.a) Nâfi’ye kaval sesini dinlemeyi yasaklamaması bu sesi dinlemenin mubah olduğunu göstermektedir. Çünkü yasaklama salt sesi idrak etme değil sesin dinlenmemesi olmalıdır.”¹⁰⁴⁷

d) Sehârenpûrî, hadislerde akla takılan şüpheleri “Eğer sen ‘bu hadis önceki hadisle tearuz halindedir’ dersen ben de cevap olarak ‘asla böyle bir durum yok’ derim” diyerek izale etmesi.

Hadislerin zahiri manaları bazen birbirleriyle tearuz halinde gözükebilir. İşte Sehârenpûrî bu tezadı gidermek ve okuyucunun zihninde oluşabilecek şüpheyi yok etmek için “Eğer sen ‘bu hadis önceki hadisle tearuz halindedir’ dersen ben de cevap olarak ‘asla böyle bir durum yok’ derim” diyerek şüpheyi giderme yoluna gitmiştir. Bu konuda şu hadisler örnek verebilir: Ebû Kâtâde’den (r.a) rivayet olunan bir hadiste: Nebî (s.a.v) bir gece (evinden dışarı) çıktı. (Mescitte) sesini alçaltarak namaz kılmakta olan Ebû Bekir’i gördü. (Ebû Kâtâde) dedi ki: Bir de Ömer b. Hattâb’a uğradı. O da namazı yüksek sesle kılmaktaydı. İkiisi Hz. Peygamber’in (s.a.v) yanında bir araya gelince, Hz. Peygamber (s.a.v): “Ey Ebû Bekir, ben sana rastladım, sen kısık bir sesle Kur’an okuyarak namaz kılıyordun (bu şekilde kılmanın sebebi nedir?)” buyurdu. O da: “Ey Allah’ın Resulü, ben (sesimi) kendisine münacatta bulunduğum zâta (Allah’a) işittiriyorum,” diye cevap verdi. (Hz. Peygamber) Hz. Ömer’e de: “(Ey Ömer) Sana gelmiştim. Sen de yüksek sesle Kur’an okuyarak namaz kılıyordun! (Niçin bu şekilde namaz kılıyordun?)” O da: “Uyuklamakta olan (uykunun kendisini gaflete sürüklediği) kimseyi uyandırmak ve (insanı Allah’ı zikirden uzaklaştıran) şeytanı kovmak için (böyle yapıyorum),” diye cevap verdi. (Râvî) Hasan hadise (şunları da) ekledi: Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) Ebû Bekir’e “Ey Ebû Bekir, sesini biraz yükselt!” derken, Ömer’e de: “Sesini biraz alçalt” dedi.¹⁰⁴⁸ Bir önceki hadiste anlatılanları Hz. Peygamber’den (s.a.v) Ebû Hureyre de rivayet etmiştir. (Fakat bir önceki hadiste bulunan) Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) Ebû Bekir’e “Ey Ebû Bekir, sesini biraz yükselt!” derken Ömer’e de: “Sesini biraz alçalt” cümlelerini nakletmemiştir. Ebû Hureyre bir önceki hadise sadece şu ilaveleri yapmıştır:

¹⁰⁴⁷ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 13: 332.

¹⁰⁴⁸ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 316.

Hiz. Peygamber (s.a.v) Bilâl'e dedi ki: "Ey Bilal, (Kur'an okurken) seni dinledim. Sen biraz Şu sũreden, biraz da bu sũreden okuyordun." (Bilâl de Hiz. Peygamber'e) "O, tayyib bir kelim olduğu için Allah onun bir kismını bir kismıyla beraber benim dilimde bir araya getiriyor" diye cevap verdi. Bunun ��zerine Hiz. Peygamber (s.a.v): "Hepiniz de doğru yaptınız," buyurdu.¹⁰⁴⁹

Sehârenpũrî, eğer sen dersin ki bu hadisler tearuz halindedir. ũnkũ ��nceki hadiste Hiz. Peygamber (s.a.v) namaz kılarken kısık bir sesle Kur'an okuyan Hiz. Ebũ Bekir'e: "Sesini biraz yũkselt", yine namaz kılarken yũksek bir sesle Kur'an okuyan Hiz. ��mer'e de: "Sesini biraz alçalt" buyurmuŐken sonraki hadiste birkaç sũrenin ayetlerini birbirine dercederek okuyan Hiz. Bilâl ile Hiz. Ebũ Bekir ve Hiz. ��mer'in her birini içine alacak bir hitapla: "Her biriniz doğru yaptınız," buyurması sanki ilk etapta insanın zihninde bu iki hadis arasında tenakuz varmış izlenimi doğurmaktadır. Sehârenpũrî sorduğu soruya "Ben de derim ki asla b��yle bir durum yok" diyerek Ő��yle cevap vermiştir: Aslında bu iki hadis arasında herhangi bir tearuz Ő��z konusu değildir. İlk hadiste Hiz. Ebũ Bekir ve Hiz. ��mer'den orta yũkseklikte bir sesle Kur'an okumalarını istemesi o Şekilde okumalarının yanlış olduğunu kendilerine bildirmek için değil, b��yle okumalarının doğru bir okuyuş Şekli olmakla beraber orta yũkseklikte bir sesle okumalarının daha da isabetli olacağını kendilerine bildirmek içindir. İkinci hadiste ise Hiz. Peygamber'in: "Hepiniz de doğru yaptınız" Şeklindeki Ő��zũyle: "Kur'an-ı Kerim'i sizin okuduğunuz Şekilde okumak da doğrudur ve caizdir. Fakat orta yũkseklikte bir sesle ve sureleri baştan sona kadar okumak suretiyle, bir surenin bazı ayetlerini diğer bir surenin ayetleriyle karıŐtırmadan okumanız daha doğrudur ve gũzel olur" demek istemiştir.¹⁰⁵⁰

Bazen hadisin zahirinden kaynaklanan ve okuyucunun manasına muttali olamadığı problemler olabilir. Sehârenpũrî, ��nce okuyucunun zihnindeki Őũpheyi ortaya koyuyor sonra da geniş bir malumatla onu açıklıyor. Buna Şu hadis ��rnek verebilir. Ebũ Hureyre'den rivayet edildiğine g��re Hiz. Peygamber (s.a.v) Ő��yle buyurmuştur: "İnsanların namazı kılmalarını, kamet getirilmesini ve bir adama da insanlara geçip namaz kıldırmasını emretmeyi içimden geçirdim. Sonra da odun toplamış bir toplulukla

¹⁰⁴⁹ Ebũ Dâvũd, "Şalât", 316.

¹⁰⁵⁰ Sehârenpũrî, *Beđlũ'l-mechũd*, 5: 577.

beraber cemaatle namaza iştirak etmeyen kimselerin evine gidip de onların evini cayır cayır yakmayı içimden geçirdim”¹⁰⁵¹

Sehârenpûrî, hadisin zahirine bakılıp “Namaz kılmayan kişinin yakılması cezasının yasaklanması ve cemaatle namaza iştirak etmeyen kimsenin malına herhangi zarar verme cezasının yasak olduğu konusunda âlimler arasında icma vuku bulmuş olmasına rağmen nasıl olur da hadiste namaza gelmeyenlerin evlerin yakılması cezası verileceği söylenir” denilse diye önce sorunu ortaya koymaktadır. Sonra da “Buna karşılık derim ki: Hz. Peygamber’den varit olan bu hadis cemaatle namaz kılmayanı sakındırmak ve cemaatin önemine vurgu yapmak içindir. Yoksa cemaatle namaza iştirak etmeyenlere uygulanacak bir cezanın teşrii söz konusu değildir. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de “Kim bir mümini kasten öldürürse onun cezası ebedi cehennemdir” buyrulmaktadır, (en-Nisâ 4/93) diyerek cevap vermektedir. Sehârenpûrî, hadisin açıklamasının devamında yine aynı metodu uygulayarak, hadisin zahiri dikkate alındığında içeriğindeki tehdit ve teşdîdin bütün namazlarda cemaatin farz-ı ayn olduğuna işaret edildiği halde, nasıl olur da Hz. Peygamberin bizzat kendisi farz-ı ayn olan cemaatle namazdan ayrılıp gitme fikrini içinden geçiriyor, denilse diye soruyor. Buna şöyle cevap veririm: “Hz. Peygamber’in (s.a.v) cemaatten ayrılma isteği ve orada bulunmama durumu cemaatle namaz kılma emrinin icrasını sağlama ve bu emri tam olarak uygulanabilir kılma gayesidir. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.v) böyle durumlarda hükmen orada hazır durumda olduğu anlaşılmalıdır,”¹⁰⁵² diyerek sorduğu sorunun cevabını veriyor.

Sehârenpûrî bazen hadisin zahirine bakıldığında manaya delaletinden anlaşılmama ihtimali olan kısımları şârihlerin sözleri ile “denilse” diye zikreder, sonra da yine şârihlerin sözleri ile ona “şöyle cevap verilir” diyerek cevap verir. Bu konuya şu hadis örnek verilebilir: İbn Ömer’den (r.a) yapılan rivayette Allah Resûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Helâllerin Allah’a en sevimsiz olanı talaktır.”¹⁰⁵³ Sehârenpûrî, hadisin itiraz mahallinin, Allah’ın bir ameli sevmeyip ona buğz edişi ve o amelin haram olmayışı olabileceği üzerinde durmuştur. Eğer talak Allah indinde sevilmeyen bir işse helal olmaması gerekiyordu. Çünkü sevilmeyen bir amelin terki gerekir. Durum böyleyken nasıl olur da Allah indinde sevilmeyen bir iş helal oluyor. Şârih okuyucunun zihninde

¹⁰⁵¹ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 47.

¹⁰⁵² Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 3: 380.

¹⁰⁵³ Ebû Dâvûd, “Talâk”, 3.

vuku bulacak bir işkâli “denilirse” diyerek önceden tespit edip soruyor. Sonra da diğer şârihlerin sözleri ile “buna şu şekilde cevap verilir” diyerek cevaplıyor. Bu konuda Ali el-Kârî şöyle demiştir: “Talakin Allah indinde helal olması şuna benzer. Helal olan amellerin bir kısmı haram olmayıp Allah indinde sevilmemesine rağmen meşru kılınmıştır. Örneğin, özürsüz evde namazların eda edilişi, gasp edilen yerde namaz kılmak, Cuma günü cuma namazı vaktinde alışveriş yapmak ve itikâfta olmayan birinin mescitlerde yiyip içmesi gibi. Şeytan indinde eşlerin arasını ayırmak en sevimli olan şeylerden biri olunca, Allah indinde de talak helal olan şeylerin en sevimsizi olmuştur. Zihinde belirebilecek soruya şu şekilde de cevap verilmiştir: “Talakin helal olması mubah, mendup, vacip ve mekruhun içeriğinin terk edilmesi manasına gelmez. Bunu şöyle açıklamak gerekir. Talak zati itibariyle helaldir. Onun sevimsizliği tarafları günaha sürükleme yönü nedeniyledir.”¹⁰⁵⁴

Sehârenpûrî, hadisin zahirinden kaynaklanan anlaşılma problemlerini şârihlerin ve muhaddislerin ibarelerine hiç atıfta bulunmadan hem probleme neden olan anlaşmazlığı hem de peşinden cevabını kısa ve veciz bir şekilde ortaya koymuştur. Buna örnek olarak şu hadisi verebiliriz: Ümmü Hâlid binti Hâlid’in yaptığı bir rivayete göre Hz. Peygamber’e (s.a.v) üzerinde küçük küçük kareler bulunan siyah çizgili bir elbise getirildi. Sizce bu elbiseyi kime daha fazla yakıştırırsınız? diye sordu. Oradakiler sustular. (bu soruya herhangi bir cevap vermediler.) Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Bana Ümmü Hâlid’i getirin” buyurdu. Allah Resûlü’nün yanına Ümmü Hâlid getirilince elbiseyi ona giydirdi.¹⁰⁵⁵ Sehârenpûrî, bu hadisi okuyan kişi hadise şu yönden itiraz edebilir veya aklında tereddütler oluşabilir diyerek Hz Peygamber’in (s.a.v) hadisini bir kısmında geçen “Bana Ümmü Hâlid’i getiriniz” sözünü ele almış ve şu şekilde izah etmiştir: “Bu söze itiraz edilebilir. Çünkü Ümmü Hâlid’in yaşı daha küçük olup evli olmayan bir kız çocuğu olmasına rağmen nasıl olmuş da Hz. Peygamber (s.a.v) onun sanki bir çocuğu varmış gibi Ümmü Hâlid olarak ifade etmiştir.” Daha sonra şârih bu itirazı şu şekilde izah ederek izale etmiştir. “Hz. Peygamber’in (s.a.v) küçük bir kızı Ümmü Hâlid olarak künyelemesi tabi ki üzerinde durulması ve izah edilmesi gereken bir ibaredir. Ancak Araplar küçük çocukları sevimli olmaları ve onlara karşı iyimserlik göstergesinin bir sembolü olarak algıladıklarından dolayı bu şekilde künye verirlerdi. Nitekim Hz.

¹⁰⁵⁴ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 8: 135.

¹⁰⁵⁵ Ebû Dâvûd, “Libâs”, 1.

Peygamber (s.a.v) “Yâ Ebâ ‘Umeyr! Nuğayr kuşu ne yaptı?” diye küçük bir çocuğa hitap etmiştir.¹⁰⁵⁶

e) Bir kısım hadisler, günümüz koşullarında değerlendirildiğinde bazen anlaşılması zor olabilmektedir. Sehârenpûrî bu tür hadislerle aklî izahlar getirerek okuyucunun zihnindeki soruları gidermeye çalışmıştır. Örneğin, içinde sulu yemek veya içecek bulunan kabın içine düşen sinek hakkında Ebû Hureyre’den (r.a) rivayet olunan hadiste, Allah Resûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Sizden birinin yemek (bulunan) kabının içine sinek düştüğünde, sineği (diğer kanadıyla beraber tamamını yemeğin içine) daldırsın. Çünkü onun bir kanadında hastalık diğer kanadında ise şifa vardır. Sinek (tehlike anında) hastalık barındıran kanadıyla kendini korumaya çalışır. Bundan dolayı hastalık barındıran kanadın yemeye bıraktığı tesiri yok etmek için şifa taşıyan kanadıyla beraber) sineğin tamamını yemeğin içine daldırın.”¹⁰⁵⁷ Sehârenpûrî, ilk bakışta müşkil gibi gözüken mananın anlaşılabilir olduğunu yaptığı şu aklî izahla ifade etmeye çalışmıştır. Sineğin kanatlarından birinin hastalık diğerinin ise şifa barındırmasının mecazen söylenmiş bir ifade olarak anlaşılabilmesi, aksine hadisin lafzî manasının dikkate alınması gerekir. Bu hadiste zikredilen hususu sırf sineğin sinek olmasından dolayı mide bulandırır anlayışından yola çıkarak hadisin lafzî manasını akıllarına sığdıramayıp eleştirmeye yeltenenler de olmuştur. Oysa mana yönünden aynı türden farklı örneklerin kâinata bulunduğu aşikârdır. Nitekim karnında iğnesinde zehir taşıyan arının, insanların faydalandığı balı üretmesi, ineğin insanların faydasına süt vermesi aynı mantığın ürünüdür. Hatta bu hadisin, Allah’ın sineğe tehlike anında hastalık barındıran kanadıyla kendisini savunmasını ilham edebileceğinin delili ve onun ilminin ve kudretinin bir tecellisi olarak yorumlanması da mümkündür.¹⁰⁵⁸

2.3.5.2. Hadisleri Yakın Tarihteki Hâdiselerle Bağlantı Kurarak Açıklaması

Sehârenpûrî bazen hadisleri yakın tarihle irtibat kurarak açıklamaya çalışmıştır. Fitnen ve Melâhîm bahsinde Abdullah b. Ömer’den rivayet olunan hadise göre: “Allah Resûlü’nün (s.a.v) yanında oturuyorduk. Hz. Peygamber (s.a.v) fitnelerden (gelecekte ortaya çıkacak büyük kargaşalardan) bahsetti. Konuyu çokça uzattı. Tâ ki Ehlâs denilen bir fitneden söz

¹⁰⁵⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 12: 54.

¹⁰⁵⁷ Ebû Dâvûd, “Et’ime”, 49. Krş. Buḥârî, “Bedü’l-ḥalk”, 17; “Tıbb”, 58.

¹⁰⁵⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 11: 568, 569.

etti. Orada hazır bulunanlardan biri: Ey Allah'ın Elçisi Ehlâs fitnesi nedir? dedi. Hz. Peygamber (s.a.v): “O, insanların (aralarındaki düşmanlık ve kavga nedeniyle) birbirini terk etmesi ve malların haksızlıkla el değiştirmesidir” buyurdu. “Ondan sonra Serrâ fitnesi vuku bulacaktır,” dedi. Serrâ fitnesinin dumanı, aslında benim ailemden olmayıp da benim ailemden olduğunu zanneden birinin ayakları altından tütecektir. (Bu esnada) benim dostlarım ancak takva sahibi olanlardır. Sonra insanlar, kaburga kemiği üzerine (konulan) oturak gibi (yani saltanatı uzun sürmeyecek olan) bir adama razı olacaklar...”¹⁰⁵⁹ Sehârenpûrî, Hz. Peygamber'in (s.a.v) haber verdiği bu olayı hicri 1334 (m. 1915) yılı Ramazan ayında Mekke'de meydana geldiği bilinen olayla özdeşleştirerek açıklamaya çalışmıştır. Olayın şu şekilde cereyan ettiğini anlatmaktadır: “Şerîf Hüseyin b. Ali b. Muhammed el-Hasenî el-Hâşimî (1853-1931) Osmanlı idaresi altındaki Mekke'nin emiriydi. Birinci dünya savaşı yıllarında (14 Temmuz 1915-30 Ocak 1916) oğlu Abdullah vasıtasıyla İngilizlerle tarihe McMahon-Şerîf Hüseyin mektupları ismiyle geçen müzakereleri başlattı. İngilizlerle yaptığı gizli pazarlıklarda Arapların Osmanlı Devleti'ne karşı yapılacak ayaklanmada İngiltere'nin, yeni kuracakları krallıklarını tanımamasını istedi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne karşı İngiltere ile anlaşarak iş birliği yapma kararı alındı.”¹⁰⁶⁰ Şerîf Hüseyin, Osmanlı Hükümeti aleyhine İngilizlerle yaptığı bütün anlaşmaları gizli yaptı. Müteakiben Osmanlılara karşı başkaldırdı. Mekke'de Haremi korumakla görevli Türk askerlerini öldürtüp, ailelerini esir ettirdi. Sonra da kendisini Hicaz'da hükümet etmeye yetkili kılıp, Hicaz meliki olduğunu ilân etti. Ancak saltanatı yaklaşık yirmi sene sürdü. Daha sonra insanlar oğlunun saltanatını kabul etseler de uzun sürmedi. Şerif Hüseyin olayı bu yüzden hadiste ifadesini bulan “kaburga kemiği üzerinde konulan oturak gibi” (yani, nasıl ki kaburga kemiği üzerine oturak durmaz işte onun da saltanatı devam etmeyecek)” şeklinde Serra fitnesi olarak isimlendirilmiştir.¹⁰⁶¹ Bu şekilde isimlendirilmesinin nedenlerinden biri de İngilizlerle Şerif Hüseyin arasında bu dönemdeki bütün anlaşmaların gizlilik içerisinde gerçekleşmiş olmasıdır. Hadisin Sehârenpûrî tarafından bu şekilde yorumlanması elbette ki sadece kendi görüşüdür. Zira hadislerde nakledilenleri belli bir olayla ilintilendirmek çoğu zaman yanlışlara sebep

¹⁰⁵⁹ Ebû Dâvûd, “Fiten ve melâhim”, 1.

¹⁰⁶⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 12: 270. Detay için bk. Azmi Özcan, “Şerîf Hüseyin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 585, 586.

¹⁰⁶¹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 12: 270.

olabilir. Hadislerin güncel yorumunu dönemindeki olaylara uyarlamak doğru değildir. Çünkü tahmini söylemlerin doğru olma ihtimali ile yanlış olma ihtimali eşittir.

2.3.6. Hadislerdeki Fıkıh ve Usul-ı Fıkıh Konularına Değınmesi

Sehârenpûrî Hanefî bir fakih olması hasebiyle şerhinde pek çok yerde fıkhi yorumlar yapmış, usul-i fıkıh konularına da temas etmiştir. Nitekim Hz. Peygamber’e (s.a.v) ait özel bir durum olma ihtimalinin veya herhangi bir özür ihtimalinin söz konusu olduğu durumlarda, fiilî bir sünnetle kavli bir hadis birbiriyle çelişik gibi görünüyorsa, sözlü hadisin tercih edileceğı kaidesini şerhine yansıtması ancak bir fakih anlayışıdır. Aynı şekilde fıkıh usulü konusunda haram kılan bir hadisle mubah kılan bir hadis zahiren tearuz ettiklerinde, haram kılan hadisin tercih edileceğı kuralını, şerhinin konuyla ilgili kısımlarında ön plana çıkarmıştır.¹⁰⁶² Bu başlık altında Sehârenpûrî’nin fıkıh, fıkıh mezhepleri ve fıkıh usulü konusunda şerhinde yaptığı çalışmalar incelenecektir.

2.3.6.1. Fıkıhî Mezheplerin Hadis Rivayetlerini Farklı Anlamalarından Kaynaklanan İhtilafları İzahı

Sehârenpûrî, şerhinde mezhepler arasındaki ihtilafların sebebini, rivayet edilen hadislerin lafız ve rivayet farklılığından kaynaklanabileceğı kaidesinden hareketle izah etmektedir. Ahkam hadislerini şerh ederken, lafız ve rivayet farklılıkları arz eden hadisleri Hanefilerin bakış açısıyla irdelemiş ve o hadislerden istinbât ettikleri hükümlerin daha isabetli olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Bunu yaparken taassup sahibi birinin sergilediğı bir tavırla değil, mensup olduğu mezhebin görüşlerini tahkik ederek yapmıştır. Örnek olarak Şa‘bî’nin Berâ’dan (r.a) yaptığı rivayet verilebilir. Berâ (r.a) şöyle demiştir: Allah Resûlü (s.a.v) Kurban Bayramı sabahı bayram namazının hemen peşinden bize hutbe okudu. Hutbesinde şöyle dedi: “Her kim bizim (kurban bayram) namazımızı bizimle birlikte kılar ve (bizim kestiğimiz gibi) kurbanını keserse sünneti eda etme konusunda isabet etmiş olur. Her kim de kurban bayram namazından önce kurbanını kestiye, (kestiğı) bu kurban (Kurban Bayramı için kesilen değil) et için kesilmiş koyun olur” buyurdu. Allah Resûlü’nün (s.a.v) sözüne binaen Ebû Bürde b. Niyâr ayağa kalkarak: “Ey Allah’ın Elçisi! Allah adına yemin olsun ki, ben bayram günlerinin insanlar için yeme ve içme günleri olduğunu düşüncesiyle namaza gelmeden önce kurbanımı

¹⁰⁶² Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 186.

kestim ve (aynı düşünce doğrultusunda) kestiğim kurbanımın etinden yedim, aile efradıma ve yanı başımda bulunan komşularıma da ikram edip yedirdim”, dedi. Hz. Peygamber (s.a.v) bunun üzerine: “Bu (kestiğin, kurban değil) et (için kestiğin) koyundur” buyurdu. Ebû Bürde tekrar söz alarak ayağa kalktı ve: “Benim kestiğim koyundan başka henüz bir yaşına gelmemiş ama eti güzel ve kestiğim koyundan daha gösterişli bir oğlağım var. Onu kurban niyetiyle kessem bana yeterli olur mu? diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.v) de: Evet senin için yeterli ancak senden başkasına yeterli değildir” buyurdu.¹⁰⁶³ Sehârenpûrî bu hadisi Hanefî ve Şafîî mezheplerinin görüşlerini ele alarak şerh etmiştir. Öncelikle hadisten çıkarılacak hükümler konusunda şu şekilde bir çerçeve çizmiştir: “Hadiste vurgulanmak istenen şey, kurban kesmenin vakte bağlanması meselesidir. Çünkü vakit, namazlarda olduğu gibi kurbanın vucub şartlarındandır. Dolayısıyla Kurban Bayramı günlerinin ilk günü ikinci fecrin doğuşuyla kurban vucubiyet kazanır. Bu hüküm hem şehirde hem de köyde yaşayanlar açısından aynıdır.” Daha sonra bu hadisi Hanefîlerin bakış açısıyla yorumlamanın daha doğru olacağını anımsatır bir üslupla durumu şu şekilde izaha çalışmıştır. “Şafîîlere göre şehirlerde kurban kesmenin vakti imam bayram namazı kılmasa bile Hz. Peygamber’in (s.a.v) bayram namazına başlayıp bitirinceye kadar ki sürenin geçmesiyle başlar. Ancak bu görüş mezhebimizin görüşüne aykırıdır. Doğru olan görüş ise mezhebimiz Hanefî mezhebinin görüşüdür. Çünkü hadislerde “Her kim kurban bayram namazından önce kurbanını kesmişse tekrar kurban kessin”¹⁰⁶⁴ ve “Bu (Kurban Bayramı) günümüzde yapacak olduğumuz ibadetlerimizin ilki, bayram namazıdır sonrasında ise kurban kesmektir”¹⁰⁶⁵ buyrulmaktadır. Köyde yaşam sürene, kurban kesmeden önce bayram namazı kılma mecburiyeti yoktur. Onlar ikinci fecrin doğuşundan sonra kurbanlarını kesebilirler. Şehirde yaşayanların ise mutlaka bayram namazını kılmaları gerekir. Eğer imam bayram namazını gün ortasına kadar geciktirse kişi kurbanını o zamana kadar kesemez. O gün imam bir işle meşguliyeti sebebiyle veya muteammiden bayram namazı kıldırılmazsa o gün değil, bayramın diğer günlerinde kurbanlar namaz kılmaksızın kesilebilir.¹⁰⁶⁶

1063 Ebû Dâvûd, “Daḥâyâ”, 4. Krş. Buḥârî, “Eḍâhî”, 8. Hadisin Ebû Dâvûd’da geçen Arapça metni: عَنْ الزَّيَّادِ قَالَ: خَطَبَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَوْمَ النَّحْرِ بَعْدَ الصَّلَاةِ، فَقَالَ: «مَنْ صَلَّى صَلَاتَنَا وَنَسَكَ نُسُكَنَا فَقَدْ أَصَابَ النُّسُكَ، وَمَنْ نَسَكَ قَبْلَ الصَّلَاةِ قَبْلَ شَأْنِ لَحْمٍ»، فَقَامَ أَبُو بُرْدَةَ بْنُ نَبَارٍ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَاللَّهِ لَقَدْ نَسَكْتُ قَبْلَ أَنْ أُخْرَجَ إِلَى الصَّلَاةِ، وَعَرَفْتُ أَنَّ الْيَوْمَ يَوْمُ أَكْلِ وَشُرْبٍ، فَتَعَجَّلْتُ فَأَكَلْتُ وَأَطْعَمْتُ أَهْلِي وَجِيرَانِي، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «تِلْكَ شَأْنُ لَحْمٍ»، فَقَالَ: إِنَّ عِنْدِي عَنَاقًا جَذَعَةً، وَهِيَ خَيْرٌ مِنْ شَاتِي لَحْمٍ، فَهَلْ تُجْزِي عَنِّي؟ قَالَ: «نَعَمْ، وَلَنْ تُجْزِيَ عَنْ أَحَدٍ بَعْدَكَ»

¹⁰⁶⁴ Buḥârî, “Eḍâhî”, 12.

¹⁰⁶⁵ Buḥârî, “Eḍâhî”, 11.

¹⁰⁶⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 9: 548.

Sehârenpûrî'nin Hanefî hadis anlayışının en önemli umdelerinden olan re'yi ön plana çıkarma çabası, şerhin büyük bir kısmında etkisini hissettirmektedir. Örneğin Taharet kitabının “tuvalet ihtiyacını giderirken kıbleye karşı dönmenin keraheti” bahsinde Selmân'ın (r.a) rivayet ettiği bir hadiste ona: “Peygamberiniz tuvalet ihtiyacınızı giderirken ne şekilde hareket edeceğinize varıncaya kadar her şeyi size öğretti mi?” diye sormuşlar da Selmân; “Elbette öğretti. Hz. Peygamber (s.a.v) bizleri büyük ve küçük tuvalet ihtiyacını giderirken kıbleye karşı dönmekten, sağ elimizle taharetlenmekten, tahareti üçten az taşla yapmaktan, taharetlenmeyi hayvan tezeği veya kemikle yapmaktan nehyetti” şeklinde cevap vermiştir.¹⁰⁶⁷ Şârih, bu hadisin son kısmını anlamaya yönelik olarak genel manada mezhep görüşlerini serdetmiş,¹⁰⁶⁸ daha sonra sırayla Ebu Hanife'nin istincada üç taş kullanımı hakkındaki görüşünü, Nevevî'nin (ö. 676/1277) istincada üç taş kullanımı emrinden maksadın mutlaka üç taş değil de pisliğin izalesinin gerçekleşmesini sağlamak olduğunu aktarmış, Hanefiler dışındaki mezheplerin bu hadisin zahiriyle amel ettiklerini söylemiştir. Daha sonra şârih, hadisi Hanefi bakış açısıyla şu şekilde izah etmiştir: İstincanın taşla, çamurla, tezekle, kemikle vb. şeylerle olması arasında herhangi bir fark yoktur. Hepsî insan vücudundaki veya elbisesindeki pisliği gidermeye yönelik değil pisliği azaltmaya yöneliktir. Bundan dolayı bu vasıtalarla yapılan istincada istincâ mahallinde necaset kalma ihtimali yüksektir. Ancak Allah bizi zayıf ve aciz gördüğünden bize kolaylık olsun diye su bulunmadığı zamanlarda necaset tam olarak giderilmese bile taşla istincayı bir kolaylık unsuru kılmıştır. Biz şunu da biliyoruz ki; insanın bedeni ıslak bir pislikle kirlendiği zaman onu gidermek için mutlaka suya ihtiyaç duyarız. Taş vb. şeylerle pisliği giderme yoluna gitmeyiz. Çünkü bunlar o necaseti temizlemez. İşte necaset mahalli de pislikten ancak su ile temizlenir.¹⁰⁶⁹ Dolayısıyla Sehârenpûrî, Hanefilerin hadislerin zahiri manalarından ziyade hadiste neyin kastedildiğini anlamaya önem verdiklerini ortaya koymaya çalışmıştır.

Şârih bazen mezhepler arası mukayese yapar. Mezheplerin hadislerden hüküm istinbât etme kıstasları çerçevesinde, her bir mezhebin hadis anlayışını ortaya koymaya çalışır. Örneğin, İbn Abbâs'ın (r.a) rivayet ettiği bir hadiste: “Bütün sarhoş edici şeyler şaraptır ve bütün sarhoş edici şeyler haram kılınmıştır. Kim de sarhoş edici şeyi içerse kırk sabah

¹⁰⁶⁷ Ebu Davud, “Tahâre”, 4.

¹⁰⁶⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 186.

¹⁰⁶⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 187-190.

(farz namazını kılma mükellefiyeti zimmetinden düşse bile onun) namazı (nın bereketi ve sevabı) azaltılır. Şayet (şarap içen kişi bundan pişmanlık duyup) tevbe etse Allah onun mutlaka tevbesini kabul buyurur. Şayet (üç kere tevbe eden şarapçı tevbesini bozup) dördüncüsünde (tekrar şarap) içmeye yeltenirse, Allah indinde tînetü'l-ḥabâl (denilen irinlerden yapılmış içkiyi) içmeye müstahak olur.” Allah Resûlü huzurunda olanlardan biri: Ey Allah’ın Elçisi; tînetü'l-ḥabâl denen şey nedir? diye sordu. Bunun soru üzerine Allah Resûlü (s.a.v) ona şu cevabı verdi: “Cehennemdekilerin irinleridir. Kim sarhoş edici şeyi, haramı ve helâli henüz bellemeyen küçük yaştaki bir çocuğa içirirse aynı şekilde Allah indinde tînetü'l-ḥabâl (denilen irinlerden yapılmış içkiyi) içmeye müstahak olur”¹⁰⁷⁰ hadisinde geçen “Kim sarhoş edici şeyi, haramı ve helâli henüz bellemeyen küçük yaştaki bir çocuğa içirirse” anlamındaki cümleyi şerh etme bağlamında Ebû Hanife ve Şafiî’nin hadisten anladıklarını şu şekilde mukayese etmiştir. Bu hadis, “kız olsun erkek olsun mükellef olmayan çocuğa ipekli elbise giydirmede dini açıdan hiçbir sakınca olmadığı” görüşünde olan İmam Şafiî’nin aleyhine, “baliğ olan erkeklere ipekli elbise giymek nasıl haramsa, baliğ olmayan erkek çocuklara ipek giydirmek de haramdır” görüşünde olan Ebû Hanife’nin lehine bir delildir. Dolayısıyla şârih, “hadiste baliğ için içilmesi haram olan şarap, bu hadis vasıtasıyla baliğ olmayanlara da haram kılınmıştır”¹⁰⁷¹ diyerek İmam Şafiî’ye karşı Ebû Hanife’yi desteklemiştir.

Sehârenpûrî, zaman zaman diğer şârihlerin hadisleri farklı anlamaları nedeniyle Hanefî anlayışına karşı yaptıkları eleştirilere cevap verir. Kurbanlık develerin kesilme şekli babında Abdurrahman b. Sâbit’in rivayetinde; Allah Resûlü (s.a.v) ve onun arkadaşları kurban edilecek develerinin ön sol ayaklarını bağlar ve diğer ayaklarını bağlamadan deve üç ayak üzerine ayakta dururken boğazlardı,¹⁰⁷² ibaresi geçmektedir. Hadis değerlendirildiğinde ilk etapta devenin sol ön ayağının bağlanarak deve ayaktayken boğazlanmasının sünnet olduğu anlaşılır. Sehârenpûrî, *Neylu'l-Evtâr* müellifi Şevkânî’nin (ö. 1250/1834) “Hanefî âlimlere göre Kurban edilecek devenin ayakta boğazlanmasıyla, yatırılarak kesilmesi arasında fazilet açısından hiçbir fark yoktur”, diyerek Hanefîlerin bu içtihatlarında isabet kaydedemedikleri ve sünnete göre hareket etmedikleri tezini eleştirmiştir. Çünkü Sehârenpûrî’ye göre Hanefîlerin, kurbanlık

¹⁰⁷⁰ Ebû Dâvûd, “Eşribe”, 5.

¹⁰⁷¹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 11: 414.

¹⁰⁷² Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 19.

develerin kesim şekli konusundaki görüşleri Şevkânî'nin *Neylu'l-Evâtâr*'da yazdığı gibi değildir. Şevkânî, Hanefileri yanlış anlamıştır. Zira Hanefilere göre kurbanlık devenin ayakta boğazlanması müstehaptır. Nitekim Hanefilerin önemli kaynaklarından biri olan *Hidâye*'de “kurbanlık develer ayakta boğazlanır. Koyun ve sığırlar ise sol taraflarına yatırılmak suretiyle kesilir”,¹⁰⁷³ şeklinde geçmektedir. Yine Hanefi âlimlerden Kâsânî (ö. 587/1191), *Bedâi'ü's-şan'âi* adlı eserinde *Hidâye*'de zikredilen bu görüşlere paralel olarak “Sığır ve koyunu yatırarak kesmek, deveyi ise ayakta boğazlamak müstehaptır. Bu kuralı değiştirmek ise mekruhtur”¹⁰⁷⁴ kaidesine yer vermektedir. Lakin Şevkânî'yi bu şekilde düşünmeye götüren unsur, Ebû Hanife'nin kurbanlık bir deveyi boğazladıktan sonra bir sözünde: “Kurbanlık deveyi ayakta boğazladım. Keserken deve ürktü. Neredeyse etrafındakilere zarar verecekti. Bundan sonra devenin yatırılıp bağlanarak kesilmesi kanaati bende oluştu” ifadesini söylemesidir. Aslında Ebû Hanife'ye göre devenin boğazlanmasında efdaliyet deveyi diğer hayvanlar gibi yatırarak değil ayakta boğazlamaktır. Fakat devenin etrafındakilere zarar verme tehlikesi söz konusu olduğunda yatırılarak kesilmesinde hiçbir kerahet yoktur. Ayrıca Hz. Peygamber'in kurbanlık develeri ayakta boğazlaması onun konumuyla alakalı bir durum olabilir. Zira *Ebû Dâvûd*'un kurbanlık develerin kesilme şekli babında bulunan başka bir hadiste kurban olacak develerin, boğazlanırken Hz. Peygamber'e (s.a.v) asla zorluk çıkarmadıkları hatta onun eliyle boğazlanmak için birbirleriyle yarış içerisinde oldukları¹⁰⁷⁵ anlatılmaktadır. Dolayısıyla Şehârenpûrî, Şevkânî'nin Hanefilerin bu uygulamasındaki ahengi tam kavrayamadığını beyan etmeye çalışmıştır.¹⁰⁷⁶

Bu başlık altında sıraladığımız birkaç örnek, Şehârenpûrî'nin hem hadis alanında hem de fûrû-ı fıkıh sahasında engin bir bilgi birikimine sahip olduğunu önümüze sermektedir. Hadislerden çıkarılan hükümlerle ilgili tartışmalara katılması, yer yer âlimlere itirazları ve onları tashih etmesi de bunu göstermektedir.

2.3.6.2. Hadislerin Fıkhi Yönden Yorumlanması

Şehârenpûrî, hadisleri incelerken hadisin sadece sened ve metin kısımlarını bütün yönleriyle açıklamakla kalmayıp, hüküm ihtiva eden hadisleri fikhî açıdan derinlemesine

¹⁰⁷³ Merğînânî, *el-Hidâye*, 1: 182.

¹⁰⁷⁴ Kâsânî, *Bedâi'ü's-şan'âi*, 4: 221.

¹⁰⁷⁵ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 18.

¹⁰⁷⁶ Şevkânî, *Neylu'l-Evâtâr*, 5: 146; Şehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 7: 85.

incelemiş ve kendisinden hüküm istinbât edilebilecek hadislere dikkat çekerek o mevzuda fakihlerin görüşlerini özet bir şekilde vermiştir. Bir mesele hakkında vuku bulmuş ihtilafları bütün yönleriyle ortaya koymuştur. Öncelikle Hanefî mezhebinin görüşüne sonra da diğer mezheplerin o mevzudaki görüşlerine işaret etmiştir. En sonunda kendisinin tercih ettiği görüşü de belirtmiş ve benimsediği görüşü desteklemek üzere birçok delil getirmiştir. Şârih şerhinde fıkıh konularına çokça yer verdiğiinden bazen şerhi okuyan, bir hadis şerhinden ziyade sanki bir fıkıh kitabı okuyor zehabına kapılabilmektedir. Sehârenpûrî, şerhin bazı yerlerindeki hadislerin ardından hadisten istinbât edilebilecek hükümlere maddeler halinde şerhinde yer vermektedir. Bir-iki maddeden oluşan maddeler olabildiği gibi bazen on veya daha fazla madde de bulunabilmektedir. Bu bölümde Sehârenpûrî'nin üzerinde durduğu fıkıh konularının bir kısmını sıralamak istiyoruz.

Abdestte ayakların yıkanmasıyla ilgili gelen bir rivayette Allah Resûlü (s.a.v), abdestini hızlı bir şekilde alıp ökçelerine suyun temas etmemesi sebebiyle ökçeleri parlayan bir topluluğu görünce “Yazıklar olsun ökçeleri cehennemde (yanacak) olanlara! Abdesti eksiksiz bir şekilde yerine getiriniz,”¹⁰⁷⁷ buyurmuştur. Sehârenpûrî fikhî bir hüküm çerçevesinde ele aldığı hadisi şu şekilde izah etmiştir: “Hadiste anlatılmak istenen şey, Maide Suresi’nde abdestin farzları arasında sayılan ayakları yıkamayı, kuru yer kalmaksızın tam olarak yapma meselesidir. Hatta diğer bir kısım hadisler incelendiğinde Hz. Peygamber’in (s.a.v) abdesti farzıyla, sünnetiyle ve adabıyla yerine getirilmesinin gereği üzerinde ısrarla durduğu görülecektir.” Bu izahtan sonra şârih, tam yıkanmayan ayakların, çıplak ayaklara mesh etmeyi anımsatabileceğinden, bu durumun hadiste uyarı şeklinde yer bulduğunu ve fıkıhçıların tamamının abdestte ayakların ökçelerle birlikte yıkanması gerektiği görüşünde olduğunu hatta farklı memleketlerde Hz. Peygamber’in (s.a.v) abdestini anlatanlar arasında ayakların yıkanması konusunun icma ile sabit olduğunu söylemiştir. Sehârenpûrî, hadisten anlaşılması gereken manayı daha da netleştirmek için abdest konusunda kadim bir tartışma olan çıplak ayak üzere mesh meselesine de değinerek, konuyu şu şekilde neticelendirmiştir: “Hz. Peygamber’den (s.a.v) abdestte çıplak ayaklar üzerine mesh edileceğine dair hiçbir rivayet gelmemiştir. Eğer bu şekilde bir mesh caiz olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.v), bunun cevazını ümmetine

¹⁰⁷⁷ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 46.

öğretmek için en az bir kere mesh ettiğine dair bir rivayetin olması gerekirdi. Ancak bu sabit olmamıştır. Çıplak ayak üzerine meshi sadece Rafizîler yapmıştır. Bu hükmü de ‘Başlarınızı mesh edin, ayaklarınızı topuklarıyla birlikte yıkayın’ (el-Mâide 6/5, 6) ayetinde geçen “أَرْجُلُكُمْ” ifadesini fetha ile okuyanlara muhalif davranarak kesre ile okumalarından çıkarmışlardır. Rafizîler “أَرْجُلُكُمْ” kelimesini mecrûr olarak okumayı, mecrûru en yakınına hamletme gibi algılamışlardır. Bu doğru değildir. Çünkü cer kıraati üzere okumak Hz. Peygamber’in (s.a.v) sünnetine aykırı bir durumdur. Hz. Peygamber’den (s.a.v) gelen sabit sünnette mecrûr okumak yoktur. Ancak Kur’an okuyucusuna hafiflik olsun diye mecrûr okunabilir.”¹⁰⁷⁸

Sehârenpûrî bazen şerh ettiği hadislerin peşinden maddeler halinde bir takım fıkhi hükümler çıkarmaktadır. Nitekim “namaz içinde başka yönle bakma” babında Câbir b. Semure’nin rivayet ettiği hadisten çıkardığı birçok fıkhi hükmü maddeler halinde sıralamıştır. Câbir’in rivayet ettiği hadiste Câbir şöyle demiştir: Allah Resûlü (s.a.v) mescide girdiğinde (namaz kılıyorken) gözlerini semaya doğru dikmiş birtakım insanlar gördü. (Hadisin bu cümlesi, hadisi farklı tarikle rivayet eden Müsedded’in rivayetinde yer almamaktadır.) Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: “Şu adamlar namazdayken ya gözlerini semaya kaldırmayı sonlandırmalıdır yahu da (semaya doğru diktikleri) gözleri (nin görme yetisi) kendilerine geri gelmeyecektir.”¹⁰⁷⁹ Sehârenpûrî, “Bu hadis bazı fıkhi hükümleri içerisinde barındırmaktadır,” diyerek bu hükümleri diğer hadis kaynaklarındaki rivayetleri delil getirerek maddeler halinde saymaktadır. Şöyle ki; a) Namazda elleri semaya kaldırmak mekruh görülmüştür. Namazda olması gereken hal sükûnettir. Nitekim Müslim’den rivayet olunan hadiste Câbir b. Semüre: “Ben Allah Resûlü (s.a.v) ile birlikte namaz kıldım. Biz namazdayken kendi aramızda ellerimizle işaret ederek “es-selâmü aleyküm, es-selâmü aleyküm...” diyerek selamlaştık. Allah Resûlü (s.a.v) bize: “Sizler neden huysuz atların kuyruklarını salladıkları gibi ellerinizi birbirinize karşı sallıyorsunuz. Biriniz (diğerine) selâm vereceği zaman yanında bulunan kişiye bakarak selam versin. Ellerini hareket ettirmesin”, buyurdu.”¹⁰⁸⁰ b) Namazdayken gözlerin semaya dikilmesi men edilmektedir. Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde bulunan şu hadis buna işaret etmektedir. Allah Resûlü (s.a.v):

¹⁰⁷⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 491.

¹⁰⁷⁹ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 169.

¹⁰⁸⁰ Müslim, “Şalât”, 120.

“İçinizden biri, namaz kılariken bakışlarını yukarıya doğru kaldırdığında, gözlerinin kendisine dönmeyeceğinden korkmaz mı?” buyurdu.¹⁰⁸¹ c) Hz. Peygamber (s.a.v) mescitte namaz kılınırken halkalar halinde dağınık gruplar oluşturmayı yasaklamıştır. Nitekim Müslim’de rivayet olunan bir hadiste; “Allah Resûlü (s.a.v) mescide çıktığında cemaati dağınık halkalar halinde gördü de: “Sizi neden dağınık gruplara bölünmüş bir halde görüyorum?” buyurdu.¹⁰⁸² Hz. Peygamber (s.a.v) bu sözyle mescitte dağınık şekilde gruplaşmayı yasaklamıştır. d) Namazdaki safları aynen meleklerin tuttuğu saflar gibi dümdüz ve sık tutma da hadisin delaletidir. Nitekim Müslim’in rivayet ettiği şu hadis üzerinde durduğumuz hadisi tamamlayıcı niteliktedir. “Hz. Peygamber (s.a.v): Sizler meleklerin rableri huzurunda saf tuttukları gibi saf tutamaz mısınız?”¹⁰⁸³ buyurdu.¹⁰⁸⁴ Sehârenpûrî böylelikle hadisleri anlamada fıkıhtan da haberdar olunması gerektiğini ortaya koymuştur. Şerhinde fıkhi meseleleri çözmede ve hadislerden hüküm çıkarmada göstermiş olduğu derin tefekkuh, onun fıkıhta da yetkin bir âlim olduğunu göstermektedir.

2.3.6.3. Hadisin Usul-i Fıkıh Kaideleriyle Açıklanması

Sehârenpûrî, hadisleri zaman zaman fıkıh usulünden yararlanarak izah etmeye çalışır. Kitabu’l-eşribe’de İbn Büreyde’nin babasından naklettiği şu hadisi örnek olarak verebiliriz. Hz. Peygamber’in (s.a.v): “Ben sizi üç şeyi yapmaktan men etmiştim. Size men ettiğim o şeyleri artık yapmanıza müsaade ediyorum. (Bunlar): Size kabirleri ziyaret etmekten men etmiştim. Kabirleri ziyaret etmede ölümü hatırlama olduğundan, bundan böyle kabirleri ziyaret edebilirsiniz. Size içeceklerinizi deriden imal edilmiş kaplar haricindekilerden içmekten men etmiştim. Bundan böyle (kabın içinde sarhoşluk veren içki olmadığı müddetçe) istediğiniz kaptan içebilirsiniz. Size üç günden fazla kurban etlerini saklamaktan (sakladığınızı yemekten) men etmiştim. Artık onlardan yiyiniz.”¹⁰⁸⁵

Nâsih ve mensûhu içinde barındıran bu hadisin yorumunda Sehârenpûrî, fıkıh usulünden yararlanıyor. Şarih, Hz. Peygamber’in (s.a.v) “تَهَيُّتُكُمْ عَنْ ثَلَاثٍ وَأَنَا أَمْرُكُمْ بِهِنَّ”, “Ben sizi üç şeyi yapmaktan men etmiştim. Size men ettiğim o şeyleri artık yapmanızı emrediyorum.”

¹⁰⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5: 90.

¹⁰⁸² Müslim, “Şalât”, 119.

¹⁰⁸³ Müslim, “Şalât”, 119.

¹⁰⁸⁴ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 4: 394.

¹⁰⁸⁵ Ebû Dâvûd “Eşribe”, 7.

sözündeki “وَأَنَا أَمْرُكُمْ بِهِنَّ”, “artık yapmanızı emrediyorum” ifadesinin emir olmadığını söyler. Çünkü fıkıh usulünde nehiyden sonra emir kalıbında gelen ifadeler, mubahlık ifade etmesi sebebiyle emir değil yasaklamanın kalktığını gösterir.¹⁰⁸⁶

Sehârenpûrî, fıkıh usulünün belli başlı şer’î delillerden biri olan istishab kaidesinden hadisleri anlama konusunda istifade etmiştir. Ebû Hureyre’nin (r.a) rivayet ettiği şu hadis örnek olarak verilebilir. Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: “İçinizden biri namazdayken oturağında bir titreşme sezip de abdest bozuldu mu yoksa bozulmadı mı diye karar veremezse, yellenme sesini duymadıkça veya koku hissetmedikçe namazdan çıkmasın.”¹⁰⁸⁷ Şarih bu hadisi şerh ederken, hadiste yer alan “حَتَّى يَسْمَعَ صَوْتًا”, “ses duyuncaya” ifadesini “إِذَا اسْتَهَلَ الصَّبِيُّ وَرَثَ وَصَلَّى عَلَيْهِ”, “Bebek, doğduğunda ses çıkarırsa mirasçı kılınır ve üzerine cenaze namazı kılınır”,¹⁰⁸⁸ hadisine benzetmiş ve istishab kaidesi bağlamında hadisi şu şekilde izah etmiştir: “إِذَا اسْتَهَلَ الصَّبِيُّ” hadisinde anlatılmak istenen şey şudur: ‘Yeni doğmuş bir sabinin dünyaya canlı bir şekilde gelip gelmediğini çeşitli vasıtalarla tetkik ediniz. Ulaştığınız kesin bir sonuca göre davranınız.’ Dolayısıyla çocuk dünyaya ilk ayak bastığında eğer ölü olarak doğmamışsa mutlaka ağlar. İşte hadiste çocuğun canlılığının göstergesi olarak dikkatler çocuğun ağlamasına yönlendirilmiştir. Bütün bu anlatılanlar muvacehesinde yukarıdaki hadisi; ‘Abdesti bozacak herhangi bir karine bulunmadığı müddetçe kişinin kalbine gelen şüpheler yüzünden abdest bozulmaz’ şeklinde anlamak mümkündür. Mana, isimlendirmeden daha kapsamlı olduğu için hüküm manaya göre verilmiştir. Yani sabit olan şeyin aksine bir durum yoksa mevcut durumun devamına hükmedilir. Bu istishab dediğimiz fıkıh usulü kaidesidir.”¹⁰⁸⁹

Şarih bazen hadisler arasındaki tearuzu fıkıh usulü sayesinde gidermektedir. Örneğin, Kibleye karşı tuvalet ihtiyacını gidermenin mekruhluğu ile ilgili babda geçen bir hadiste Ebû Hureyre (r.a) Allah Resûlü’nün (s.a.v) şöyle dediğini haber vermektedir: “Sizlere (dininizi ve ahlaken bilmeniz gereken her şeyi) öğretmem sebebiyle sizin babanız konumundayım. (Size öğreteceğim şeyler arasında sizden herhangi) biriniz tuvalet ihtiyacını gidereceği zaman ön tarafıyla veya arkasıyla kibleye karşı durmasın ve tuvalet

¹⁰⁸⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 11: 432.

¹⁰⁸⁷ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 69. Bu hadis, İslâm dininin temel prensiplerinden olup aynı zamanda fıkıh usulünün çok önemli bir kuralının oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu kurala usul-i fıkıhta “istishab” denilmektedir. Bk. Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 2: 35, 36.

¹⁰⁸⁸ Ebû Dâvûd, “Ferâid”, 15.

¹⁰⁸⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 2: 36.

temizliğini sağ eliyle yapmasın (da vardır)”,¹⁰⁹⁰ buyurdu. Bu hadisin, İbn Ömer’den (r.a) rivayet edilen “Evin üzerine çıkmıştım. Hz. Peygamber’i (s.a.v) önü Mescid-i Aksâ tarafına yönelik olarak iki kerpiç üzerinde def-i hacet yaparken gördüm”¹⁰⁹¹ hadisiyle zahirde tearuz ettiği anlaşılmaktadır. Sehârenpûrî, hadisi şerh ederken şöyle demektedir: İlk rivayetin zahirini esas alan ve hadisin umum ifade ettiği kanaatine sahip olan Ebû Hanife, ister açık alanda/sahrada olsun, ister kapalı alanda/helada olsun, kibleye karşı ön veya arka dönülerek küçük ve büyük abdest bozmanın caiz olmayacağı görüşündedir. İkinci rivayette ise def-i hacet anında kibleye arkanın dönülmesine cevaz verildiği bildirilmektedir ki, bu fiilî bir rivayettir. Kavli ve fiilî rivayetin zahiren çeliştiği durumlarda Sehârenpûrî, fıkıh usulünü kullanarak çelişkiyi şu şekilde izale etmiştir: “Hz. Peygamber’den (s.a.v) rivayet edilen bir söz ile ondan rivayet edilen bir fiil zahiri bir çelişki içerisinde olduğu zaman, Peygamber’den (s.a.v) rivayet edilen söz tercih edilir. Çünkü Peygamber’den (s.a.v) rivayet edilen fiil, başkalarının gözlemidir. Dolayısıyla bu fiil herkesi mi ilgilendiriyor? yoksa Hz. Peygamber’e (s.a.v) ait özel bir durum mu veyahut da özürle ilgili bir hadise mi? olduğu Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından bizzat beyan edilmedikçe bilinemez. Oysa Peygamber’den (s.a.v) rivayet edilen kavli bir rivayet asla böyle değildir. Eğer kavli rivayet sağlamsa, az önce sayılan ihtimallerin hiçbirisi söz konusu olmaz,¹⁰⁹² diyerek fıkıh usulünde kaide olan “kavli ve fiilî hadisin tearuzunda kavli hadis tercih edilir” kuralıyla iki hadis arasındaki çelişkiyi gidermiştir.

2.3.7. Rivayet Lafızlarındaki Farklılıkları İzahı

Sehârenpûrî, kendine göre önem arzedenden bir konuda veya hadiste anlatılmak istenen konunun tam bir bütünlük içinde anlaşılmasını sağlamak amacıyla diğer hadis kaynaklarından nakiller yapmaktadır. Yaptığı bu nakillerde, Ebû Dâvûd hadislerinde eksik gördüğü veya aynı mahiyette bir rivayetin lafızlarındaki farklılıkları ele almış ve bu farklılıkları diğer hadis kaynaklarında araştırarak gerekli gördüğü yerlerde bu farklılıkları izah etmiştir. Örneğin, küçük tuvalet ihtiyacını giderirken selam alınıp-alınmama babında İbn Ömer’den (r.a) rivayet edilen bir hadisinde İbn Ömer (r.a): “Allah Resûlü (s.a.v) küçük tuvalet ihtiyacını giderirken bir adam ona selam verdi. Allah Resulü (s.a.v) o adamın selâmına karşılık vermedi. Önce abdest aldı, sonra da selam veren kişinin

¹⁰⁹⁰ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 4.

¹⁰⁹¹ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 5.

¹⁰⁹² Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 192.

selâmını aldı”,¹⁰⁹³ demiştir. Sehârenpûrî, bu hadiste geçen “وَهُوَ يَبُولُ” ifadesinin Nesâî’de de aynı şekilde geçtiğini, fakat İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel’in ise bu hadisteki o ifadeyi “وَهُوَ يَتَوَضَّأُ” şeklinde rivayet ettiklerini ifade etmektedir. Ahmed b. Hanbel’den gelen diğer rivayetlerde ise “كَانَ يَبُولُ، قَدْ بَالَ” şeklinde geçtiğini belirtir. Allah Resûlü’nün (s.a.v) selam veren kişinin selamını abdest bozarken almayıp biraz geciktirerek abdest aldıktan sonra almasındaki gayesi, bu haldeyken hiç kimseye selam vermenin veya almanın doğru olmadığını anlatmak ve bu fiili işleyen kişileri uyararak bir adabı onlara öğretmektir.¹⁰⁹⁴

İstibrâ babında;

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ حَسَنَةَ قَالَ: إِنِّي لَقِيتُ أَنَا وَعَمْرُو بْنُ الْعَاصِ، إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَخَرَجَ وَمَعَهُ دَرَقَةٌ ثُمَّ اسْتَنْتَرَ بِهَا، ثُمَّ بَالَ، فَقُلْنَا: أَنْظِرُوا إِلَيْهِ يَبُولُ كَمَا تَبُولُ الْمَرْأَةُ فَسَمِعَ ذَلِكَ، فَقَالَ: أَلَمْ تَعْلَمُوا مَا لَقِيَ صَاحِبُ بَنِي إِسْرَائِيلَ، كَانُوا إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَوْلُ قَطَعُوا مَا أَصَابَهُ الْبَوْلُ مِنْهُمْ، فَهَاهُمْ مُعَذِّبٌ فِي قَبْرِهِ.

Abdurrahmân b. Hasene’den (r.a) rivayet olunan hadiste Abdurrahmân b. Hasene (r.a) şöyle demiştir: ‘Amr b. Âs ile beraber Hz. Peygamber’e (s.a.v) gittik. O, beraberinde sığır derisinden imal edilmiş bir kalkan olduğu halde (yanımıza) çıktı. Sonra da yanındaki kalkanı (bize karşı) sütire/perde yaparak küçük tuvalet ihtiyacını giderdi.

Biz: “Bakınız Allah Resûlü (s.a.v) kadınların tuvalet ihtiyacını giderdiği gibi tuvalet ihtiyacını gideriyor”, dedik. Sözüümüzü duyan Allah Resûlü (s.a.v) şöyle dedi: “İsrail Oğullarından birinin ne ile karşı karşıya olduğunu biliyor musunuz? Onlar (kıyafetlerine) idrarın bulaştığı kısmı keserlerdi. İçlerinden biri onlara böyle yapmayı yasakladı da (elbiselerine idrar bulaştığı için) kabir azabına uğratıldı.”¹⁰⁹⁵ Bu hadiste “إِنِّي لَقِيتُ أَنَا وَعَمْرُو بْنُ الْعَاصِ” ifadesinin Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde “إِنِّي لَقِيتُ أَنَا وَعَمْرُو بْنُ الْعَاصِ” ifadesinin Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*, Nesaî ve İbn Mâce’de “فَخَرَجَ” şeklinde geçtiğini, “فَوَضَعَهَا ثُمَّ جَلَسَ فَبَالَ إِلَيْهِ” ifadesinin *Müsned*’de “فَوَضَعَهَا ثُمَّ جَلَسَ فَبَالَ إِلَيْهِ” ifadesinin yerine Nesaî ve *Müsned*’de “فَقَالَ بَعْضُ الْقَوْمِ” İbn Mâce’de ise “فَقَالَ بَعْضُهُمْ” şeklinde bulunduğunu belirterek kaynaklar arasındaki lafız farklılıklarına dikkat çekmiştir.¹⁰⁹⁶

Sehârenpûrî, bir hadisin diğer kaynaklarda rivayet olunan aynı hadisin metninde bilgi bakımından farklılık arz etmesinin nedenini izah etmeye gayret etmiştir. Örneğin, Mu‘âz

¹⁰⁹³ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 8.

¹⁰⁹⁴ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 224.

¹⁰⁹⁵ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 11.

¹⁰⁹⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 1: 241. Diğer bir kısım kelime farklılıkları için bk. 1: 242, 244, 245.

b. Cebel'den rivayet olunan şu hadise göre: “Müslümanlar Beyt-i Mağdis’e doğru on üç ay namaz kıldılar. Nihayet Allah şu ayeti indirdi: ‘(Ey Muhammed) biz senin yüzünü göğe doğru çevirmekte olduğunu görüyoruz. İşte şimdi, seni memnun olacağın bir kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. (el-Bakara 2/144)”¹⁰⁹⁷ müminlerin Beyt-i Mağdis’e doğru on üç ay namaz kıldıkları vurgulanmaktadır. Ancak, Buḥârî’de bu sürenin on altı veya on yedi ay kadar bir zaman olduğu ifade edilmiştir. Müslim, Nesâî ve Ebû ‘Avâne’de ise bu sürenin on altı ay olduğu geçmektedir. Sehârenpûrî hadis kaynaklarında geçen bu farklı bilgileri şu şekilde izah etmiştir: “İbn Hacer’in (ö. 852/1449) *Fethu’l-bârî*’de Taberî’nin İbn Abbâs’tan yaptığı rivayete göre “Hz. Peygamber (s.a.v) Medine’ye hicret ettikten sonra Medinelilerin çoğunluğu Yahudi olduğundan onların kalplerini İslâm’a ısındırmak için Mekke’de olduğu gibi Beyt-i Mağdis’e yönelerek namaz kılmaya devam etti. Çünkü Allah kendisinden böyle davranmasını istemişti. Gerçekten de Yahudiler bundan çok hoşnut oldular. Hz. Peygamber’in (s.a.v) bu şekilde uygulaması yaklaşık on yedi ay devam etti. Fakat Allah Resûlü’nün (s.a.v) gönlü Hz. İbrahim’in oğlu İsmâîl ile birlikte temellerini yükselttiği Kâbe’nin kible olmasını istiyordu. Çünkü Yahudiler “Muhammed bizim kiblemize tabi olduğu halde bize muhalefet ediyor” diyorlardı. Derken Bakara Suresi’ndeki kiblenin Mescid-i Haram’a doğru çevrildiğine dair ayet nazil oldu.¹⁰⁹⁸ İbn Abbâs rivayetinin zahiri manasından Hz. Peygamber’in (s.a.v) Beyt-i Mağdis’e yönelmesinin hicretten sonra olduğunu anlıyoruz. Oysaki Ahmed b. Hanbel, ‘Hz. Peygamber (s.a.v) Mekke’de iken Kâbe’yi karşısına alarak Beyt-i Mağdis’e doğru namaz kıları’¹⁰⁹⁹ rivayetini tahric etmiştir. Son iki rivayeti cem ettiğimizde Hz. Peygamber’in (s.a.v) hicretten önce de sonra da Beyt-i Mağdis’e doğru namaz kılmasının emredildiğini söylememiz mümkündür. Bu durumu bize daha ayrıntılı bir şekilde Taberânî’nin İbn Cüreyc tarikiyle naklettiği rivayet vermektedir: ‘Hz. Peygamber (s.a.v) önceleri Kâbe’ye doğru namaz kıldı. O daha Mekke’deyken Beyt-i Mağdis’e doğru dönmesi emredildi. Üç hac mevsimi oraya yönelerek namaz kıldı. Sonra Medine’ye hicret etti. Orada on altı ay boyunca Beyt-i Mağdis’e doğru yönelerek namaz kılmaya devam etti. Sonra Allah onun yüzünü Kâbe’ye çevirdi.’ Bu durumda bazı râvîler on altı aylık süreyi aşan günleri de ekleyerek on yedi ay demişler, bazıları ise on altı aylık süreyi aşan günleri hesaba katmayarak, on altı ay

¹⁰⁹⁷ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 28.

¹⁰⁹⁸ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 2: 502.

¹⁰⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3: 310.

diyerek yuvarlak bir hesap yapmışlardır. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Medine'ye gelişinin Rebî'u'l-evvel ayında olduğu konusunda ihtilaf yoktur. Kiblenin değiştirilmesi ise Medine'ye gelişinin ikinci yılının Recep ayının ortasındadır. Rivayetler toplu bir şekilde değerlendirildiğinde Hz. Peygamber'in (s.a.v) Medine'de namaz kılarken Beyt-i Mağdis'e doğru yönelerek kıldığı sürenin on altı veya on yedi ay olduğu ihtimali üzerinde durmak gerekir. Diğer rivayetler ise bu on altı veya on yedi şeklinde gelen rivayetin yanında şaz kalmaktadır.”¹¹⁰⁰

Hadislerin metinlerinde bulunan tashif, kimi zaman benzer kelimelerin birbirine karışmasıyla, kimi zaman hareke yanlışlıklarıyla kimi zaman da noktalı harflerin yanlış okunması ile meydana gelmektedir. Bu tip hatalar râvîden kaynaklanabileceği gibi istinsah işlemini yürütenler tarafından da vuku bulmuş olabilir. Dolayısıyla yapılan bu tahrif düzeltilmediği takdirde hadisin anlamının bozulmasına sebebiyet verebilir. Sehârenpûrî, gerekli gördüğü yerlerde kelimelerdeki harf ve hareke hataları hakkında izahat yapmıştır. Ebû Dâvûd'un tahrir ettiği bir hadiste¹¹⁰¹ geçen “إِنَّ عُنْدِي دَاجِنٌ” ifadesinin Arapça dil kurallarına aykırı olduğunu bu sebeple maddî hata yapıldığını belirtmektedir. Bu ifadenin aslında “دَاجِنًا” şeklinde mensup olması gerekirken Ebû Dâvûd'un bütün nüshalarında “دَاجِنٌ” şeklinde merfu olarak hatalı yazıldığına dikkat çekmiştir. Aynı hadisin Buḥârî'deki rivayetinde “دَاجِنًا”¹¹⁰² şeklinde geçtiğini ifade ederek kelimenin doğru yazımının da böyle olması gerektiğini söylemiştir.¹¹⁰³

2.3.8. Hadis İstilahlarını İzahı

Sehârenpûrî, şerhinde hadis istilahlarıyla ilgili mevzular geldikçe fazla ayrıntıya girmeden hem konuyu açıklar hem de usul noktasında bilgiler verir. Örneğin, tahâre kitabının “İstibrâ” babında yer alan ilk hadisin¹¹⁰⁴ senedinde geçen “ح” harfini açıklama bağlamında usul-i hadis açısından şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Bu harf hadis istilahında tahvilden kinayedir. Buna tahvil işareti denir. Bir hadisin birden fazla senedi verilirken bir isnaddan diğer isnada geçmek için kullanılan işarettir. Tahvilin faydası iki

¹¹⁰⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 3: 285-286.

¹¹⁰¹ Ebû Dâvûd, “Dahâyâ”, 4.

¹¹⁰² Buḥârî, “Eḍâhî”, 73.

¹¹⁰³ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 9: 548, 549.

¹¹⁰⁴ Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 22.

sened arasındaki farkı ortaya çıkarmak¹¹⁰⁵ ve rivayetteki kopukluk vehmini ortadan kaldırmaktadır.”¹¹⁰⁶

Sehârenpûrî, yukarıdaki hadisin senedinde geçen “الْمَعْنَى” ifadesini usul açısından değerlendirmesi şu şekilde yapmıştır: “الْمَعْنَى” mübteda olup haberi mukadder “وَاحِدٌ” kelimesidir. “الْمَعْنَى” ifadesi hadisin senedinde bulunan râvîlerden Esved b. ‘Âmir’in yine aynı senedde bulunan diğer râvî Şerîk’ten yaptığı rivayetle, aynı hadisin başka bir tarikiinde bulunan Vekî adlı râvînin Şerîk’ten yaptıkları rivayetin mana yönünden aynı olması manasındadır. Fakat senedde ifade edildiği gibi lafız Esved b. ‘Âmir’e aittir,¹¹⁰⁷ diyerek şerh etmekte olduğu hadis senedine açıklık getirmiştir.

Hadis ıstılahlarını kullanması bakımından Ebû Dâvûd’a birtakım itirazları olmuştur. Örneğin Hz. Aişe’nin rivayet ettiği “Bir adamın çocuğu, kazandıklarının en temizlerindendir. Çocuklarınızın mallarından yiyiniz”¹¹⁰⁸ hadisinin sonuna Ebû Dâvûd tarafından “Hammâd b. Ebû Süleyman, bu hadise: ‘Eğer ihtiyacın varsa’ sözünü de ziyade etti, ama onun bu ziyadesi münkerdir” şeklinde bir açıklama yapılmıştır. Sehârenpûrî, Ebû Dâvûd’un Hammâd b. Ebû Süleyman’dan yaptığı rivayetindeki ziyadeye “bu rivayet münkerdir” şeklindeki ifadesini eleştirerek hadis ıstılahlarını yerli yerinde kullanmama olarak değerlendirmiştir. Çünkü hadis ıstılahında hadise bir ziyade olarak nitelendirilen münker, zayıf râvînin hadisin ziyade olunan kısmında sika râvîlere muhalefeti şeklinde tanımlanmıştır. Söz konusu hadise bakıldığında ise böyle bir muhalefetin varlığından söz edilmemiştir. Ayrıca hadis metnindeki ziyade, daha sika bir râvînin yaptığı herhangi bir rivayetle çelişiyor da değildir. Hadisteki bu ziyade belki teferrüd eden sika bir râvînin rivayet ettiği müstakil bir hadis sayılabilir. Zayıf râvînin hadise ilavesi, sika râvînin rivayet ettiği hadisle çelişse bile bu durumda hadis, münker değil, şaz olur.¹¹⁰⁹

Sehârenpûrî, Ebû Dâvûd’un hadis ıstılahlarından münker ifadesini kullanırken, “Bu hadis münkerdir. Ancak (bu kısım) İbn Abbâs’ın sözüdür” ibaresinin, doğru olmadığını diğer kaynaklardan delillendiriyor ve Ebû Dâvûd’un “Bu hadis münkerdir” sözüyle neyi kastedebileceğinin tevilini yapmıştır. Nitekim hac kitabında İbn Abbâs’tan rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Bu (umre, bir ihramla umre yapıp)

¹¹⁰⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 300.

¹¹⁰⁶ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 308.

¹¹⁰⁷ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 1: 308.

¹¹⁰⁸ Ebû Dâvûd, “Büyû’”, 78; Nesâî, “Büyû’”, 1; İbn Mâce, “Ticârât”, 1.

¹¹⁰⁹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, XI, 257.

kendisinden yararlandığımız (temettü haccından önceki) bir umredir. Kim yanında kurbanlık getirmemişse o kişi ihramdan tamamıyla çıkıversin! Çünkü umre kıyamet gününe kadar haccın içine dâhil edilmiştir. Ebû Dâvûd: Bu hadis münker bir hadistir. (Çünkü bu söz) İbn Abbâs’a ait bir sözdür”, dedi.¹¹¹⁰ Sehârenpûrî, hadisin son kısmında yer alan Ebû Dâvûd’un “Bu hadis münker bir hadistir” sözünü farklı kaynaklardan araştırarak hadisin münker olmayıp, merfu olduğunu ve sözün İbn Abbâs’a değil Hz. Peygamber’e (s.a.v) ait olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Şerhinde senedleriyle birlikte birçok hadis zikretmesine rağmen, sadece Müslim’den aldığı rivayete bakıldığında hadisin İbn Abbâs’ın sözü olmadığı ortadadır. Müslim’in rivayeti şu şekildedir: Muhammed b. el-Müsennâ > İbn Beşşâr > Muhammed b. Cafer > ‘Ubeydullah b. Mu‘âz > babası > Şu‘be > Hakem > Mücâhid > İbn Abbâs’tan naklen rivayet etti. O Hz. Peygamber’den (s.a.v) şöyle rivayet etmiştir: “Bu (umre, bir ihramla umre yapıp) kendisinden yararlandığımız (temettü haccından önceki) bir umredir. Kim yanında kurbanlık getirmemişse o kişi ihramdan tamamıyla çıkıversin! Çünkü umre kıyamet gününe kadar haccın içine dâhil edilmiştir”, buyurdu.¹¹¹¹ Beyhakî, Nesâî, Dârimî ve Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde de eş değer merfu rivayetler söz konusudur. Dolayısıyla Ebû Dâvûd’un “bu hadis münkerdir” ifadesi, Sehârenpûrî tarafından Ebû Dâvûd’un hadis ıstılahlarını kullanmada hatalı bir seçim olarak değerlendirilmiştir.¹¹¹²

2.3.9. Sehârenpûrî’nin İtiraz ve Eleştirileri

Sehârenpûrî hadislerde vuku bulan rivayet farklılıklarını vuzuha kavuştururken diğer şârihlerin yorumlarına atıfta bulunmuş fakat bazen bu yorumları kendi anlayışına aykırı bulduğundan eleştirmiştir. Örneğin, Ebu Dâvûd’un Şalât kitabının hutbe babında rivayet edilen:

إِنَّ النَّبِيَّ قَامَ يَوْمَ الْفِطْرِ فَصَلَّى، فَبَدَأَ بِالصَّلَاةِ قَبْلَ الْخُطْبَةِ، ثُمَّ خَطَبَ النَّاسَ، فَلَمَّا فَرَغَ نَبِيُّ اللَّهِ، نَزَلَ...

“Nebî (s.a.v) Ramazan Bayramı günü kalktı, namaz kıldırdı. Namaza hutbeden önce başladı. Sonra insanlara hutbe îrâd etti. Allah’ın Nebisi (s.a.v) hutbeyi bitirince (minberden) indi”¹¹¹³ şeklindeki hadiste “نَزَلَ”, “indi” fiili geçmesine rağmen, Hz. Peygamber’in (s.a.v) hutbe îrâd ettiği yerin minber olduğu konusunda herhangi bir ifade

¹¹¹⁰ Ebû Dâvûd, “Hac”, 22. Krş. Müslim, “Hac”, 31; Nesâî, “Menâsik”, 77.

¹¹¹¹ Müslim “Hac”, 31.

¹¹¹² Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 7: 127-128.

¹¹¹³ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 250.

geçmemektedir. Buna ek olarak İbn Mâce'nin aynı babda peş peşe tahriç ettiği hadislerde şöyle geçer:

أَبُو كَاهِلٍ، قَالَ: «رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ عَلَى نَاقَةٍ حَسَنَاءَ وَحَبَشِيٍّ أَخَذَ بِخِطَامِهَا»

Ebû Kâhil şöyle demiştir: “Ben Hz. Peygamber’i güzel bir deve üzerinde hutbe irad ederken ve bir Habeşlinin de devesinin yularını tutmuş olduğu halde gördüm.”

أَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ يَخْرُجُ يَوْمَ الْعِيدِ، فَيُصَلِّي بِالنَّاسِ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ يُسَلِّمُ فَيَقِفُ عَلَى رَجُلَيْهِ فَيَسْتَقْبِلُ النَّاسَ وَهُمْ جُلُوسٌ.

“Ebû Sa’îd el-Hudrî (r.a) rivayet edildiğine göre: Allah Resûlü (s.a.v) bayram günü (mescitten musallaya) çıkardı. (Önce) İnsanlara iki rekât bayram namazını kıldırırdı. Sonra selâm verirdi. İnsanlar oturmuş haldeyken o, ayakta durup yüzünü insanlara döndürürdü.”¹¹¹⁴ Bu hadislerden Hz. Peygamber’in (s.a.v) bayram hutbelerini bazen deve üzerinde, bazen de düz bir alanda îrâd ettiği rivayet olunmaktadır. Yine aynı minvalde Buḥârî’de Câbir b. Abdullah’tan rivayet olunan:

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: سَمِعْتُهُ يَقُولُ: «قَامَ النَّبِيُّ يَوْمَ الْفِطْرِ فَصَلَّى، فَبَدَأَ بِالصَّلَاةِ، ثُمَّ خَطَبَ، فَلَمَّا فَرَغَ نَزَلَ...»

“Nebî (s.a.v) Ramazan Bayramı günü kalktı, namaz kıldırırdı. Namaza (hutbeden önce) başladı. Sonra (insanlara) hutbe îrâd etti. (Hutbeyi) bitirince (minberden) indi”¹¹¹⁵ şeklindeki hadiste “nâz”, “indi” kelimesi geçmesine rağmen, minber kelimesi geçmemektedir. Hâlbuki Ebu Dâvûd’un Daḥâyâ kitabının “bir koyun bir topluluğa kurban olur mu?” babında Câbir b. Abdullah’tan rivayet olunan:

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: شَهِدْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ الْأَضْحَى بِالْمُصَلَّى، فَلَمَّا قَضَى خُطْبَتَهُ نَزَلَ عَنْ مِنْبَرِهِ.

“Ben Kurban Bayramı’nı musallada Allah Resûlü (s.a.v) ile birlikteyken idrak ettim. O, hutbeyi îrâd etmeyi bitirince minberinden indi”¹¹¹⁶, şeklindeki hadiste “minberinden indi” ifadesi Hz. Peygamber’in (s.a.v) Kurban Bayramı hutbesini minber üzerinde okuduğu geçmektedir. Ayrıca Tirmizî’nin rivayeti de aynı minvaldedir:

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: «شَهِدْتُ مَعَ النَّبِيِّ الْأَضْحَى بِالْمُصَلَّى، فَلَمَّا قَضَى خُطْبَتَهُ نَزَلَ عَنْ مِنْبَرِهِ...»

¹¹¹⁴ İbn Mâce, “İkâmetü’s-salât”, 158.

¹¹¹⁵ Buḥârî, “İdeyn”, 19

¹¹¹⁶ Ebû Dâvûd, “Daḥâyâ”, 7.

“Ben Kurban Bayramı’nı musallada Allah Resûlü (s.a.v) ile birlikteyken idrak ettim. O, hutbeyi îrâd etmeyi bitirince minberinden indi.”¹¹¹⁷ Bu konuda İbn Hacer (ö. 852/1449), Buḥârî’nin rivayet ettiği “فَلَمَّا فَرَغَ نَزَلَ”, “Allah Resûlü (s.a.v) hutbeyi bitirince indi” cümlesinde geçen “نَزَلَ”, “indi” kelimesini açıklarken “aslında Hz. Peygamber’in (s.a.v) söz konusu hutbeyi minber üzerinde değil de yerde okuduğunu ve bu gerçeğin Buḥârî’de¹¹¹⁸ Ebû Saîd el-Ḥudrî’nin yaptığı rivayette açıkça ifade edildiğini” söylemiştir. Ancak râvînin hadiste zikrettiği “نَزَلَ” fiiline gerçek anlamı olan “yüksek bir yerden aşağı inmek” şeklinde bir mana verilmeyip “اِنْتَقَالَ” kelimesinin “bir yerden diğer bir yere geçti/seyahat etti” gibi bir anlamda kullanmış olması ihtimalini ifade etmiştir.¹¹¹⁹

Sehârenpûrî, Ebû Dâvûd’da Câbir b. Abdullah’tan rivayet olunan hadiste “minberden indi” terkibinin açıkça zikredilmiş olmasından dolayı, İbn Hacer’in yaptığı yorumun isabetsiz olduğunu söylemiştir. Ayrıca Ebû Dâvûd hadisinde geçen “نَزَلَ مِنْ مُنْبَرِهِ”, “minberinden indi” sözü bugün anladığımız manada bir kullanım olup meseleyi İbn Hacer’in anladığı şekilde yorumlamak imkânsızdır. Sehârenpûrî’ye göre İbn Hacer’in meramını kuvvetlendirmek için Buḥârî’den¹¹²⁰ Ebû Saîd el-Ḥudrî’nin yaptığı rivayeti şahit göstermesi ise konuyu açıklamak için yeterli değildir. Çünkü Ebû Dâvûd ve Tirmizî hadislerinden anlaşılan mana, İbn Hacer’in Buḥârî’nin hadisinden anladığı şu mana: “Hz. Peygamber (s.a.v) bayram namazını düz bir yerde kıldı” gibi olsaydı, o zaman bu anlayışla hadislerden çıkarılacak mana: “Hz. Peygamber (s.a.v) bayram namazını bazen minberde kılardı” şeklinde anlamaya benzerdi ki, bu muhaldir. Dolayısıyla Sehârenpûrî, İbn Hacer’in hadisi bu şekilde anlamasının akla aykırı olduğunu ve bu şekilde anlamanın da tutarlı bir gerekçesinin olmadığını belirtmektedir. Dolayısıyla hem Ebû Dâvûd’da hem Tirmizî’de hem de Buḥârî’de rivayet edildiği üzere Hz. Peygamber musallada bayram namazını kıldırdıktan sonra minbere çıkarak hutbe îrâd etmiştir.¹¹²¹

Sehârenpûrî, bazı mezheplerin görüşlerine aklî birtakım gerekçeler öne sürerek itirazlarda bulunmuştur. Örneğin, Câbir b. Abdullah’ın rivayet ettiği bir hadiste o şöyle demektedir: “Allah Resûlü (s.a.v) veda haccında yüksekte bulunup, insanlar kendisini görebilsinler ve kendisine soru sorabilsinler diye Kâbe’yi ve Safa ile Merve’yi hayvan üzerine binmiş bir

¹¹¹⁷ Tirmizî, “Edâhî”, 22. (1521)

¹¹¹⁸ Buḥârî, “İdeyn”, 6,

¹¹¹⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 2: 467.

¹¹²⁰ Buḥârî, “İdeyn”, 6,

¹¹²¹ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 9: 562.

şekilde tavaf etti. Çünkü insanlar onun etrafını sarmışlardı.”¹¹²² Mâlikî ve Hanbeli mezheplerine mensup bazı âlimler bu hadisi delil getirerek eti yenen hayvanların dışkılarının ve idrarlarının temiz olduğuna hükmetmişlerdir. Çünkü eğer devenin tersi ve idrarı pis olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.v) devesiyle Mescid-i Haram’a girip, orayı devesiyle tavaf etmezdi. Sehârenpûrî, bu görüşe itiraz etmiş, yaptığı şu izahla bu görüşü reddetmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v), veda haccını yaptığı dönemde Mescid-i Haram’ın etrafı henüz ihata duvarıyla çevrilip korunaklı hale getirilmemişti. Hz. Peygamber’in (s.a.v) Mescid-i Haram’a deve üzerinde girişinin nedeni, hadiste insanlar kendisini daha iyi görsünler şeklinde ifade edilmiştir. Hadisin genel manasından eti yenen hayvanların terslerinin ve idrarlarının temiz olduğu hükmü çıkarılmaz. Öte yandan Hz. Peygamber (s.a.v) küçük çocukların mescidi kirletmelerinden emin olmadığı halde mescide girmelerine rıza gösteriyordu. Bundan hiç kimse küçük çocukların idrarların temiz olduğu hükmünü çıkarmamıştır. Kaldı ki, eğer deve mescidi kirletmiş olsa bile o idrarın orada kaldığına ve dolayısıyla idrarın temizliğine delâlet etmez. Çünkü devenin oraya idrar yapmamış olması da mümkündür. Ayrıca idrar yapmış olsa dahi oranın temizlenmiş olması da mümkündür.¹¹²³

Sehârenpûrî, bazen hadisleri kendi reyine göre tahsis edenleri de eleştirmiştir. Bu âlimlerden birisi olan Aliyyü’l-Ķārî, hurma yerken içlerinde kurt bulunup bulunmadığını iyice kontrol etmekle ilgili Enes b. Mâlik’in rivayet ettiği: “Hz. Peygamber’e (s.a.v) (önceki yıldan kalma) bayat hurma getirildi. Hz. Peygamber (s.a.v) (Hurmanın içinde kurt bulunma ihtimaline binaen o) kurdu çıkarmak için hurmayı kontrol etmeye başladı”,¹¹²⁴ hadisini açıklarken şöyle demiştir: “Ṭaberânî *el-Mu‘cemu’l-kebîr* adlı eserine, İbn Ömer’in rivayet ettiği senedi hasen olan bir hadis almıştır. O hadiste, Hz. Peygamber’in (s.a.v) hurmanın içinde kurdun olup olmadığını kontrol etmeyi yasakladığı ifade edilmektedir. Ṭaberânî’nin rivayet ettiği hadisteki bu yasak, ağaçtan yeni toplanmış taze hurmalar hakkında olup, Hz. Peygamber’in (s.a.v) bu ifadesi, hurmanın kontrol edilmeden yenilebileceğini bildirmek içindir. Enes b. Mâlik’in rivayet ettiği hadis ise insanın kalbinde vuku bulabilecek vesveseyi önlemeye yöneliktir.” Sehârenpûrî, Enes b. Mâlik’in rivayet ettiği hadisi bu şekilde yorumlayan Aliyyü’l-Ķārî’yi eleştirerek ona şu

¹¹²² Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 47.

¹¹²³ Sehârenpûrî, *Beḡlû’l-mechûd*, 7: 291, 292.

¹¹²⁴ Ebû Dâvûd, “Eṭ’ime”, 43.

şekilde cevap vermektedir. “Her ne kadar Aliyyu’l-Kârî, bu hadisi böyle yorumlamışsa da meyve kurdunu yemek, hadisle hoş karşılanmadığı sabit olduğundan dolayı içerisinde meyve kurdu bulunma ihtimali fazla olan hurmayı kontrol etmeden yemek mekruhtur. İçerisinde meyve kurdu bulunan hurmayı yemek ise haramdır. Bu durumda olan bir hurmayı yeme konusunda “caizdir veya tenzihen mekruhtur” hükmü verilemez. Ancak içerisinde meyve kurdu bulunması ihtimali çok az olan hurmayı kontrol etmeden yemenin caiz olduğu söylenebilir.”¹¹²⁵

Sehârenpûrî’nin mensup olduğu mezhebi, hadislerden istinbât ettikleri hükümler nedeniyle tenkit eden Şevkânî’ye itirazları olmuştur. Örneğin, sermaye olmadan kurulabilecek ortaklıklar babında Abdullah b. Mesûd’un rivayet ettiği “Ben, ‘Ammâr ve Sa’d, Bedir savaşı gününde, (savaşa) elde edeceğimiz ganimetleri bölüşme konusunda karar aldık. (Muharebeden sonra) Sa’d iki esir getirdi. Ben ve ‘Ammâr herhangi bir esir (veya ganimet) elde edemedik”,¹¹²⁶ şeklindeki bu hadisten Hanefilerin çıkardıkları hükümleri, şârih Şevkânî’nin tam kavrayamayıp karıştırdığı kanaatiyle Şevkânî’yi eleştirmiştir. Şöyle ki; Şevkânî, şirket-i ebdânı caiz görenlerin bu hadisi delil aldığını, bu hadisin bütün insanların her an sahip olma ihtimali bulunan mubah şeyleri elde etme konusunda vekâlete cevaz vermediklerinden dolayı da Hanefi Mezhebinin aleyhine delil olduğunu söylemiştir. Sehârenpûrî, Şevkânî’nin Hanefi Mezhebinin görüşüymüş gibi telakki ettiği durumun hiç de öyle olmadığını şu şekilde ortaya koymuştur: “Hanefiler, şirket-i ebdân vasıtasıyla kazanılan mal ile mubah olan şeylere sahip olma konusunda yapılan ortaklık vasıtasıyla elde edilen malı ayrı ayrı telakki etmeleri sebebiyle ilkinin mubah, ikincisini ise fasid saymışlardır. Bu hadisi de görüşlerinin aleyhine bir delil olarak kabul etmemişlerdir. Hadiste geçen Abdullah ve Ammâr’ın, Sa’d’ın getirdiği iki köleye ortak oluşunu mubah olan şeyleri elde edilmesi nev’inden bir ortaklık olarak kabul etmişler ve caiz görmemişlerdir. İki terzinin veya bir terzi ve bir marangozun bir araya gelip yaptıkları ortaklıkla elde edecekleri ücrette ortaklığı ise caiz görmüşlerdir. Hanefi olan İbnü’l-Hümâm bu hadisi değerlendirirken: ‘Muharebe meydanında ele geçirilen ganimetler, Allah’ın hükmü gereği muharebeye katılanlar arasında eşit bir şekilde dağıtılır. Elde edilen ganimetin bir bölümünün muharebeye katılanlar arasından birkaç kişiye paylaşılması doğru değildir. Hz. Peygamber’in (s.a.v) üç sahabinin yaptığı

¹¹²⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 11: 556.

¹¹²⁶ Ebû Dâvûd, “Büyû”, 30.

anlaşmaya müsaade etmesi tenfil¹¹²⁷ olarak değerlendirilmiş ya da zaten ganimetten onlara düşen pay olarak anlaşılmıştır’, şeklindeki yorumu da Hanefîlerin görüşü ile hadis arasında herhangi bir tutarsızlığın olmadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Şevkânî bu durumu karıştırmış ve ikisinin arasını ayıramadığından hata yapmıştır.”¹¹²⁸

Sehârenpûrî, *Sünen-i Ebû Dâvûd* şârihlerinin eserlerinden istifade ederken, onların yaptıkları bazı yorumların hadislerle bağlantısının olmadığını söyleyerek onları eleştirmiştir. Nitekim Kitâbu’t-Tereccül’da Hz. Peygamber’den rivayet olunan bir hadiste “Fıtrat beştir veya beş şey vardır ki bunlar fıtrattan sayılır: Sünnet olmak, etek tıraşı yapmak, koltuk altını yolmak, tırnakları kesmek, bıyığı kısaltmaktır”, buyurmuştur.¹¹²⁹ Müslim şârihi Nevevî (ö. 676/1277) ve Muğnî müellifi İbn Kudâme’nin, tırnakları kesme keyfiyetiyle ilgili tertibin sünnet olarak zikrettikleri uygulamaların herhangi bir hadisle sabit olmamasına rağmen şerhlerinde bu tertibin sünnet nev’inden saymalarını yadırgamış ve onları eleştirmiştir.¹¹³⁰

Sehârenpûrî, bazen hadis metni içerisinde yer alan sahabe sözleri konusunda da söz söylemiştir. Örneğin, Abdullah b. Abbâs’ın rivayetinde geçen “bu sünnet değildir” ifadesinin sadece kendisini bağladığını ve herkese şamil olmadığını ifade etmiştir. Rivayet olunan hadiste Hz. Peygamber (s.a.v) ashabına: “Kâbe’yi tavaf ederken ilk üç şavtta remel yapınız.” buyurdu. İbn Abbâs, “...(bunu yapabilirsiniz ama) bu sünnet değildir”, dedi.¹¹³¹ Hadiste İbn Abbâs’ın tavaf esnasında remel yapmanın sünnet olmadığı kanaatini taşıdığı ifade ediliyor. Sehârenpûrî: “Bu İbn Abbâs’ın görüşüdür. Hz. Peygamber (s.a.v) ashabına remel yapma emrini, Hudeybiye gününden sonraki sene Mekke’de üç gün kalmaları şartıyla yapılan anlaşma gereği yaptıkları umrede vermiştir. Eğer sünnet olmasaydı bu uygulama sadece bu umreyle sınırlı kalırdı. Ancak Hz. Peygamber (s.a.v) veda haccında da remel yapmıştır. Dolayısıyla İbn Abbâs’ın bu görüşü tüm fıkıhçıların bu konudaki görüşlerine aykırıdır. Çünkü fakihlere göre tavafın ilk üç şavtında remel yapmak sünnettir”,¹¹³² diyerek İbn Abbâs’ın sözünün kendini bağladığını ortaya koymuştur.

¹¹²⁷ Tenfil: Bazı gazilere devlet başkanı tarafından ganimette kendilerine düşen hisselerinden daha fazla bir şey vermesidir.

¹¹²⁸ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 11: 85-86.

¹¹²⁹ Ebû Dâvûd, “Tereccül”, 15.

¹¹³⁰ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 12: 224.

¹¹³¹ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 50.

¹¹³² Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 7: 297.

SONUÇ

Hız. Peygamber'den tevarüs eden sünnetin doğru anlaşılma çabalarının, O'nun ahirete irtihalinden hemen sonra başladığı bilinmektedir. Bu çabalar, daha sonraki dönemlerde hadisleri anlama konusunda bir takım ilim dallarını meydana getirmiştir. Bu ilim dallarından biri de şerh edebiyatıdır.

Hız. Peygamber'den sonraki dönemlerde hadisleri şerh etmeye daima ihtiyaç duyulmuştur. Zira rivayet yoluyla gelen hadislere birtakım itirazlar ve eleştiriler yapılmış ve halen yapılmaktadır. Bu ise genelde hadisleri tam manasıyla anlayamamaktan ve gereği gibi kavrayamamaktan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla hadis rivayetlerinin anlaşılması için her dönem hadislerin şerhine ihtiyaç duyulmaktadır.

İslâmî düşüncüyü zinde tutmak ve aykırı görüşlere cevap vermek için hadislerin anlaşılması mevzusu, İslâm âlimlerinin öteden beri üzerinde durdukları konuların başında gelmektedir. İslâm âleminin muhtelif yerlerinde yapılan birçok ilmî çalışma, hadislerin anlaşılması ve yorumlanması üzerinedir. Hadisleri şerh etme olarak ifade edilen bu faaliyetin kendisine mahsus bir metodolojisi vardır. Hadis âlimleri bu metodoloji sayesinde aklî ve ilmî bir mantalite/zihniyet ile hadislerin doğru bir şekilde anlaşılması için gayret göstermişlerdir. Bu ilmî faaliyet çerçevesinde, aykırı görüşlere karşı delil getirmek için başta hadis, rical ve usûl-i hadis kitapları birçok ilim dalından ve kaynaktan istifade etmişlerdir. Neticede aklî ve naklî bütün yöntemler kullanılmıştır. Bu faaliyet, hadisleri hem rivayet yöntemi açısından hem de mahiyet itibarıyla müşkil olan taraflarını açıklamayı hedeflemektedir. Şârihler, şerh edecekleri hadisler için ihtiyaç duydukları bütün kaynaklara ulaşmış bunları değerlendirmişlerdir. Bu anlamda şerhi okuyan kişi yararlanan diğer kaynaklara da ulaşma fırsatını elde etmiş olur. Şerhler, yazıldıkları dönemin karakteristik özelliklerini yansıtır. Geçmişten aldıkları ilim malzemesini bir sonraki döneme taşıma özelliklerini de içlerinde barındırırlar. Bir anlamda şerhler hadisleri anlama faaliyetinin vazgeçilmez temel unsurlarını oluştururlar.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de Hız. Peygamber'in (s.a.v) sünnetinin anlaşılması için ilk müracaat kaynakları şerhlerdir. Ancak şerhler, genellikle bir muhaddisin mahsulü olduğundan ve her biri şerhinde farklı farklı yöntemlerle hadisleri şerh ettiğinden bazen bu eserlerde okuyucuyu tatmin edecek bilgiler bulunamamaktadır.

Şerh faaliyeti geçmişten günümüze kadar değişen dünyada farklı ilim alanlarından faydalanma cihetiyle tekâmül ederek gelişmiştir. Günümüzde şerh faaliyetinin yoğunlaştığı yerler arasında Hind yarımadası da bulunmaktadır. Farklı kültürlerin bir arada yaşadığı yarımada, İslâm'ın oraya ulaşmasından bu yana daima ilmi tartışmaların ve sünnet müdafaasının merkezinde yer almıştır. Özellikle XIX. yüzyılda, İslâm coğrafyasında vuku bulan her alandaki karışıklıklar, iç çekişmeler ve yabancı ülkelerin istilalarından Hindistan'daki Müslümanlar azami derecede etkilenmiştir. İslâmî düşünceye ve hadislere karşı eleştirel bakışın odağında olan bu bölge, zamanla İslâm'da modernizm anlayışını körüklemiş ve Kur'an bize yeter hareketinin beşikliğini yapmıştır. Özellikle İngilizlerin Hindistan'ı işgali neticesinde Modernizm akımına kapılan bir kısım Müslümanlar, zamanla İslâm'ın batı düşüncesiyle uyuşmayan taraflarını törpüleme yoluna gitmişlerdir. Tabiatıyla buna karşı tepkisel oluşumlar da ortaya çıkmıştır.

Hindistan Müslümanları, hadis ilimlerinde son üç asırdan beri diğer Müslüman ülkelere nazaran bir hayli mesafe kat etmişlerdir. Bu mesafenin kat edilmesine Şah Veliyyullah Dihlevî (ö. 1176/1762) öncülük etmiştir. Ardından gelen diğer muhaddis âlimler vasıtasıyla hadis anlama ve tedris faaliyeti bu bölgede daha da kökleşmiş olup günümüzde de canlılığını halen devam ettirmektedir.

İngilizlerin Hindistan'ı işgal ettiği dönemde Diyobendî ekolüne mensup âlimler hadis ilmine hizmet faaliyetini tedris ve telif gayretlerini daha ileri seviyelere taşımışlardır. Diyobend Medresesi 30 Mayıs 1866 yılında işgal döneminde kurulmuş ve bu medreseden hadis ilmine hizmet eden nice âlimler yetişmiştir. Bu âlimlerden birisi de Hâlıl Ahmed Sehârenpûrî'dir. Sehârenpûrî, hadis ilmine yaptığı hizmetler nedeniyle sadece Hindistan bölgesinde değil, bütün İslâm dünyasında tanınan bir âlim olmuştur.

Eseri *Bezlu'l-mechûd*'un şerh yöntemini incelediğimiz Sehârenpûrî, birçok âlimden ders almış ve temel İslâmî kaynakları okuyarak eğitimini tamamlamıştır. O, en önemli hocası ve şeyhi olan Reşid Ahmed Gengohî'nin hadis derslerini takip etmiş, hocasından okuduğu bütün hadis kitaplarının icazetini almıştır. Hz. Peygamber'e olan muhabbeti nedeniyle yedi defa gittiği Hicaz bölgesinde hadis ilmini bırakmamış, oradaki âlimlerle tanışmış, onların ilminden istifade etmiş ve her birinden hadis icazeti almıştır. Hadis öğretiminin yanı sıra kitap telifi ve neşrini de ihmal etmeyen Sehârenpûrî, birçok medresede düzenli olarak öğrencilere hadis dersi vermiştir.

Etkin bir tedris ve telif faaliyeti yürüten ve hayatını ilme adayan şârihin, bizim tespit edebildiğimiz on eseri bulunmaktadır. Onun en önemli ve en büyük eseri *Bez̤lũ 'l-mechũd fĩ ħalli Sünen-i Ebũ Dâvũd* adlı Ebũ Dâvũd'un *Sünen*'i üzerine yaptığı şerh çalışmasıdır. Şârihin bu eseri diğer eserlerine göre çok geniş ve kapsamlıdır. Öğrencisi Muhammed Zekerıyyâ Kandehevî'nin yardımıyla on senede bitirilmiştir. Hanefi Mezhebine bağlılığıyla bilinen şârihin, şerhinde Hanefilerin delillerini ön plana çıkardığı gözlemlenmiştir. Ayrıca bazen güncel meseleler ve mülâhazalar üzerinde dursa da genelde güncel konulara fazla yer vermemiştir.

Sehârenpûrî, ilmî bir mukaddime ile şerhe başlamış ve mukaddimedede kendilerinden gerek yazılı gerekse sözlü olarak hadis aldığı hocalarının ismini zikretmiştir. Mukaddimedede şerhini genel hatlarıyla tanıtmış ve şerhi yazma gerekçesini anlatmıştır. Şerhini yazarken dönemin hadis ilminin önde gelen âlimlerinden istifade ettiğini, hadislerin müşkilini izah ettiğini, kapalı ibareleri açıkladığını ve gerektiği durumlarda mezhep görüşlerine yer verdiğini ifade etmiştir. Hadis izahlarının çoğunu önceki büyük âlimlerin sözlerinden derlediğini, Ebũ Dâvũd'un sözlerinin izahı konusunda yine önceki âlimlerin kitaplarından istifade ettiğini belirtmiştir. Hadisler, eğer fıkhi meselelerde Hanefi Mezhebinin görüşlerine muvafık ise genelde olduğu gibi aldığını, muvafık değilse Hanefiler lehine olabilecek delillere ulaşmak için hadislerin diğer vecihlerini açıklamaya çalıştığını belirtmiştir. Maslahat gereği bazı önemli meselelerin tekrarlandığını ve musannifin mürsel ya da mu'allak olarak rivayet ettiği hadislerin muttasıl senedini bulduğunu zikretmiştir.

Bez̤lũ 'l-mechũd'u diğer Sünen şerhlerinden bariz bir şekilde ayıran en önemli özellik Sehârenpûrî'nin, şerhinde esas aldığı *Sünen-i Ebũ Dâvũd*'un el-Lü'lû nüşhasını, *Sünen*'in Ebũ Bekir Muhammed b. Abdurrezzâk'ın rivayet ettiği İbn Dâse olarak bilinen nüşhası ve Ebũ Sa'îd Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd'ın rivayeti ettiği ve İbnü'l-Â'râbî olarak bilinen nüşhasıyla karşılaştırmış ve yeri geldiğinde aralarındaki farkı belirtmiş olmasıdır. *Sünen* nüshalarında genelde hadisin senedinde veya metninde herhangi bir farklılık varsa, bâb başlıklarında herhangi bir ihtilaf söz konusuysa, kitaplarda veya bâblarda takdim-tehirler vuku bulmuşsa ve bir kısım hadislerde eksiklikler veya fazlalıklar varsa bu durumları nüsha karşılaştırmasında beyan etmiştir.

Sehârenpûrî şerhinde en çok Haţţâbî (ö. 388/988), İbn Hacer (ö. 852/1449) ve ‘Aynî (ö. 855/1451) vb. şârihlerin şerhlerinden alıntılar yapmıştır. Nevevî’nin (ö. 676/1277) Müslim şerhi olan meşhur eseri *Minhâc* ve Suyûtî’nin (ö. 911/1505) *Mirķātu’s-Şu‘ûd*’u gibi eserler de şârihin çokça faydalandığı kaynaklar arasında yer almaktadır. Genellikle hadis sahasındaki eserlerden istifade ettiği görülen Sehârenpûrî, fakihlerin eserlerinden de yararlanmış ve bu eserlerden nakillerde bulunmuştur. Şârihin, eserlerinden istifade ettiği âlimlerin Hanefî Mezhebi mensuplarının ağırlıkta olması ise tabii karşılanmalıdır. Bununla beraber şerhinde özellikle hadislerin fikhî boyutlarını anlatırken mezhepler arası farklı görüşleri ustalıkla serdetmek suretiyle okuyucuya zengin bir ilmi malzeme sunmaktadır. Öte yandan muhaddis olmasının yanı sıra iyi bir fakih olan Sehârenpûrî, hadislerden fikhî hükümler çıkarmıştır. Fıkıh mezheplerinin görüşlerini analiz etmedeki ustalığı, şârihin fikhî konularda da alana hâkim olduğu göstermektedir.

Sehârenpûrî, şerhinde evvela hadislerdeki kavramları izah etmeye ve müşkil kelimelerin açıklanmasına öncelik vermiştir. Kelimelerin açıklamalarını yaparken *Mecma‘u bihâri’l-envâr*, *el-Kâmus* ve *Lisânu’l-‘arab* gibi kitaplara çokça müracaat etmiştir. Hadis metinlerini dil, gramer ve belagat açısından tahlil etmiş, zaman zaman şiirle istişhâdda bulunmuştur.

Şarih, senedlerde geçen râvîlerin isimlerinin okunuşları üzerinde durmuş, bütün râvîlerin biyografileri hakkında izahatta bulunmuştur. Cerh ve tadil âlimlerinin görüşlerini referans göstererek râvîleri cerh ve tadil yönünden değerlendirmiştir. Cerh ve tadil âlimlerinin râvîler hakkındaki cerh veya tadil değerlendirmeleri konusunda bazen tercihte bulunmuştur. Ancak tercihte bulunduğu yerler yok denecek kadar azdır. Şârihin, râvîler hakkında cerh ve tadil değerlendirmeleri yaparken Nesâî’nin (ö. 303/915) *ed-Đu‘afâ’ ve’l-metrûkîn*’inden, Haţţâbî’nin (ö. 388/988) *Me‘âlimü’s-Sünen*’inden, Sem‘ânî’nin (ö. 562/1166) *el-Ensâb*’ından, Zehebî’nin (ö. 748/1348) *Mizânu’l-i’tidâl* ve *Tezķiretü’l-huffâz*’ından, İbn Hacer’in (ö. 852/1449) *Takrîbü’t-Tehzîb* ve *Tehzîbü’t-Tehzîb*’inden ve Hazrecî’nin (ö. 923/1517) *Hulâşatü Tezhîbi Tehzîbi’l-Kemâl*’inden istifade ettiği tespit edilmiştir.

Ehl-i bid‘at fırkalarıyla özellikle Şî‘a’yla ilgili kelimî tartışmalara da şerhinde yer veren Sehârenpûrî, bu fırkalara karşı Kur’an ve sünnet bütünlüğü çerçevesinde bir tavır

sergilemiş ve mensubu bulunduğu Ehl-i Sünnet çizgisinde bir yaklaşım içerisinde olmuştur.

Hadis şerh edebiyatı konusunda ilk eser olan Haṭṭâbî'nin (ö. 388/988) *Me'âlimü's-Sünen*'inden çokça nakillerde bulunması, Ali el-Ḳārî'nin (ö. 1014/1605) *Mirḳât*'ını, Buḥârî şârihlerinden *İbn Hacer*'in (ö. 852/1449) *Fethu'l-bâri*'sini ve 'Aynî'nin (ö. 855/1451) *'Umdetü'l-ḳārî*'sini sık sık referans göstermesi, fikhî meselelerde Kâsânî'nin (ö. 587/1191) *Bedâ'i'u's-şanâ'i* adlı eserini hep anması Sehârenpûrî'nin şerhini dayandırdığı temelleri göstermektedir. Bu zaviyeden bakıldığında şârihin klasik şerh kaynaklarına çokça müracaat etmesi ve o şerhlerden büyük oranda nakillerde bulunması şerhi, metod bakımından diğer klasik şerhlerden daha ileri bir seviyeye taşımamıştır.

Öte yandan hadislerin insanlar tarafından daha iyi anlaşılmasını amaçlayan bu eser, diğer yönleriyle bu alanda bir boşluğu doldurmuştur. Nitekim şârihin zengin ilmi birikimi sayesinde hadislere getirdiği izahlar, hadislerin anlaşılması hususunda sunduğuengin malumat, Ehl-i bid'at fırkalarına, çarpık dini inanışlara naslara dayalı verdiği cevaplar ve onlarla ilmi ortamlarda giriştiği tartışmaları sağlam gerekçeler sunarak yapması şerhin üstünlüğünü ortaya koymaktadır.

Şerhin özelliklerini, müellifinin şerhini yazarken göstermiş olduğu özeni özet olarak şu şekilde verebiliriz:

Şârih, *Bezlü'l-mechûd fî halli Sünen-i Ebî Dâvûd*'da diğer eserlerden yaptığı nakiller haricindeki kısımlarda okuyucu tarafından anlaşılması kolay olan sade bir dil kullanmıştır. Bu şerhten aynı anda öğrenci, hoca ve halktan okuma yazması olan herkes faydalanabilir. Yani şerh herkese hitap etmektedir.

Kapalı hadis metinlerini ve musannifin sözlerini açığa çıkarmış, yorumu zor yerleri kolaylaştırmıştır. Metin açıklamaları gayeye uygun ve yeterli açıklamayı içermektedir. Metni açıklarken eğer o hadisten veya hadislerden daha net ve açık rivayet *Şahih*'lerde ve *Sünen-i Ebû Dâvûd* dışındaki diğer *Sünen*'lerde varsa bunu belirtmiştir veya ona işaret etmiştir.

Mezhep görüşlerini beyan ederken güvenilir kaynaklardan istifade ederek mezheplerin dayandıkları delilleri tam olarak nakletmeye çalışmıştır. Hadislerden Hanefiler lehine fikhî sonuçlar çıkarmıştır. Fıkıh ve hadisle ilgili konuları genellikle eşit bir şekilde ele almıştır.

İlim erbabı hocaların görüşlerinden istifade etmiş, onların sözlerinden alıntı yapmıştır. Eğer o âlimler Hindistan bölgesinin en büyük âlimlerinden iseler ve kendilerine ait güzel bir yorum veya bir müşkili çözen görüş varsa mutlaka şerhe dâhil etmiştir. Özellikle yaşadığı yörenin ve o dönemin en büyük âlimleri arasında sayılan ve müellifin de hocası olan Reşid Ahmed Gengohî'den nakillerde bulunmuştur. Şerhte zikredilen konuların birçoğunda -şârih belirtmese de- onun görüşlerinin hâkim olduğu görülmüştür.

Müellif, hadislerin lafızlarındaki rivayet farklılıklarına veya senedlerdeki râvî ihtilaflarına dikkat çekmiştir. Buralardaki ihtilaflar hakkında daha önceki âlimler tarafından bir hadis diğerine tercih edilmiş olsa dahi bazen kendisi de bu konuda görüş belirtmiştir.

Şârihlerin ihtilaf ettikleri konularda hakem olmuştur. İhtilaflı konularda sadra şifa açıklamalar yapmıştır.

Sehârenpûrî, yazdığı şerhe kendi ruhundan katmış, ilminin özünü vermiş ve çalışmasının semeresi olarak bu şerh ortaya çıkmıştır. Şerh uğruna bütün kuvvetini harcamış ve çokça gayret sarf etmiştir. Şerhe hayat verme çalışmaları uzun zamanını almıştır. Bu zaman zarfında Sehârenpûrî bedenen zayıf ve bitkin düşmüştür. Şerhi tamamladıktan kısa zaman sonra Allah'ın davetine icabet ederek Medine'de Hakka yürümüştür.

Sehârenpûrî'nin hadisçilik yönünü ön plana çıkararak bir bütün halinde değerlendirmeye tabi tuttuğumuz bu çalışmada, aslında çokça istememize rağmen, konumuzun genişliğinden dolayı bazı hususları yeterince inceleme imkânı bulamadığımızı da belirtmeliyiz. Örneğin, Sehârenpûrî'nin incelemeye tabi tuttuğumuz *Bezîlû'l-mechûd* adlı eseri dışında tez içerisinde de belirttiğimiz birçok eseri vardır. Bu eserlerden bazılarının baskıları tükendiği için ulaşamadık. Baskısı olan bir kısım eserleri Urduca eserler olup tez konumuzla direkt alakalı olmadığından mahiyetleri hakkında bilgi verdiğimiz halde derinlemesine tetkike tabi tutmadığımız eserlerdi. Bütün bu eserler üzerinde farklı çalışmalar yapıp ilimle iştigal edenlerin hizmetine sunulmasının faydalı olacağını düşünmekteyiz. Özellikle “*el-Mühenned 'ale'l-müfenned (Taşdikât li-def'i't-telbisât)*, *Berâhîn-i Kâfî'a 'alâ zâlâmi'l-Envâri's-sâtî'a* ve *Hidâyâtü'r-reşîd ilâ ifhâmi'l-'anîd*” gibi Ehl-i Sünnet akaidini savunma ve ehl-i bid'at fırkalarının görüşlerine cevap niteliği taşıyan değerli eserlerinin dilimize çevrilmesi hem Sehârenpûrî'nin ülkemizde daha iyi tanınması hem de günümüz kelim problemlerine bir nebze olsun ışık tutması açısından

önem arz etmektedir. Hindistan'daki bid'at fırkalara karşı Ehl-i Sünnet penceresinden yazdığı bu kitaplar ve bu fırkalara, karşılıklı münazaralar vasıtasıyla verdiği cevaplar yönüyle Sehârenpûrî'nin kelamcılığı araştırmalara konu olabilir.

Sehârenpûrî'nin *Bez̤lũ 'l-mechûd*'da hadisleri şerh ederken yer yer izlerini hissettirdiği tasavvufî yönü araştırılabilir.

Ayrıca şerhinde de çokça müşahede ettiğimiz Sehârenpûrî'nin fikhü'l-hadis yönünün, "Sehârenpûrî'nin *Bez̤lũ 'l-mechûd*'da ahkâm hadislerini işleyiş metodu" konulu bir araştırmada ele alınması faydalı olacaktır.

Sehârenpûrî gibi yakın dönemde yaşamış hadis âlimlerinin hayat hikâyeleri ve hadisçilik yönleriyle ilgili çalışmaların yapılması yararlı olacaktır. Çünkü zaman itibarıyla yakın bir dönemde yaşayan bu âlimlerin, karşılaştıkları problemlere ürettikleri çözümleri öğrenmek ilim taliplilerine yol gösterecektir. Bu da günümüz araştırmacılarına onların kendilerinden önceki nesillerin bıraktıkları yerden hadis çalışmalarını alıp gayretleriyle ulaştırdıkları yerden devam etme fırsatı sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahatlı, Erdinç - ul Haq, İnam. “Şebbîr Ahmed Osmânî ve ‘Fethu’l-Mülhim bi-Şerhi Sahîhi’l-İmâm Müslim’ adlı eseri”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/37 (2018): 21-52.
- Ahatlı, Erdinç. “Türkiye’de Hadisi Anlama Çalışmaları: Ahmed Dâvudoğlu ve Müslim Şerhi Örneği”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 3/1 2005: 73-89.
- Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *el-Müsned*. Thk. Şuayb el-Arnaûf. v.dğr. 2. Baskı. Beyrut: Muessesetü’r-Risâle, 1999.
- Ahmed, Aziz. *Hindistan ve Pakistan’da Modernizm ve İslâm*. Trc. Ahmet Küskün. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1990.
- Akyol, Aşur - ul Haq, İnam. “XX. Yüzyıl Hint Yarımadasının En Önemli Hadis Âlimlerinden Halîl Ahmed Sehârenpûrî: Hayatı ve İlmî Çalışmaları”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/61 (2018): 1107-1120. http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt11/sayi61_pdf/7ilahiyyat/akyol_asur.pdf.
- Algar, Hamid. “Çırâğ-ı Dehlî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8: 304. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Ali el-Kârî, Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *Şerhu Şerhi Nuḥbeti’l-fiker fî muştalahâti ehli’l-eşer*. Thk. Muhammed Nizâr Temîm. Beyrut: Dâru’l-Erkâm, ts.
- Ali el-Kârî, Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *Mirkâtü’l-mefâtîḥ Şerhu Mişkâti’l-Meşâbih*. Thk. Cemâl el-‘Aytânî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1422/2002.
- Apaydın, H. Yunus. “İ‘lâmü’l-muvakkı‘în”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 73. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Aydınlı, Abdullah. “Ehl-i Hadis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 508. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: Hadisevi, 2006.
- Aynî, Bedreddin Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *el-Binâye fî şerhi’l-Hidâye*. Eymen Sâlih Şâban. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1420/2000.
- Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *‘Umdetü’l-kârî fî şerhi Şahîhi’l-Buḥârî*. Nşr. Sıtkı Cemîl Attâr. Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Fikr, 1426/2005.
- Azîmâbâdî, Ebû Abdurrahmân Şerefü’l-Haḳ (Şemsü’l-Haḳ). *Ġāyetü’l-maḳşûd fî ḥalli Sünen-i Ebî Dâvûd*. 3 Cilt. Karâçî: el-Mecma‘u’l-İlmî, 1414/1993.

- Azîmâbâdî, Ebû Abdurrahmân Şerefî'l-Hağ. (Şemsü'l-Hağ). *Avnü'l-ma'bûd şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Bağdâdî, İsmâîl Paşa b. Muhammed Emin b. Mîr Selim. *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-muşannifîn*. 2 Cilt. İstanbul: 1951.
- Baybars, Rıdvânü'l-Adl. *Ravdetü'l-mühtâcîn li ma'rifeti kavâ'id-dîn*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1391/1971.
- Benli, Mehmet Sami. "Miftâhu'l-ulûm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 20-21. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Bennûrî, Muhammed Yusuf el-Hasenî. "Mukaddime". *Bezîlû'l-mechûd fî halli Süneni Ebî Dâvûd*. Thk. Muhammed Zekeriyâ b. Yahya el-Kandehlevî. 1: 47-67. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2006.
- Bennûrî, Muhammed Yusuf el-Hasenî. *Nefhatü'l-anber fî hayâti imâmi'l-aşr eş-Şeyh Enver*. Karaçi: İdâretü'l-Meclisi'l-İlmî, 1389/1969.
- Bernî, Muhammed Âşık İlâhî. *el-Anâkîdû'l-gâliyye mine'l-esânîdi'l-âliye*. Nşr. Muhammed Yahya el-Medenî. Karaçi: Mektebetü's-Şeyh, 1408.
- Beydâvî, Nâşîrüddîn Ebû Saîd. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. Thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1418/1997.
- Beyhağî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin. *el-Kırâ'etü halfe'l-imâm*. Thk. Muhammed es-Sa'îd Bessiyûnî Zeğlûl. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1984.
- Beyhağî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Thk. Muhammed Abdülkâdir Aâtâ. 3. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Beyhağî, Zahîrüddîn Ali b. Zeyd. *Lübâbü'l-ensâb ve'l-elkâb ve'l-a'kâb*. Thk. es-Seyyid Mehdi er-Recâî. İran: Âyetüllâhi'l-Uzmâ, 1385/2007.
- Birişık, Abdulhamit- Eren, A. Cüneyt. "Sıddık Hasan Han". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 92-95. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Birişık, Abdulhamit. "Medrese". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 333-338. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Birişık, Abdulhamit. "Senâullah Amritsarî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 503-506. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Birişık, Abdulhamit. *Hind Alt Kıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.
- Birişık, Abdülhamid. "Hint-alt kıtasında İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü: Kurumlar, İlmî Faaliyetler, Şahıslar, Eserler", *Divân İlmî Araştırmalar*, 17 (2004/2): 1-62.

- Bırışık, Abdülhamit. “Kandehlevî, Muhammed İdrîs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 294,295. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Bırışık, Abdülhamit. “Katâde b. Di‘âme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 22-23. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Bırışık, Abdülhamit. “Kur‘âniyyûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 428-429. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Bırışık, Abdülhamit. “Mahmûd Hasan Diyobendî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 366-367. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Bırışık, Abdülhamit. “Medrese”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 335-336. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Bırışık, Abdülhamit. “Pakistan’da Dinî Grupların/Yapıların Anatomisi ve Birlikte Yola Devamının İmkânı”. *Kur’an ve Toplumsal Bütünleşme Sempozyumu (Mezhepler ve Dinî Gruplar Arası İlişkiler)*. 353-389. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015.
- Bırışık, Abdülhamit. “Rıza Han Birelvî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 61-64. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi ‘u’s-şâhîh*. Nşr. Mustafa Dîb el-Boğa. Dîmeşk: Dâru’l-‘Ulûmî’l-İnsaniyye, 1993.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *el-Edebü’l-müfred*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 3. Baskı. Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1989.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *et-Târîhu’s-şagîr*. Thk. Maḥmûd İbrahim Zâyid. Beyrut: Mektebetü’l-Me‘ârif, 1406/1986.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *Kitâbü’l-Ḍu‘afâ’i’s-şagîr*. Thk. Maḥmûd İbrahim Zâyid. Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 1406/1986.
- Buhârî, Muhammed Ekber Şah. *Paçâs Celîlu’l-Kadr ‘Ulemâ*. Lahor: el-Mîzân, 2006.
- Bukhsh, Allah. *The Ahle Sunnat Movement in British India 1880-1921*. Lahore: Islamic Propagation Centre, ts.
- Bulgur, Durmuş. “Ticaretten Sömürgecilğe XIX. Yüzyılda Hindistan ve İngiliz Hâkimiyeti”. *Dîvân İlmi Araştırmalar* 17 (2004/2): 63-102.
- Büyükkara, Mehmet Ali. “Dışlamacı Müslümanlığın Orta Asya’daki İzdüşümleri: Selefilik Hareketi ve Taliban”, *Orta Asya’da İslâm*, 3 (2012): 1287-1320.
- Büyükkara, Mehmet Ali. “Vehhâbîlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 611-615. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

- Câmî, Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn. *el-Fevâ'idü'd-Diyâ'iyye*. Nşr. Üsâme Tâhâ er-Rifâî. 5 Cilt. Bağdat: Y.y., 1403/1983.
- Cündî, Halîl b. İshâk. *Muhtaşarü'l- 'Allâme Halîl fî fıkhi'l-İmâm Mâlik*. Thk. Ahmed Câd. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1426/2005.
- Çakan, İsmâîl Lütfî. *Hadislerde Görülen İhtilâflar ve Çözüm Yolları (Mühtelifü'l-Hadis İlmi)*. 2. Baskı. İstanbul: M.Ü.İ.F.V. Yayınları, 1996.
- Çakın, Kâmil. "Kuteybe b. Saîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 491-492. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Çelik, Yüksel. "Seyyid Şerif Cürcânî'nin Dilciliği ve Dilciliğine Yöneltilen Tenkitler ve Tahlili". *Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2017): 143-153.
- Çiçekler, Mustafa. "Sa'dî Şîrâzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 405-407. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Dârekuţnî, Ali b. Ömer. *es-Sünen*. Thk. Şu'ayb el-Arnaûţ v.dğr. Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân el-Faḍl. *es-Sünen*. Thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. Riyâd: Dâru'l-Muğnî, 2000.
- Dâudî, Zaferullah. *Şah Veliyyullah Dihlevî'den Günümüze Kadar Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Demirkent, Işın. "Misis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30:78-181. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Dihlevî, Abdulaziz b. Şah Veliyyullah. *Büstânu'l-Muhaddisîn*. Trc. Ali Osman Koçkuzu. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Dihlevî, Abdülğânî b. Ebû Sa'îd el-Müceddedî. *İncâhu'l-hâce şerhu Sünen-i İbn Mâce*. Dehli: Matba'a Hüseyin Muhammed, 1273/1856.
- Dihlevî, Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm. *el-Muşaffâ Şerhu'l-Muvaṭṭa'*. Trc. Süleyman el-Ḥasenî en-Nedvî. Leknev: Dâru'l-'Ulûm li Nedveti'l-'Ulemâ, ts.
- Dimnâtî, Ebû'l-Ḥasen Ali b. Süleyman. *Derecâtü Mirkâti's-şu'ûd ilâ Süneni Ebî Dâvûd*. Kahire: Y.y., 1398/1978.
- Dîneverî, Ahmed b. Muhammed b. İshâk. *'Amelü'l-yevm ve'l-leyle*. Thk. Kevşer el-Bernî. Cidde: Daru'l-Kıble, ts.
- Diyârbekrî, Hüseyin b. Muhammed. *Târîhu'l-Ḥamîs fî ahvâli enfesi nefis*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1429/2009.

- Dûlâbî, Muhammed b. Ahmed. *el-Künâ ve'l-esmâ'*. Thk. Ebû Kuteybe. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hâzm, 1421/2000.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'aş es-Sicistânî. *es-Sünen*. Nşr. Kemâl Yusuf el-Hût. Beyrut: Y.y., 1409/1988.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'aş es-Sicistânî. *Risâletü Ebî Dâvûd ilâ ehli Mekke fî vaşfi Sünenihî*. Thk. Muhammed b. Lûtfî eş-Şabbâğ. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1405/1985.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit. *Müsnedü Ebî Hanîfe rivâyeti'l-Hârîşî*. Thk. Ebû Muhammed el-Esyûfî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008.
- Edrevî, Mevlâna Esîr Sâhib. *Mevlâna Reşîd Ahmed Gengohî Hayat or Kârname*. Diyobend: Şeyhu'l-Hind Akademi, 1997.
- Efgânî, Cemaleddin. *el-'Urvetü'l-vüskâ*. Kahire: Müessesetü'l-Hendâvî, 2012.
- Erdebîlî, Yusuf b. İbrahim. *el-Envâr li-a'mâli'l-ebrâr*. Thk. el-Fâdil Hâlef Mufdî el-Muṭlaḳ. Kuveyt: Dâru'd-Ḍiyâ', 1427/2006.
- Erdoğan, Mehmet. "Şah Veliyyullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 262-267. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Eren, Halit. "Aligarh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 460-461. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Erginli, Zafer. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.
- Erkal, Mehmet. "Arşın". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 411-413. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Esterâbâdî, Necmü'l-eimme Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen. *Şerhu'l-Kâfiye*. Nşr. Emîl Bedî' Yakûb. 5 Cilt. Beyrut: Y.y., 1419/1998.
- Ezdî, Abdülğânî b. Saîd. *el-Mu'telif ve'l-muhtelif fî esmâ'i'r-ricâl*. Thk. Kays 'Abd İsmâîl et-Temîmî. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1428/2007.
- Fettenî, Cemâlüddîn Muhammed Tâhir b. Ali. *el-Muğnî fî ḍabṭi esmâ'i'r-ricâl*. Karâcî: er-Raḥîm Akâdemî, 1439/2017.
- Fettenî, Cemâlüddîn Muhammed Tâhir b. Ali. *Mecma'u biḥâri'l-envâr*. 5 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1387/1967.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed. *el-Misbâhu'l-münîr fî ġarîbi's-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'*. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb. *el-Kâmûsü'l-Muḥîṭ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005.

- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Müstaşfâ fî 'ilmi'l-uşûl*. Riyâd, Dâru'l-Meymân, ts.
- Görmez, Mehmet. "Fıkhu'l-hadîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 547-549. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Güler, Zekeriya. "Kavârîrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 65-66. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Güler, Zekeriya. "Müsedded b. Müserhed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 82-83. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nîsâbü'rî. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*. Thk. Mustafa Abdulkadir 'Aâtâ. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Halebî, İbrahim b. Muhammed. *Mülteka'l-ebhur*. Thk. Vehbî Süleyman Gâvcî el-Elbânî. 2. Baskı. Dimeşk: Dâru'l-Beyrûtî, 1426/2005.
- Halîlürrahmân. *Şeyh Zafer Ahmed Aor Unki İlmî Hidmât*. Doktora Tezi, Pencap Üniversitesi, 1990.
- Hamevî, Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullah. *Mu'cemü'l-büldân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, 1397/1977.
- Hasenî, Abdülhay b. Faḥreddin. *Nüzhetü'l-havâtır ve behcetü'l-mesâmi' ve'n-nevâzır*. Beyrut: Dâru İbn Hâzm, 1999.
- Haşkefî, Alâüddîn Muhammed b. Ali. *ed-Dürri'l-muhtâr*. Thk. Abdülmün'im Halîl İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2002.
- Haṭîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *el-Kifâye fî (ma'rifeti uşûli) 'ilmi'r-rivâye*. Nşr. İbrahim Hamdi el-Medenî. Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Haṭîb el-Bağdâdî. Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Tarîhu Bağdâd*. Thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002.
- Hatiboğlu, İbrahim. *Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları*. İstanbul, Hadisevi Yayınları, 2004.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Bustî. *Me'âlimü's-Sünen*. 4 Cilt. Halep: el-Maṭba'atü'l-İlmiyye, 1351/1932.
- Havârizmî, Celâleddin b. Şemsettin el-Kurlânî. *el-Kifâye fî şerhi'l-Hidâye*. Thk. Muhammed Ahmed el-Haḳḳânî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971.

- Hâzîmî, Ebû Bekr Muhammed b. Musa. *el-İ'tibâr fî'n-nâsihi ve'l-mensûhi mine'l-âsâr*. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Me'ârifî'l-'Usmâniyye, 1359/1940.
- Hazrecî, Ahmed b. Abdullah el-Enşârî. *Hulâsâtu Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. Thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde. 5. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 1416/1995.
- Heysemî, Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr. *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*. 10 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Ķudsî, 1414/1994),
- Heytemî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *Tuhfetü'l-muhtâc bi Şerhi'l-Minhâc*. (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1357/1938.
- Irâkî, Abdürreşid. *Çalıs Ulemâ-i Ehl-i Hadıs*. Lahor: Nu'mânî Kütüphane, 2001.
- Irâkî, Zeynüddîn Abdürrahîm b. Hüseyin. *el-Elfiyye*. Kâhire: Mektebetü's-Sünne, 1408/1988.
- Itr, Nureddin. *Menhecü'n-nağd fî 'Uûmi'l-hadıs*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1988.
- İbn 'Abdilber. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb*. Thk. Muhammed Ali el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1412/1992.
- İbn Ebî Ya'lâ, Ebü'l-Hüseyn Muhammed el-Bağdâdî. *Tabakâtü'l-Hanâbile*. Tsh. Muhammed Hâmid. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- İbn Hacer, el-'Askalânî. *ed-Dirâye fî tahrîci ehâdîsi'l-hidâye*. Tsh. Abdullah Hâşim el-Yemânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- İbn Hacer, el-'Askalânî. *el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe*. Thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd / Ali Muhammed Mu'avviğ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Kütübî'l-'İlmiyye, 1995/1415.
- İbn Hacer, el-'Askalânî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî ve Muhibbüddin el-Haîf. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959.
- İbn Hacer, el-'Askalânî. *Lisânü'l-mizân*. Thk. Abdülfettah Ebû Ğudde. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002.
- İbn Hacer, el-'Askalânî. *Nuḥbetü'l-fiker*. Thk. Abdulḥamîd Şâlih b. Kâsım. Beyrut: Dâru İbn Hâzm, 1427/2006.
- İbn Hacer, el-'Askalânî. *Tehzîbu't-Tehzîb*. 12 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Me'ârif, 1326/1907.
- İbn Hacer, el-'Askalânî. *Telhîşü'l-Habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfi'iyyi'l-kebîr*. Thk. Hasan Abbâs b. Kuṭb. 4 Cilt. Mısır: Müessetü Kuṭubâ, 1416/1995.
- İbn Ḥallikân, Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekr b. Ḥallikân el-İrbilî. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân mimma şebete bi'n-naḳl evi's-semâ' ev eşbetehü'l-ayân*. Thk. İhsan Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dâr-u Şâdir, 1398/1978.

- İbn Hıbbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hıbbân b. Ahmed et-Temîmî el-Bustî. *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'afâi ve'l-Metrûkîn*. Thk. Mahmûd İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1992.
- İbn Hıbbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hıbbân et-Temîmî el-Bustî. *es-Sikât*. 9 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Me'ârifî'l-'Uşmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm el-Himyerî. *es-Sîretü'n-nebeviyye (Sîretü İbn Hişâm)*. Ömer Abdusselâm Tedmurî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1410/1990.
- İbn Kâyyim el-Cevziyye, Şemsüddîn Muhammed. *İ'lâmü'l-muvakkî'in*. Thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasan Ali Süleyman. Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzî, 1423/2002.
- İbn Kâyyim el-Cevziyye, Şemsüddîn Muhammed. *Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-'ibâd*. Thk. Şu'ayb Arnaûf. 5 Cilt. 27. Baskı. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1415/1994.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl el-Kureşî. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*. Thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme. 8 Cilt. Riyad: Dâr-u Taybe, 1418/1997.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: İsa el-Bâbî el-Halebî, 1972.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fağl Cemâleddin Muhammed b. Mükrim el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâr-u Şâdir, 1414/1993.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm el-Mısrî. *el-Bahrü'r-râ'ik*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî. *el-Muqaddimâtü'l-mümehhidât*. Thk. Muhammed Haccî - Saîd Ahmed 'Arâb. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1408/1988.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd el-Bağdâdî. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*. Thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1421/2001.
- İbn Sîde, Ali b. İsmâîl Ebû Hasan. *el-Muhasşaş*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Şeddâd Ebü'l-Meğâsim (Ebü'l-İzz) Bahâüddîn Yûsuf b. Râfî' b. Temîm el-Mevşilî el-Halebî. *en-Nevâdirü's-sultâniyye ve'l-meğâsinü'l-Yûsufiyye*. Thk. Cemalettin eş-Şeyyâl. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1415/1994.
- İbnu's-Salâh, Ebî 'Amr Osman b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî. *Muqaddimetü İbni's-Salâh (Ulûmu'l-Hadîs)*. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1428/2007.
- İbnü'l-'Arabî, Ebû Bekir. *'Aridatü'l-aḥvezi fî şerhi't-Tirmizi*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008.
- İbnü'l-İmâd, Ebû'l-Felâh Abdulḥayy b. el-İmâd el-Hanbelî. *Şezerâtu'z-zeheb fî aḥbâri men zeheb*. 8 Cilt. Dimeşk: Y.y., 1399/1979.

- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-gâbe fî ma 'rifeti's-şahâbe*. Beyrut: Dâru İbn Hâzım, 1433/2012.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Se'âdât Mecdüddîn el-Cezerî. *Cami 'i'l-uşûl fî ehâdisi'r-resûl*. Thk. Abdulkâdir Arnaûf. Beyrut: Mektebetü Dâru'l-Beyân, 1389/1969.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Se'âdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eşer*. Thk. Ali b. Hasan el-Halebî. Riyâd: Dâru İbnu'l-Cevziyye, 1421/2000.
- İbnü'l-Hâcib, Cemâlüddîn Osman b. Ömer. *el-Kâfiye fî 'İlmi'n-Nahv ve eş-Şâfiye fî 'İlme'yi't-tasrîfi ve'l-hattî*. Thk. Şâlih Abdul'azîm eş-Şâ'ir. Kâhire: Mektebetü'l-Âdâb, 1431/2010.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn es-Sivâsî. *Fethu'l-kadîr*. Thk. Abdurrezzâk Gâlib el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- İbnü'l-Kayyim, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî. *Tehzîbü Muhtaşarı Sünen-i Ebî Dâvûd*. Thk. İsmâîl b. Gâzî Merhabâ. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1428/2007.
- İlâhîbağş, Hâdim Hüseyin. *el-Kur'âniyyûn ve şübühâtühüm havle's-sünne*. 2. Baskı. Tâif: Mektebetü's-Sıddîk, 1421/2000.
- İnsan ve Hayat. "Hindistan'a Vurulan Aidiyet Mührü Kutup Minâr". Erişim: 20 Ağustos 2020. <https://insanvehayat.com/hindistana-vurulan-aidiyet-muhru-kutup-minar/>.
- Jamaluddin, Syed. "The Barelvis and Khilafat Movement". *Communal and Pan-Islamic Trends in Colonial India*. 40/1 (Ocak/1984): 138-142.
- Kallek, Cengiz. "Mil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 53-54.
- Kallek, Cengiz. "Müd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 457-459. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kandehlevî, Muhammed Zekerıyyâ. *Âp Bîtî*. Kârâçî: Mektebe-i Ömer Farûk, ts.
- Kandehlevî, Muhammed Zekerıyyâ. *Evcezü'l-mesâlik ilâ Muvatta' Mâlik*. Thk. Takiyyuddin en-Nedvî. 15 Cilt. Muzafferpûr: Dâru'l-kalem, 1424/2003.
- Kandehlevî, Nûru'l-Hasen. *Ustâzü'l-kul Hazret Mevlânâ Memlûkü'l-Ali Nânotevî*. Kândehe: Muftî İlâhî Bahş Akademi, 2009.
- Kandemir, M. Yaşar. "es-Sünen". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 145-147. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Karacabey, Salih. "Farklı Açılardan Hadiste Ziyade Meselesi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi* 12/1 (2003): 105-134.

- Karahan, Abdullah. "Tebûzekî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 227. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Kârî, Muhammed Tayyib. *Tarih-i Dârü'l-'ulûm* (Hind: Meketebe Dâru'l-'ulûm-i Diyobend, y.t.y.)
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedâ'i'ü's-şanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*. Thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1424/2003.
- Kaşallânî, Şihâbüddîn Ahmed. *İrşâdü's-sârî li şerhi Şahîhi'l-Buhârî*. Thk. Muhammed Abdulazîz el-Hâlidî. 7. Baskı. 10 Cilt. Mısır: el-Maṭba'atü'l-Kübra'l-Emîriye, 1323/1905.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullâh Hacı Hâlife. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Nşr. Şerefettin Yaltkaya – Kilisli Muallim Rıfat. 2 Cilt. İstanbul: 1362/1943.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-müellifin terâcîmi muşannefi'l-kütübî'l-'Arabîyye*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh Hüseyinî. *Feydû'l-bârî 'alâ Şahîhi'l-Buhârî*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1426/2005.
- Kettânî, Abdülhay b. Abdulkebîr. *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-me'âcim ve's-şeyhât ve'l-müselâlat*. Thk. İhsan Abbâs. 2. Baskı. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbî'l-İslâmî, 1402/1982.
- Kınnûcî, Ebu't-Tayyîb Muhammed Şiddîk Hân b. Hasen b. Ali b. Lütfullah el-Hüseyinî. *El-Hıṭṭa fî zikri's-Şihâhi's-sitte*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî't-Ta'limiyye, 1405/1985.
- Koçkuzu, Ali Osman. "Ebû Ca'fer en-Nüfeylî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 117. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkadir b. Muhammed. *el-Cevâhirü'l-muḍîyye*. Nşr. Abdülfettâh M. el-Hulv. 5 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hicr, 1413/1993.
- Kutlu, Sönmez. "Mürchie". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 41. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Leknevî, Ahmed b. Ebî Sa'îd. *Nûrû'l-envâr fî şerhi'l-Menâr*. Thk. Hâfız Senâullâh ez-Zâhidî. Pakistan: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1419/1998.
- Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdülhay. *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcîmi'l-Haneḫiyye*. Thk. Muhammed Bedrettin Ebû Furâs en-Ne'sânî. Kâhire: Maṭba'atü's-Sa'âde, 1324/1906.
- Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdülhay. *et-Ta'liku'l-mümecced 'alâ Muvaṭṭa'*. Thk. Taḫıyyuddîn en-Nedvî. 4 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-kalem, 1412/1991.
- Maḥallî, Celâleddîn - Suyûtî, Celâleddîn. *Tefsirü'l-Celâleyn*. Kâhire: Dâru'l-Hadis, ts.

- Maḥbûbî, Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa el-Evvel ‘Ubeydullah. *et-Tavdîh ve’t-telvîh*. Dımaşk: Dâru’l-Farfûr, 2008.
- Maḥdisî, Muhammed b. Tâhir. *el-Cem‘u beyne ricâli’l-Buḥârî ve Müslim*. 2. Baskı. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1405/1984.
- Mâlik b. Enes, *el-Muvaṭṭa’ İmâm Mâlik Rivâyetü Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî*, thk. Abdulvehhâb Abdullaṭîf (Kâhire: Müessesetü’l-Ehrâm, 1994/1414).
- Mer‘aşlî, Yusuf. *Neşru’l-cevâhir ve’d-dürer fî ‘ulemâi’l-ḳarni-r-râb’i ‘aşere*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 1427/2006.
- Mergînânî, Burhâneddin. *el-Hidâye*. Karâçî: İdâretü’l-Kur’ân ve’l-‘Ulûmi’l-İslâmiyye, 1417/1997.
- Mîretî, Muhammed Âşık İlâhî. *Tezkiretü’l-Ḥalîl*. Kârâçî: Mektebetü’ş-Şeyḥ, ts.
- Mîretî, Muhammed Âşık İlâhî. *Tezkiretü’r-Reşîd*. Sadhûre: Bilâlî Sifîm, ts.
- Mustafa, İbrahim – ez-Ziyâd, Ahmed Ḥasen – ‘Abdulḳâdir, Ḥâmid – ‘Aliyyü’n-Neccâr, Muhammed. *el-Mu‘cemu’l-vasîf*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996.
- Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm. *et-Tergîb ve’t-terhîb*. 4 Cilt. Beyrut: 1405/1984.
- Müslim, Ebu’l-Hüseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî. *el-Münferidât ve’l-vuḥdân (el-Efrâd)*. Thk. Abdulḡaffâr Süleyman el-Bündârî. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1408/1988.
- Müslim, Ebü’l-Hüseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî. *el-Câmi‘u’s-saḥîḥ*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâķî. Beyrut: Dâru İḥyâi’t-Türâşî’l-‘Arabî, ts.
- Nânotevî, Muhammed Yakûb. *el-İmâm Muhammed Ḳâsım en-Nânotevî Kemah Raeytüḥû*. (Arapça’ya trc. ve tlk. Muhammed Arif Cemîl Ḳâsımî el-Mübârekfûrî). Diyobend: Akâdîmiyye Şeyḥu’l-Hind, 1432/2011.
- Nedvî, Ebü’l-Hasen Ali. *Ḥazret-i Mevlânâ Muhammed İlyâs aôr Un ki Dînî Da‘vet*. Lahor: Tayyib Publisher, 2009.
- Nedvî, Ebü’l-Hasen Ali. *Sevâniḥ-i Ḥazret-i Şeyḥü’l-ḥadîṣ Mevlânâ Muhammed Zekerîyyâ Kandehlevî*. Leknev: Mektebe-i İslâm, 2003.
- Nedvî, Muhammed eş-Sânî el-Ḥasenî el-Mezâhirî. *el-‘Allâme el-Muḥaddîṣ el-Kebîr eş-Şeyḥ Ḥalîl Ahmed el-Enşârî es-Seḥârenpûrî*. Leknev: Maṭba‘atü Nedveti’l-‘Ulemâ, ts.
- Nedvî, Muhammed eş-Sânî el-Ḥasenî el-Mezâhirî. *Ḥayât-i Ḥalîl*, Leknev: Mektebe-i İslâm, ts.

- Nesâî, Ahmed b. Şuayb. *ed-Du‘afâ’ ve ‘l-Metrûkîn*. Thk. Kemâl Yusuf el-Hût. Beyrut: Müessetü’l-Kütübî’s-Sekâfiyye, 1405/1985.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. Thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 2. Baskı. Haleb: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1406/1986.
- Nevevî, Ebû Zekeriya Yahyâ b. Şeref. *el-Minhâc şerhu Şahîh-i Müslim b. el-Haccâc*. 18 Cilt. 3. Baskı. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1392/1972.
- Nevevî, Muhammed b. Ömer el-Bentenî. *et-Tevşîh (Kûtu’l-ḥabîbi’l-ḡarîb)*. Beyrut: Dâru Kütübî’l-‘İlmiyye, 1418/1998.
- Nîmevî, Zâhir Aḥsen Muhammed b. Ali Şevk. *Âşârü’s-Sünen ma ‘a’t-ta ‘lîki’l-ḥasen*. Thk. Zü’l-Fekḡâr Ali. Karâçî: Mektebetü’l-Büşrâ, 1432/2011.
- Nizâmî, Khaliq Ahmad. “Hindistan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 85-92. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Okumuş, Ömer. “Câmî, Abdurrahman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 94-99. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Öz, Mustafa - eş-Şek‘a, Mustafa Muhammed. “İsmâiliyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 128-133. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Öz, Mustafa. “Ahmed Han, Seyyid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 73. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Özcan, Azmi. “1857 Büyük Hind Ayaklanması ve Osmanlı Devleti”. *İslâm Tetkikleri Dergisi* 9 (23 Aralık 2010): 269-280.
- Özcan, Azmi. “Dârü’l-‘ulûm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8: 553-555. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özcan, Azmi. “Dârül‘ulûm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8: 553-555. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özcan, Azmi. “Firengî Mahal”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 132-133. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Özcan, Azmi. “Hindistan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 76-78. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Özcan, Azmi. “Hindistan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 85-92. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Özcan, Azmi. “Nedvetü’l-‘Ulemâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 514-515. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özcan, Azmi. “Nedvetü’l-‘Ulemâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 514-515 İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

- Özcan, Azmi. “Nevvâb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33: 67, 68. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Özcan, Azmi. “Şerîf Hüseyin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 585, 586. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özçelik, Harun. “Muhammed Enver el-Keşmîrî’nin Bazı Hadis Meseleleri Hakkındaki Görüşleri”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2005): 185-216.
- Özel, Ahmet. “Ali el-Kârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 405. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Özen, Şükrü. “Tenkîhu’l-uşûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 454-458. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Özkan, Gülseren Halıcı. “Bağımsızlık Mücadelesinde Yenilikçi Bir Ruh; Sir Seyyid Ahmed Han ve Aligarh Hareketi”. *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 3/8 (Kış 2003): 147-156.
- Özşenel, Mehmet. “Kandehlevî, Muhammed Yûsuf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 296-297. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Özşenel, Mehmet. “Kandehlevî, Muhammed Zekerîyyâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 298-299. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Özşenel, Mehmet. “Sehârenpûrî, Halîl Ahmed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 311. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özşenel, Mehmet. *Pakistan’da Hadis Çalışmaları*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Pakdemirli, M. Nur – Birişik, Abdulhamit. “Hint Alt kıtası Geleneksel Öğretim Kurumlarında Yürütülen Din Eğitimi”. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/2 (2013): 87-115. <http://static.dergipark.org.tr/article-download/imported/5000076972/5000071010.pdf?>
- Polat, Salahattin. “Ka‘nebî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 305-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Râmhürmüzî, Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdurrahmân b. Hallâd el-Fârîsî. *el-Muhaddisü’l-fâsıl beyne’r-râvî ve’l-vâ’i*. Thk. Muhammed Accâc el-Hatîb. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1404/1984.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed. *Mefâtîhu’l-ğayb (et-Tefsîrü’l-kebîr)*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-‘Arabî, 1420/1999.
- Rızvî, Sayıd Athar Abbas. “Keşmir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 325-327. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

- Sahnûn, Ebû Sa‘îd Abdüsselâm et-Tenûhî. *el-Müdevvenetü’l-kübrâ*. Riyâd: Matba‘atü’s-Sa‘âde, 1324/1906.
- San‘ânî, Muhammed b. İsmâîl Emir. *Sübülü’s-selâm ‘alâ Bulûğu’l-merâm*. Thk. el-Elbânî. 5 Cilt. Riyâd: Mektebetü’l-Me‘ârif, 1427/2006.
- Sandıkçı, S. Kemal. “Ahmed b. Sâlih et-Taberî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 132. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Sehârenpûrî, Hâlîl Ahmed b. Mecîd. *Berâhîn-i kâfî’a ‘alâ zâlamî’l-Envârî’s-sâti’a*. Karaçi: Daru’l-İşâ‘a, 1405/1985.
- Sehârenpûrî, Hâlîl Ahmed b. Mecîd. *Bezlü’l-mechûd fî halli Süneni Ebî Dâvûd*. Thk. Muhammed Zekerîyyâ b. Yahya el-Kandehlevî. 14 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1427/2006.
- Sehârenpûrî, Hâlîl Ahmed b. Mecîd. *el-Mühenned ‘ale’l-müfenned*. Umman: Dâru’l-Feth, 2008.
- Sehârenpûrî, Hâlîl Ahmed b. Mecîd. *Fetâvâ-yı Mezâhiru’l-‘ulûm*. Karaçi: Mektebetü’s-Şeyh, 1367/1947.
- Sehârenpûrî, Hâlîl Ahmed b. Mecîd. *Hidâyâtü’r-reşîd ilâ ifhâmi’l-‘Anîd*. Lahor: Medresetü’l-Medeniyye, Y.t.y.
- Sehârenpûrî, Hâlîl Ahmed b. Mecîd. *İtmâmü’n-ni‘am ‘alâ tebvîbi’l-hikem*. Lahor: İslâmiyât, 1403/1983.
- Sehârenpûrî, Hâlîl Ahmed b. Mecîd. *Mitrakatü’l-kerâme ‘alâ mir’âti’l-imâme*. Lahor: Daru’l-İşâ‘a, 1400/1980.
- Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân. *Fethu’l-mugîs bi-şerhi Elfîyyeti’l-hadîs li’l-‘Irâkî*. Thk. Abdülkerim b. Abdullah. 5 Cilt. Riyâd: Dâru’l-Menâhic, 1426/2005.
- Sem‘ânî, Ebû Sa‘d Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. Thk. Abdurrahman b. Yahyâ. Haydarâbâd: Meclis-i Dâireti’l-Me‘ârifî’l-Osmâniyye, 1382/1962.
- Senbehlî, Muhammed Hüseyin b. Zuhûr. *Tensîku’n-nizâm ‘alâ Müsnedi’l-imâm*. Thk. Taqıyyuddîn en-Nedvî. Beyrut: Müessesetü’r-Reyyân, 1420/2011.
- Serahsî, Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsûf*. Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 1409/1989.
- Sifîl, Ebubekir. “Zafer Ahmed Tehânevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 67-68. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Sindî, Ebû Hasan Muhammed b. Abdülhâdî et-Tettevî. *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ Süneni’n-Nesâî*. 8 Cilt. 3. Baskı. Halep: Mektebü’l-Maţbû‘âtî’l-İslâmiyye, 1406/1986.
- Şubhî eş-Şâlih. *‘Ulûmu’l-Hadîs ve Muştalaḥuhu*. Beyrut: Dâru’l-‘İlim, 1984.

- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *ed-Dürrü'l-menşûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1433/2011.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Leâli'l-maşnû'a fi'l-aḥbâri (eḥâdîsi)'l-mevdû'a*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1395/1975.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Ḳûtu'l-muğtezî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî*. Thk. Tefvîḳ Maḥmûd. 3 Cilt. Dimeşk: Dâru'n-Nevâdir, 1433/2012.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Mirḳâtü's-şu'ûd ilâ Süneni Ebî Dâvûd*. Beyrut: Dâru İbn Ḥazm, 1433/2012.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Târîḫü'l-Hulefâ*. Beyrut: Dâru İbn Ḥazm, 1423/2003.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tedribü'r-râvî fi şerḫi Takrîbi'n-Nevevî*. Thk. Ebû Kuteybe Nâzar Muhammed el-Fâryâbî. 2. Baskı. Riyâd: el-Mektebetü'l-kevser, 1415/1994.
- Sübkî, Maḥmûd b. Muhammed atṭâb. *el-Menhelü'l-'azbü'l-mevrûd şerḫi Sünen-i Ebî Dâvûd*. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-Târîḫi'l-'Arabî, ty.
- Sübkî, Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali. *Ṭabaḳâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*. Abdülfettâh M. el-Ḥulv. 10 Cilt. Kahire: Faysâl İsâ Elbânî, 1383/1964.
- Şa'rânî, Ebü'l-Mevâhib Abdülvehhâb b. Ahmed. *el-Mizânü'l-kübrâ*. Thk. Abdolvâris Muhammed Ali. Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1998.
- Şa'rânî, Ebü'l-Mevâhib Abdülvehhâb b. Ahmed. *Keşfü'l-gumme 'an Cemî'i'l-ümme*. Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1998.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *el-Ümm*. Thk. Rif'at Fevzî Abdulmuṭṭalib. 11 Cilt. İskenderiye: Dâru'l-Vefâ, 2011.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *Müsnedü'l-İmâm Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1400/1980.
- Şâkir, Ahmed Muhammed. *el-Bâisü'l-ḥaşîs şerḫi ihtisâri 'Ulûmi'l-ḥadîs li'l-Ḥâfız İbn Keşîr*. Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1416/1995.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Neylü'l-evṭâr Şerḫü Münteḳa'l-aḥbâr*. Thk. 'İsâmuddîn eş-Şebâbiṭî. Mısır: Dâru'l-Ḥadîs, 1413/1993.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Ḥaṭîb. *el-İknâ' fi ḥalli elfâzi Ebî Şücâ'*. Thk. 'Âdil Ahmed Abdulmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.
- Ṭaberânî, Ebu'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-evsâf*. Thk. Ṭârik b. 'Avḍullâh. Kahire: Dâru'l-Ḥarameyn, 1981.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kâhire: Dâr-u Hicr, 1422/2001.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fağl İbrahim. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 1387/1967.
- Ṭahâvî, Ebû Ca'fer. *Şerhu Me'âni'l-âşâr*. Thk. Muhammed Zehrâ en-Neccâr. 5 Cilt. Medine: 'Âlimu'l-Kütüb, 1414/1994).
- Ṭahtâvî, Ahmed b. Muhammed. *Hâşiye 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. Thk. Muhammed Abdulazîz el-Hâlidî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Tayyib, Muhammed. *Târîh-i Dârululûm-ı Diyobend*. Karaçi: Dâru'l-İşâ'at, 1385.
- Tebrîzî, Haṭîb. *Mişkâtü'l-Meşâbih*. Thk. Muhammed Naşruddin el-Elbânî. Beyrut: el-Kütübü'l-İslâmiyye, 1399/1979.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *el-Câmi 'u'l-kebîr*. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Tirmizî, Muhammed Şekûr. *Tezkiretü'z-Zafer*. Faysalabâd: Mektebe-i 'İlmiyye, 1977.
- Toksarı, Ali. "İbnü'l-Müsennâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 160. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Tosun, Necdet "Rabita", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34: 378-379. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Tosun, Necdet. "Silsile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 206, 207. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ṭûfî, Ebü'r-Rebî' Süleyman b. Abdülkavî. *Şerhu Muhtaşari'r-Ravda*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1407/1987.
- Tuğ, Salih. "Ebû Hayseme, Züheyr b. Harb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 151. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Türkmânî, Alâüddîn Ali b. Osman. *el-Cevherü'n-naķî fi'r-reddi 'ale'l-Beyhaķî*, 10 Cilt. Haydarâbât: Dâiretü'l-Me'ârif, 1344/1921.
- Uğur, Mücteba. "Bundâr, Muhammed b. Beşşâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 488-489. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Urgancı, İbrahim. *Hadis Şerhçiliği* -Muhammed İdrîs el-Kandehlevî'nin et-Ta'liku's-Sabîh Özeline-. Kahramanmaraş: SAMER Yayınları, 2000.
- Übbî, Muhammed b. Hilfe. *İkmâlü İkmâli'l-Mu'lim bi-fevâ'idü Müslim*. Nşr. Muhammed Sâlim Hâşim. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.

Ürkmez, Ahmed. “Ebû Dâvûd Süneni’nde Ziyade ve Noksan”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (Mart, 2015): 1-25.

Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: İFAV, 2012.

Zehebî, Şemsuddîn Muhammed. *Mizânu’l-i’tidâl fî naqdi’r-ricâl*. Thk. Ali Muhammed el-Bacâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.

Zehebî, Şemsuddîn Muhammed. *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*. Thk. Şu’ayb el-Arnaûf. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1983.

Zehebî, Şemsuddîn Muhammed. *Telhîsü’l-Müstedrek*. Haydarâbâd: Dâiretü’l-Me’ârif, 1340/1921.

Zehebî, Şemsuddîn Muhammed. *Tezkiretü’l-huffâz*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998.

Zeyla’î, Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf. *Naşbü’r-râye li-tahrîci eḥâdîsi’l-Hidâye*. Thk. Muhammed ‘Avvâme. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kıble, 1418/1997.

Zeyla’î, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osman b. Ali. *Tebyînü’l-hakâik*. 6 Cilt. Kâhire: el-Maṭba‘atü’l-Emîriyye el-Kübrâ, 1314/1896.

Ziriklî, Ebû Ğays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd. *el-A’lâm*. 12. Baskı. Beyrut: Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, 1997.

Zürkânî, Muhammed Abdül‘azîm. *Menâhilü’l-irfân fî ‘ulûmi’l-Ḳur’ân*. Kahire: Maṭba‘atü ‘İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1362/1943.

Zürkânî, Muhammed b. Abdilbâkî. *Şerḥu’z-Zürkânî ‘ala’l-Muvaṭṭa’*. 4 Cilt. Kâhire: el-Maṭba‘atu’l-Ḥayriyye, 1310/1892.

İnternet Kaynakları

https://fr.wikipedia.org/wiki/Uttar_Pradesh#/media/Datei:Uttar_Pradesh_in_India.svg
Erişim Tarihi: 01.10.2021

<https://www.google.com/maps/@26.8405186,74.8212746,6.75z> Erişim Tarihi:
03.10.2021

<https://www.google.com/maps/@29.1744426,77.8332687,8.5z> Erişim Tarihi:
01.10.2021

<https://www.google.com/maps/@29.1853684,76.8777452,8.75z> Erişim Tarihi:
01.10.2021

<https://www.google.com/maps/@29.3907739,76.852698,8.75z> Erişim Tarihi:
01.10.2021

<https://www.google.com/maps/@29.5279803,74.4054061,8z> Erişim Tarihi: 01.10.2021

- <https://www.google.com/maps/@29.8460877,77.3396183,11z> Erişim Tarihi: 01.10.2021
- <https://www.google.com/maps/@29.8465444,77.4861949,10.25z> Erişim Tarihi: 01.10.2021
- <https://www.google.com/maps/@29.8620715,77.4333996,11z> Erişim Tarihi: 01.10.2021
- <https://www.google.com/maps/@29.8701321,77.6232532,11.5z> Erişim Tarihi: 01.10.2021
- <https://www.google.com/maps/@30.861064,74.9491975,8.24z> Erişim Tarihi: 01.10.2021
- <https://www.google.com/maps/@29.8382131,77.1458011,9.75z> Erişim Tarihi: 01.10.2021
- https://www.researchgate.net/figure/Location-map-of-study-area-Saharanpur-City-Uttar-Pradesh-India_fig1_327892182 Erişim Tarihi: 01.10.2021
- Vikipedi, Özgür Ansiklopedi, “Ambehta”. Erişim: 21 Şubat 2021.
<https://en.wikipedia.org/wiki/Ambehta>.
- Vikipedi, Özgür Ansiklopedi. “Amritsar”. Erişim: 15 Ağu 2020.
<https://tr.wikipedia.org/wiki/Amritsar>.
- Vikipedi, Özgür Ansiklopedi. “Bahawalpur”. Erişim: 20 Ağustos 2020.
<https://en.wikipedia.org/wiki/Bahawalpur>.
- Vikipedi, Özgür Ansiklopedi. “Bareilly”. Erişim: 20 Ağustos 2020.
<https://en.wikipedia.org/wiki/Bareilly>.
- Vikipedi, Özgür Ansiklopedi. “Bhopal”. Erişim: 20 Ağustos 2020.
<https://en.wikipedia.org/wiki/Bhopal>.
- Vikipedi, Özgür Ansiklopedi. “Bulandshahr Bölgesi”. Erişim: 20 Ağustos 2020.
https://en.wikipedia.org/wiki/Bulandshahr_district.
- Vikipedi, Özgür Ansiklopedi. “Keşmir”. Erişim: 15 Ağustos 2020.
<https://tr.wikipedia.org/wiki/Ke%C5%9Fmir>.
- Vikipedi, Özgür Ansiklopedi. “Lahor”. Erişim: 20 Ağustos 2020.
<https://tr.wikipedia.org/wiki/Lahor>.
- Vikipedi, Özgür Ansiklopedi. “Manglaur”. Erişim: 20 Ağustos 2020.
<https://en.wikipedia.org/wiki/Manglaur>.
- Vikipedi, Özgür Ansiklopedi. “Nanauta - Nanauta”. Erişim: 12 Ağustos 2020.
<https://tr.qwe.wiki/wiki/Nanauta>.

Vikipedi, Özgür Ansiklopedi. “Saharanpur”. Erişim: 22 Şubat 2021.
https://en.wikipedia.org/wiki/Saharanpur_district.

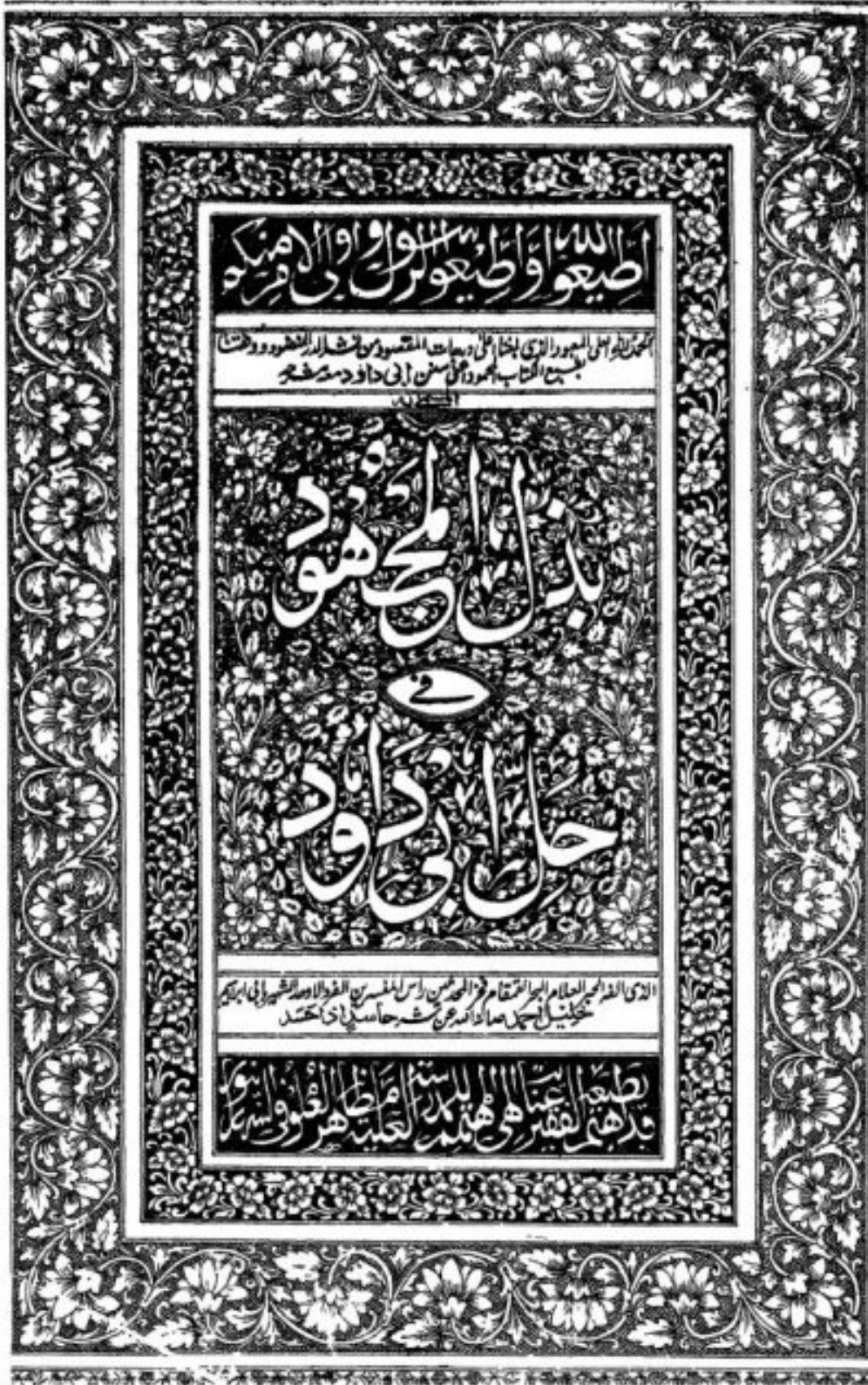
Vikipedi, Özgür Ansiklopedi. “Uttar Pradesh”. Erişim: 20 Ağustos 2020.
https://en.wikipedia.org/wiki/Uttar_Pradesh#cite_note-18.

Yazılar / Edebiyat Terimleri Mazmunlar, “El almak ve el vermek”, erişim: 19 Ağu 2020,
<https://edebiyatvesanatakademisi.com/edebiyat-terimleri-mazmunlar/el-almak-el-vermek/5146#:~:text=Tasavvufta%20kullan%C4%B1lan%20bir%20terim%20ve,almak%20ile%20ayn%C4%B1%20anlama%20gelir>.

EKLER

Ek 1: *Bez̤lū'l-mechūd fī ḥalli Süneni Ebî Dâvūd*'un ilk baskılarından örnekler

مقدمہ بیل المجدد

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الْمَتَّازِ بِاَزَارِ الْعَظِيْمَةِ وَالْعَلَاءِ - الْمُتَرَدِّىْ بِرِزَاءِ الْحَجَرِ وَالْعِزَّةِ وَالْكَبرياءِ - اَللّٰهُمَّ اِنْ خَصْنِيْ عَلَيكَ الشَّاءَ - اَنْتَ كَمَا اَشْفَيْتَ عَلَيْ نَفْسِكَ
بِلَا مَتْرَافٍ - فَانْتَ اَللّٰهُمَّ مِنْ دُرِّ الْعُقُولِ وَالظُّنُونِ وَالْاَوْدِيَامِ وَرَاءَ الْوُرَاثِ ثُمَّ وَرَاءَ الْوُرَاثِ - سُبْحَانَكَ مَا عَظَّمْتَ نَبْكَ وَاسْكَمَّ بِرَبَّكَ -
مَنْفَعْتَ عَلَيْنَا يَا رَسَالَ الرَّسْلِ وَكَرَّمْتَنَا يَا نَزَالَ الْكُتُبِ مِنَ السَّمَاءِ - وَهَدَيْتَنَا الْمِلَّةَ الْحَقِيقَةَ السَّحِيحَةَ السَّهْلَةَ الْبَيضَاءَ الَّتِي لِيَابِهَا وَنَهَارُهَا سَوَاءٌ - وَعَلَّمْتَنَا كُنْ
الْعُلُومَ الْبَنِيَوِيَّةَ وَاسْكَمَّ الْمَصْطَفَوِيَّةَ اَلْمَعْلُومَ فَعَلَّوْنَا بِمَدَارِجِ السَّمَاءِ ۞

اللهم فصل وسلم وزودهم ولتفضل وبارك وانعم على سيدنا سيد الرسل وخير خلقك عبدك محمد وعلى الهادي الى الحق الماحي
سبل الضلال واسق تنوير العالم بنور اياته وتزينة السموات والارض بزينة بهائه وعلى الوصاية نصحاء وامناء
اما بعد فيقول العبد الفقير الحقير لجامع جميع السيئات والتقاصير الموعو بخليل احمد بن الشاه حميد علي بن شاه احمد علي بن شاه قطب علي
تجاوز الله عن سيئاته ومشائخه وآبائه اجمعين *

قد قبلت سنن أبي داود ورواية اللؤلؤ على شيخنا وسيدنا مولانا محمد ظاهر النانوتوي رحمه الله تعالى بعضها قراءة عليه وبعضها سماعاً منه حين كان نازلاً في الكهفوتی - ثم اجازني به بجميع مروياته شيخنا مولانا عبد القیوم بن مولانا عبدالحی المصطفائی شرمه الوفا فی ختن مولانا الشاه محمد اسحق الدبونی ثم لما هاجر إلى کلمی ثم حصل في الاجازة مكاتبة من شيخ العلماء بكلمة المحمية السيد احمد دحلان ثم قرأت اواخر الفصل احسنه على مولانا وشيخنا شايخنا الشيخ عبد الغني الحيدري الدبونی لما هاجر إلى کلمی ثم تراءى عليه وكتب لي الاجازة العامة سنة اربع وتسعين بعد الف ومانتين - ثم اجازني بكاتبته ومشافهته بنصفه مولانا السيد احمد البرزنجي المدني حين حضرت المدينة المنورة مرة اخرى سنة اربع وعشرين بعد الف وثلثمائة *

و كذا يدرك ما كان محتجج في صدره ان يكون على من الى داود وشرحا بكل مغلطات وكشف مغلطاته ويزيل معابه ويسهل مشكلاته ولكن ثبت ان بعض هذا العمل الشليل واكون في هذا المصنف خليل حتى رأيت جزء واحد من الشرح الذي ألفه الشيخ الرئيس في الحسني بغاية المقصود فوجدته لكشف مكنوزاته كالأول وبجميع مخزونهات حافظه الله - قد بدل فيه وسعه وحسنه - الا انه في بعض المواضع منه مستغف الشيطان فاستطال المسلك على امام الامة بتحقيقه النعمان - عليه السلام والرفعة - ومع هذا فلم يشع منه الا بالجزء الاول والالفاظ الباقية كانت بها سالت بها البطاح واطارت بها اراج الرياح . ثم رأيت محمدا المعبود للشيخ محمد شرف كان مختصا بغاية المقصود فلم يقع في القلب موقعه فلم يبلغ مبلغه وهذا الشرح قاصر عن ان يسمى شرحا مع ان مؤلفه تجاوز عن الحمد في الطعن والسبب كانه تقلد صاحب غايه المقصود واخصر شرحه فوقع فيها ما وقع من الخلل والخلل فلما ذهب عن الشايع اخذ في الشيعه كما قيل له فلما رأيت التسرع ابن داود . وعشش في كره جاش لصدري . ووليت درس الحديث بمكة مسكة مطاها العلم والوقوع في منافعهم ونظرت في امر فلم اجدي في اعماله ما يكون في وسيله الى النجاة او ذرية الى حظ الخفيات والسيئات - فاقم في رعي ان الكتب على ابي داود وعنه فمما رعا ونظرت في امره ويسهل صاحب مكنوزه مع ان لم يكن الا بذلك لكن استمر في ذلك على امانة لله تعالى سبحانه وعنايته وطفه - رعا ان يحشر في ان نجا

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Aşur AKYOL	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	
Yüksek Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Programı	Hadis
Makale ve Bildiriler	
1. XX. Yüzyıl Hint Yarımadasının En Önemli Hadis Âlimlerinden Halîl Ahmed Sehârenpûrî: Hayatı ve İlmî Çalışmaları 2. Sünen-İ Ebî Dâvûd'un Şerh-İ, Bezlü'l-Mechûd Fî Halli Sünen-İ Ebû Dâvûd'un Yazarı, Kaynakları ve Şerh Yöntemi	